

DANUTA BIEŃKOWSKA • ELŻBIETA UMIŃSKA-TYTOŃ

Nazewnictwo miejskie Łodzi

Wydanie II
poprawione i uzupełnione

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

XIV

DANUTA BIEŃKOWSKA • ELŻBIETA UMIŃSKA-TYTOŃ

Nazewnictwo miejskie Łodzi

Wydanie II
poprawione i uzupełnione

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

Danuta Bieńkowska, Elżbieta Umińska-Tytoń – Katedra Historii Języka Polskiego
Uniwersytet Łódzki, 90-514 Łódź, al. Kościuszki 65

RECENZENT

Kwiryna Handke

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Elżbieta Marciszewska-Kowalczyk

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Grzejszczak

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie II (poprawione i uzupełnione). W.06007.13.1.K

ISBN 978-83-7525-965-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Druk i oprawa: Quick Druk

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Cel i zakres opracowania	5
Charakterystyka źródeł	8
Zarys terytorialnego rozwoju miasta	11
<i>Łódź</i> jako nazwa własna	23
Słownik nazw miejskich	25
Zasady redakcyjne słownika	25
Obiekty miejskie i ich nazwy. Analiza	189
Dzielnice i osiedla na tle wewnętrznego podziału miasta	189
Ciągi komunikacyjne	204
Punkty miasta	229
Miejskie tereny zielone	232
Cmentarze	235
Cieki i zbiorniki wodne	238
Podsumowanie	241
Rozwój nazewnictwa łódzkiego	241
Nazwy w potocznej komunikacji	247
Wykaz skrótów	251
Wykaz źródeł	255
Wykaz opracowań	257
Słowniczek trudniejszych terminów	263

WSTĘP

CEL I ZAKRES OPRACOWANIA

Nie sposób wyobrazić sobie miasta bez zbioru nazw wyodrębniających różnorodne elementy jego przestrzeni. Nazwy takie na gruncie onomastyki, czyli dyscypliny językoznawczej badającej różnego typu nazwy własne, określane są mianem *nazewnictwa miejskiego*. Badacze posługują się też terminami *toponimia miasta* lub *toponimia miejska* oraz wywodzącymi się z greki i łaciny: *plateonimia*, *urbonimia*, *hodonimia*. W naszym opracowaniu stosujemy termin *nazewnictwo miejskie* jako obejmujący rozległy i niejednorodny zbiór nazw funkcjonujących w mieście o zróżnicowanym pochodzeniu i funkcji. Ze względów stylistycznych, dla uniknięcia powtórzeń, pojawi się niekiedy termin *toponim* lub *toponim miejski*.

Dorobek polskiej toponomastyki dotyczącej nazewnictwa miejskiego jest już niemały. Blisko 50 miast różnej wielkości ma omówienie swego nazewnictwa. Szczegółowy wykaz literatury przedmiotu z tego zakresu przytacza Kwiryna Handke wskazując jednocześnie, że dominują opracowania dotyczące miast szeroko pojętego Pomorza oraz Polski południowej, natomiast „czekają na swoje monografie miasta Polski centralnej i północnej (wyjąwszy Pomorze)”¹. Ostatnie lata wzbogaciły naszą wiedzę w tej kwestii o nowe opracowania dotyczące nazewnictwa Bydgoszczy², Cieszyna³, Kielc⁴, Krakowa⁵, Poznania⁶ i Warszawy⁷. Wciąż jednak brak monograficznego omówienia nazewnictwa Łodzi. Nazwy

¹ K. Handke, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa 1992, s.10.

² M. Czachorowska, M. Czapliska-Jedlikowska, M. Jaracz, A. Paluszak-Bronka, *Słownik toponimów miejskich Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2008.

³ R. Mrózek, *Miejski krajobraz nazewnicy Cieszyna w perspektywie diachronicznej*, Katowice–Cieszyn–Ustroń 2010.

⁴ D. Kopertowska, *Kielce. Historia i współczesność w nazewnictwie*, Kielce 2001.

⁵ E. Supranowicz, *Nazwy ulic Krakowa*, Kraków 1995.

⁶ *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań 2008.

⁷ K. Handke, *Słownik nazewnictwa Warszawy*, Warszawa 1998; też, *Dzieje Warszawy nazwami pisane*, Warszawa 2011.

Łodzi interesowały dotąd językoznawców sporadycznie i wyrywkowo⁸. Powstało co prawda w ostatnim czasie sporo prac o dawnej Łodzi, lecz nie mają one charakteru onomastycznego⁹.

W niniejszym opracowaniu stawiamy sobie za cel wypełnienie luki wskazanej w stanie badań. Analiza nazewnictwa miejskiego Łodzi jest interesująca nie tylko ze względu na centralne położenie miasta w kraju, ale także, a może przede wszystkim, z uwagi na jego szczególną historię. Jako miasto Łódź kształtowała się przez XIX stulecie, czyli wówczas, gdy system nazewnictwa miejskiego dysponował już wykształtowanymi przez wieki wzorcami nazewniczymi. W Łodzi gwałtownie powstające obiekty miejskie szybko zyskiwały nazwy, zwykle nadawane lub sankcjonowane urzędową decyzją. Inaczej niż w miastach o długiej, sięgającej średniowiecza historii nie obserwujemy w Łodzi procesu przekształcania się formuł opisowych w nazwy o ustalonej strukturze. Interesujący jest proces przekształcania nazw terenowych w nazwy miejskie.

Badany materiał nazewniczy dotyczy okresu Łodzi przemysłowej, a więc okresu od 1822 r. do chwili obecnej. Zgromadzono więc nazwy współczesne z obszaru dzisiejszej Łodzi oraz dawne, które funkcjonowały w mieście na przestrzeni ostatnich dwu wieków, były z czasem zmieniane, przywracane lub znikaly razem z nazywanym obiektem. W historii miasta były też okresy funkcjonowania obcojęzycznego nazewnictwa. W okresie I wojny światowej władze niemieckie podjęły działania porządkujące nazewnictwo miasta i zmieniały istniejące nazwy na niemieckie. Podobnie postępowały w czasie II wojny światowej, np. *Piotrkowska* → *Adolf - Hitler - Straße*; *al. Kościuszki, Zachodnia* → *Hermann - Göring - Straße*; *Konstantynowska* → *General - Litzmann Straße*. Natomiast nie obserwuje się ingerencji w nazewnictwo miejskie władz rosyjskich w latach 1815–1914. Wówczas stosowano jedynie zrusycyzowaną postać nazw, np. *ul. Zielona* → *Зеленая*, *Dąbrowa* → *Домброва*, *Zarzewska* → *Зажевская*, *Widzew* → *Вудзевь*. Obcojęzyczne łódzkie nazwy miejskie nie wchodzą w zakres niniejszego opracowania. Będą przedmiotem osobnego opisu¹⁰. Przez ostatnich dwieście lat Łódź rozwijała się przez przyłączanie przyległych obszarów zarówno

⁸ Por. D. Bieńkowska, *Oficjalne i potoczne nazwy współczesnych dzielnic i osiedli mieszkaniowych w Łodzi*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1990, t. XXXVI, s. 5–9; też, *Nazwy niektórych obiektów topograficznych Łodzi*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1988, t. XXXIV, s. 21–27; M. Nowakowska, *Najnowsze tendencje w tworzeniu nazw ciągów komunikacyjnych Łodzi*, [w:] *Język w mieście. Problemy kultury i poprawności*, „Acta Universitatis Lodzensis” 1998, Folia Linguistica 37, s. 143–152; M. Witkowska-Gutkowska, *O formach fleksyjnych nazw łódzkich ulic*, [w:] *Język w mieście...*, s. 177–182.

⁹ Por. m.in. D. Kędzierski, *Ulice Łodzi*, Łódź 2009; Z. Konicki, *Ulice Łodzi. Ulice w szachownicy...*, Łódź 1995; M. Jaskulski, *Nazewnictwo ulic Łodzi*, „Kronika Miasta Łodzi” 1993, z. 2, s. 17–31.

¹⁰ D. Bieńkowska, E. Umińska-Tytoń, *Nazewnictwo miejskie Łodzi w czasach niewoli narodowej*, „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Seria Językoznawcza [w druku].

nieurbanizowanych (pól, łąk, lasów, pastwisk), jak i zurbanizowanych, posiadających już własny system nazw. Nazewnictwo wewnętrzne tych terenów interesuje nas wyłącznie od momentu ich inkorporacji do miasta.

W opracowaniu uwzględniono nazwy kilku rodzajów obiektów:

- nazwy ciągów komunikacyjnych (ulic, alei, pasaży),
- nazwy punktów miasta (rynków, placów, rond),
- nazwy obszarów miejskich (dzielnic, osiedli, parków, skwerów, cmentarzy),
- nazwy wodne (rzek, stawów).

Poza sferą naszego zainteresowania znajdują się nazwy instytucji, zakładów produkcyjnych, sklepów, szkół, lokali gastronomicznych itp.

Zasadniczą częścią opracowania jest słownik pomyślany tak, by ujmował zarówno kontekst historyczny, jak i topograficzny. Zgromadzone tu nazewnictwo ma charakter oficjalny, to znaczy jest uwidocznione na planach miasta, stosowane w urzędowych spisach i dokumentach, a także w prasie i w większości w tej postaci używane przez mieszkańców. Nie uwzględniono w materiale nazw potocznych, zwyczajowych, niestosowanych w urzędowym obiegu np. *park Śledzia, Wolfówka, Berlinek, Grymbach, Radiostacja, Manhattan* itp. prezentowanych w innym miejscu¹¹. Z uwagi na rozmiar słownika dokonano ograniczenia w prezentacji nazw ulic. Zdecydowano nie zamieszczać w nim nazw ulic z obszarów wykraczających poza granice miasta z 1939 r. Granice te na wschodzie i południu wyznaczała mniej więcej linia kolei obwodowej, na północy przebiegała wzdłuż dzisiejszych ulic Sowińskiego i Teresy, na zachodzie wykraczała poza linię kolei kaliskiej, obejmując Manię, Zdrowie, Karolew i część Rokicia. Tereny poza tym obszarem były włączone do Łodzi po II wojnie światowej i powstały na nich wielkie osiedla mieszkaniowe z mnóstwem małych osiedlowych ulic nazywanych urzędowo według z góry określonych zasad. Uznałyśmy, że bez szkody dla niniejszego opracowania można te, poniekąd seryjnie tworzone nazwy, które o historii miasta niewiele lub zgoła nic nie mówią, pominąć w słowniku, natomiast zostaną scharakteryzowane w części analitycznej opracowania¹². Nazwy pozostałych obiektów miejskich odnotowane zostały z obszaru wyznaczonego dzisiejszymi granicami Łodzi.

W przypadku części miasta o charakterze osiedli i przedmieść, uwzględnione zostały w słowniku wszystkie nazwy odnoszące się do tych fragmentów organizacji przestrzennej (geograficzno-terytorialnej) miasta, które zwyczajowo określane są jako dzielnice naturalne (tradycyjne), oraz osiedla mieszkaniowe, pominięto natomiast tzw. jednostki systemu informacji miasta (SIM) oraz jednostki samorządowe miasta (tzw. osiedla administracyjne). Z obszarów miasta

¹¹ D. Bieńkowska, M. Cybulski, E. Umińska-Tytoń, *Słownik dwudziestowiecznej Łodzi. Konteksty historyczne, społeczne i kulturowe*, Łódź 2007, s. 115–150.

¹² Zostały też uwzględnione w elektronicznej wersji *Słownika nazewnictwa miejskiego Łodzi* – www.mapa.lodz.pl

wydzielonych administracyjnie uwzględniono w słowniku tylko nazwy głównych dzielnic (teraz jest ich pięć, w przeszłości więcej). Punktem wyjścia jest obecnie funkcjonujące nazewnictwo, aczkolwiek uwzględnione zostaną także te nazwy, które łączą się z obszarami niewydzielonymi na współczesnej mapie Łodzi, lecz utrwaliły się w innych obiektach toponimii miejskiej, np. *Wólka*, znajdująca poświadczenie w nazwie ulicy *Wólczańskiej*, *Antoniew*, od którego pochodzi nazwa ulicy *Antoniewska*, *Kąty*, od których nazwana była ul. *Kątna* itp. Jeśli dawna osada (kolonia, folwark, przysiółek czy też wieś), znajdująca się na obrzeżach miasta, weszła w jego granice administracyjne, lecz jej nazwa nie funkcjonuje we współczesnym obiegu komunikacyjnym – zarówno oficjalno-administracyjnym, jak i nieoficjalnym, potocznym, nie została także uwzględniona w słowniku, np. dawne: wieś *Ustronie*, osady podmiejskie *Dąbrówka*, *Dąbrówka Mała*, *Zalesie*, *Chojny Dworskie*, *Chojny Kolonia* itd.

CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ

Zgromadzone toponimy miejskie wydobyto z różnego typu źródeł. Podstawowym były plany miasta oraz zachowane plany zagospodarowania przestrzeni miejskiej. Oryginalne i reprodukowane plany miasta rejestrują stan miasta z różnych okresów aż po czasy współczesne (szczegółowy wykaz zamieszczamy na końcu publikacji). Zachowane plany sporządzane były w różnej skali, z różnym stopniem dokładności. Część z nich obejmuje całe miasto z zaznaczeniem jego granic, inne ujmują tylko centralną część. Z tego względu niejednokrotnie trudna była lokalizacja nazywanego obiektu w przestrzeni. Zdarza się, że kolejne plany przynoszą informacje sprzeczne. Ważnym uzupełnieniem danych kartograficznych są dokumenty przechowywane w Państwowym Archiwum Miasta Łodzi. Zachowały się tu akty urzędowego nadania lub zmiany nazwy poszczególnych obiektów, dzięki czemu można niekiedy ustalić dokładną datę nominacji. Niestety, brak w tych źródłach lokalizacji obiektu, co w przypadku równoczesnego występowania w mieście kilku obiektów (zwłaszcza ulic) o tej samej nazwie, bywa szczególnie trudne, a czasem wręcz niemożliwe. Sięgnięto także do materiałów archiwalnych Urzędu Miasta Łodzi, gdzie znajdują się nowsze akty nominacji obiektów miejskich. Dużym ułatwieniem na etapie gromadzenia materiału była opracowana w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Józefa Piłsudskiego, opublikowana na stronie internetowej biblioteki baza danych zawierająca nazwy dawne i współczesne. Cennym źródłem informacji o dawnej Łodzi, jej nazewnictwie, a często także o motywacji historycznej czy terenowej nazw są różnego typu wspomnienia, reportaże, notatki prasowe oraz coraz liczniej powstające opracowania historyczne i geograficzne. Dane w nich zawarte ułatwiają, a niekiedy wręcz umożliwiają właściwą interpretację nazwy.

Opracowanie skierowane jest do szerokiego kręgu czytelników, bowiem nazwy otaczających nas obiektów miejskich, ich znaczenie, a zwłaszcza pochodzenie interesują wiele osób. Skutkiem tego ograniczamy używanie specjalistycznej terminologii językoznawczej do niezbędnego minimum. By ułatwić Czytelnikowi lekturę zamieszczamy na końcu „Słowniczek trudniejszych terminów”.

ZARYS TERYTORIALNEGO ROZWOJU MIASTA*

W dziejach Łodzi badacze wydzielają dwa podstawowe etapy: okres Łodzi przedprzemysłowej (rolniczej) do 1821 r.¹³ oraz okres Łodzi przemysłowej, tzw. Wielkiej Łodzi. Wydzielenie tych okresów w dziejach miasta uwarunkowane jest przede wszystkim czynnikami jego gospodarczego rozwoju, pozostającego jednak w ścisłym związku zarówno z rozwojem terytorialno-geograficznym, jak i ludnościowym. Przyjrzyjmy się pokrótce każdemu z tych okresów, koncentrując się – ze względu na przedmiot naszych badań – przede wszystkim na rozwoju przestrzenno-terytorialnym miasta.

DZIEJE ŁODZI PRZEDPRZEMYSŁOWEJ

O WSI ŁODZIA, ZWANEJ PÓŹNIEJ STARĄ WSIĄ LUB STARĄ ŁODZIĄ

Macierzą dzisiejszego miasta była wieś zwana początkowo Łodzią (Lodza), leżąca na trakcie handlowym prowadzącym z północy (od Torunia i Włocławka) na południe (w kierunku Piotrkowa, Radomska, Krakowa). Usytuowana była w rejonie dzisiejszych ulic Źródłowej i Smugowej – nieopodal źródeł rzeczki,

* Rozdział ten został napisany na podstawie opracowań historycznych i geograficznych, przede wszystkim *Łódź. Monografia miasta*, red. S. Liszewski, Łódź 2009 [Mm], wykorzystane zostały także prace: *Łódź. Dzieje miasta*, t., I, *Do 1918 r.*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa–Łódź 1980 [LDm]; M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974 [BanZ]; B. Baranowski, *O dawnej Łodzi*, Łódź 1976 [OdŁ]; A. Ginsbert, *Łódź, Studium monograficzne*, Łódź 1962 [GinŁ]; *Łódź w latach 1945–1960*, red. E. Rosset, Łódź 1962 [Łwl]; O. Flatt, *Opis miasta Łodzi*, Warszawa 1853 [Flatt], W. Puś, *Dzieje Łodzi przemysłowej (Zarys historii)*, Łódź 1987 [Puś]; E. O. Kossmann, *Śladami dawnej Łodzi*, Łódź 1934 [Koss]; *Plan naturalnych dzielnic Łodzi. Objasnienia do nazw dzielnic ze wstępem i komentarzem*, oprac. Krzysztof R. Kowalczyński, Łódź 2010 [Obj]; S. M. Zajączkowski, *Kształtowanie się osadnictwa na terenie współczesnej Łodzi do końca XVI stulecia*, „Rocznik Łódzki” 2000, t. 47, s. 13–35 [Zaj].

¹² Por. „Określenie »Łódź rolnicza« (przedprzemysłowa) w literaturze przedmiotu rezerwowane jest dla miasta lokacyjnego położonego na północ od dna doliny rzeki, nazywanej wówczas Ostrogą, w okresie poprzedzającym lokalizację osady sukienniczej, czyli tzw. Nowego Miasta (1821–1823)”, [Mm, 160].

która pierwotnie nazywana była Ostrogą, Starą Rzeką lub Rzeką Starowiejską, w przyszłości zaś otrzymała nazwę Łódki [OdŁ., 30–35]¹⁴.

Niepewna i niewyjaśniona jest historia założenia wsi – „na ten temat wysuwane były różne hipotezy: że została założona przez [...] biskupa Gerwarda, a więc w latach 1300–1323, lub, że ponieważ nie wymieniona została w dokumencie z 1250 r. dotyczącym dóbr biskupstwa włocławskiego, musiała powstać w latach 1250–1332” [OdŁ., 32]. Według najnowszych opracowań osada ta mogła istnieć już w XI w., „a nie można wykluczyć przypuszczenia, że powstała gdzieś w końcu I tysiąclecia n.e.[...]. Zaliczyć ją trzeba do najstarszych osiedli na terenie współczesnej Łodzi” [Zaj., 24]. Należąca pierwotnie do dóbr monarszych wieś ta w 1332 r. została przez Władysława, księcia ziemi łęczyckiej i dobrzyńskiej nadana w wieczyste posiadanie biskupom kujawskim oraz przeniesiona w 1387 r. z prawa polskiego na tzw. prawo niemieckie (średzkie). W roku 1798 przeszła na własność rządu.

Pierwotna wieś Łodzia, po wybudowaniu w pobliżu nowej osady o takiej samej nazwie, o czym będzie mowa niżej, zaczęła się wyludniać (ostatecznie opustoszała w XVIII w.), a na jej gruntach powstał folwark. Zmianie uległa także nazwa, zaczęto ją nazywać Starą Łodzią, a następnie Starą Wsią [OdŁ., 35], aby wyróżnić wcześniejszą osadę (wieś) Łodzia (Łódź) od nowszej. Inkorporacja Starej Łodzi, a właściwie folwarku Stara Wieś, do miasta nastąpiła w 1821 r.

O ŁODZI MIEŚCIE, CZYLI NOWEJ ŁODZI, ZWANEJ PÓŹNIEJ STARYM MIASTEM

W 1414 r. na północ od wsi Łodzia i w jej pobliżu (prawdopodobnie przy obecnej ul. Nowomiejskiej), na północnym brzegu Łódki, dokonana została przez kapitułę włocławską lokacja nowej osady miejskiej. Status miasta Łódź uzyskała na mocy przywileju wystawionego 29 lipca 1423 r. przez króla Władysława Jagiełłę¹⁵. Ów przywilej lokacyjny został potwierdzony „tzw. przywilejem

¹⁴ Por. „W literaturze przedmiotu wskazuje się jednoznacznie na fakt, iż macierzą tworzonego po 1423 r. miasta Łódź była wieś o tej samej nazwie. Jak dotychczas przedmiotem sporu była lokalizacja siedliska tej starej wsi [...]. Najwięcej argumentów przemawia za przyjęciem następującego rozwiązania: wieś Łódź była położona w głębokiej dolinie Rzeki (Łódki) na obszarze, którego wschodnią granicą był powstały w latach 80. XIX w. Park Helenów, a właściwie jego część północna. [...] Granicę północną wyznaczał bieg zachodniego odcinka obecnej ulicy Smugowej. Wieś Łódź była ulokowana przy znanej z późniejszych przekazów drodze Źródłowej (Źródlanej), biegnącej mniej więcej równolegle wzdłuż północnego biegu Łódki”. [Mm., 30].

¹⁵ Dla uczczenia tego faktu na Starym Rynku umieszczona została na glazie narzutowym tablica pamiątkowa o następującej treści: „My Władysław, z bożej łaski król Polski oznajmiamy, że w miejscu wsi Łodzia, położonej w Ziemi Łęczyckiej, miasto lokować pozwoliliśmy i ją samą w miasto zwane Łodzią przekształcamy, nadając jej prawo miejskie. Działo się w Przedborzu, w sam dzień Świętej Marty, roku pańskiego 1423. Na wieczną rzecz pamiątkę w 575 rocznicę nadania Łodzi praw miejskich, tablicę tę fundują Łodzianie. Łódź, 29 lipca 1998”.

renowacyjnym wydanym przez tegoż władcę w 1433 r.” [Puś, 10]. Nowa osada zwana była potocznie Nową Łodzią – dla odróżnienia od wsi Łodzia – „Nazwa Łodzi przechodzi na nową osadę, a wioska tutejsza występuje odtąd pod nazwą Starej Wsi” [Koss, 19].

Przez kolejne czterysta lat Łódź była małą osadą o charakterze rolniczo-rzemieślniczym, zajmującą „niewielki teren zabudowany, liczący około 20 hektarów, czyli zaledwie 0,2 km²” [OdŁ, 6] i liczącą niewielu mieszkańców – pod koniec XVIII w., w 1793 r. było ich ledwie 190 [Flatt, 16, 47]. W jej historii były zarówno lata rozwoju (druga połowa XVI w. i pierwsza połowa XVII w.), jak i lata zubożenia, ledwie wegetacji (II połowa XVII i wiek XVIII). Pewne korzystne zmiany w sytuacji Łodzi i okolic nastąpiły pod koniec XVIII w., kiedy to władze pruskie przeprowadziły w 1796 r. sekularyzację dóbr duchownych. Od tego momentu Łódź stała się miastem państwowym.

Zabudowania Nowej Łodzi, w której przeważały drewniane, kryte gontem lub strzechą domki, skupiały się wokół Rynku i kilku ulic oraz traktów [Łwl, 6]. Wyróżniającymi się budynkami był m.in. kościół, wybudowany przed 1414 r. na wzniesieniu w północnej części tego osiedla. Z czasem, po wybudowaniu ok. 1821 r. w pobliżu nowej osady sukienniczej, ów Rynek zaczął być nazywany Starym Rynkiem, a owo miasto Nowa Łódź – Starym Miastem. W 1823 r. dokonano regulacji Starego Miasta, „do którego zaliczono ulice: Piotrkowską, ku traktowi Zgierskiemu, Brzezińską ku wschodowi, dalej Kościelną, Cygańską, Przechód, Górki, Nową, Stodolną, Drewnowską, Podrzeczną, Rynek, Wolborską i Zakręt” [Flatt, 21].

Bardziej zdecydowany rozwój nadejść miał już niebawem i ściśle związany był z przemianami gospodarczymi następującymi na ziemiach polskich jeszcze na przełomie wieków XVIII i XIX, w okresie Księstwa Warszawskiego (1807–1815) a następnie za rządów Królestwa Polskiego (1815–1831). Wówczas to Łódź wstąpiła w drugi okres swej historii – Łodzi przemysłowej, Łodzi fabrycznej.

POCZĄTKI ŁODZI PRZEMYSŁOWEJ, CZYLI ŁÓDŹ DO 1840 ROKU

OSADA SUKIENNICZA ZWANA NOWYM MIASTEM (1821–1824), CZYLI NAJSTARSZA PRZEMYSŁOWA DZIELNICA ŁODZI

Nowy rozdział w historii miasta Łodzi rozpoczął się na początku XIX w. „Powszechnie przyjmuje się, że przełomową datą w karierze Łodzi był dzień 28 września 1820 r., gdy na wniosek prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego Rajmunda Rembielińskiego Łódź wyznaczona została na przyszłe miasto fabryczne. Dość często jednak za datę przełomową uważa się grudzień 1823 r., gdy do Łodzi przybyła większa grupa tkaczy sukienników. A być może za ową

datę przełomową należałoby przyjąć dzień 7 października 1824 r., gdy Christian Fryderyk Wendisch zaproponował władzom budowę w tym mieście dużej przędzalni bawełny, co zadecydowało, że tak szybko weszło ono na drogę wielkiej kariery przemysłowej” [OdŁ, 331].

Postawienie przed miastem nowych zadań – uczynienia zeń ośrodka przemysłu włókienniczego – ściśle wiązało się z przygotowaniem nowych terenów. W 1821 r. przystąpiono do pierwszej regulacji miasta i opracowania planu zagospodarowania przestrzennego. Na mocy decyzji rządu Królestwa obszar miasta, zajmującego w 1820 r. 8,3 km², powiększony został – w wyniku przyłączenia należących do ekonomii rządowej Łaznów gruntów folwarku Stara Wieś i wójtostwa łódzkiego – do 10,2 km² [GinŁ, 27–28]. Na terenach tych w latach 1821–1824 założona została osada sukiennicza zwana Nowym Miastem. Od początku miała ona charakter rzemieślniczo-przemysłowy, osiedlali się w niej najpierw tkacze bawełny, m.in. przybyli z Niemiec i z zaboru pruskiego osadnicy, później także inni rzemieślnicy: „do 1830 r. włącznie, w osadzie sukienniczej Nowe Miasto osiedliło się ogółem 141 rodzin majstrów i czeladników sukienniczych” [Puś, 19].

Nowe Miasto zajmowało niewielką przestrzeń o symetrycznym i przejrzystym układzie kwadratu, który tworzyły ulice: Północna, Zachodnia, Południowa (dziś Próchnika i Rewolucji 1905 r.) i Wschodnia. Głównym punktem nowej osady był ośmioboczny Nowy Rynek (dzisiejszy plac Wolności), który był miejscem ożywionego handlu, uprawianego głównie przez Żydów. W jego centrum znajdowały się następujące zabudowania: wybudowany w 1826 r. kościół ewangelicki św. Trójcy (od 1945 r. jest to rzymskokatolicki kościół garnizonowy Zesłania Ducha Świętego.), ratusz z 1827 r., dom posiedzeń dla zgromadzenia tkaczy z 1839 r., szpital miejski z 1843 r. Z rynku Nowego Miasta wychodziły cztery główne ulice wyznaczające strony świata: południową oś miasta stanowiła ul. Piotrkowska (nazywana tak od 1823 r.), północną ul. Nowomiejska, łącząca Nowe Miasto ze Starym Miastem, zaś oś wschód–zachód wyznaczała ul. Średnia (obecna: Pomorska i Legionów), łącząca osadę z Konstantynowem i Brzezunami.

Po 1825 r., na południe od Nowego Miasta, wzdłuż Traktu Piotrkowskiego aż do dzisiejszego placu Reymonta zakładane są dalsze nowe osady i kolonie, w których zorganizowano większe przedsiębiorstwa przemysłowe: „przędzalnie lnu, bielniki, farbiarnie, wykończalnie i drukarnie” [Łwl, 9].

O OSADZIE LNIANO-BAWEŁNIANEJ ZWANEJ ŁÓDKĄ (1824–1828)

Istotną rolę w rozwoju i karierze przemysłowej Łodzi odegrała osada lniano-bawełniana Łódka. Koncepcja jej założenia na południe od Nowego Miasta, wzdłuż Traktu Piotrkowskiego zrodziła się pod koniec 1823 r., jej wytyczanie i budowę rozpoczęto w 1824 r., zaś podstawowe prace związane z jej regulacją zakończono w 1827 r. Oś osady stanowiła rzeka Jasień.

„Pod nową tę osadę zajęto wieś Wólkę, Wójtostwo Zarzewskie, należące poprzednio do ekonomii Łaznów, i część lasu rządowego od leśnictwa Łaznów” [Flatt, 21–22; Łwl, 28]. W wyniku tej regulacji obszar miasta został powiększony do 22,1 km². „Początek nowej osady stanowiła ul. Dzielna (dziś: Narutowicza), a koniec – Górny Rynek (dziś: pl. Reymonta). Od strony wschodniej osadę zamykały ul. Dzika (dziś: Sienkiewicza) i Widzewska (dziś: Kilińskiego), natomiast po stronie zachodniej – ul. Wólczańska” [Puś, 37].

Nowa osada miała dwojaki charakter. Jej tereny przeznaczone były na place budowlane, ale przede wszystkim na budowę fabryk – największą budowlą fabryczną były zakłady Ludwika Geyera, powstałe w latach 1833–1837.

Układ przestrzenny osady Łódka był zupełnie inny niż osady sukienniczej Nowe Miasto, co zdeterminowane było czynnikami techniczno-produkcyjnymi – główne zakłady mechaniczne, tworzące trzon przemysłowy osady, wymagały dostępu do wody, stąd jej lokacja wzdłuż rzeki Jasień. Ta część osady Łódki funkcjonowała w izolacji od Starego i Nowego Miasta, znajdowała się bowiem w znacznym oddaleniu od ciągów komunikacyjnych. Podstawową strefę przemysłową osady Łódka, którą tworzyło wiele zakładów mechanicznych, wyznaczały posiadała wodno-fabryczne mieszczące się w obrębie ulic: Piotrkowskiej, Emilii, Widzewskiej, Milionowej, Bocznej, Tylnej. Ciąg posiadał wodno-fabrycznych wyznaczał jednocześnie układ drugiej mieszkaniowo-rękodzielniczej części osady, która ciągnęła się wzdłuż wschodniej strony Traktu Piotrkowskiego (ul. Piotrkowskiej), dochodząc na północy do granic Nowego Miasta, czyli ul. Dzielnej (obecna ul. Narutowicza) – stąd też nazwa ulicy Dzielnej, oddzielającej Nowe Miasto od osady Łódka.

W skład osady Łódka, której ogólna powierzchnia wynosiła 903 ha, weszły również, założone na potrzeby produkcyjne w zakresie wyrobów lnianych:

– kolonia tkacka, która przeznaczona była dla tkaczy wyrobów lnianych i bawełnianych, zajmowała obszar 210 ha, ciągnęła się na długości 3,3 km, z jednej strony wzdłuż nowo wytyczonej ul. Wólczańskiej, z drugiej zaś wzdłuż ul. Dzikiej (H. Sienkiewicza). „Na ich krańcu wytyczono dwa place – po zachodniej stronie ulicy Piotrkowskiej rozległy, prostokątny Rynek Fabryczny (plac Katedralny), na którym później wzniesiono pierwszy łódzki szpital, a po stronie wschodniej, przy wylocie ukośnie biegnącej ulicy Emilii (obecnie ks. W. Tymienieckiego), trójkątny Rynek Bielnikowy” [Mm, 89];

– osada prządnicza, której początek powstania przypada na 1825 r. Składała się ona z trzech kolonii. Pierwsza z nich, która otrzymała od niemieckich osadników nazwę *Spinnlinie*, zajmowała teren ciągnący się od ul. Nawrot po ul. Kątną, a w jej obrębie znajdowały się ulice: Nawrot, Główna, Pusta, Brzeźna. „Wzdłuż linii wyznaczającej krańce całej kolonii wykształciła się z czasem ulica Pańska (obecnie S. Żeromskiego); odgrywała ona rolę drogi dojazdowej do lasu miejskiego i długo pozostała niezabudowana” [Mm, 90]. Druga kolonia prządnicza

otrzymała od niemieckich osadników nazwę *Buschlinie*. Jej ramy wyznaczały ul. Dzika (obecnie H. Sienkiewicza) na zachodzie oraz ul. Widzewska (obecnie J. Kilińskiego) na wschodzie. Ulica Widzewska „była jedyną ulicą w Łodzi przemysłowej, która nie dostosowała się do dominującego, szachownicowego układu pozostałych ulic i pobiegła wobec nich ukośnie. [Mm, 91]. Trzecia kolonia prządnicza, zwana *Nową Łódką*, a przez czeskich i niemieckich osadników *Böhmische Kolonie*, utworzona została „na dawnych terenach rolniczych wsi Wólka, po prawej stronie ulicy Piotrkowskiej. Jej osią była nowo wytyczona ulica Zarzewska (obecnie S. Przybyszewskiego), a centralnym placem Górny Rynek (plac Reymonta), usytuowany u jej zbiegu z ulicą Piotrkowską. Mniej więcej pośrodku kolonii, z Zarzewską krzyżowała się pod kątem prostym ulica Widzewska. Te dwie ulice wyznaczały główne linie osadnicze Nowej Łódki” [Mm, 91];

– kolonia Ślązaki, zwana także *Neu-Schlesing* lub *Szlezynng*. Została założona w 1828 r. i była naturalnym przedłużeniem w kierunku południowo-wschodnim osady Łódka. Jej powstanie i nazwa mają związek ze sprowadzeniem do Łodzi przez T. Kopischa 100 rodzin tkaczy lnu ze Śląska. Na teren tej kolonii przeznaczono ziemie wchodzące w skład wójtostwa zarzewskiego zakupione na rzecz miasta przez władze Królestwa. Kolonia Ślązaki zajmowała obszar ok. 74 ha i znajdowała się przy ul. Zarzewskiej (przy obecnej ul. Przybyszewskiego).

„Wraz z rozplanowaniem osady Łódka ukształtował się najbardziej charakterystyczny rys planu Łodzi, a mianowicie wydłużony na blisko 5 km, pasmowy, południkowo zorientowany układ przestrzenny miasta. Jego osią była ulica Piotrkowska, jedyna która bezpośrednio łączyła wszystkie trzy człony urbanistyczne ówczesnej Łodzi, tj. Stare Miasto, Nowe Miasto i osadę Łódkę. Na osi tej położony był najbardziej reprezentacyjny plac miasta – Rynek Nowomiejski z ratuszem – a przylegały do niej wszystkie pozostałe place miejskie – Rynek Staromiejski, Rynek Bielnikowy, Rynek Fabryczny oraz Górny Rynek (później doszedł jeszcze Rynek Bałucki)” [Mm, 93].

O NOWEJ DZIELNICY

Kolejną częścią składową poszerzającego swe granice miasta była Nowa Dzielnica, powstała po regulacji przeprowadzonej w 1840 r. Wówczas to przyłączone zostały do miasta tereny leżące po wschodniej stronie osady Łódka i należące do „rządowych leśnictw Łaznów i Pabianice [...]. W rezultacie tej inkorporacji ogólny obszar Łodzi wzrasta do 27,4 km²” [GinŁ, 28]. Nowa Dzielnica zajmowała obszar ok. 470 ha. Najważniejszą jej arterią była ul. Główna, zaś miejscami centralnymi Wodny Rynek oraz Park Źródlika, nazywany dawniej także Kwelą (od niem. *Quelle* ‘źródło’). „Rozplanowanie Nowej Dzielnicy dostosowano ściśle do prostokątnego układu Nowego Miasta oraz osady Łódki, przedłużając na jej

teren równoleżnikowe ulice: Dzielną, Przejazd, Nawrot i Główną. Z kolei ulice południkowe poprowadzono – niemal w równych odstępach – równolegle do ulicy Piotrkowskiej. W ten sposób powstały ulice: Targowa, Wodna, Przędzalniana i Zagajnikowa (S. Kopcińskiego). Analogicznie wytyczono później – na granicy działek pierwotnych bloków urbanistycznych – kolejne ulice: Wysoką, Nową i Juliusza (Dowborczyków). Dzięki takiemu rozplanowaniu rozbudowany został charakterystyczny dla centrum Łodzi szachownicowy układ ulic, z którego wyłama się jedynie [...] ulica Widzewska” [Mm, 95].

Rozwój Nowej Dzielnicy, jej urbanizacja i industrializacja, pozostaje w ścisłym związku z działalnością przemysłową na tym terenie Karola Wilhelma Scheiblera, który w 1855 r. zbudował przy Wodnym Rynku jednopiętrową przędzalnię bawełny, będącą początkiem stworzonego z czasem całego zespołu fabryk.

Utworzenie Nowej Dzielnicy zamyka pierwszy etap w powstaniu i rozwoju Łodzi przemysłowej. Łódź stała się głównym miastem włókienniczym, które 7 maja 1841 r. otrzymało prawa miasta gubernialnego (wojewódzkiego). Na jego strukturę składało się kilka części, pierwotnie osobnych organizmów, które trzeba było scalić w jeden organizm nie tylko administracyjny; były to:

1. Stare Miasto;
2. Nowe Miasto, pierwsza osada sukiennicza;
3. Osada lniano-bawełniana zwana Łódką, w skład której wchodziły: kolonia tkacka, trzy kolonie prządnicze (Spinnlinie, Buschlinie oraz Böhmsche Kolonie) oraz osada przeznaczona dla tkaczy i prządków o nazwie Ślązaki;
4. Osada sukiennicza Nowa Dzielnica.

Fakt, że owe części pierwotnie funkcjonowały jako oddzielne jednostki znajdował swoje odzwierciedlenie zarówno w organizacji przestrzennej miasta (w układzie ulic), jak i w jego funkcjonowaniu społeczno-gospodarczym. Łódź rozwijała się w dość nietypowy sposób – miała pasmowy układ zabudowy i była silnie rozciągnięta, podczas gdy większość ówczesnych miast rozwijała się na ogół koncentrycznie, tworząc układy pierścieniowe. Południowo-wschodni kierunek rozwoju miasta uwarunkowany był czynnikami własnościowymi, które ograniczały jego rozprzestrzenianie się w kierunku północno-zachodnim oraz fizjograficznymi.

Najstarsza część miasta (Stare Miasto) „znalazła się w położeniu skrajnie peryferyjnym względem całości siedzib miejskich” [ŁDm, 164], a główną arterią, osią miasta, spinającą wszystkie jej człony była ul. Piotrkowska. Mówiono wówczas, że miasto zamiast serca ma szyję¹⁶.

¹⁶ M. Popiel, *Wstęp*, [w:] W. S. Reymont, *Ziemia obiecana*, oprac. M. Popiel, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996, s. XII–XIII. Specyfikę miasta – różny charakter jego fragmentów uchwycił w swej powieści Reymont, pisząc: „Niżej, za Nowym Rynkiem, pełno było Żydów i robotników, dążących na Stare Miasto. Piotrkowska ulica w tym miejscu zmieniała po raz trzeci swój wygląd

ROZWÓJ ŁODZI WIELKOPRZEMYSŁOWEJ

Po 1840 r. Łódź pod względem tempa inwestycji przemysłowych oraz przyrostu ludności rozwijała się bardzo dynamicznie. Do czynników wpływających na rozwój miasta w tym czasie zalicza się m. in.: uwłaszczenia chłopów (1864 r.), zakończenie procesu rewolucji przemysłowej; protekcyjną politykę celną Rosji po 1877 r.; rozwój instytucji kredytowych, a także zbudowanie kolei łączącej Łódź z koleją warszawsko-wiedeńską [Puś, 49].

Rozwijające się miasto dotkliwie odczuwało brak nowych terenów budowlanych, bowiem przez kolejne prawie siedemdziesiąt lat (do 1908 r.) jego granice administracyjne nie były rozszerzane. Toteż w okresie wielkoprzemysłowym rozwój urbanistyczny miasta miał przede wszystkim dośrodkowy charakter.

Na cele przemysłowe oraz mieszkaniowe przeznaczano m.in. grunty rolne wykupione od mieszczan po ich uwłaszczeniu w 1866 r. Na tak pozyskanych terenach m. in. utworzona została w ostatniej ćwierci XIX w., w pobliżu Nowego Miasta i osady Łódki tzw. dzielnica Wiązowa. Jej centrum stanowił plac zwany Zielonym Rynkiem, a wytyczona siatka ulic była dostosowana do sieci śródmieścia (Nowego Miasta). O ile wytyczenie i zabudowa dzielnicy Wiązowej przeprowadzone zostały jeszcze w wyniku racjonalnej akcji regulacyjnej, o tyle kolejne zabudowy odbywały się już w sposób chaotyczny i bezplanowy na żywo wykupywanych od tkaczy i prządników działkach. W ten sposób zagospodarowywana przestrzeń miasta spowodowała, iż „w racjonalnie skomponowany plan Łodzi wdzierać się zaczęły elementy chaosu” [Mm, 101]. Efektem było również to, iż nowo powstałe ulice biegingy ukośnie względem prostokątnej siatki ulic Nowego Miasta oraz dzielnicy Wiązowej, a ich układ zgodny był bardziej z układem XVI-wiecznych pól.

ZMIANY GRANIC ŁODZI OD 1906 ROKU DO CHWILI OBECNEJ

W 1905 r. Łódź, mimo iż miała już 344 tysiące mieszkańców, nadal „zajmowała ten sam obszar, na jakim w 1840 r. zamieszkiwało zaledwie 13 tys. mieszkańców!” [Mm, 97]. W 1906 r., kiedy nastąpiła inkorporacja w granice administracyjne miasta okolicznych wsi sytuacja częściowo się poprawiła. Postanowieniem Rady Ministrów z 18 października w granice miasta włączono – całkowicie lub częściowo – przylegające doń następujące miejscowości: Brus, Doły, Dąbrówkę, Dąbrówkę Małą, Karolew, Kolonię Chojny, Rokicie Nowe, Rokicie Stare, Widzew oraz Żubardź. Dalszej korekty granic Łodzi i sąsiadujących z nią wsi dokonano w 1908 r. Włączono wówczas do miasta część wsi Doły wraz z trzema cmentarzami: katolickim, ewangelickim i prawosławnym [BanZ, 57]. W wyniku tych zmian obszar Łodzi zwiększył się do 38,1 km².

i charakter, bo od Gajerowskiego Rynku aż po Nawrot jest fabryczną; od Nawrot do Nowego Rynku – handlową, a od Nowego, w dół, do Starego Miasta – tandeciarsko-żydowską”, tamże, s. 134.

Powyższe inkorporacje terenów nie rozwiązały problemów przestrzennych miasta. Do kolejnych zmian administracyjnych i terytorialnych miasta, w wyniku których jego powierzchnia powiększyła się aż o ponad 54% doszło w okresie pierwszej wojny światowej. Postanowieniem władz okupacyjnych 18 sierpnia 1915 r. do Łodzi przyłączone zostały przede wszystkim „dwa największe przedmieścia – Bałuty i Chojny – które liczyły wtedy odpowiednio około 100 tys. i 30 tys. mieszkańców i były zapewne jednymi z największych wsi w historii światowego osadnictwa. Dzięki tej inkorporacji zlikwidowano nareszcie administracyjną dwudzielność tworzącego – w sensie urbanistycznym – przestrzenną całość organizmu miejskiego. Ponadto przyłączono wówczas do Łodzi sąsiadujące z nią części wsi: Żabieniec, Radogoszcz, Antoniew Stokowski, Widzew, Zarzew, Dąbrowa, Rokicie Nowe, Rokicie Stare, Rokicie Wójtostwo i Karolew. Na odcinku od Widzewa po ulicę Obywatelską granice miasta oparto na linii kolei obwodowej, z tym że dworzec Chojny pozostał poza jego obrębem”. [Mm, 219]. W wyniku tej inkorporacji obszar miasta wzrasta z 38,1 km² do 58,75 km².

W zmienionych w 1915 r. granicach administracyjnych miasto funkcjonowało aż do wybuchu drugiej wojny; w tym czasie jego rozwój miał charakter dośrodkowy – zabudowa odbywała się wewnątrz pierścienia kolei obwodowej.

Do istotnych, lecz krótkotrwałych, zmian doszło natomiast w okresie okupacji hitlerowskiej, kiedy to Łódź po krótkim okresie przynależności do Generalnej Guberni, została włączona do Rzeszy Niemieckiej w ramach tzw. Kraju Warty (Warthegau). Na mocy rozporządzenia z 1 I 1940 r. dokonano „spektakularnego, prawie czterokrotnego powiększenia terytorium miasta, z dotychczasowych 58,8 km² do 226,6 km². Jest swego rodzaju paradoksem, że po raz drugi w historii Łodzi jej nabrzmiałe problemy przestrzenne rozwiązał okupant niemiecki, choć trzeba nadmienić, że nowa inkorporacja w pewien sposób nawiązywała do polskiego projektu z 1929 r., chociaż znacznie go powiększyła. Według projektu z 1929 r. do Łodzi miałyby być włączone – według porządku geograficznego – następujące wsie i osiedla: Łagiewniki, Modrzew, Rogi, Różki, pozostałe części Antoniewa Sikawskiego i Stokowskiego oraz Widzewa, Augustów, pozostałe części Dąbrowy, Julianowa i Chojen Starych, miasto Ruda Pabianicka, Charzew, wschodnia część Retkini, Brus, Cyganka, pozostałe części Żabieńca oraz kolonia Radogoszcz. Inkorporacja niemiecka poszerzała ten obszar dodatkowo o: Moskule, Sikawę, Stoki, Henryków, Janów, Olechów, Jędrzejów, folwark Wiskitno, Górki Stare, Górki Nowe, Bronisin, Konstąntyń, Józefów-Chojny, Starową Górę, Gadkę Starą, Gadkę Nową, większość Ksawerowa, Chocianowice, Retkinię, Złotno, Jagodnicę-Złotno, Grabieniec, Mikołajew, Teofilów, Budy Kałowskie, Kochanówkę, Kały, Piskowiec, Marianów i Pabiankę”. [Mm, 238–239].

Inkorporacje te spowodowały wzrost liczby mieszkańców miasta – na początku 1940 r. w nowych granicach administracyjnych mieszkało ok. 800 tys. Łódzian.

W okresie powojennym terytorium miasta było powiększane wielokrotnie. Władze Polski Ludowej nie uznały zmian administracyjnych i terytorialnych

wprowadzonych przez okupanta, które natychmiast po wojnie, na mocy dekretu PKWN z 22 VIII 1944 r. zostały anulowane.

20 XII 1945 r. Rada Ministrów wydała rozporządzenie wprowadzone w życie 13 II 1946 r. o utworzeniu tzw. Wielkiej Łodzi w wyniku włączenia do miasta „w całości blisko 90 różnego typu osiedli – wsi, kolonii, folwarków oraz drobnych osad (dawniej młyńskich, leśnych, karczmarских i innych), a ponadto różne fragmenty dalszych osiedli wiejskich terenów” [Mm, 240]. Były to następujące jednostki osadnicze: Antoniew (fragment), Antoniew Sikawa, Antoniew Stoki, Arturówek, Augustów, Borowiec, Brus Folwark, Budy Kałowskie, Budy Sikawa, Budy Stoki, Charzew, Chocianowice, Chocianowiczki, Chojny (Chojny A, B, D, E i G oraz Folwark Chojny), Cyganka Kolonia, Górki Nowe, Górki Stare, Grabieniec, Henryków, Jagodnica Złotno, Janów, Jędrowizna Kolonia, Jędrzejów, Józefów, Julianów, Kały AB, Kochanówka, Komorniki, Kowalszczyzna, Leonów, Lublinek, Łagiewniki Małe, Łagiewniki wraz z Lasem Łagiewnickim, Łodzianka, Łukaszew, Marianów, Marysin Kolonia, Mikołajew, Młynek, Modrzew, Moskule (fragment), Moskule Stare, Moskuliki, Odzierady, Olechów, Pabianka, Piaskowiec, Poręby, Radogoszcz, Radogoszcz Kolonia, Retkinia Folwark, Retkinia Brzózki, Retkinia Długa Kolonia, Retkinia Działy, Retkinia Karcz, Retkinia Mała Kolonia, Retkinia Piaski, Retkinia Zagrodniki, Rogi, Rokicie Nowe, Rokicie Stare, Rokicie Wójtostwo, Różki, Ruda Pabianicka, Sikawa Folwark, Smulsko, Stare Chojny, Stare Złotno, Starowa Góra (fragment), Stoki Folwark, Stoki, Teofilów, Wilanów B, Wiskitno nr 2, Zadraż, Żabieniec, pozostałe części Widzewa i Zarzewa [Mm, 240–242].

W wyniku tych inkorporacji obszar miasta wzrasta z 58,8 km² do 211,55 km². Po niewielkiej korekcie granic miasta w 1958 r. obszar jego wzrasta do 212,0 km².

Przez następne czterdzieści lat – do 1988 r. – zmiany terytorialne były niewielkie:

- z dniem 1 I 1959 r. włączono do Łodzi osadę Huta Aniołów;
- z dniem 31 XII 1961 r. włączono część wsi Starowej Góry;
- z dniem 1 I 1965 r. „włączono część obszaru wsi Ustronie z osiedlem Andrespol w powiecie łódzkim i obszar osiedla mieszkaniowego Olechów wraz z gruntami PKP” [BanZ, 143].

Przyłączenia te powiększyły terytorium miasta do 214,3 km².

Kolejna duża zmiana terytorialna miasta nastąpiła z dniem 1 I 1988 r. Wówczas to, w oparciu o uchwałę w sprawie zmiany granic miasta Łodzi (Nr XXVII/161/87) podjętą przez Radę Narodową Miasta Łodzi, do poszczególnych dzielnic administracyjnych Łodzi włączono następujące osiedla:

– do dzielnicy **Bałuty**: Romanów, Zimna Woda, Sokołów, Łagiewniki Parcele, Nowe Moskule, Nowy Imielnik, Wilanów. W wyniku tych przyłączeń obszar Bałut powiększył się z 63,7 km² do 78,9 km²;

– do dzielnicy **Widzew**: Nowosolna, Mileszki, Wiączyń Górny, Sąsiedzko, Nery, Andrzejów, Feliksin, co powiększyło obszar dzielnicy z 53,4 km² do 90,8 km²;

– do dzielnicy **Górna**: Huta Szklana, Wiskitno A – Las i Wiskitno z gminy Brójce, Bronisin, Łaskowice, w wyniku czego powierzchnia dzielnicy zwiększyła się z 52,6 km² do 71,9 km²;

– do dzielnicy **Polesie**: Lublinek, fragment miasta Konstantynów Łódzki, Jagodnicę, Hutę Jagodnicką, część wsi Antoniew, co powiększyło obszar dzielnicy z 37,8 km² do 46,0 km²;

– nie zmieniono granic dzielnicy **Śródmieście**, której obszar wynosił 6,8 km².

„W wyniku wymienionych zmian powierzchnia terytorium administracyjnego Łodzi powiększyła się o 80,1 km², z 214,3 km² do 294,4 km². Zmiany te nadały obszarowi miasta nowy, bardziej „pękaty” kształt, jako że najwięcej przyłączeń nastąpiło na jego zachodnich i wschodnich obrzeżach. Jeśli jednak wziąć pod uwagę tylko substancję terenów intensywnego zainwestowania miejskiego, to wewnętrzny układ urbanistyczny Łodzi nadal w dużej mierze zachował, odziedziczony z przeszłości, pasmowy układ przestrzenny o orientacji północ–południe”. [Mm, 264].

Reasumując, historia zmian granic administracyjnych miasta na skutek jego zewnętrznego, odśrodkowego rozwoju, związanego z inkorporacją nowych terenów, wygląda następująco¹⁷:

Rok	Przed 1823	1823	1827	1840	1906–1908	1915	1940	1945	1958	1959–1965	1988
Powierzchnia ogólna w km ²	12,6	15,4	22,0	27,4	38,1	58,8	226,6	211,5	212,0	214,3	295,0

¹⁷ Por. J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz, *Mapa XXIV: Granice i podziały terytorialne Łodzi*, [w:] *Atlas miasta Łodzi*, red. S. Liszewski, Łódź 2002.

ŁÓDŹ JAKO NAZWA WŁASNA

Dzisiejsza nazwa miasta *Łódź* miała wcześniej postać *Lodzia*, źródłowo poświadczoną od XIV w. i zapisywaną jako: *Lodza*, *Lodzia*, *Lodzya* (np. *Lodzia villa seu hereditas in terra Lanciensi*, 1332; *Lodza villa districtus Wolboriensis in terra Lanciensi*, 1387). Forma *Łódź*, zapisana w postaci *Lodz*, w męskim rodzaju gramatycznym, pojawia się dopiero w XVIII w.

Na temat pochodzenia nazwy *Łódź* wysuwanych było wiele – mniej lub bardziej prawdopodobnych – teorii. W rozważaniach etymologicznych za najbardziej prawdopodobną przyjmuje się hipotezę, iż nazwa ta ma charakter topograficzny, czyli związana jest z ukształtowaniem terenu, i pozostaje w ścisłym związku z wyrazem pospolitym *łodzia*¹⁸ oraz prasłowiańską podstawą **old-*. Jednakże „proces nazwotwórczy od strony znaczeniowej jest niewyraźny” [Rosp, 208], bowiem zarówno baza **old-*, jak i toponim *łodzia* miały rozległe zakresy semantyczne. Apelatyw *łodzia* mógł mieć znaczenia: 1) *łodzie*, czyli ‘łozy, krzewy bagienne i trzęsawiskowe’; 2) ‘koryto rzeki, coś wydrążonego’¹⁹.

W innych rozważaniach pojawiają się teorie, objaśniające pochodzenie nazwy miasta w następujący sposób:

- od nazwy herbu, jakim pieczętował się ród Łodziów, którego założycielem miał być Gerward, biskup włocławski, zasiadający na stolicy biskupiej w latach 1300–1323. „Nowsze badania wykazały jednak, że po pierwsze ów biskup prawdopodobnie nie pochodził z rodziny Łodziów, a po wtóre wieś o tej nazwie powstała już znacznie wcześniej” [OdŁ, 32]²⁰;
- od osobowej nazwy własnej *Włodzio* (*Włodzisław*), co zdaniem S. Rosponda zdecydowanie należy odrzucić, bowiem „*Łódź* w herbie pojawiła się dopiero na

¹⁸ S. Rospond określa ten związek jako „najzupełniej przejrzysty i oczywisty” [Rosp, 208].

¹⁹ Por. „[...] w staropolszczyźnie nie było określeń, takich jak: kotlina, niecka, wgłębienie. Dlatego część nazw miejscowych, nawiązujących do ukształtowania terenu, utworzono w drodze skojarzeń z istniejącym zasobem językowym. Wieś *Łódź* była położona w niecce, wydłużonej w kierunku wschód-zachód. Od strony północnej i południowej znajdowały się stoki doliny, która swoim kształtem przypominała *łodź* [...]. Została ona w pierwszej kolejności zagospodarowana przez mieszkańców wsi *Łodzia*.” [Mm, 31].

²⁰ Por. także: „Sądzić można, że założył pierwszą osadę *łódzką* mąż z możnego rodu *Łodzciców*, pieczętujących się herbem *Łodzia*, podobnym do herbu, używanego przez dawną Radę Miejską. Tego założyciela *Łodzi* pierwotnej niektórzy widzą w osobie Gerwarda, który był wtedy biskupem kujawskim. Istnieją i inne przypuszczenia co do powstania nazwy *Łodzi*, lecz są one mniej prawdopodobne” [Koss, 24].

pieczęci z 1577 r. Godła herbowe są wtórne, nawiązujące do skojarzeniowych etymologii nazw miejscowych” [Rosp, 208]. „Zwrócono uwagę, że gdyby nazwa wsi miała pochodzić od imienia jej założyciela Włodzisława, to musiałaby brzmieć Włodzisławice, Włodzisławów czy też Włodzisławin, a nie Włozia” [OdŁ, 32];

- od nazwy rzeki *Łozia*, *Łódka*, co również jest mało prawdopodobne, bowiem *Łódka* jako nazwa rzeczki „powstała dość późno, być może dopiero w końcu XVIII lub nawet i w początku XIX w., a poprzednio nazywana była Ostrogą, Starą Rzeką lub rzeką Starowiejską” [OdŁ, 32];

- od nazwy pospolitej *łódź* (dawniejsza postać: *łozia*) w znaczeniu ‘coś, co pływa po wodzie’, ‘łódka rybacka’. Zdaniem Kazimierza Rymuta, znaczenie to tłumaczyłoby „genezę nazwy, określającej miejscowość położoną nad rzeką” [Rymut, 142]. Jednakże zdaniem geografów, interpretację taką należy odrzucić, bowiem żaden z funkcjonujących na tym terenie cieków nie nadawał się do spławu [Mm, 31].

Ostatecznie, jak pisze Stanisław Rospond, „pochodzenie tej n[azwy] m[iejscowości] nie zostało jeszcze w sposób zadowalający wyjaśnione. Nie można bowiem tej n[nazwy] m[iejscowości] odrywać od nierzadkich [...] identycznych lub pokrewnych n[azw] m[iejscowości] oraz terenowych: *Łoziska*” [Rosp, 208].

SŁOWNIK NAZW MIEJSKICH

ZASADY REDAKCYJNE SŁOWNIKA

Słownik ma charakter leksykonu onomastycznego i zawiera trzy rodzaje informacji:

- dane geograficzne i historyczne o nazywanym obiekcie,
- przeszłość nazewniczą obiektu,
- interpretację onomastyczną nazwy.

Hasłem słownikowym jest najnowsza nazwa obiektu. W przypadku obiektów już nieistniejących hasło opatruje się dwiema gwiazdkami. Nazwy dawne, z czasem zmienione, stanowią hasła odsyłaczowe, oznaczone jedną gwiazdką. W hasle zachowano dwuczłonową strukturę większości nazw. Pozwoliło to na zachowanie struktur stałych, w których żaden człon nie ulega elipsie np. *aleja Róż*, a także umożliwiło pokazanie historycznej zmienności członu utożsamiającego np. *aleja* || *pasaż Szulca*, *rynek* || *plac Fabryczny*. Wyjątek uczyniono jedynie dla członu *ulica*, który z reguły podlega elipsie nawet w wielu oficjalnych sytuacjach komunikacyjnych. Z tego względu, jak również z uwagi na dużą liczebność nazw ulic pominięto w hasle człon *ulica*. Nazwy pamiątkowe tworzone od nazw osobowych w różnym czasie miały rozmaity kształt. Początkowo nazwy takie upamiętniały postaci powszechnie znane i wówczas miały strukturę *ul. (pl. itp.) + nazwisko* w dopełniaczu liczby pojedynczej, np. *ul. Słowackiego*²¹. Z czasem zaczęto dodawać inicjał imienia. Współczesne akty nadania nazwy pamiątkowej wprowadzają do nazwy rozbudowaną, wieloelementową formułę identyfikacyjną z pełnym imieniem i nazwiskiem, niekiedy także pseudonimem lub tytułem naukowym czy stopniem wojskowym, np. *rondo im. mjr Alfreda Bityka*, *aleja Marszałka Edwarda Rydza Śmigłego*, *ul. im. Świętej Teresy od Dzieciątka Jezus*, *ul. im. Porucznika Bronisława Skury-Skoczyńskiego „Robotnika”* itp. W potocznej komunikacji formuły te ulegają skróceniu zwykle do jednego elementu. Najczęściej pozostaje nazwisko, choć zdarza się, że imię, np. *ul. Andrzeja Struga* → *Andrzeja*.

Przyjęto w hasle słownikowym jako człon wyróżniający zamieścić jedynie imię i nazwisko, niekiedy też pseudonim, zaś pozostałe elementy identyfikacyjne przenieść do dalszej części artykułu hasłowego, w której podaje się informacje

²¹ Por. Z. Brocki, *Kilka danych o dodawaniu imion do nazw typu ulica + dopełniacz nazwiska*, „Poradnik Językowy” 1975, z. 1, s. 46–49.

biograficzne o patronie obiektu. Nawiązujemy w ten sposób do tradycji nazewnictwej i potocznego funkcjonowania nazw. Zachowujemy w haśle imię, bowiem niekiedy stanowi jedyny element odróżniający nazwy np. *ul. Jarosława Dąbrowskiego* i *pl. Henryka Dąbrowskiego*; *ul. Stefana Przybyszewskiego* i *ul. Stanisława Przybyszewskiego* itp. Pseudonim bywa tym elementem, który utrwała się w potocznej wersji nazwy (np. *ul. Hubala*).

Wszystkie zgromadzone toponimy prezentowane są w jednym ciągu alfabetycznym. Elementem porządkującym układ alfabetyczny hasel jest człon wyróżniający uwidoczniiony w haśle wersalikami. W przypadku nazw pamiątkowych wyróżnionym elementem jest nazwisko. Układ taki zachowuje dwuczłonowość nazw miejskich, a jednocześnie wysuwa na plan pierwszy człon wyróżniający, który zazwyczaj jest przedmiotem zainteresowania onomastów i który w powszechnej świadomości (wspieranej przez reguły ortograficzne) postrzegany jest jako zasadnicza nazwa. Zastosowany tu sposób porządkowania hasel pozwala też zgromadzić obok siebie nazwy różnych obiektów z tym samym członem wyróżniającym (np. *osiedle Reymonta*, *park Reymonta*, *plac Reymonta*). Wyjątkowo potraktowane zostały nazwy cmentarzy. Przez swą wieloelementową strukturę odbiegają od innych nazw miejskich o wyraźnie zaznaczonym członie wyróżniającym. Nazwy cmentarzy zgrupowano w słowniku pod hasłem *cmentarz*, będącym głównym elementem członu utożsamiającego.

W haśle zaznacza się także warianty nazw np. *Nad Rzeką* || *Nadrzeczna* || *Podrzeczna*, *Gajera* || *Gejera* || *Geyera*, *Kelma* || *Kielma*; *św. Olgi* || *Olgińska* itd. W przypadku nazw mających postać zestawienia z liczebnikiem nazwa umieszczona została pod pierwszym rzeczownikiem po liczbie, np. nazwa *22 Lipca* znalazła się między *skwer Linkego* a *ul. Lipową*.

Umieszczenie pełnej dwuczłonowej postaci nazw w haśle unaocznia trudny problem pisowni nazw miejskich. Obowiązujące obecnie przepisy ortograficzne człon utożsamiający nazw miejskich typu *ulica*, *plac*, *rondo*, *osiedle* itp. nakazują pisać małą literą, widząc w nich raczej wyraz pospolity niż część nazwy własnej; jedynie człon wyróżniający pisany jest wielką literą. Można przypuszczać, że zasada ta została sformułowana na podstawie tych nazw miejskich, w których człon utożsamiający dość regularnie ulega elipsie (np. w nazwach ulic). Jednakże w większości nazw innych obiektów miejskich redukcja żadnego z członów nie jest możliwa (np. *Czerwony Rynek*, *plac Wolności*, *rondo Inwalidów*). Uważamy, że istnieją podstawy do tego, by oba człony nazwy miejskiej pisać wielkimi literami, podobnie jak inne dwuczłonowe nazwy geograficzne (np. *Dolina Chochołowska*, *Hala Gąsienicowa*). Korzystając z faktu, że nazwa umieszczona jako hasło słownikowe rozpoczyna akapit piszemy oba człony wielką literą. W pozostałych sytuacjach, acz z żalem, stosujemy się do póki co obowiązujących reguł ortograficznych²².

²² Przyjmujemy tym samym w tej kwestii stanowisko Kwiryny Handke, która o pisowni nazw miejskich pisze następująco: „Najtrudniejszym problemem dotyczącym struktury nazw miejskich jest ich pisownia – po części uregulowana, jednak niekonsekwentnie. W polskich

Po wyróżnionej graficznie formie hasłowej nazwy podane jest zakończenie dopełniacza. Niekiedy jest to końcówka dopełniacza (np. *Orla, -ej; Widzew, -a*), czasem końcowa część dopełniaczowej formy z zaznaczonymi wymianami głoskowymi (np. *Andrzejów, -owa; Młynek, -nka*). Sporadycznie podaje się całą formę dopełniacza (np. *Nery, Ner; Baluty, Balut*). Następnie w przypadku niektórych haseł podaje się poprawną wymowę (np. *Dubois*a, wym. *Dibua*; *Sterling*a, wym. *Szterlinga*; *Jonscher*a, wym. *Jonszera* itd.).

Po myślniku (–) znajduje się informacja o obiekcie: jego lokalizacji, charakterze, przeznaczeniu i krótka historia nazewnicza, uzasadniająca kolejne zmiany nazwy. Lokalizacja jest różna w zależności od rodzaju obiektu: może być podana w formie opisowej przez wskazanie dzielnicy, a także ulic, w rejonie których obiekt występuje. Przy lokalizacji obiektów przyjęto następujące zasady:

– w przypadku dzielnic naturalnych i osiedli umiejscawia się je wskazując geograficzną część miasta (np. *Baluty* – dzielnica naturalna położona w północnej części miasta), niekiedy także przez wskazanie kwartału ulic ważnych dla danego obiektu. Posługujemy się przy tym współczesnymi nazwami ulic.

– inne obiekty lokalizuje się podając dzielnicę naturalną, na której terenie są położone (np. *Przyszkole* – ulica na Nowym Rokiciu) lub w relacji do ulic kierunkowych (np. ul. *Czerwona* – zachodnia przecznica Piotrkowskiej).

Historię i charakterystykę obiektu zaczerpnięto z istniejących opracowań historycznych i geograficznych wymienionych w *Wykazie źródeł* oraz w *Wykazie opracowań*. Czas nadania nazwy i jej ewentualnych zmian ustala się na podstawie różnego typu źródeł. Informacje w nich zawarte nie zawsze są kompletne i precyzyjne. Toteż czas nadania części nazw określony jest w przybliżeniu. W przypadku dzielnic naturalnych podaje się czas ich uformowania się oraz inkorporacji do

przepisach ortograficznych – pomijających istotę dwuczłonowej struktury nazw miejskich – niesłusznie ustalono odrębne traktowanie każdego z jej członów i zdecydowano, że: człon A jako wyraz pospolity powinno się pisać małą literą, a człon B jako nazwę własną powinno się pisać wielką literą. W codziennej praktyce występują niepewności i niekonsekwencje: jedni piszą *ulica* małą literą, a *aleja* – wielką literą, inni oba te człony piszą małą literą, podobnie różnie piszą człony: *plac, rondo, most, dworzec* itd. Mamy tu do czynienia z niejednakowym »odczuwaniem« i traktowaniem struktury nazw miejskich, zwłaszcza na tle utrwalonej w społecznej świadomości pisowni innych dwuczłonowych nazw geograficznych. Dzieje, istota struktury nazw miejskich oraz relacje, jakie istnieją między jej członami, upoważniają do twierdzenia, że – wbrew aktualnym zasadom pisowni polskiej – istnieją oczywiste podstawy do tego, by oba człony były pisane wielkimi literami, podobnie jak: Wyżyna Małopolska, Puszcza Niepołomska, Góra Kościuszki, Hala Gąsienicowa. Wyrazy pospolite *ulica, plac, aleja, rondo* itd. w chwili, gdy stają się członami struktury nazewnicznej, zyskują tym samym status nazwy własnej. Przedstawione moje teoretyczne stanowisko nie daje, niestety, podstaw do przełamania w tej publikacji ogólnie przyjętego uzusu w pisowni nazw miejskich, podtrzymywanego przez oficjalnie obowiązujące przepisy ortograficzne. Dlatego w tekście tej książki, by nie zakłócać ogólnej świadomości i przyzwyczajzeń społecznych, nazwy miejskie przeważnie są pisane zgodnie z powszechnie przyjętym zwyczajem”, K. Handke, *Dzieje Warszawy...*, s. 31–32.

granic administracyjnych Łodzi²³. Nie podajemy w artykułach hasłowych informacji historycznych dotyczących funkcjonowania i rozwoju omawianych obszarów.

Część hasła poświęconą interpretacji onomastycznej nazwy wydziela się znakiem rombu ♦. Na podstawie informacji historyczno-geograficznych ustala się rodzaj jej motywacji semantycznej. Biorąc pod uwagę rodzaj motywacji towarzyszącej procesowi tworzenia nazwy wyróżnia się dwie zasadnicze grupy:

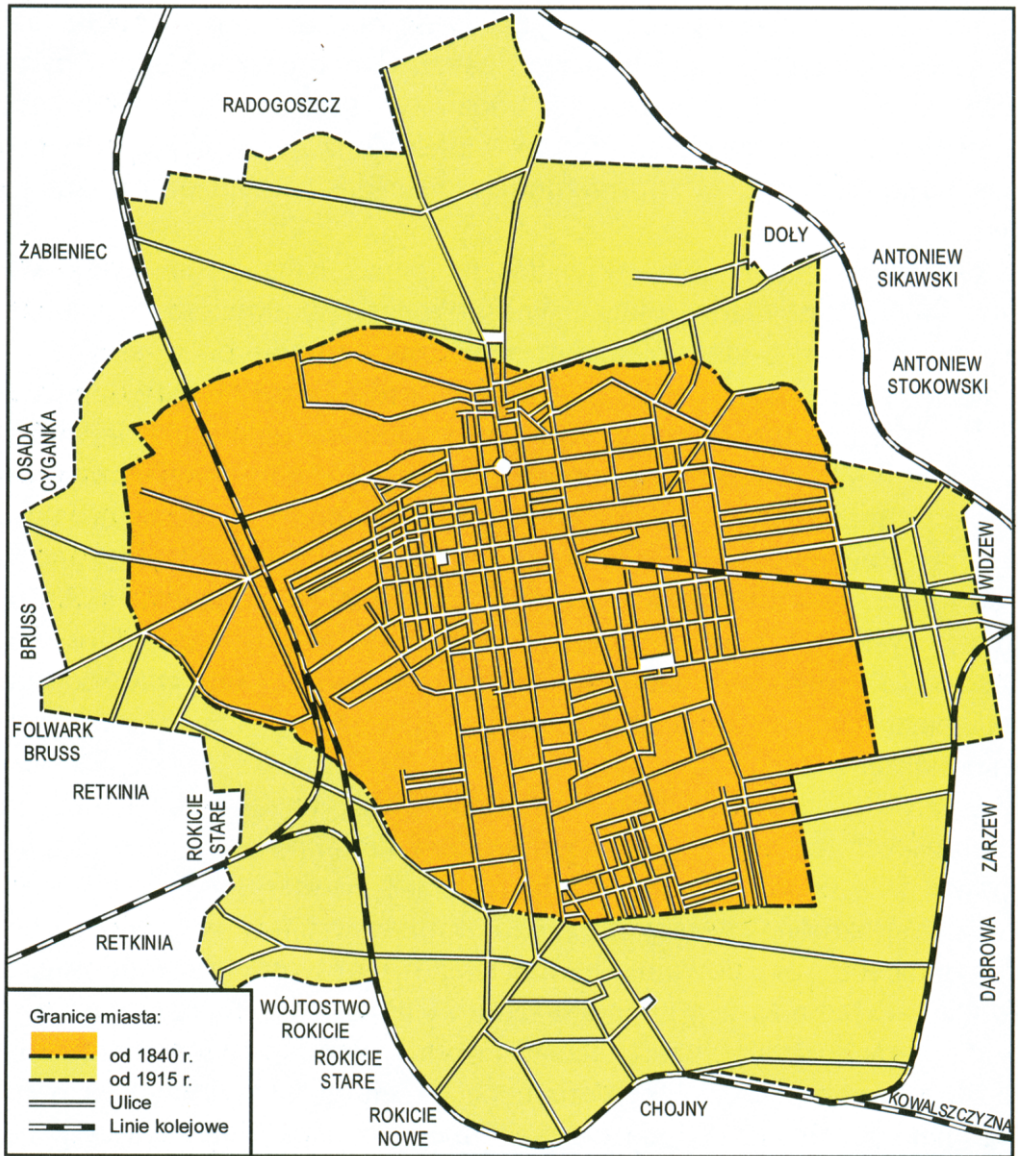
- nazwy z motywacją realnoznaczeniową (motywowane) o ścisłym związku nazwy z obiektem;
- nazwy bez motywacji realnoznaczeniowej, powielające istniejące wzorce nazewnicze, nadawane na zasadzie konwencji (konwencjonalne), bez związku z nazywanym obiektem.

Za motywowane uznano nazwy uzasadnione realiami terenowymi, tj. ukształtowaniem terenu (*Stoki, Doły, ul. Wyższa, Niższa, Rudzka Góra*), rodzajem podłoża (*Wodna, Źródlińska, Smugowa*), położeniem w stosunku do innych obiektów naturalnych (*Nad Jasieniem, Podleśna, Zagajnikowa*) lub sztucznych (*Grobelna, Szkolna, Fabryczna*), charakterem obiektu (*Ciemna, Wąska, Krótka*), kierunkiem przebiegu (*Aleksandrowska, Zgierska*) oraz funkcją pełnioną w przestrzeni miasta i stosunkiem do innych jego obiektów (*Tylna, Boczna, Północna, Dzielna, Nowo-Franciszkańska*). Do nazw motywowanych należą też nazwy dzierżawcze wskazujące na właściciela obiektu (*pasaż Mayera, aleja Szulca*). Tu także zaliczamy nazwy pozostające w związku z funkcjonującym już wcześniej w przestrzeni miejskiej systemem nazewniczym, tzw. nazwy przeniesione z jednego obiektu (najczęściej sąsiedniego) na drugi (np. *park Rejtana* znajdujący się przy ul. Rejtana, *park Matejki* nazwany tak od ul. Matejki)²⁴.

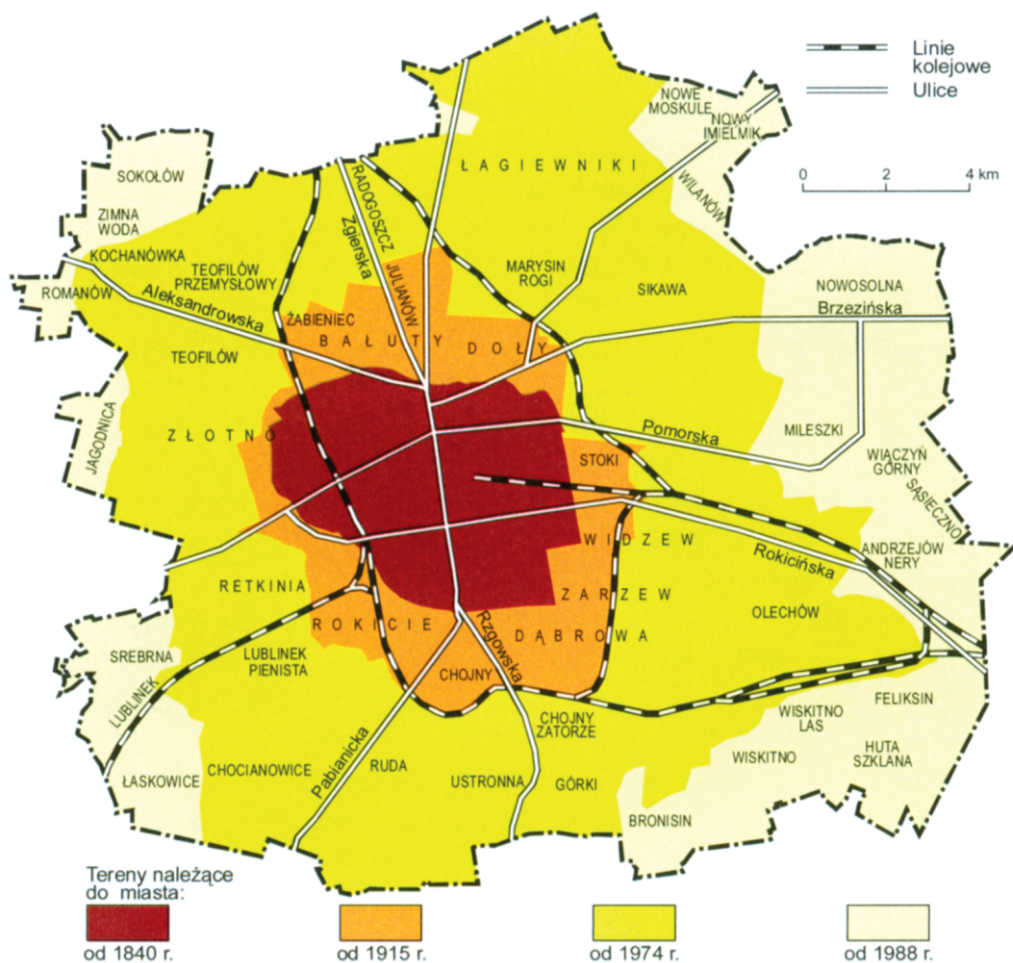
Jako niemotywowane, konwencjonalne potraktowano nazwy, które powie-lały ukształtowane wcześniej wzorce, bez wyraźnego uzasadnienia rodzajem obiektu nazywanego. Są tu nazwy ulic od nazw geograficznych (*Radomska, Lubelska, Wielkopolska, Karpacka*), od nazw zawodowych (*Ślusarska, Ciesielska, Adwokacka*), metaforyczne (typu *Chłodna, Zimna, Letnia, Nastrojowa*) oraz nazwy tematyczne nadawane według określonej zasady, pełniące funkcję przede wszystkim porządkową (np. nazwy przyrodnicze zgrupowane wokół parku Julianowskiego: *Cedrowa, Jarzębinowa, Modrzewiowa, Olszowa* itd.). Nazwy takie opatrujemy skrótem *temat*.

²³ Informacje te pochodzą ze źródeł wymienionych w przyp. oznaczonym*.

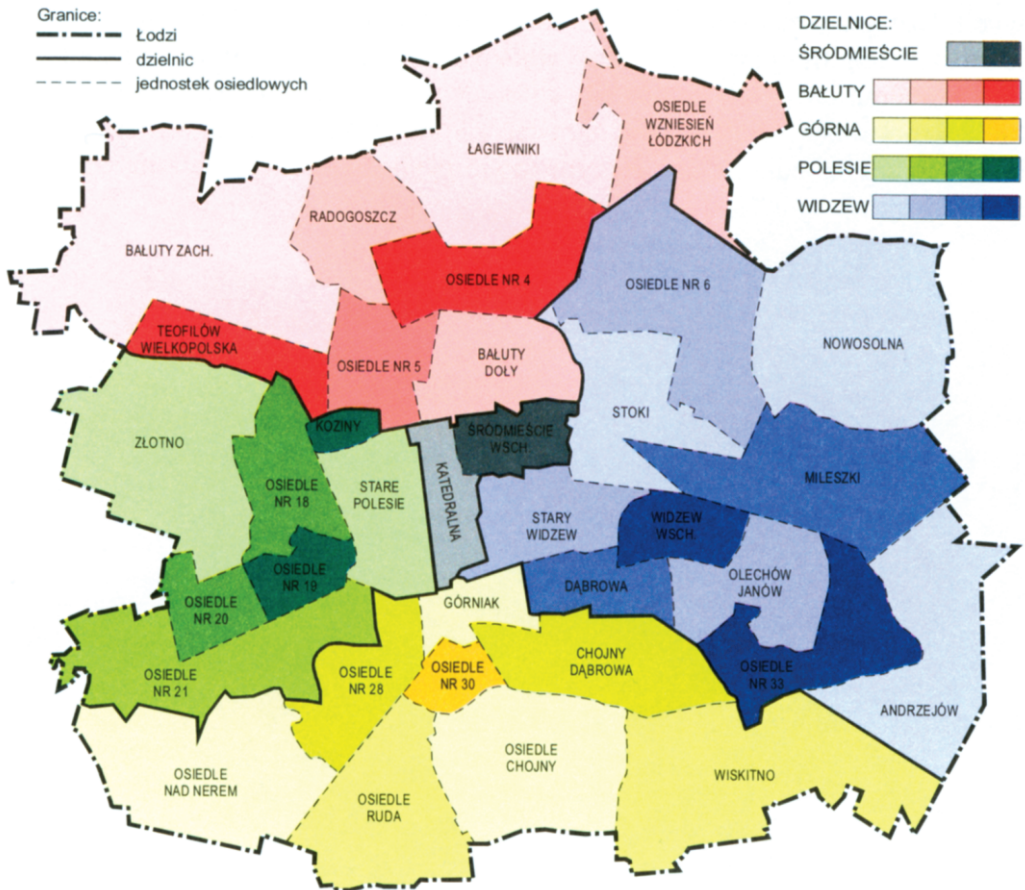
²⁴ W literaturze onomastycznej nazwy te określa się jako *wtórne, przeniesione, ponowione, przejęte, dziedziczone*. O tej grupie nazw pisali m. in.: J. Bubak, *Nazwy przeniesione w polskiej toponomastyce*, cz. I, „Onomastica” 1965, t. X, s. 50–73; cz. II, „Onomastica” 1966, t. XI, s. 43–61; J. Treder, *O tzw. nazwach ponowionych*, „Onomastica” 1979, t. XXIV, s. 19–43; tenże, *Nazwy importowane w toponimii Kaszub*, „Onomastica” 1981, t. XXVI, s. 61–81; D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe wtórne w toponimii województwa kieleckiego*, „Slavia Occidentalis” (1986) 1987, 43, s. 45–61. Niektórzy badacze terminy określające ten typ nazw stosują zamiennie, inni zaś, dokonują między nimi rozróżnienia. W naszej pracy stosujemy zamienne terminy: *ponowiony, przeniesiony, wtórny, dziedziczony*.

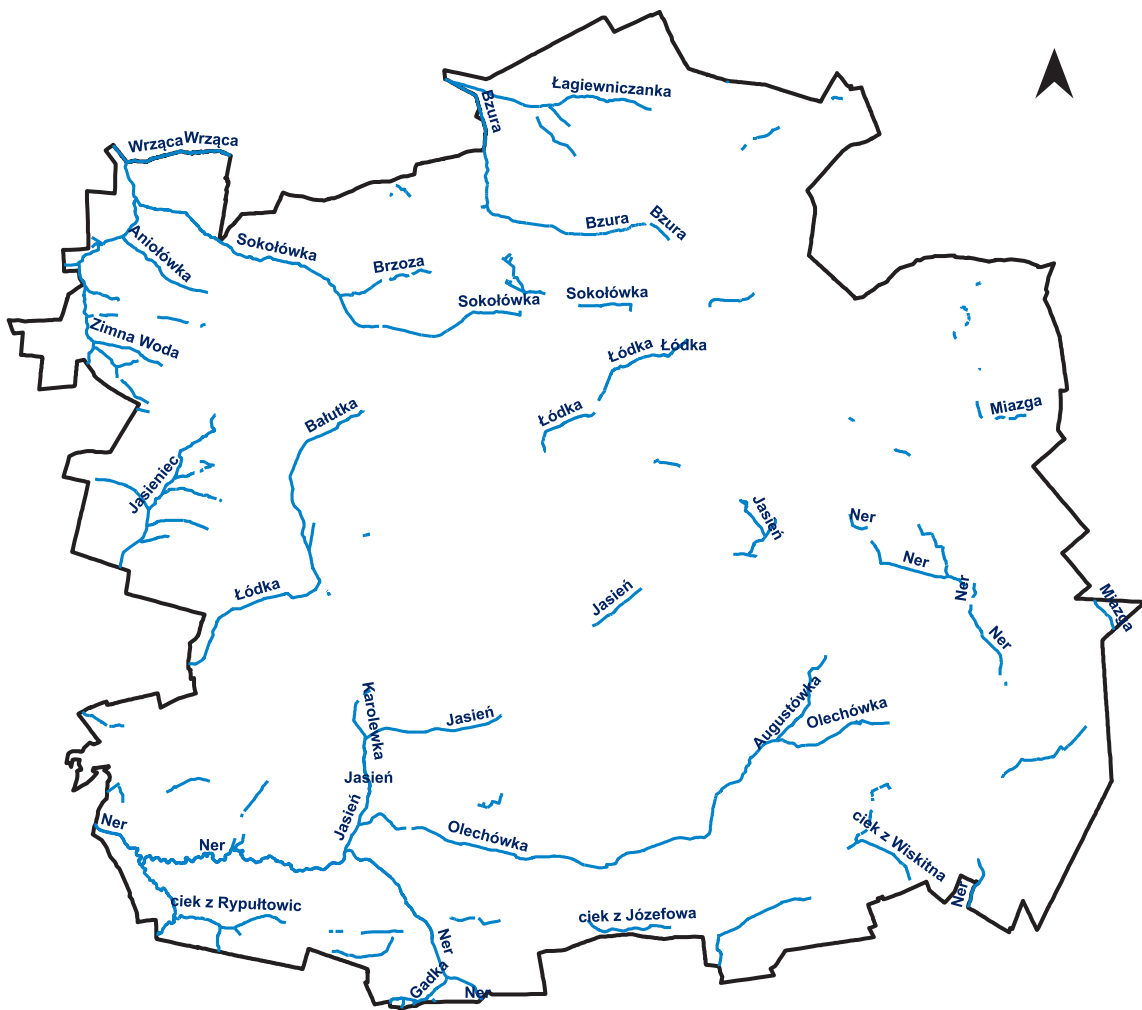
Rys. 1. Terytorium Łodzi w okresie międzywojennym
 Źródło: *Łódź. Monografia miasta*, red. S. Liszewski, Łódź 2009, s. 220

Rys. 2. Zmiany terytorialne Łodzi w okresie powojennym
 Źródło: *Łódź. Monografia miasta*, red. S. Liszewski, Łódź 2009, s. 241

Rys. 3. Podział Łodzi na jednostki samorządowe – osiedla
 Źródło: *Łódź. Monografia miasta*, red. S. Liszewski, Łódź 2009, s. 379

Rys. 4. Otwarte odcinki rzek i cieków wód powierzchniowych na terenie miasta Łodzi
 Źródło: Urząd Miasta Łodzi. Wydział Ochrony Środowiska i Rolnictwa

Nazwami niemotywowanymi realnoznaczeniowo są także nazwy pamiątkowe. Ich charakter i sposób nadawania jest jednak nieco inny niż pozostałych nazw konwencjonalnych, toteż wyodrębniamy je w osobną grupę. Nazwy pamiątkowe mają na celu upamiętnienie określonych osób, organizacji, wydarzeń historycznych czy rocznic. Związek z nazywanym obiektem danej nazwy z reguły jest umowny, ale niekiedy nie jest bez znaczenia. Zdarza się, że istnieje związek między osobą patrona a obiektem (np. *ul. Napiórkowskiego*, bo przy tej ulicy patron jakiś czas mieszkał) lub między obiektem a wskazanymi w nazwie wydarzeniami historycznymi (np. *ul. Rewolucji 1905 r.* zyskała tę nazwę, bowiem na niej właśnie toczyły się główne walki w 1905 r.). W społecznej świadomości tkwi ponadto przekonanie, że istnieje związek między prestiżem społecznym patrona nazwy a rangą przypisanego mu obiektu. Ten wyjątkowy na tle innych nazw status nazw pamiątkowych skłania do przyjęcia stanowiska K. Handke, według której w nazwach pamiątkowych widać motywację symboliczną. „W motywacji symbolicznej mamy do czynienia ze związkiem nazwy nie tyle z samym obiektem, ile z symbolem, któremu obiekt został przypisany”²⁵.

Przy nazwach pamiątkowych w nawiasie kwadratowym podaje się dane biograficzne osób występujących jako patron obiektu lub krótką informację o organizacji lub wydarzeniu historycznym, które przywołuje omawiana nazwa. W pozostałych przypadkach po uwagach dotyczących rodzaju motywacji semantycznej lub jej braku wskazujemy jej podstawę leksykalną w postaci nazwy własnej, pospolitej lub wyrażenia. Podajemy znaczenie leksykalne apelatywnej podstawy nazwy. W przypadku, gdy wyraz będący podstawą nazwy ma kilka znaczeń, podajemy tylko to znaczenie, które było ważne w procesie tworzenia nazwy (np. *admiral* to 1. ‘oficer mający najwyższy stopień wojskowy w marynarce wojennej’, 2. ‘gatunek motyla’. W nazwie ulicy *Admiralskiej* użyto pierwszego znaczenia, o czym przekonuje umiejscowienie ulicy wśród innych o nazwach związanych z wojskowością typu *Oficerska*, *Generalska* itp.). W przypadku nazw własnych będących podstawą toponimów miejskich podajemy ogólną informację o rodzaju obiektów powszechnie znanych (np. *Warszawa* ‘stolica Polski’), skupiając się na objaśnianiu nazw miejscowości mniej znanych (np. *Stonim* ‘miasto na Białorusi, dawniej w granicach Polski’) lub konotujących treści historyczne (np. *Grunwald* ‘miejsce zwycięstwa armii króla Władysława Jagiełły nad Krzyżakami w 1410 r.’). Nazwy dzielnic i obszarów miasta będące dawniej nazwami osad włączonych do miasta objaśniamy jako dawne nazwy miejscowe przytaczając ich pierwotną etymologię np. *Karolew* – dawna osada o charakterze nierolniczym powstała na przełomie XIX i XX w. – nazwa dwuznaczna typu dzierżawczego lub konwencjonalna, utworzona od nazwy osobowej *Karol* za pomocą przyrostka *-ew*.

Rezygnujemy z opisu struktury gramatycznej nazwy. Budowie zawartych w słowniku nazw poświęcamy osobne miejsce w części analitycznej opracowania.

²⁵ K. Handke, *Dzieje Warszawy...*, s. 27.

Hasła odsyłaczowe (oznaczone gwiazdką) zawierają jedynie interpretację onomastyczną dawnej nazwy i odsyłacz do nazwy nowszej, gdzie zawarta jest pełna informacja o obiekcie. Na końcu artykułu hasłowego znajdują się odsyłacze. Zastosowano dwa typy odsyłaczy. Znak strzałki → wskazuje, że dana nazwa odnosi się do obiektu, do którego odsyła. Drugi typ odsyłacza **zob. też** wskazuje obiekty inne, które również kiedyś nosiły hasłową nazwę. Rozwiązanie takie jest konieczne z uwagi na występowanie w przeszłości miasta wielu obiektów o tej samej nazwie (było dziewięć ulic *Granicznych*, cztery *Ciemne* itd.).

A

- Edwarda ABRAMOWSKIEGO** – ulica wytyczona w 1898 r. jako łącznik między równoległymi dziś ul. Kilińskiego i Sienkiewicza, zyskała wówczas nazwę → Gubernatorskiej. W 1925 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Edward Abramowski, 1868–1918, myśliciel polityczny, filozof, psycholog i socjolog].
- ADMIRALSKA**, *-ej* – ulica równoległa do Inflanckiej, stanowi południową granicę Marysina. Znana od 1934 r. ♦ N. konw. [admiral ‘oficer mający najwyższy stopień wojskowy w marynarce wojennej’]; temat.
- ADWOKACKA**, *-ej* – zachodnia przecznica Zgierskiej wytyczona w końcu XIX w. jako → Caracka // Cerecka // Cereckiego. Przemianowana w 1932 r. ♦ N. konw. [adwokat ‘prawnik zajmujący się obroną klientów’]; temat.
- Plac im. Joanny AGACKIEJ-INDECKIEJ** – plac przed gmachem Sądu Apelacyjnego, u zbiegu ulic Narutowicza i Uniwersyteckiej. Nazwa nadana w 2011 r. ♦ N. pam. [Joanna Agacka-Indecka, 1964-2010, adwokat łódzki. Zginęła w katastrofie samolotu prezydenckiego pod Smoleńskiem 10 IV 2010 r.].
- AKACJOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [akacja ‘roślina z rodziny mimoszowatych’]; temat.
- ALEKSANDROWSKA**, *-ej* – ulica prowadząca dawniej od Bałuckiego Rynku w kierunku Aleksandrowa. Obecna na planie z 1821 r. jako Trakt do Miasta Aleksandrowa. Od lat 30. XX w. nazwę tę nosi tylko część ulicy zaczynająca się przy torach kolejowych (za stacją Łódź Żabieniec). ♦ N. motyw. [prowadzi w kierunku miejscowości Aleksandrów Łódzki]; → **Limanowskiego**.
- ***Park ALEKSANDROWSKI**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [w obrębie parku znajduje się cerkiew pw. św. Aleksandra]; → park im. Stanisława **Moniuszki**.
- ***ALEKSANDRYJSKA**, *-ej* – ulica wytyczona w 1859 r. w rejonie wyznaczonym jako miejsce osadnictwa ludności żydowskiej. ♦ N. motyw. [Aleksandria, miasto w Egipcie; do 641 r. n.e. stolica Egiptu. Jeden z ważniejszych ośrodków chrześcijaństwa. W Biblii mowa jest o Aleksandryjczykach, czyli Żydach z Aleksandrii]; → **Bojowników Getta Warszawskiego**.
- ***Salvadora ALLENDE**, wym. Salvadora Ajende – ♦ N. pam. [Salvador Allende, 1908–1973, polityk chilijski, w l. 1970–1973 prezydent Chile z ramienia lewicy, obalony przez wojskowy zamach stanu, w czasie którego popełnił samobójstwo. Laureat Międzynarodowej Nagrody Leninowskiej za tworzenie państwa robotniczego]; → **Popieluszki**.
- Władysława ANCZYCA** – ulica na Dąbrowie wytyczona w 1933 r. ♦ N. pam. [Władysław Anczyc, 1823-1883, poeta, dramatopisarz, wydawca, tłumacz, działacz ludowy]; temat.
- Park im. Władysława ANDERSA** – niewielki (0,8 ha) park na osiedlu Władysława Reymonta. Nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. pam. [Władysław Anders, 1892–1970, gen. broni WP, naczelny wódz Polskich Sił Zbrojnych w l. 1944–45].

***Św. ANDRZEJA** – ♦ N. pam. [św. Andrzej, jeden z 12 apostołów, męczennik]; czł. I może podlegać elipsie; → **Struga**.

ANDRZEJÓW, *-owa* – dawna kolonia rolnicza, powstała w 1805 r. i przeznaczona pod osadnictwo niemieckie, zwana wówczas Andrespołem. Swoją rozwój zawdzięczała m.in. wybudowanej w 1866 r. linii kolejowej z Kuluszek do Łodzi. W granicach miasta od 1988 r. Obecnie dzielnica mieszkaniowa we wschodnio-południowej części Łodzi, w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, położona wzdłuż ul. Rokocińskiej. Ma charakter małego miasteczka o zabudowie domów rodzinnych. ♦ N. motyw. [dzierżawcza utworzona od imienia *Andrzej* za pomocą przyrostka *-ów*. Andrzej Suchecki herbu Poraj był jednym z założycieli kolonii].

***Ogród ANGIELSKI**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [angielski ogród ‘ogród w stylu angielskim, ukształtowany na wzór naturalnego krajobrazu’]; → park **Źródlika**.

ANIOŁÓW, *-a* → **Huta Aniołów**.

ANIOŁÓWKA, *-i* – niewielka, zaledwie długości 3 km rzeczka wypływająca w rejonie Teofilowa. Obok dawnej wsi Huta Aniołów wpada do Sokołówki. Jest to obecnie sztucznie ukształtowany rów biegnący po śladzie koryta naturalnego prowadzący stale strugę wody pochodzącą z drenaży i wysięków. ♦ N. motyw. [pochodzi od nazwy wsi Huta Aniołów].

***Św. ANNY** – ♦ N. pam. [św. Anna, matka Najświętszej Marii Panny, patronka małżeństw, matek, wdów]; czł. I może podlegać elipsie; → **Kutnowska**, aleja → **Mickiewicza**.

Karola ANSTADTA, wym. Anszтата – ulica wytyczona na przełomie XIX i XX w., by ułatwić dojazd do prywatnego parku w Helenowie. Przemianowana w 1946 r. na → 19 Stycznia. W 1994 r. przywrócono dawną nazwę. ♦ N. motyw. [Karol Anstadt, 1801–1874, fabrykant łódzki, przybyły do Polski z Niemiec w l. 30. XIX w.; właściciel parku i terenu, przez który biegła ulica].

Św. ANTONIEGO PADEWSKIEGO – ulica na Bałutach, w pobliżu ul. Limanowskiego, powstała ok. 1913 r. jako prywatna ul. → Maurera. W 1927 r. rozpoczęto tu budowę kościoła pw. św. Antoniego z Padwy. W 1932 r. zyskała imię św. Antoniego. W 1991 r. uściślono jej nazwę na ul. św. Antoniego Padewskiego. ♦ N. motyw. [św. Antoni z Padwy, 1195–1231, franciszkanin, kaznodzieja, doktor Kościoła, patron osób i rzeczy zaginionych; nazwa ulicy została przejęta z patrocinium znajdującego się przy niej kościoła].

****ANTONIEW SIKAWA // ANTONIEW SIKAWSKI**, *-a, -y // -ego* – dawna kolonia, wyodrębniona w 1809 r. przy podziale wsi Antoniew Stokowski, której część przydzielona została do gminy Sikawa. Włączona do miasta w 1940 (1946) r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje wschodnią część miasta, znajdującą się w obrębie ulic Opolskiej i Brzezińskiej. Obecnie teren ten nosi miano Sikawa. ♦ N. motyw. [czł. I dzierżawczy lub konwencjonalny, utworzony został od imienia Antoni za pomoc przyrostka *-ew*, czł. II lokalizujący i równoważny z nazwą miejscowości *Sikawa* bądź ma formę przymiotnika utworzonego za pomocą przyrostka *-ski*]; → **Sikawa**.

- **ANTONIEW STOKI // ANTONIEW STOKOWSKI**, *-a, -ów // -ego* – dawna osada tzw. olęderska o charakterze rzemieślniczym, założona przez władze pruskie pod sam koniec XVIII w. (około 1790 r.) na terenach dawnej wsi Lipinki (lub Lipiny), leżących między dzisiejszymi ulicami: Wojska Polskiego, Strykowską, Telefoniczną po obu stronach linii kolei obwodowej. Początkowo nazywana Holendry (Olędry) Antoniew albo Holendry Antoniów, później Antoniew. Inkorporowana do miasta częściowo w 1915 r., a następnie w 1940 (1946) r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje północno-wschodnią część miasta, położoną po obu stronach (północnej i południowej) ul. Pomorskiej. Obecnie teren ten nosi miano Stoki. ♦ N. motyw. [czł. I dzierżawczy lub konwencyonalny, utworzony został od imienia *Antoni* za pomocą przyrostka *-ew*; czł. II ponowny, lokalizujący: równoważny z nazwą miejscowości → *Stoki* bądź ma formę przymiotnika utworzonego za pomocą przyrostka *-ski*]; → **Stoki**.
- ANTONIEWSKA**, *-ej* – ulica na Widzewie widoczna na planie w 1921 r. jako → Grzybowa, a jej przedłużenie nosi wówczas nazwę → Nowo-Projektowanej. W 1929 r. przemianowana w całości na Antoniewską. ♦ N. motyw. [ulica znajduje się w obrębie dawnej jednostki Antoniew Stoki].
- *ARMII CZERWONEJ** – ♦ N. pam. [Armia Czerwona, siły zbrojne sowieckiej Rosji, a następnie ZSRR w l. 1918–1946]; → aleja **Piłsudskiego**.
- *ARMII LUDOWEJ** – ♦ N. pam. [Armia Ludowa (AL), konspiracyjna organizacja wojskowa, powołana na mocy dekretu Krajowej Rady Narodowej z dn. 1 I 1944 r.]; → **Polskiej Organizacji Wojskowej**.
- Park im. ARMII ŁÓDŹ** – teren zielony o pow. 7,86 ha w rejonie ulic: Spadkowej, Bruzdowej i Zagonowej uznany za park w 2010 r. ♦ N. pam. [Armia „Łódź” – związek operacyjny Wojska Polskiego II RP w kampanii wrześniowej 1939 r.].
- ARTURÓWEK**, *-ówka* – dawna osada o charakterze nierolniczym utworzona w 1864 r. przez Augusta Zawiszę na terenie po parcelacji części lasów w okolicy doliny Bzury. Początkowo jej nazwa miała postać Arturów, forma zdrobniła nazwy utrwaliła się z początkiem XX w. Włączona w obszar administracyjny miasta w 1940 (1946) r. Obecnie dzielnica mieszkaniowa, znajdująca się w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, położona w północno-zachodniej części Łodzi o willowej zabudowie, jej tereny mają głównie charakter rekreacyjny. ♦ N. pam. [utworzona od imienia Artur za pomocą przyrostka *-ów(ek)*. Artur Zawisza, brat Augusta, założyciela Arturówka, był uczestnikiem powstania listopadowego, stracony w publicznej egzekucji w 1833 r.].
- ARTYLERYJSKA**, *-ej* – mała uliczka między ul. Srebrzyńską a Legionów istniejąca od pocz. XX w., w 1910 r. jako → Smutna, po 1913 r. jako → Czarna Droga. W 1948 r. przemianowana na Artyleryjską. ♦ N. konw. [artyleria ‘rodzaj wojska, którego podstawowym uzbrojeniem są działa’].
- **Adama ASNYKA** – niewielka ulica w pobliżu Czerwonego Rynku wyodrębniona w 1930 r. z części → Zimnej. Zniknęła w l. 70. pod nową zabudową. ♦ N. pam. [Adam Asnyk, 1838–1897, poeta okresu romantyzmu i pozytywizmu].

ASTRONAUTÓW – ulica na Kuraku wytyczona w 1961 r. w związku z budową osiedla mieszkaniowego. ♦ N. konw. [astronauta ‘lotnik wykonujący loty kosmiczne’; nazwa nadana dla uhonorowania nielicznej wówczas w świecie grupy astronautów].

ASTRÓW – ulica na Marysinie wytyczona w l. 30. XX w. jako → Jasna. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [aster ‘roślina ogrodowa o różnokolorowych kwiatach bez zapachu’]; temat.

****AUGUSTOWSKA**, *-ej* – niewielka uliczka między ulicami Północną i Nowo-Południową. Nazwana w 1932 r. Zniknęła w l. 60. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Augustów, miasto powiatowe w woj. podlaskim, nad Netą, w obrębie Puszczy Augustowskiej lub od pobliskiej osady Augustów].

AUGUSTÓW, *-owa* – dawna osada założona przez władze pruskie około lat 1798–1802, na której osiedlali się zarówno koloniści niemieccy, jak i osadnicy polscy, mająca początkowo nosić nazwę Friedrichshagen. Dopiero później, być może około 1808 r., nadana jej została przez administrację Księstwa Warszawskiego nazwa Augustów lub Augustowo [OdŁ, 309; Obj]. Włączona w granice miasta w 1940 (1945) r. Obecnie część miasta w dzielnicy administracyjnej Widzew, położona po wschodniej części ul. Puszkina, na południe od ul. S. Przybyszewskiego. ♦ N. pam. [utworzona od imienia August za pomocą przyrostka *-ów*].

AUGUSTÓWKA, *-i* – strumień wypływający w rejonie wsi Augustów na wschód od starej Łodzi. Obecnie jest to sztucznie ukształtowany rów długości 2 km, suchy w normalnych warunkach, sporadycznie prowadzący wody opadowe, uchodzący do Olechówki. ♦ N. motyw. [utworzona od nazwy wsi Augustów za pomocą przyrostka *-ka*].

Jana AUGUSTYNIKA – ulica wytyczona na Kozinach pod nową zabudowę w 1976 r. ♦ N. pam. [Jan Augustyniak, 1893–1971, bibliotekarz, działacz społeczno-oświatowy. Organizator łódzkiej sieci bibliotek publicznych. Wieloletni dyrektor Miejskiej Biblioteki Publicznej w Łodzi].

***AUTOSTRADA**, *-y* – ♦ N. konw. [autostrada ‘arteria komunikacyjna przeznaczona do szybkiego ruchu samochodowego’]; → **Strykowska**.

AZALIOWA, *-ej* – ulica na Mani wytyczona w 1961 r. ♦ N. konw. [azalia ‘krzew lub roślina dekoracyjna z rodziny wrzosowatych’].

B

***BAGATELA**, *-i* – ♦ N. konw. [bagatela ‘mała rzecz, drobiazg’; być może nazwa nadana na wzór nazwy ulicy w Warszawie]; → **Cieszkowskiego**.

Osiedle BALONOWA – osiedle mieszkaniowe na → Retkini, w dzielnicy administracyjnej → Polesie, położone między ulicami: al. Wyszyńskiego, Armii Krajowej oraz Maratońską. Wybudowane w l. 1974–1978. ♦ N. motyw.

[ponowiona; osiedle przejęło nazwę od ul. Balonowej, znajdującej się w jego południowo-wschodniej części].

***BALTYCKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [morze Bałtyk, śródlądowe morze w północnej Europie, część Oceanu Atlantyckiego]; → **Krzewowa**.

BALUCKI RYNEK, *-ego, -nku* – wytyczony w 1860 r. jako centralny plac nowo założonej osady na terenie sąsiadującego ze Starym Miastem majątku Bałuty (Nowe Bałuty), stąd nazwa, którą zachowuje do dziś podobnie jak i funkcję targowiska, zajmując pow. 2,05 ha. ♦ N. motyw. [typu lokalizacyjnego].

Michała BAŁUCKIEGO – ulica na Dąbrowie, gdzie większość ulic nosi imiona polskich pisarzy XIX–XX w. Powstała w 1932 r. ♦ N. pam. [Michał Bałucki, 1837–1901, powieściopisarz i wybitny komediopisarz]; temat.

BAŁUTKA, *-i* – rzeczka wypływająca z rejonu obecnego parku Szarych Szeregów na Bałutach. W XVIII w. zwana była → Jamnicą. Obecnie na długości 3,9 km od dawnego źródła ujęta jest w kanał kryty włączony w system kanalizacji ogólnospławnej. Od wylotu kanału przy al. Włóknarzy płynie uregulowanym korytem i wpada do Łódki w parku Na Zdrowiu. ♦ N. motyw. [utworzona od nazwy dawnej wsi Bałuty za pomocą przyrostka *-ka*].

BAŁUTY, *Balut* – dawna wieś szlachecka wchodząca w skład dóbr Zawiszów, założona prawdopodobnie w początkach XIV w. (jej pierwszy zapis źródłowy pochodzi z 1410 r.: *Baluthy, Baluti vill(a), Baluty*). W wyniku parcelacji na jej terenie powstały m.in. Bałuty Nowe oraz Kolonia Bałuty. Po wydzieleniu w 1857 r. osady Bałuty Nowe dawna wieś Bałuty jest określana jako Bałuty Stare. Włączona w obszar miasta w 1915 r. Obecnie część miasta (dzielnica mieszkaniowa), położona w jego północnej części, rozciągająca się wzdłuż ul. Zgierskiej oraz dzielnica administracyjna miasta, druga co do wielkości, obejmująca obszar 78,9 km², zamieszкана przez największą liczbę ludności (ok. 223 tys.). W l. 1953–1959 wyodrębniona jako jedna z siedmiu – obok Chojen, Polesia, Rudy, Staromiejskiej, Śródmieścia, Widzewa – głównych dzielnic administracyjnych miasta. Potwierdzona i wyodrębniona także w nowym podziale administracyjnym w 1960 r. Administracyjnie Bałuty dzielą się na osiem jednostek samorządowych miasta (nazywanych także osiedlami): Bałuty Zachodnie, Radogoszcz, Łagiewniki, Julianów–Marysin–Rogi, Bałuty–Doły, Bałuty–Centrum, Teofilów–Wielkopolska, Wzniesień Łódzkich. ♦ N. motyw. [rodowa, pochodząca od nazwy osobowej Bałuta, Bałut w formie liczby mnogiej].

BAŁUTY NOWE – dawna osada fabryczna założona na gruntach folwarku dworskiego Bałuty. Jedno z pierwszych i najstarszych przedmieść Łodzi utworzone w l. 1858–1860. Osiedlali się na jego terenach tkacze ręczni, kupcy, rzemieślnicy, biedota wiejska, ludność żydowska. Włączone do Łodzi w 1915 r., gdy były liczącą już sto tysięcy mieszkańców osadą ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II nadany dla odróżnienia nazwy od już istniejącej nazwy wsi Bałuty].

BAŁUTY STARE – ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II dyferencyjny, nadany w celu odróżnienia nazwy od nowo powstałej osady Bałuty Nowe]; → **Bałuty**.

Stefana BANACHA – dziś niewielka uliczka odchodząca na wschód od ul. Kopcińskiego. Powstała w 1946 r. jako przedłużenie ul. Południowej (obecnie Rewolucji 1905 r.) i prowadziła do Konstytucyjnej. Nazywała się wówczas → Nowo-Południowa. Po 1974 r. przemianowana na Banacha, zaś jej wschodnia część zanikła pod nową zabudową. ♦ N. pam. [Stefan Banach, 1892–1945, matematyk, przedstawiciel lwowskiej szkoły matematycznej. Przy tej ulicy mieści się gmach Wydziału Matematyki UŁ].

Władysława BANDURSKIEGO – od 1994 r. nazwa ta przysługuje przedłużeniu al. Mickiewicza w kierunku zachodnim za torami kolejowymi. ♦ N. pam. [Władysław Bandurski, 1865–1932, ksiądz biskup, honorowy kapelan Legionów Polski, naczelny kapelan Wojska Litwy Środkowej]; → **Mickiewicza**.

BANKOWA, -ej – ulica znajdująca się na Chojnach, wschodnia przecznica ul. Tuszyńskiej. Obecna na planie już w 1921 r. ♦ N. być może motyw., lecz rodzaj motywacji niejasny [bank ‘przedsiębiorstwo przeprowadzające operacje pieniężne, głównie kredytowe’].

Piotra BARDOWSKIEGO – ulica na Kozinach widoczna na planie z 1930 r. jako → Sułkiewicza. W 1951 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Piotr Bardowski, 1846–1886, rosyjski rewolucjonista, współpracownik I Proletariatu. Stracony na stokach Cytadeli].

Plac im. Norberta BARLICKIEGO – rozległy plac wytyczony w obrębie włączzonej do miasta w l. 60. XIX w. Dzielnicy Wiązowej zwany był do 1873 r. → Wiazowym Rynkiem, następnie → Zielonym Rynkiem. Obecnie leży w środkowej części miasta na terenie Starego Polesia i zajmuje pow. 1,67 ha. Pełnił funkcję handlową, którą zachował do dziś. W 1934 r. plac zyskał imię płk. Ignacego → Boernera. W 1945 r. przemianowany na Barlickiego. Plac jest ważnym węzłem komunikacyjnym. Mieści się tu także hala targowa, która przejęła dawną nazwę placu targowego Zielony Rynek. ♦ N. pam. [Norbert Barlicki, 1880–1941, działacz PPS, prawnik, publicysta, dwukrotnie wybierany na prezydenta miasta Łodzi].

Henryka BARONA – ulica na Mani powstała w 1930 r. W 1955 r. przemianowana na → Kniewskiego. W 1991 r. przywrócono poprzednią nazwę. ♦ N. pam. [Henryk Baron, pseud. Smukły, 1887–1907, działacz socjalistyczny, członek Organizacji Bojowej PPS. Uczestnik wielu akcji zbrojnych. Stracony na Cytadeli].

BARSKA, -ej – ulica na Zdrowiu powstała w 1930 r. ♦ N. konw. [Bar, miasto na Ukrainie, miejsce zawiązania konfederacji barskiej w 1768 r.]; temat.

****BARTNICZA, -ej** – ulica na Dołach znana od 1932 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod osiedlową zabudową. ♦ N. konw. [bartnik ‘hodowca pszczoł w barciach; pszczelarz’].

Plac BARTOSZA GŁOWACKIEGO → plac Bartosza **Głowackiego**.

***BARYKAD 1905 r.** – ♦ N. pam. [barykada ‘zapora utworzona w czasie walk ulicznych w celu zamknięcia dostępu do bronionych miejsc’]; → **Rewolucji 1905 r.**

Stefana BATOREGO – ulica na Widzewie, południowa przecznica ul. Rokicińskiej pod nazwą → **Wesoła**. W 1920 r. przemianowana na Stefana Batorego. ♦ N. pam. [Stefan Batory, 1533–1586, książę Siedmiogrodu, ożeniony z Anną Jagiellonką, król Polski w l. 1576–1586].

Osiedle im. Stefana BATOREGO – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy Widzew, wybudowane w l. 80. XX w. częściowo na obszarze dawnej wsi Widzew, w rejonie ulic: Rokicińskiej, Puszkina, Przybyszewskiego, w pobliżu osiedli mieszkaniowych, których nazwy pochodzą także od władców polskich: osiedla Mieszka I, osiedla B. Chrobrego. ♦ N. motyw. [ponowiona nazwa ulicy znajdującej się na terenie osiedla].

***BAUMGOLDA**, wym. Bałmgolda – ♦ N. motyw. [Baumgold, właściciel terenów, na których ulica została wytyczona]; → **Hutnicza**.

****BAWELNIANA**, *-ej* – niewielka ulica na Widzewie znana od 1921 r. W l. 70. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [bawełna ‘roślina włóknodajna’].

***BAZAR** – ♦ N. motyw. [bazar ‘plac albo pomieszczenie ze straganami lub budkami, gdzie się sprzedaje różnorodne towary; targowisko’; nazwa odzwierciedla handlowy charakter obiektu]; → plac **Piastowski**.

BAZAROWA // BAZARNA, *-ej* – ulica na Bałutach. Na planie miasta z 1906 r. jako Bazarna, następnie nazwa w obecnym kształcie. ♦ N. motyw. [bazar, j.w.; biegnie wzdłuż placu targowego, nazywanego dawniej Bazarem a obecnie placem Piastowskim].

BEDNARSKA, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Rzgowskiej biegnąca do ul. Pabianickiej. Obecna na planach od 1910 r. ♦ N. konw. [bednarz ‘rzemieślnik wyrabiający naczynia z drewna’].

***Józefa BEMA** – ♦ N. pam. [Józef Bem, 1794–1850, generał, teoretyk wojskowości, walczący w powstaniu listopadowym, dowódca rewolucyjnych wojsk na Węgrzech w 1848 r.]; → **Prożka**.

***Św. BENEDYKTA** – ♦ N. pam. [św. Benedykt, ok. 480–547, eremita, autor reguły zakonnej nazwanej Benedyktyńską; być może nazwa nadana na cześć Benedykta Tykla, współtwórcy Łodzi fabrycznej]; czł. I może podlegać elipsie; → **6 Sierpnia**.

Hersza BERLIŃSKIEGO – ulica na Bałutach znana w 1910 r. jako → **Pieprzowa**. Przemianowana w 1963 r. ♦ N. pam. [Hersz Berliński, 1908–1944, łódzianin, żydowski działacz ruchu oporu podczas II wojny światowej. W dzieciństwie mieszkał przy tej ulicy].

Osiedle im. Hersza BERLIŃSKIEGO – osiedle mieszkaniowe znajdujące się w rejonie ulic: Łągiewnickiej, Zawiszy, Wojska Polskiego, Franciszkańskiej,

- jego nazwa pojawia się na najnowszej mapie miasta z 2011 r. ♦ N. motyw. [ponowiona nazwa ulicy znajdującej się na jego terenie].
- ***BERTY** – ♦ N. pam. [Berta, imię żeńskie]; → **Ormiańska**.
- BĘDZIŃSKA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Pabianickiej na Kuraku, istniejąca od 1932 r. ♦ N. konw. [Będzin, miasto na Górnym Śląsku, leżące nad Czarną Przemszą].
- BIAŁA**, *-ej* – niewielka uliczka na Bałutach, obecna pod tą nazwą od 1910 r. ♦ N. konw. metaf. [biały ‘mający barwę właściwą śniegowi, mleku; jasny, czysty’]; zob. też **Popiela**, **Skargi**.
- BIAŁA BRZOZA**, *-ej, -y* – ♦ N. motyw. [nawiązuje do otoczenia przyrodniczego ciek]; → **Brzoza**.
- BIAŁORUSKA**, *-ej* – ulica na Stokach wzdłuż kolei obwodowej. Znana od 1932 r. jako → Słonimska. Przemianowana na Białoruską w 1951 r. ♦ N. konw. [Białoruś, państwo sąsiadujące z Polską].
- ***BICHA** – ♦ N. motyw. [Bich, właściciel gruntów, na których ulicę wytyczono]; → **Sierakowskiego**.
- ***BIEDERMANN**, wym. Bidermana – ♦ N. motyw. [najprawdopodobniej Robert Biedermann, 1836–1899, przemysłowiec łódzki, senior rodu, społecznik]; → **Sulkowskiego**.
- Władysława BIEGAŃSKIEGO** – wschodnia przecznica ulicy Zgierskiej. Nazwa od 1931 r. W sąsiedztwie był szpital zakaźny. Być może wpłynął na imię patrona ulicy, choć sam szpital został nazwany imieniem Biegańskiego dopiero w 1953 r. ♦ N. pam. [Władysław Biegański, 1857–1917, lekarz internista, społecznik, filantrop; zajmował się głównie chorobami zakaźnymi].
- BIEGUNOWA**, *-ej* – ulica na Mani powstała w 1913 r. bez nazwy. Nazwana w 1921 r. ♦ N. konw. być może metaf., bowiem była to północna granica terenu należącego do miasta. [biegun ‘o czymś, co występuje na krańcu’ bądź ‘obszar o najniższej temperaturze’].
- BIELAŃSKA**, *-ej* – ulica na Stokach znana od 1930 r. ♦ N. motyw. [od nazwy popularnej *biel*, *biela* ‘mokradło, bagno, podmokła łąka’ z przyrostkiem *-ański*] lub konw. [od *Bielany* – nazwy własne z terenu Warszawy i Krakowa].
- ***Rynek BIELNIKOWY**, *-u, -ego* – widoczny na planie w 1847 r. Miał być centralnym placem osady Łódka, ale wkrótce jego funkcje przejął leżący po przeciwnej stronie ul. Piotrkowskiej Rynek Fabryczny, a potem Górny Rynek. Dziś istnieje w tym miejscu niewielki skwerek bez nazwy ♦ N. motyw. [bielnik ‘oddział fabryki włókienniczej, w którym odbywa się bielenie tkanin’; przy rynku znajdował się bielnik Kopischa].
- ***Park im. Bolesława BIERUTA** – ♦ N. pam. [Bolesław Bierut, 1892–1956, działacz komunistyczny, I sekretarz KC PPR, prezydent RP w l. 1947–1952, premier w l. 1952–1954]; → park **Staromiejski**.
- Rondo im. Alfreda BILYKA** – skrzyżowanie ulic Zgierskiej, Sikorskiego i al. Włókniarzy, powstało w l. 90. XX w. Nazwę nadano w 2003 r. ♦ N. pam.

[Alfred Michał Biłyk, 1889–1939, major, komendant garnizonu Łodzi w l. 1918–1922].

BLACHARSKA, *-ej* – ulica na Bałutach. Istnieje na mapie od 1913 r. pod nazwą Kajetana → Kwiatkowskiego. W 1932 r. przemianowana na Blacharską; ♦ N. konw. [blacharz ‘rzemieślnik wykonujący przedmioty z blachy’].

BLUSZCZOWA, *-ej* – ulica na Marysinie widoczna na planie z 1937 r. jako → Zawiszy. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [bluszcz ‘roślina, pnącze lub płożący się krzew, uprawiany jako roślina ozdobna’]; temat.

***BŁĘKITNA**, *-ej* – ♦ N. być może motyw. [błękit ‘niebieska barwa’; ulica biegnie wzdłuż rzeki Bałutki]; → **Radłowa**.

BŁOŃSKA, *-ej* – ulica na Polesiu. Na planach od 1913 r. ♦ N. motyw. [topograficzna; błonie ‘duża przestrzeń, równina pokryta trawą, duże pastwisko, rozległa łąka’; ulica znajdowała się przy niezagospodarowanym terenie].

BOBOWA, *-ej* – ulica na Mani. Na planach od 1921 r. ♦ N. konw. [bób ‘roślina strączkowa; bober’]; temat.

****BOCZNA**, *-ej* – ulica wytyczona w 1853 r. w obrębie nowej osady prządków Łódka. Nazwę zatwierdzono w 1863 r. W 1988 r. weszła w skład ul. Sienkiewicza; ♦ N. motyw. [topograficzna; bok ‘skraj, ubocze’; boczny ‘będący na bok od czegoś’; nazwa opisująca położenie ulicy względem centrum osady Łódka].

***Plac im. Ignacego BOERNERA**, wym. Bernera – ♦ N. pam. [Ignacy August Boerner, 1875–1933, inżynier mechanik, płk. Wojska Polskiego, działacz niepodległościowy, członek PPS-u i bliski współpracownik J. Piłsudskiego, minister poczt i telegrafów w rządach II RP]; → plac **Barlickiego**.

Wojciecha BOGUSŁAWSKIEGO – niewielka ulica na Kuraku znana pod tą nazwą od 1930 r. ♦ N. pam. [Wojciech Bogusławski, 1757–1829, aktor, śpiewak operowy, reżyser, twórca polskiej sceny narodowej, pisarz].

Karola BOHDANOWICZA – ulica na Rokiciu powstała w 1936 r. ♦ N. pam. [Karol Bohdanowicz, 1864–1947, geolog, geograf i podróżnik, badacz Azji].

Franciszka BOHOMOLCA – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1933 r. ♦ N. pam. [Franciszek Bohomolec, 1720–1784, jezuita, komediopisarz, poeta, publicysta, jeden ze współtwórców polskiego oświecenia].

***Kazimierza BOJARSKIEGO** – ♦ N. pam. [Kazimierz Bojarski, 1889–1914, działacz socjalistyczny i niepodległościowy POW i PPS]; → **Brauna**.

BOJOWNIKÓW GETTA WARSZAWSKIEGO – ulica wytyczona na Starym Mieście w l. 1859–1860, łącząca dzielnicę Starego Miasta z nowo wówczas utworzoną dzielnicą tzw. Jerozolimską, stanowiącą miejsce osadnictwa ludności żydowskiej. Nazwana w 1863 r. → Aleksandryjską. W 1933 r. przemianowana na → Żydowską, a w 1947 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. pam. [bojownicy getta warszawskiego ‘zbiorowa nazwa określająca walczących z Niemcami w getcie warszawskim w okresie drugiej wojny światowej’].

- BOROWA**, *-ej* – ulica na Mani widoczna na planie z 1921 r. bez nazwy. Nazwana w 1937 r. ♦ N. konw. [bór ‘las iglasty; duży, gęsty las’]; temat.
- Tekli BOROWIAK** – ulica w dzielnicy Widzew, widoczna na planie w 1921 r. pod nazwą → Marty. W 1932 r. przemianowana na → Pińską, a w 1951 r. zyskała imię Tekli Borowiak. ♦ N. pam. [Tekla Borowiak, pseud. Ciotka, 1894–1943, łódzka prządka, przodownica pracy, działaczka PPR].
- BOROWIEC**, *-wca* – dawna osada przy młynie wodnym, poświadczona w dokumentach od 1576 r., włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, leżąca na jego północno–zachodnich obrzeżach w rejonie ulic: Szczecińskiej, Liściastej, Traktorowej, Hodowlanej. Na jej terenie znajdują się ogródki działkowe. ♦ N. motyw. [topograficzna, utworzona od wyrazu *borowy*, *bór* ‘las iglasty, duży, gęsty las’ za pomocą przyrostka *-ec* // *-owiec*; osada znajdowała się w zalesionej okolicy].
- **BORSUCZA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Piłsudskiego znana w 1910 r. jako → Kijowska. W 1933 r. przemianowana na Borsuczą, która po 1984 r. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [borsuk ‘ssak z rodziny łasicowatych’].
- *BORYSZA // BURESZA** – ♦ N. motyw. [Borysz // Buresz, mieszczanin, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Piekarska**.
- BOTANICZNA**, *-ej* – ulica znajdująca się w dzielnicy Bałuty, położona na obrzeżach parku → Julianowskiego wśród innych ulic o tematycznych nazwach przyrodniczych. Nazwa nadana w 1932 r. ♦ N. konw. [botanika ‘tutaj: o czymś, co dotyczy roślin’]; temat.
- Osiedle BOTANIK** – osiedle mieszkaniowe na Polesiu, w dzielnicy mieszkaniowej Retkinia, usytuowane w pobliżu osiedla Hufcowa, w rejonie ulic: Armii Krajowej, Wyszyńskiego, Napierskiego, Tomaszewicza. Powstało w l. 1973–1976. ♦ N. motyw. [określenie *botanik* powstało w wyniku przekształcenia dwuwyrazowej nazwy zestawionej *Ogród Botaniczny*, przy którym osiedle znajduje się, w jeden wyraz].
- Tadeusza BOYA-ŻELEŃSKIEGO** – ulica na Dołach powstała w 1931 r. jako → Środkowa. W 1961 r. otrzymała nową nazwę. ♦ N. pam. [Tadeusz Boy-Żeleński, 1874–1941, pisarz, tłumacz, poeta, satyryk, publicysta, krytyk literacki i teatralny].
- BRACKA**, *-ej* – ulica na Marysinie powstała tuż po 1913 r. ♦ N. konw. metaf. [brat ‘człowiek, z którym jest się związanym przez pokrewieństwo lub też przyjaźnią; towarzysz’].
- *BRAJERA** – ♦ N. motyw. [Józef Brajer, mieszczanin, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Murarska**.
- *BRASŁAWSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Brasław, miasto na Białorusi, w okresie międzywojennym w granicach Polski]; → **Pilarskiego**.

- BRATERSKA**, *-ej* – ulica znajdująca się w dzielnicy Polesie, istnieje pod tą nazwą od początku XX w. ♦ N. konw. metaf. [braterski ‘przyjacielski, serdeczny, przyjazny’].
- BRATYSŁAWSKA**, *-ej* – ulica prowadząca do Karolewa. Znana od początku XX w. jako → Polna. W 1932 r. przemianowana na → Kwiecistą, a w 1948 r. zmieniła nazwę na Bratysławską. W l. 70. XX w. przedłużona wchłonęła ul. → Kolarską. ♦ N. konw. [Bratysława, stolica Słowacji].
- Mieczysława BRAUNA**, wym. Brałna – ulica na Dołach powstała w 1946 r. jako Kazimierza → Bojarskiego. Przemianowana w 1951 r. ♦ N. pam. [Mieczysław Braun, właśc. Bronsztejn, 1902–1942, łódzki poeta i adwokat żydowskiego pochodzenia. Przedstawiciel tzw. poezji pracy. Zmarł w warszawskim getcie].
- **BROMILSKA**, *-ej* – ulica na Kuraku, obecna na planach miasta od 1937 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. niejasna.
- Władysława BRONIEWSKIEGO** – wschodnia przecznica Rzgowskiej znana od 1932 r. jako → Literacka. Przemianowana w 1964 r. ♦ N. pam. [Władysław Broniewski, 1897–1962, poeta, przedstawiciel liryki rewolucyjnej, tłumacz].
- Rondo im. Władysława BRONIEWSKIEGO** – skrzyżowanie u zbiegu ulic Broniewskiego, Rydza-Śmigłego i Niższej na trasie Gdańsk–Wrocław ♦ N. motyw. [ponowiona nazwa ulicy, przy której rondo powstało].
- BRONISIN**, *-a* – dawna wieś, założona pomiędzy 1843 a 1864 r., włączona w granice miasta w 1940 r., ponownie od 1988 r. Obecnie część miasta w dzielnicy administracyjnej Górna, znajdująca się na południowych jej krańcach, blisko granicy z gminą Rzgów. Na jej obszarze znajdują się ulice Konspiracji oraz Bronisin. ♦ N. motyw. [dzierżawcza, utworzona od nazwy osobowej *Bron*, będącej formą skróconą imienia *Bronisław*, bądź od imienia żeńskiego *Bronisia*, bądź od męskiej nazwy osobowej *Bronisz(a)* za pomocą przyrostka *-in*].
- BROWARNA**, *-ej* – ulica na Kuraku, jest na planie w 1910 r., ale bez nazwy. W 1921 r. na mapie jako Browarna. ♦ N. konw. [browar ‘wytwórnia piwa’].
- Józefa BRUDZIŃSKIEGO** – ulica na Marysinie wytyczona w 1932 r. ♦ N. pam. [Józef Brudziński, 1874–1917, lekarz, pediatra i neurolog, działacz społeczny i polityczny związany z Łodzią].
- BRUKOWA**, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego, znana od pocz. XX w. W 1989 r. przedłużona. Była pierwszą na tym terenie drogą brukowaną, stąd nazwa. ♦ N. motyw. [bruk ‘nawierzchnia drogowa twarda, ułożona z kamienia polnego’].
- BRUS**, *-a* – dawna wieś, założona po 1523 r. Na jej terenach znajdował się folwark oraz młyn. Włączona w granice miasta w 1906 r. i w 1940 r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, znajdująca się na jej zachodnich krańcach, blisko granicy miasta z Konstantynowem Łódzkim, położona na północ od ul. Konstantynowskiej. ♦ N. motyw. [kulturowa;

pochodzi od wyrazu pospolitego *brus* ‘kamień, osełka, urządzenie do mielenia ziaren zbóż’. Nazwa zapewne ma związek ze znajdującym się na tym obszarze młynem].

BRUSKA, *-ej* – ulica na Złotnie powstała w l. 30. XX w. ♦ N. motyw. [ulica biegła w kierunku folwarku Brus]; zob. też **Brużycka**.

BRUŻYCKA, *-ej* – mała uliczka w sąsiedztwie ul. Pabianickiej widoczna na planie z 1937 r. jako → Bruska. Przemianowana w 1946 r. ♦ N. konw. [Brużyca, wieś nad Bzurą, obecnie w granicach Aleksandrowa Łódzkiego].

Jana BRZECHWY – ulica na Zarzewie. Od 1932 r. znana jako → Hrubieszowska. W 1969 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Jan Brzechwa, właśc. Jan Wiktor Lesman, 1898–1966, poeta, autor wielu znanych bajek i wierszy dla dzieci, satyrycznych tekstów dla dorosłych].

BRZESKA, *-ej* – południowa przecznica ul. Wojska Polskiego. Widoczna na planach od 1906 r. ♦ N. konw. [związana z nazwami miejscowości typu Brzesko, Brzeg itp.].

BRZEZIŃSKA, *-ej* – ulica wychodząca z placu Kościelnego będąca początkiem traktu do Brzezin. Widoczna pod tą nazwą na planie z 1847 r. Oficjalnie nazwa zatwierdzona w 1863 r. Przemianowana w 1945 r. na Wojska Polskiego. Obecnie nazwa dotyczy części ulicy za wiaduktem kolei obwodowej, która kończy się przy Nowosolnej. ♦ N. motyw. [ulica prowadzi w kierunku Brzezin, miasta powiatowego w woj. łódzkim]; → **Wojska Polskiego**.

BRZEŻNA, *-ej* – wschodnia przecznica Piotrkowskiej będąca fragmentem ulicy wytyczonej w 1827 r. przy organizacji osady Łódka, biegnącej od ul. Długiej (Gdańskiej) do Dzikiej (Sienkiewicza). Od 1863 r. odcinek ulicy od Piotrkowskiej na zachód przemianowano na Radwańską, wschodni zaś nazwano → Bulwary Fabryczne. Wkrótce powraca nazwa Brzeżnej. ♦ N. motyw. [ulica biegła wzdłuż brzegu kanału fabrycznego]; zob. też **Radwańska**.

BRZOZA, *-y* – rzeka niekiedy mylona z Sokołówką. W XVIII w. w górnym odcinku nazywana była → Czerwoną Wodą, a począwszy od Radogoszcza → Białą Brzozą. Jej obszary źródłowe znajdowały się w rejonie Kolonii Radogoszcz. Obecnie włączona w system kanałów deszczowych miasta. Prawy dopływ Sokołówki. ♦ N. motyw. [brzoza ‘gatunek drzewa’; nazwa nawiązuje do otoczenia przyrodniczego ciek].

BRZOZOWA, *-ej* – ulica poprzeczna do ul. Przybyszewskiego wytyczona w l. 20. XIX w. na terenie dawnej osady Nowa Łódka. Nazwę otrzymała na początku XX w. ♦ N. konw. [brzoza, j. w.]; temat.

Stanisława BRZOZOWSKIEGO – niewielka uliczka na Rokiciu widoczna w 1921 r. bez nazwy. Zyskała nazwę w l. 30. XX w. ♦ N. pam. [Stanisław Brzozowski, 1878–1911, filozof, krytyk literacki, powieściopisarz i publicysta].

Stanisława BRZÓSKI – ulica w dzielnicy Bałuty, równoległa do Zgierskiej, wytyczona w końcu XIX w. w czasie parcelacji. W jej skład weszły dwie dotychczasowe ulice → Golca oraz → Dębowa. Jako ulica prywatna nazwana została

- nazwiskiem właściciela Golca. Imię obecne otrzymała w 1920 r. ♦ N. pam. [Stanisław Brzóska, 1832–1865, ksiądz, działacz niepodległościowy, naczelny kapelan powstania styczniowego w stopniu generała, więziony przez władze carskie za wygłaszanie patriotycznych kazań, stracony publicznie].
- ***Mariana BUCZKA** – ♦ N. pam. [Marian Buczek, 1896–1939, działacz komunistyczny, zginął w kampanii wrześnieowej]; → **Kamińskiego**.
- ****BUDY KAŁOWSKIE**, *Bud*, *-ich* – dawna osada robotników leśnych, a następnie kolonia rolna, wydzielona pod koniec XVIII w. na gruntach dóbr Kały. W granicach Łodzi od 1940 (1946) r. Na starszych mapach (m. in. z 1956, 1978, 1986 r.) nazwa ta obejmuje północno–zachodnią część miasta, znajdującą się na południe od ul. Aleksandrowskiej przy ul. Szczecińskiej. Obecnie na tym miejscu znajdują się osiedle Rogatka oraz park Piastowski. ♦ N. motyw. [czł. I kulturowy, pochodzi od rzeczownika *buda* ‘chata, szałas, lepianka; osada leśna; także nazwa znacznego obszaru po wyciętych lasach’, czł. II o formie przymiotnika, określa lokalizację osady na terenie dóbr Kały]; → **Kały**.
- ***BUDY PIASKOWSKIE**, *Bud*, *-ich* – ♦ N. motyw. [czł. I kulturowy, pochodzi od rzeczownika *buda* j. w., czł. II o formie przymiotnika, określa lokalizację osady na terenie dóbr Piaskowiec]; → **Piaskowiec**.
- ****BUDY SIKAWA**, *Bud*, *-y* // **BUDY SIKAWSKIE**, *Bud*, *-ich* – dawniej niewielka osada związana z eksploatacją lasów, następnie kolonia rolnicza powstała w 2. poł. XVIII w. na gruntach dóbr Sikawa. W granicach Łodzi od 1940 (1946) r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje północno–zachodnią część miasta: jeden z obszarów znajdował się między ulicami Opolską a Brzezińską, drugi w okolicy ulic Zbójnickiej oraz Listopadowej. Obecnie teren ten nosi miano Sikawa. ♦ N. motyw. [czł. I *buda*, j.w.; czł. II określa lokalizację osady na terenie dóbr Sikawa]; → **Sikawa**.
- ****BUDY STOKI**, *Bud*, *-ów* // **BUDY STOKOWSKIE**, *Bud*, *-ich* – dawna, założona u schyłku Rzeczypospolitej na gruntach dóbr Stoki, osada związana z eksploatacją lasów, następnie kolonia rolnicza. W granicach Łodzi od 1940 (1946) r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje północno–zachodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ulic Telefonicznej oraz Pomorskiej. Obecnie teren ten nosi miano Stoki. Nazwę Budy zachowuje jedna z jego ulic. ♦ N. motyw. [czł. I *buda*, j.w.; czł. II określa lokalizację osady na terenie dóbr Stoki]; → **Stoki**.
- BUKOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana jako prywatna ulica → Szmidta. Od 1932 r. przemianowana. ♦ N. konw. [buk ‘gatunek drzewa’]; temat.
- ***BULWARY FABRYCZNE**, *-ów*, *-ych* – ♦ N. motyw. [bulwar ‘szeroka zadrzewiona ulica o charakterze spacerowym lub komunikacyjnym’, znajdowały się koło fabryk]; → **Brzeźna**.
- ****BUZAŃSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach, biegnąca od ul. Źródłowej na północ, nazwa znana od 1933 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod ogródkami działkowymi. ♦ N. konw. [Bug, rzeka w Polsce i na Ukrainie, lewy dopływ Narwi].

- BYDGOSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach, obecna na planach od 1913 r. jako → Feliksa, w 1932 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. konw. [Bydgoszcz, miasto w woj. kujawsko-pomorskim, położone nad Wisłą; największe w regionie].
- BYSTRZYCKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Pomorskiej widoczna na planach z początku XX w. Początkowo zwana → Dolno-Wschodnią (być może ze względu na to, że ulica była równoległa do Dolnej, położona od niej dalej na wschód). Niewielki jej odcinek odchodzący od Pomorskiej w 1921 r. nosił nazwę → Dolne Stoki. Od 1936 r. w całości przemianowana na Bystrzycką. W 1961 r. zyskała imię → Lumumby. W 1971 r. odcinkowi od ul. Telefonicznej na północ przywrócono nazwę Bystrzyckiej. ♦ N. konw. [Bystrzyca Kłodzka, miasto w woj. dolnośląskim lub rzeka Bystrzyca, lewy dopływ Odry].
- ***BYTOMSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Bytom, miasto na Górnym Śląsku]; → **Ceramiczna**.
- ***Władzy BYTOMSKIEJ** – ♦ N. pam. [Władysława Bytomska, 1904–1938, łódzka włóknienka, działaczka PPS-Lewicy, potem KPP. Zginęła w tajemniczych okolicznościach]; → **Organizacji Wolność i Niezawisłość**.
- ***Osiedle im. Władzy BYTOMSKIEJ** – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy Bałuty. Wybudowane w l. 50. XX w., „w kwartale dzisiejszych ulic: Wojska Polskiego, Obrońców Westerplatte, M. Tokarzewskiego i Franciszkańskiej” [Mm, 240]. Osiedle oddane do użytku 21 VII 1960 r. Nazwę anulowano w 1991 r. ♦ N. pam. [Władza Bytomska, j.w.].
- BZOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [bez ‘krzew ozdobny, lilak’]; temat.
- BZURA**, *-y* – rzeka stanowiąca lewy dopływ Wisły, długości ok. 165 km, jej ujście znajduje się naprzeciw Wyszogrodu. Naturalne źródła miała w Lesie Łagiewnickim. W Arturówku tworzy trzy malownicze stawy, a następnie opuszcza granice miasta płynąc do Zgierza. W XVIII w. nosiła nazwę → Czerniec, zaś mianem Bzury określano w granicach Łodzi strumyk biorący początek w rejonie Modrzewia i płynący dalej przez Łagiewniki, zwany później → Łagiewniczką. ♦ N. motyw. [powstała od indoeuropejskiej nazwy rzecznej *bhrēur* oznaczającej źródło].

C

- CAŁA**, *-ej* – ulica na Marysinie widoczna na planie z 1937 r. bez nazwy, którą zyskała w 1946 r. ♦ N. motyw. [cały ‘pełny, zupełny’; także ‘niedziurawy, nieuszkodzony, w dobrym stanie’].
- ***CARACKA // CERECKA // CERECKIEGO** – ♦ N. motyw. [Ferdynand Cerecke, mieszczanin, parcelant, właściciel gruntów w Żabieńcu, na których została wytyczona nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Adwokacka**.

- CEDROWA**, *-ej* – ulica położona na Bałutach, na obrzeżach parku → Julianowskiego, nazwana w 1931 r. ♦ N. konw. [cedr ‘długowieczne drzewo z rodziny sosnowatych’]; temat.
- ***CEGIELNIANA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [cegielnia ‘wytwórnia cegły’; nazwa pochodzi od pierwszej łódzkiej cegielni przy której ulica przebiegała]; → **Jaracza**, → **Więckowskiego**.
- ***CEGIELNIANY RYNEK** – ♦ N. motyw. [cegielnia, j.w.; stanowiła źródło towaru, którym handlowano na rynku].
- CEGLANA**, *-ej* – ulica biegnąca na północ od Bałuckiego Rynku widoczna na planach od 1913 r. ♦ N. motyw. [ceglany ‘zrobiony, pochodzący z cegły’ lub cegła]; zob. też **Więckowskiego**.
- CELNA**, *-ej* – niewielka ulica w sąsiedztwie Dworca Kaliskiego znana od 1930 r. ♦ N. motyw. [cło ‘opłata pobierana za przywóz i wywóz towarów’; w jej pobliżu znajdował się urząd celny].
- CEMENTOWA**, *-ej* – ulica na Marysinie wytyczona w 1937 r., nazwę nadano w 1946 r. ♦ N. konw. [cement ‘spoiwo do zapraw budowlanych i betonów, mające postać szarego proszku twardniejącego przy rozdrobnieniu z wodą’].
- CERAMICZNA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Pabianickiej. Znana od 1932 r. pod nazwą → Bytomskiej. W 1953 r. przemianowana na Ceramiczną dla odróżnienia od istniejącej wówczas ul. Władzy → Bytomskiej. ♦ N. konw. [ceramiczny ‘zrobiony z ceramiki; produkujący ceramikę’].
- ***Park CERKIEWNY**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [w obrębie parku znajduje się cerkiew prawosławna]; → park im. Stanisława **Moniuszki**.
- ***CESARSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [cesarz ‘władca noszący najwyższy tytuł panującego w państwie o ustroju monarchicznym; tytuł takiego panującego’]; → **Sejmowa**.
- CHABROWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [chaber ‘roślina łąkowa; bławatek, modrak’]; temat.
- ****CHACHUŁY**, *Chachuł* – dawniej samodzielna osada młynarska. Młyn noszący miano Chachuła, zwany także młynem Chachulskim, założony został ok. XIV w. w pobliżu Chocianowic, stąd też zwany Chocianowickim. W XVI w. otrzymał samodzielną nazwę Młyn Borowy, a w 1677 r. określono go mianem Chachuła Borowy. Obecnie ślad tej osady pozostał w nazwie ulicy, znajdującej się w pobliżu ul. Duboisa. ♦ N. motyw. [rodowa, młyn należał do rodziny młynarskiej Chachułów, którzy osiedlili się w młynie Borowym w początkach XVII w.].
- CHARZEW**, *-a* – dawna samodzielna osada młynarska nad Nerem, wymieniona w dokumentach z 1477 r. Młyn ten nazywany był Charzewem, Młynem Charzewskim lub Młynem Charzewnym. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie dzielnica tradycyjna, leżąca w zachodnio-południowej części miasta, w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, nad rzeką Ner, w pobliżu lotniska Lublinek oraz ul. Chocianowickiej. Na starszych mapach (m. in.

z 1956 r.) obszar ten nosi miano Młynarska Charzew. ♦ N. motyw. [prawdopodobnie typu dzierżawczego, utworzona za pomocą przyrostka *-ew* od nazwy osobowej *Charz*. „Można by przypuścić, że *Charz* jest skróceniem, spieszczeniem łac. *Zacharias*, tj. *Zacharz* → *Charz*”, (Rosp, 321). Podstawa *char-*, *charz-*, obecna jest m.in. w nazwach topograficznych: Charzewice, Charzewo, Charzowice, Charzykowy oraz w nazwiskach Charzyński, Chareba].

***Młynarska CHARZEW** – ♦ N. motyw. [czł. I ma charakter odróżniający, pochodzi od wyrazu pospolitego *młyn* i określa gospodarczy charakter osady; czł. II ponowiony]; → **Charzew**.

Józefa CHELMOŃSKIEGO – wschodnia przecznica ulicy Kilińskiego, nazwana w 1932 r. ♦ N. pam. [Józef Chełmoński, 1849–1914, malarz, twórca pejzaży, scen rodzajowych].

CHEŁMSKA, *-ej* – niewielka ulica na terenie dawnej osady prządków Inu zwanej → Szlezyng, na planach od 1910 r. ♦ N. konw. [Chełm, miasto w woj. lubelskim, nad Uherką; pierwsza siedziba PKWN i miejsce ogłoszenia Manifestu Lipcowego PKWN w 1944 r.]; temat.

Kazimierza CHŁĘDOWSKIEGO – ulica wytyczona w 1963 r. na Dąbrowie w związku z budowanym osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. konw. [Kazimierz Chłędowski, 1843–1920, pisarz, pamiętnikarz, badacz kultury, satyryk].

CHŁODNA, *-ej* – ulica na Bałutach u zbiegu ul. Franciszkańskiej i Wojska Polskiego. Znana od 1921 r. ♦ N. konw. metaf. [chłodny ‘mający dość niską temperaturę; wywołujący wrażenie chłodu’]; zob. też **Śliwowa**, **Zana**.

Józefa CHŁOPICKIEGO – ulica na Mani widoczna na planie z 1921 r. jako → Marsowa. W 1930 r. zyskała imię Chłopickiego. ♦ N. pam. [Józef Chłopicki, 1771–1854, generał, uczestnik wielu wojen m.in. powstania kościuszkowskiego, wojen napoleońskich, dyktator powstania listopadowego].

****CHMIELNA**, *-ej* – niewielka uliczka na Julianowie widoczna na planach z 1921 r. Zniknęła w l. 80. XX w. pod zabudową osiedlową. ♦ N. konw. [chmiel ‘roślina uprawiana głównie dla kwiatostanów służących do produkcji piwa’]; temat.

CHOCIANOWICE, *-owic* – dawna wieś lokowana na prawie niemieckim, o dużym areale ziemskim, należąca do kapituły krakowskiej. Za pierwszy zapis odnoszący się do tej osady należy uznać informację z 1402 r. (choć w starszych opracowaniach wymienia się rok 1398). Prawdopodobnie jednak powstała już w XII w. lub nawet i wcześniej. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie południowa część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, wzdłuż ul. Pabianickiej. ♦ N. motyw. [patronimiczna, utworzona za pomocą przyrostka *-owice* od nazwy osobowej *Chocian*, będącej formą zdrobniałą staropolskiego imienia złożonego typu *Chociemir*, *Chociestaw*].

****CHOCIANOWICZKI**, *-iczek* – dawniej osada karczmarska, istniejąca prawdopodobnie od końca XVII w., a następnie folwark rolny; włączony do

miasta w 1940 (1946) r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południo-wo-zachodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ulic Prądyńskiego oraz Duboisa. Obecnie teren bez nazwy. ♦ N. motyw. [forma zdrobniła utworzona za pomocą przyrostka *-ki* od nazwy miejscowości Chocianowice; małe Chocianowice].

CHOCIMSKA, -ej – ulica na Kuraku, nazwana w 1930 r. ♦ N. pam. [Chocim, miasto na Ukrainie, nad Dniestrem, pod którym Jan III Sobieski odniósł w 1673 r. zwycięstwo nad armią turecką].

Karola CHODKIEWICZA – ulica na Retkini powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Karol Chodkiewicz, 1560–1621, hetman wielki litewski, zwycięzca Szwedów pod Kircholmem, dowódca obrony Chocimia przed Turkami].

CHOJNY, -jen – w źródłach historycznych wymienia się dwie wsie: Chojny Duże (maior, zwane także Chojnami Wielkimi) oraz Chojny Małe (minor), choć „jest rzeczą jasną, że początkowo istniała tylko jedna wieś Chojny, a dopiero w wyniku jakichś podziałów rodzinnych czy transakcji handlowych doszło do wyodrębnienia się z macierzystej wsi Chojen Małych. Kiedy to nastąpiło – nie wiadomo” [Zaj, 19]. Konsekwentnie rozróżniano Chojny Duże i Chojny Małe począwszy od przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych XVI w. Pierwsze wzmianki o Chojnach Dużych pochodzą z lat 1396–1397 (według starszych opracowań z 1399 r.), choć założone zostały być może już w XIII w., zaś pierwsza wzmianka o osadzie Chojny Małe pochodzi z 1402 r. W wyniku regulacji powłaszczeniowych (po 1864) r. na gruntach wsi utworzono kilka nowych wsi typu kolonialnego: Chojny A i B., Chojny Kolonia. W 1903 r. na terenie Chojen wytyczono linię kolei obwodowej. Włączane w granice miasta stopniowo: w 1906, 1940 (1946) r. W latach 1954–1959 jedna z siedmiu dzielnic administracyjnych Łodzi. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, rozciągająca się od placu Reymonta, wzdłuż osi ul. Rzgowskiej aż po granice miasta. ♦ N. motyw. [topograficzna, prawdopodobnie od wyrazu pospolitego *chojna* ‘sosna; choinka, zarośla, krzaki’ w liczbie mnogiej].

CHOJNY NOWE // NOWE CHOJNY, -jen, -ych – dawna osada o charakterze nierolniczym, powstała w wyniku parcelacji większego folwarku Chojny po 1864 r. „Pojęcie *Chojny Nowe* powstaje około roku 1880, odnosząc się początkowo do zabudowy mieszkalnej działek rolnych wzdłuż szosy rzgowskiej, stopniowo rozszerzając się na rejony od szosy oddalone” [Obj, hasło: Chojny Nowe]. Włączane w granice miasta stopniowo: w 1906, 1915 oraz 1940 (1946) r. Obecnie południowa część miasta, ciągnąca się wzdłuż zachodniej strony ul. Rzgowskiej, po obu stronach (północnej i południowej) ul. Paderewskiego. Na dzisiejszych mapach teren ten nosi tylko nazwę Chojny. ♦ N. motyw. [czł. I ma charakter nazwy wtórnej, czł. II *Nowe* ma charakter odróżniający].

CHOJNY STARE // STARE CHOJNY, -jen, -ych – dawny „obszar skupiający grunty chłopskie wsi szlacheckiej Chojny, powiększony o grunty dworskie

przekazane przez dwór rolnikom na mocy ukazu uwłaszczeniowego z 1864 r. W okresie 1880-1915 w oficjalnej nomenklaturze określana jako Chojny–Wieś [Obj, hasło: Chojny Stare]. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, rozciągająca się na wschód od ul. Rzgowskiej. ♦ N. motyw. [czł. Chojny, j. w.; czł. *Stare* ma charakter odróżniający].

CHOJNY ZATORZE, *-jen, -a* – obszar Chojen rozprzestrzeniający się w kierunku południowym od linii kolei obwodowej, z centralną ulicą Rzgowską oraz ulicami: Pryncypalną, Kosynierów Gdyńskich, Kurczaki, Józefów. Znajdujące się na nim osiedle mieszkaniowe o zabudowie wielkopłytowej rozpoczęto budować w 1980 r. ♦ N. motyw. [czł. I wtórny, czł. II od wyrażenia *za torami*, lokalizuje położenie obszaru].

Fryderyka CHOPINA, wym. Szopena – niewielka ulica na Julianowie widoczna na planie z 1910 r. jako → Szopena. Od 1933 r. w formie Chopina. ♦ N. pam. [Fryderyk Chopin, 1810–1849, najwybitniejszy kompozytor polski. Być może na początku XX w. nazwa ta nie była związana z osobą kompozytora lecz członka władz miasta Szoppena, od 1915 r. burmistrza miasta].

****CHORZOWSKA**, *-ej* – niewielka ulica na Kuraku, istniała od 1936 r. pod tą nazwą w sąsiedztwie ulic o podobnych tematycznie nazwach (Bytomska, Katowicka, Będzińska itd.). W l. 70. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Chorzów, miasto na Górnym Śląsku]; temat.

Bolesława CHROBREGO – ulica w dzielnicy Bałuty, wschodnia przecznica ulicy Zgierskiej, obecna na planie miasta w 1910 r. jako → Wschodnia. W 1925 r. w rocznicę koronacji Chrobrego otrzymała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Bolesław Chrobry, 966 lub 967–1025, pierwszy król Polski].

Osiedle im. Bolesława CHROBREGO – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy Widzew, w rejonie ulic: Rokicińskiej, Przybyszewskiego, Puszkina, Augustów. Na jego obszarze znajduje się m. in. al. św. Maksymiliana Kolbego. ♦ N. pam. [Bolesław Chrobry, j.w.].

Aleja CHRYZANTEM – ulica na Bałutach prowadząca do głównej bramy cmentarza żydowskiego, biegnąca wzdłuż muru cmentarnego, widoczna na planach od 1913 r. jako aleja → Cmentarna. W 1961 r. przemianowana na al. Chryzantem. W 2008 r. z jej części oraz ul. Brackiej utworzono ul. Abrama → Cytryna. ♦ N. motyw. metaf. [chryzantema ‘kwiat tradycyjnie składany na grobach’].

CHRZANOWSKA, *-ej* – niewielka ulica na Kuraku w sąsiedztwie innych o nazwach od nazw miejscowości. Nazwana w 1932 r. ♦ N. konw. [podstawą do jej nazwy mogły być takie miasta jak Chrzanów lub Chrzanowo]; temat.

****Wojciecha CHRZANOWSKIEGO** – ulica na Zdrowiu nazwana w 1936 r. Zniknęła w l. 70. pod ogrodem botanicznym. ♦ N. pam. [Wojciech Chrzanowski, 1793–1861, generał i kartograf, twórca pierwszej mapy ziemi polskiej].

****CHYROWSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Tuszyńskiej. Znana od 1936 r. Po 1974 r. wchłonięta przez ul. Gagarina (obecnie Paderewskiego). ♦ N. konw. [Chyrów, miasto na Ukrainie, niegdyś należące do Polski].

- CIASNA**, *-ej* – niewielka wschodnia przecznica ul. Pabianickiej. Obecna na planach od 1924 r. ♦ N. motyw. [ciasny ‘wąski, mały, zajmujący niewielką przestrzeń’; nazwa oddaje kształt ulicy i jej zabudowy].
- **CICHA**, *-ej* – niewielka uliczka na Widzewie wytyczona w 1930 r. W l. 90. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. motyw. metaf. [cichy ‘zaciszny, spokojny’].
- *CIEMNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ciemny ‘nieoświetlony, pogrążony w mroku’, nazwa oddaje charakter ulicy położonej na peryferiach miasta]; → **Goplańska**, → **Mrocza**, → **Podwórzowa**, → **Wrześnieńska**.
- CIEPŁA**, *-ej* – ulica na Kozinach znana od 1913 r. ♦ N. konw. [ciepły ‘mający temperaturę pośrednią między gorącym a zimnym’; nazwa pozostaje w relacji do nazw sąsiednich ulic Zimnej i Chłodnej].
- CIESIELSKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego obecna na planie w 1910 r. jako prywatna ulica → Nowaka. W 1932 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. konw. [cieśla ‘rzemieślnik zajmujący się ręczną obróbką drewna, stawiający drewniane budynki’]; temat.
- Augusta CIESZKOWSKIEGO** – ulica na Rokiciu znana na pocz. XX w. jako → Nowo-Ogrodowa. W 1932 r. przemianowana. W 1970 r. uregulowana wchłonęła jako swoje przedłużenie ul. → Bagatela. ♦ N. pam. [August Cieszkowski, 1814–1894, ziemianin, hrabia, działacz polityczno-społeczny, mecenas nauki].
- CIESZYŃSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Pabianickiej prowadząca pierwotnie do młyna parowego przy ul. Wólczańskiej będącego od 1910 r. własnością Teodora Adamka, stąd ówczesna nazwa → Teodora. W 1920 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Cieszyn, miasto nad Olzą, położone na Pogórzu Śląskim. Układem w Spa w 1920 r. podzielone między Polskę a Czechy. Po stronie polskiej zostało właściwe stare miasto ze swymi zabytkami].
- Konstantego CIOŁKOWSKIEGO** – ulica na Rokiciu powstała w 1961 r. ♦ N. pam. [Konstanty Ciołkowski, 1857–1935, wynalazca i twórca teorii lotu rakiet].
- CISOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [cis ‘gatunek drzewa lub krzewu’]; temat.
- CMENTARNA**, *-ej* – ulica powstała w związku z założeniem cmentarzy przy ul. Ogrodowej. Na planie z 1883 r. widnieje jako Szosa na Cmentarz. ♦ N. motyw. [cmentarz ‘miejsce grzebania zmarłych’; ulica prowadzi do cmentarzy przy ul. Ogrodowej].
- *Aleja CMENTARNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica biegnie wzdłuż cmentarza żydowskiego]; → aleja **Chryzantem**.
- CMENTARZ EWANGELICKO-AUGSBURSKI pw. św. Mateusza** – położony w północno-zachodniej części miasta, w dzielnicy Polesie (na Kozinach), przy ul. Ogrodowej 43. Wchodzi w skład zespołu zwanego *Starym Cmentarzem*, tworzonego przez cmentarze różnych wyznań. Założony

w 1856 r., powiększany w 1886 i 1892 r. Zajmuje powierzchnię ok. 9,5 ha. ♦ N. analit. [składa się z kilku członów uzupełniających człon nadrzędny (wskazujący na typ obiektu), czyli cmentarz: czł. I kulturowy – ma postać przymiotników *ewangelicko-augsburski* i określa przynależność wyznaniową cmentarza; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu: *św. Mateusz* to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ EWANGELICKO-AUGSBURSKI pw. św. Mateusza – położony w południowo-zachodniej części miasta, w dzielnicy Górna (Chocianowice), przy ul. Sopockiej 18, w rejonie ulic: Niedziałkowskiego i Reymonta. Założony około połowy XIX w., zajmuje powierzchnię 1 ha. ♦ N. analit. [j.w.].

****CMENTARZ EWANGELICKO-AUGSBURSKI pw. św. Mateusza** – obecnie już nieczynny, położony we wschodniej części miasta w dzielnicy Widzew, przy ul. Rokocińskiej 186. Założony w 1880 r. na terenie dawnej osady Andrzejów. Zajmuje powierzchnię 0,7 ha. ♦ N. analit. [j.w.].

CMENTARZ KOMUNALNY „Doły” – znajduje się na Dołach, przy ul. Smutnej, od zachodu graniczy z ul. Strykowską. Założony w 1947 r. na miejscu cmentarza ewangelicko-augsburskiego, wchodzi w skład różnowyznaniowej nekropolii, zwanej potocznie *cmentarzem na Dołach*. Zajmuje powierzchnię 20 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających człon nadrzędny (wskazujący na typ obiektu), czyli cmentarz: czł. I kulturowy – ma postać przymiotnika *komunalny* i określa przynależność cmentarza do gminy miejskiej; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, wskazując na jego lokalizację w dzielnicy Doły].

CMENTARZ KOMUNALNY „Szczecińska” – znajduje się na Bałutach, przy ul. Hodowlanej 28/30, obok cmentarza rzymskokatolickiego pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. Zajmuje powierzchnię ok. 5,6 ha. Pierwsze pochówki odbyły się w 1988 r. ♦ N. analit. [składa się z członów uzupełniających człon nadrzędny (wskazujący na typ obiektu), czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, wskazując na jego lokalizację przy ulicy Szczecińskiej].

CMENTARZ KOMUNALNY „Zarzew” – znajduje się na Widzewie (Zarzew) przy ul. Przybyszewskiego 325. Powstał w 1975 r., zajmuje powierzchnię ok. 11 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających człon nadrzędny (wskazujący na typ obiektu), czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, wskazując na jego lokalizację w dzielnicy Zarzew].

CMENTARZ MARIAWICKI – położony w północno-wschodniej części miasta w dzielnicy Bałuty (Doły), przy ul. Wojska Polskiego i wchodzi w skład zespołu różnowyznaniowej nekropolii. Założony w 1906 r. (wraz z rozpoczęciem działalności Kościoła mariawickiego w mieście) na terenie wydzielonym

z cmentarza rzymskokatolickiego. Spoczywa na nim ponad 3500 zmarłych. Zajmuje powierzchnię 0,8 ha. ♦ N. syntet. [obiekt nadrzędny *cmentarz* uzupełnia tylko przymiotnik *mariawicki*, wskazujący na jego przynależność wyznaniową; utworzony od rzeczownika *mariawita* ‘członek grupy religijnej powstałej w Polsce na przełomie XIX i XX w.’].

CMENTARZ PRAWOSŁAWNY pw. św. Aleksandra Newskiego – położony w północno-zachodniej części miasta w dzielnicy Polesie (Koziny), przy ul. Ogrodowej 43 i stanowi część zespołu cmentarzy wyznaniowych. Założony w latach 1856-1858 był przeznaczony na miejsce spoczynku rosyjskich urzędników i ich rodzin oraz stacjonujących w Łodzi żołnierzy przede wszystkim 37. Jekaterynburskiego Pułku Piechoty. Zajmuje obszar 0,75 ha. ♦ N. analit. [składa się z kilku członów uzupełniających człon nadrzędny (wskazujący na typ obiektu), czyli cmentarz: czł. I kulturowy – ma postać przymiotnika *prawosławny* i określa przynależność wyznaniową cmentarza; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu: św. Aleksander Newski to patronium hagiograficzne].

CMENTARZ PRAWOSŁAWNY pw. św. Aleksandra Newskiego – położony na Bałutach (Doły) przy ul. Telefonicznej 10, stanowi część terytorium zespołu cmentarzy wyznaniowych. ♦ N. analit. [j. w.].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI przy parafii św. Andrzeja Boboli – położony we wschodniej części miasta, w przyłączonej w 1988 r. osadzie Nowosolna przy ul. Kasprowicza. Najstarsze groby pochodzą z 1907 r. Zajmuje powierzchnię 2 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy – ma postać przymiotnika *rzymskokatolicki* i określa przynależności wyznaniową cmentarza; cz. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, wskazując jego opiekuna, czyli parafię św. Andrzeja Boboli].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI przy parafii Najświętszego Serca Jezusowego – znajduje się na Polesiu, przy ul. Retkińskiej 127. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, wskazując na jego opiekuna, czyli parafię Najświętszego Serca Jezusowego].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI przy parafii św. Antoniego – znajduje się w → Łagiewnikach. Jego założenie wiąże się z datą erygowania parafii pw. św. Antoniego w 1902 r. Zajmuje obszar jednego hektara ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, wskazując na jego opiekuna, czyli parafię św. Antoniego].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI przy parafii św. Józefa – położony w południowo-zachodniej części miasta, w dzielnicy Górna, przy

ul. Mierzejowej 1. Założony w 1917 r. na terenie dawnej wsi Ruda (obecnie: Ruda Pabianicka), stąd potocznie zwany *cmentarzem na Rudzie*. Zajmuje powierzchnię 4 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, wskazując jego opiekuna, czyli parafię św. Józefa].

****CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI przy parafii Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii** – najstarszy, dziś już nieczynny, łódzki cmentarz grzebalny, założony w XV w. przy pierwszej łódzkiej parafii na terenie obecnego placu Kościelny. Zajmował powierzchnię ok. 0,6 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, wskazując jego opiekuna, czyli parafię pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy – znajduje się na Bałutach, w rejonie ulic: Szczecińskiej, Skibowej, Spadkowej, Konopnej, nieoficjalnie mówi się o nim *cmentarz na Szczecińskiej*. Jedyne w Łodzi cmentarz z wezwaniem maryjnym. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *Matka Boska Nieustającej Pomocy* to patrocinium maryjne].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. św. Anny – położony we wschodniej części miasta, w dzielnicy Widzew, przy ul. Lodowej 78, między ulicami: Przybyszewskiego, Puszkina, Lodową, Jadzi Andrzejewskiej. Założony w 1886 r. na terenach dawnej wsi Zarzew, stąd potocznie zwany *cmentarzem na Zarzewie*. Zajmuje obszar 18,5 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *św. Anna* to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. św. Antoniego – położony w zachodniej części miasta, w dzielnicy Polesie, przy ul. Solec 11, na terenie zwanym → Mania – dlatego też nieoficjalnie określany jest jako *cmentarz na Mani*, *cmentarz Mania*. Założony w 1914 r., zajmuje powierzchnię 10,9 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *św. Antoni* to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. św. Franciszka – znajduje się w dzielnicy Górna, na Chojnach, przy ul. Rzgowskiej 156/160, między ulicami: Rzgowską, Komorniki, Kominową i Chóralną. Założony w 1888 r. na terenach dawnej wsi Chojny. Potocznie zwany *cmentarzem na Komornikach*, także *Starym Cmentarzem na Chojnach*. Zajmuje powierzchnię ok.

5 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *św. Franciszek* to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. św. Józefa – znajduje się przy ul. Ogrodowej 39 w dzielnicy Polesie (Koziny) i wchodzi w skład kompleksu różnowyznaniowych cmentarzy znajdujących się na tym terenie, obejmuje powierzchnię ok. 11 ha. Powstał w 1855 r., powiększony w 1886 r. Na tzw. Starym Cmentarzu znajdują się groby łódzkich przemysłowców, powstańców, ludzi kultury i sztuki oraz zwykłych mieszkańców miasta. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *św. Józefa* to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. św. Maksymiliana Kolbego – położony w dzielnicy Górna (Gadka Stara). Zajmuje powierzchnię 8 ha. Pierwszy pochówek miał miejsce w 1991 r. Cmentarz, jako jedyny w Łodzi, ma charakter leśny, o bogatym drzewostanie. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *św. Maksymilian Kolbe* to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. św. Rocha – położony w północnej części miasta, w dzielnicy Bałuty (na Radogoszczu), przy ul. Zgierskiej 141, w pobliżu ul. Sowińskiego oraz parku im. A. Mickiewicza. Założony około 1925 r. Zajmuje powierzchnię ok. 5 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *św. Roch* to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. św. Wincentego à Paulo – położony w północno-wschodniej części miasta, w dzielnicy Bałuty (na Dołach) przy ul. Smutnej 9. Założony około 1890 r. jako cmentarz parafii Najświętszej Panny Marii. Zajmuje powierzchnię 17,5 ha. Graniczy z cmentarzami: komunalnym, prawosławnym, baptystów, mariawickim. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *św. Wincenty à Paulo* to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. św. Wojciecha – położony w południowej części miasta, w dzielnicy Górna, przy ul. Kurczaki 81, stąd potocznie określany jako *cmentarz na Kurczakach*. Założony został w 1923 r. Zajmuje powierzchnię ok. 12 ha. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *św. Wojciech* to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI pw. Wszystkich Świętych – znajduje się na Widzewie (Olechowie), w rejonie ulic: Zakładowej, Przybyszewskiego, al. Księżąt Polskich. Jest to najnowsza łódzka nekropolia, znajduje się naniej, jedyna w mieście, kwatera dla grobów urnowych. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających nazwę nadrzędną, czyli cmentarz: czł. I kulturowy, j.w.; czł. II doprecyzowuje identyfikację obiektu, *Wszyscy Święci*, to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ WOJSKOWY pw. św. Jerzego – położony w północno-wschodniej części miasta (na Dołach), w kompleksie siedmiu cmentarzy różnych wyznań. Najstarszy grób pochodzi z 1910 r. ♦ N. analit. [składa się z dwóch członów uzupełniających obiekt, czyli cmentarz: czł. I kulturowy - ma postać przymiotników *wojskowy* i określa grupę zawodową dla której był przeznaczony cmentarz; czł. II *św. Jerzy* doprecyzowuje identyfikację obiektu, jest to patrocinium hagiograficzne].

CMENTARZ ŻYDOWSKI – położony w południowej części Bałut, przy ul. Brackiej 40, w rejonie ul. Zagajnikowej, a do głównej bramy prowadzi al. Chryzantem. Powstał w 1892 r., zajmuje obszar 43 ha i jest zaliczany do największych tego rodzaju cmentarzy w Europie, w 1980 r. uznany za obiekt zabytkowy. Znajduje się na nim ponad 180 tys. pomników. Do jego powstania przyczynili się łódzcy przemysłowcy m. in. Juliusz Heinzel, Izrael Poznański. ♦ N. syntet. [obiekt nadrzędny *cmentarz* uzupełnia tylko przymiotnik *żydowski*, wskazujący na jego przynależność narodowo-wyznaniową].

CYGANKA, -i – dawna osada karczmarska, na mapach odnotowana na przełomie wieków XIX i XX. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, na zachód od ul. Krakowskiej, w rejonie ulic: Czołgistów, Rowerowej, Tobruk, Namiotowej. ♦ N. motyw. [od nazwy osobowej *Cygan* z przyrostkiem *-ka*; być może także od nazwy etnicznej *Cygan* ‘człowiek z koczowniczego plemienia indoeuropejskiego, rozproszonego w Europie i Azji’; osada Cyganów; wg niektórych źródeł w karczmie grali do tańca *Cyganie*].

****CYGAŃSKA, -ej** – ulica w 1821 r. biegnąca z zachodniej strony Starego Rynku w kierunku północnym. W czasie regulacji w 1823 r. weszła w skład ul. Zgierskiej. ♦ N. konw. [*Cygan*, j.w.]; → **Zgierska**.

***CYMMERA // ZIMMERA** – ♦ N. motyw. [*Cymmer* // *Zimmer*, właściciel gruntów, na których ulicę wytyczono]; → **Drukarska**.

Abrama CYTRYNA – ♦ N. pam. [Abram Cytryn, 1927–1944, łódzianin żydowskiego pochodzenia, pisarz i poeta, więzień łódzkiego getta. Zginął w Auschwitz-Birkenau]; → aleja **Chryzantem**.

CYTRYNOWA, -ej – ulica na Marysinie wytyczona w 1974 r. ♦ N. konw. [*cytryna* ‘niewysokie drzewo lub krzew o soczystych i kwaśnych owocach’]; temat.

- Tadeusza CZACKIEGO** – ulica na Rokiciu powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Tadeusz Czacki, 1765–1813, działacz oświatowy, organizator szkolnictwa, członek Komisji Edukacji Narodowej].
- ***CZARNA DROGA**, *-ej, -i* – ♦ N. motyw. [droga wysypana była czarną szlaką (żużlem) z fabryk]; → **Artyleryjska**.
- Stefana CZARNIECKIEGO** – ulica na Marysinie powstała w 1931 r. ♦ N. pam. [Stefan Czarniecki, 1599–1665, hetman polny koronny, wielokrotny zwycięzca w walkach ze Szwedami; uznany za wzór żołnierza i patrioty]; zob. też **Porzeczkowa**.
- Osiedle im. Stefana CZARNIECKIEGO** – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy Bałuty, wybudowane w końcu lat 80. XX w. Położone w obrębie ulic: Marysińskiej, Tokarzewskiego, Łągiewnickiej, Inflanckiej. „Nowe bloki wpisują się tu w większości w dawną siatkę ulic, liczne są też adaptacje starej zabudowy” [Mm, 258]. Nazwa nadana w 1988 r. ♦ N. motyw. [ponowiona, na jego terenie znajduje się ulica o tej samej nazwie].
- CZARNKOWSKA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Lutomierskiej widoczna na planie z 1913 r. pod nazwą → Nowo-Lutomierska. W 1932 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. konw. [Czarnków, miasto w woj. wielkopolskim, położone na skraju Puszczy Noteckiej].
- ***Adama CZARTORYSKIEGO** – ♦ N. pam. [trudno orzec którego Adama Czartoryskiego nazwa upamiętnia. Mógł to być Adam Kazimierz, 1734–1823, polityk, pisarz bądź Adam Jerzy, 1770–1861, dyplomata, mecenas literatury i sztuki, mąż stanu, uczestnik powstania listopadowego]; → **Kasprzaka**.
- CZECHOSŁOWACKA**, *-ej* – ulica na Stokach powstała w 1905 r. jako droga graniczna między wsiami Widzew i Antoniew Stokowski. Początkowo bez nazwy, potem nazywana była drogą → Graniczną lub → Przygraniczną. Od 1930 r. nazywana → Pograniczną. W 1951 r. (lub 1948 r.) przemianowana na Czechosłowacką. W 1967 r. zmieniła swój bieg i wchłonęła ul. → Gumową. Dawnej Czechosłowackiej przywrócono nazwę Pograniczna. ♦ N. konw. [Czechosłowacja, dawne państwo; w 1993 r. podzielone na dwa odrębne: Czechy i Słowację].
- ****Aleksandra CZEKANOWSKIEGO** – ulica na Nowym Rokiciu nazwana w 1936 r. W l. 80. zniknęła pod osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Aleksander Czekanowski, 1833–1876, podróżnik, geolog. Podejrzany o udział w powstaniu styczniowym zesłany na Syberię, gdzie kontynuował pracę naukową].
- CZEREMCHY** – ulica na Marysinie istniejąca od l. 30. XX w. ♦ N. konw. [czereemcha ‘gatunek drzewa o białych, silnie pachnących kwiatach’]; temat.
- CZEREMOSKA**, *-ej* – niewielka ulica na Dołach, obecna na planach od 1937 r. ♦ N. konw. [Czeremosz, rzeka na Ukrainie, prawy dopływ Prutu].
- ***CZERNIEC**, *-ńca* – ♦ N. motyw. [rzeczka płynęła przez las po ciemnym podłożu]; → **Bzura**.

Plac 4 CZERWCA 1989 r. – niewielki plac u zbiegu ul. Narutowicza i Sienkiewicza. Nazwę nadano w 2010 r. ♦ N. pam. [4 czerwca 1989 r., data pierwszych demokratycznych wyborów do Sejmu i Senatu RP].

CZERWONA, *-ej* – ulica wytyczona w 1827 r. w ówczesnej osadzie Łódka jako dojazd od traktu piotrkowskiego do farbiarni przędzy Traugotta Langego przy ul. Wólczańskiej. Nazwa widoczna na planie z 1847 r., urzędowo zatwierdzona w 1863 r. ♦ N. motyw. [wśród stosowanych w farbiarni barwników dominowała tzw. czerwień turecka, która zabarwiała ścieki na czerwono].

***CZERWONA WODA**, *-ej, -y* – ♦ N. motyw. [nawiązuje zapewne do barwy podłoża]; → **Brzoza**.

****CZERWONEGO KRZYŻA** – ulica równoległa do ul. Kopernika, od ul. Żeromskiego na zachód, widoczna na planie w 1910 r. Wkrótce zanikła pod rozbudową szpitala i zabudowaniami Wytwórni Filmów Fabularnych. ♦ N. motyw. [Czerwony Krzyż, międzynarodowa organizacja społeczna założona w 1864 r. z siedzibą w Genewie; nazwa przeniesiona z nazwy pobliskiego Szpitala Czerwonego Krzyża].

CZERWONY RYNEK, *-ego, -nku* – powstał w 1900 r. jako centralny plac osady Nowe Chojny pełniący funkcję targowiska. Początkowo nazywany był Rynkiem → Hittmana od nazwiska jego właściciela. Na planach z początku XX w. (1910, 1913, 1927) oznaczany jako Rynek, bez nazwy. W 1936 r. pojawia się nazwa Czerwony Rynek. Jedna z wersji mówi, że nazwa nadana została z inicjatywy radnych PPS-u dla podkreślenia robotniczego, proletariackiego charakteru dzielnicy Chojny. Obecnie nazwę przejęło mieszczące się na znacznej części placu osiedle mieszkaniowe oraz zlokalizowana w pobliżu hala targowa. ♦ N. częściowo motyw. metaf. [czerwony ‘rewolucyjny, o przekonaniach socjalistycznych, lewicowych, postępowych, komunistycznych’].

CZĘSTOCHOWSKA, *-ej* – niewielka ulica poprzeczna do al. Rydza-Śmigłego. Jej nazwa znana od 1910 r. Sama ulica powstała zapewne w l. 30. XIX w. na terenie osady prządków lnu zwanej → Szlezyng. ♦ N. konw. [Częstochowa, miasto nad Wartą w woj. śląskim; największy w Polsce ośrodek kultu maryjnego z Jasną Górą]; temat.

CZYSTA, *-ej* – ulica na Marysinie widoczna w 1937 r. pod tą nazwą. ♦ N. konw. metaf. [czysty ‘przejrzysty, niezabrudzony’; ulica pozostaje w bliskim sąsiedztwie dawnej ul. Jasnej].

D

DALIOWA, *-ej* – ulica na Marysinie znana w 1937 r. jako → Okrzei. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [dalia ‘ozdobna roślina ogrodowa, georginia’]; temat.

Gustawa DANIŁOWSKIEGO – ulica na Mani powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Gustaw Daniłowski, 1871–1927, prozaik, poeta, publicysta i działacz socjalistyczny i niepodległościowy].

***Ignacego DASZYŃSKIEGO** – ♦ N. pam. [Ignacy Daszyński, 1866–1936, premier i minister spraw zagranicznych, wieloletni przywódca PPS-u]; → **Tuwima**.

DĄBROWA, -y – dawna osada rolnicza typu olęderskiego, lokowana w końcu XVIII w. (lata 1782–1795), na gruntach po wyciętym lesie. Wchodziła w skład dóbr chojeńskich, stąd nazywana była także → Holendry Chojeńskie. Włączana w granice miasta stopniowo: w 1915 r. (w części przestrzennej związanej z Chojnami przed torami) oraz w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górnej, z głównymi ulicami: Tatrzańską, Dąbrowskiego, Broniewskiego, duże osiedle mieszkaniowe, podzielone na Dąbrowa I i Dąbrowa II. ♦ N. motyw. [topograficzna, pochodzi od wyrazu *dąbrowa* ‘las liściasty z przewagą dębów, z domieszką innych gatunków drzew: grabu, jaworu, klonu; dębina’].

***DĄBROWSKA**, -ej – ♦ N. motyw. [ulica prowadziła w kierunku Dąbrowy]; → Jarosława **Dąbrowskiego**.

Plac im. Henryka DĄBROWSKIEGO – znajduje się w centrum Łodzi. W XIX w. pełnił rolę centrum sprzedaży wyrobów pobliskiej cegielni, stąd jego dawna nazwa → Rynek Cegielniany lub → Targowy Rynek, bowiem tu kończyła się ulica Targowa, biegnąca od Wodnego Rynku. W końcu XIX w. ulicę Targową przecięły tory kolejowe. Handlowy charakter placu zachował się do 1930 r., kiedy zniesiono prawo handlowania na placu. Imię H. Dąbrowskiego otrzymał w stulecie jego śmierci i po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. Obecnie zajmuje pow. 3,19 ha i pełni funkcję reprezentacyjną oraz komunikacyjną. ♦ N. pam. [Henryk Dąbrowski, 1755–1818, uczestnik wojny 1792 r., wojen napoleońskich, powstania 1794 r. i organizator powstania wielkopolskiego].

Jarosława DĄBROWSKIEGO – ulica spotykana w dokumentach już w 1826 r. jako droga prowadząca do wsi Dąbrowa. Stąd ówczesna nazwa → Dąbrowska. W 1946 r. przemianowana na J. Dąbrowskiego. ♦ N. pam. [Jarosław Dąbrowski, 1836–1871, działacz rewolucyjny i niepodległościowy, generał i wódz sił zbrojnych Komuny Paryskiej].

Osiedle im. Jarosława DĄBROWSKIEGO – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy Górna. Wzniesione w połowie lat 70. XX w. na terenach północnej części Dąbrowy, w rejonie ulic: Zbaraskiej, Tatrzańskiej. ♦ N. motyw. [osiedle znajduje się w pobliżu ul. J. Dąbrowskiego].

Park im. Jarosława DĄBROWSKIEGO – niewielki (ok. 6,5 ha) park, założony w 1960 r. ♦ N. motyw. [park mieści się przy ul. J. Dąbrowskiego].

- **DĄBROWSZCZAKÓW** – ulica równoległa do Tatrzańskiej znana od 1946 r. W l. 80. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. pam. [dąbrowszczacy ‘członkowie ochotniczej brygady im. Jarosława Dąbrowskiego, którzy walczyli w obronie Republiki Hiszpańskiej w l. 1936–1939’].
- Kazimierza DECZYŃSKIEGO** – ulica na Marysinie wytyczona w l. 30. XX w. pod nazwą → Zagłoby. Przemianowana w 1946 r. ♦ N. pam. [Kazimierz Deczyński, 1800–1838, nauczyciel wiejski, uczestnik powstania listopadowego, pamiętnikarz].
- Jana DEKERTA** – ulica na Marysinie powstała w 1932 r. ♦ N. pam. [Jan Dekert, 1738–1790, prezydent Warszawy. W czasie trwania Sejmu Czteroletniego rzecznik obrony interesów mieszczaństwa].
- Henryka DEMBIŃSKIEGO** – ulica na Zdrowiu widoczna w 1937 r. jako → Żmudzka. W 1951 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Henryk Dembiński, 1791–1864, podróżnik, inżynier, generał, uczestnik powstania listopadowego].
- DEOTYMY** – niewielka ulica na Dąbrowie. Nazwana w 1932 r. ♦ N. pam. [Deotyma, właśc. Jadwiga Łuszczewska, 1834–1908, poetka i powieściopisarka doby romantyzmu słynąca improwizacjami poetyckimi].
- DĘBOWA**, *-ej* – ulica poprzeczna do ul. Przybyszewskiego, wytyczona w l. 20. XIX w. na terenie dawnej osady Nowa Łódka, nazwana na początku XX w. ♦ N. konw. [dąb ‘gatunek drzewa’]; temat.; zob. też **Brzoński**, **Krakusa**, **Świerkowa**.
- *DŁUGA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [długi ‘mający duży wymiar wzdłuż; daleko ciągnący się, rozciągnięty’; nazwa określa wielkość ulicy]; → **Gdańska**, → **Folwarczna**.
- Jana DŁUGOSZA** – ulica na Kozinach widoczna na planie 1910 r. jako → Dziadowa, od 1913 r. jako → Żelazna. W 1920 r. przemianowana, a następnie przedłużona. ♦ N. pam. [Jan Długosz, 1415–1480, kanonik krakowski, historyk, najwybitniejszy dziejopis polskiego średniowiecza].
- Plac im. Romana DMOWSKIEGO** – plac przy stacji kolejowej Łódź-Żabieniec. Nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. pam. [Roman Dmowski, 1864–1939, polityk, publicysta polityczny, minister spraw zagranicznych RP, ideolog polskiego nacjonalizmu].
- DNIESTRZAŃSKA**, *-ej* – niewielka ulica na Dołach powstała na pocz. XX w., znana jako → Figury // Figurowa. W 1933 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Dniestr, rzeka na Ukrainie i w Mołdawii].
- *Wincentego DOBIECKIEGO** – ♦ N. pam. [Wincenty Dobiecki, 1778–1872, generał, uczestnik powstania listopadowego]; → **Libelta**.
- DOBRA**, *-ej* – niewielka uliczka odchodząca od ul. Przędzalnianej wytyczona na pocz. XX w. ♦ N. konw. metaf. [dobry ‘łagodny, serdeczny, przyjazny’].
- DOBRZYŃKA**, *-i* – rzeka będąca dopływem Neru. Obszary źródłowe znajdują się poza Łodzią w rejonie wsi Kolonia Górki Małe na południe od

Tuszyna. Od źródeł do ujścia rzeka ma długość 25,1 km, na terenie Łodzi 2,1 km. Na jej prawym brzegu lokowano Pabianice. ♦ N. motyw. [od wyrazu *dobra* ‘określenie wartościujące ze względu na smak lub czystość wody, lub też z uwagi na ogólną przydatność dla celów osadniczych i przemysłowych’].

DOLINNA, *-ej* – ulica na Rokiciu Nowym powstała w 1995 r. ♦ N. motyw. [dolinny ‘położony w dolinie’, oddaje ukształtowanie terenu].

DOLNA, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Zgierskiej znana od 1910 r. ♦ N. motyw. [dolny ‘położony niżej’, oddaje warunki fizjograficzne ulicy]; zob. też **Doły**, **Podmiejska**.

***DOLNE STOKI**, *-ych, -ów* – ♦ N. motyw. [ulica położona w dolnej części Stoków]; → **Bystrzycka**.

***DOLNO-WSCHODNIA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica położona na wschód od ul. → Dolnej]; → **Bystrzycka**.

DOŁY, *-ów* – ulica biegnąca wzdłuż wschodniej granicy cmentarzy na Dołach. Widoczna na planach od 1910 r. pod nazwą → Dolnej. W 1929 r. przemianowana na Doły. ♦ N. motyw. [przeniesiona z nazwy dzielnicy, w której się znajduje].

DOŁY, *-ów* – dawna wieś szlachecka, poświadczona w źródłach pisanych w pierwszej połowie XV w. (w 1413 r.), wchodząca w skład gminy Radogoszcz. Włączona została przez władze rosyjskie w granice miasta w 1906 r. oraz 1908 r. (po dokonanej korekcie włączono do Łodzi część wsi Doły wraz z cmentarzami: katolickim, ewangelickim i prawosławnym), kolejna inkorporacja części wsi Doły nastąpiła w 1915 r. Ostatecznie włączona w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, w rejonie ulic: Strykowskiej, Wojska Polskiego, Brzezińskiej, Telefonicznej, Brackiej, Harcerskiej. Na jej terenie znajduje się kompleks cmentarzy (katolicki, prawosławny, komunalny, mariawicki), ogródki działkowe, a także osiedla mieszkaniowe. ♦ N. motyw. [topograficzna, utworzona od wyrazu *dół* w liczbie mnogiej; oznacza miejsce położone w dole, ale także być może ‘miejsce po wydobyciu gliny potrzebnej do wyrobu cegły’].

****Ignacego DOMEYKI** – ulica na Nowym Rokiciu. Nazwana w 1936 r. Zniknęła w końcu lat 70. XX w. pod osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Ignacy Domeyko, 1802–1889, geolog, inżynier górnictwa, badacz Ameryki Południowej].

Witolda DOROSZEWSKIEGO – niewielka uliczka odchodząca od ul. Kilińskiego w kierunku wschodnim. Powstała w 1932 jako Artura → Grottgera. W 1976 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Witold Doroszewski, 1899–1976, językoznawca, prof. UW, redaktor *Słownika języka polskiego*].

Św. DOROTY – wschodnia przecznica ul. Pabianickiej widoczna na planach od pocz. XX w. ♦ N. pam. [św. Dorota z Mątówów, 1347–1394, mistyczka, patronka kobiet, zwłaszcza matek oraz Pomorza].

DOWBORCZYKÓW – ulica w Śródmieściu łącząca ul. Tuwima z al. Piłsudskiego. Istnieje od lat 90. XIX w. jako → Juliusza. W 1932 r. otrzymała imię Dowborczyków. W 1949 r. przemianowana na → PKWN-u. W 1990 r. przywrócono jej nazwę Dowborczyków. ♦ N. pam. [dowborczycy ‘żołnierze 1. Korpusu Polskiego, którym dowodził Józef Dowbór-Muśnicki, 1867–1937, generał, naczelny dowódca armii wielkopolskiej podczas powstania wielkopolskiego’].

Gustawa DRESZERA → **Gustawa ORLICZ-DRESZERA**.

DREWNOWSKA, *-ej* – ulica wychodząca ze Starego Rynku w kierunku zachodnim. Znana już w XVII w. jako droga prowadząca w pola będące własnością rodu Drewnów // Drewnowiczów. Istnieje na pierwszym regulacyjnym planie miejskim z 1821 r. Nazwa zatwierdzona w 1863 r. ♦ N. motyw.

****DRÓŻKA**, *-i* – północna przecznica ul. Srebrzyńskiej powstała na przełomie XIX i XX w. jako → Przy Srebrzyńska. W 1920 r. przemianowana na Jana → Sobieskiego, a w 1946 r. na Dróżkę. W l. 70. XX w. weszła w skład ul. Ossowskiego. ♦ N. motyw. [dróżka ‘niewielka droga’].

Franciszka DRUCKIEGO-LUBECKIEGO – niewielka ulica na Dołach znana od 1921 r. ♦ N. pam. [Franciszek Drucki-Lubecki, 1778–1846, arystokrata, książę i polityk. Minister skarbu Królestwa Polskiego].

DRUKARSKA, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego wytyczona w końcu XIX w. jako prywatna ulica → Cymmera // Zimmera. Obecną nazwę zyskała w 1932 r. ♦ N. konw. [drukarski ‘wykwalifikowany pracownik drukarni; specjalista w zawodzie drukarskim; dawniej także: właściciel drukarni, wydawca’]; temat.

***DRUSKIENNICKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Druskienniki, miasto uzdrowiskowe nad Niemnem]; → **Sempolowskiej**.

DRWĘCKA, *-ej* – ulica na Dołach na wschód od cmentarzy. Znana od 1936 r. ♦ N. konw. [Drwęca, rzeka, prawy dopływ Wisły].

Skwer im. Henryka DUBANIEWICZA – skwer przy ul. Paderewskiego, o pow. 5 ha powstał w 1964 r. Położony w sąsiedztwie szkół jest miejscem wypoczynku dla dzieci i młodzieży. Być może stąd pochodzi wcześniejsza nazwa Skwer → Młodości. Obecna nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. pam. [Henryk Dubaniewicz, 1938–1992, geograf, ekolog, urbanista, współtwórca planu zagospodarowania przestrzennego Łodzi].

****DUBIEŃSKA**, *-ej* – ulica równoległa do Zarzewskiej. W l. 70. XX w. zniknęła pod Rydza-Śmigłego. ♦ N. konw. [Dubno, miasto w zachodniej części Ukrainy].

- **DUNAJECKA**, *-ej* – ulica w sąsiedztwie Źródłowej znana od 1932 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod ogródkami działkowymi. ♦ N. konw. [Dunajec ‘prawy dopływ Wisły’].
- Józefa DWERNICKIEGO** – ulica na Dołach znana od 1930 r. ♦ N. pam. [Józef Dwernicki, 1779–1857, generał, jeden z dowódców powstania listopadowego].
- *DWORSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica wiodła do dworu sołtysa w Starej Łodzi zwanej też Starą Wsią]; → **Organizacji Wolność i Niezawisłość**.
- Adolfa DYGASIŃSKIEGO** – ulica w sąsiedztwie parku Legionów. Istnieje pod tą nazwą od 1930 r. ♦ N. pam. [Adolf Dygasiński, 1839–1902, powieściopisarz, publicysta, pedagog].
- DYNOWSKA**, *-ej* – niewielka uliczka na Chojnach. Znana pod tą nazwą od 1936 r. ♦ N. konw. [Dynów, miasto nad Sanem, w woj. podkarpackim].
- Aleja 1. DYWIZJI** – ulica na Bałutach wytyczona pod nową zabudową w 1955 r. ♦ N. pam. [Pierwsza Dywizja im. T. Kościuszki – formacja wojskowa powstała w Sielcach nad Oką w 1942 r. jako pierwsza jednostka WP].
- *DZIADOWA**, *-ej* – na planie z 1896 r. widnieje jako Dziadowska Droga. ♦ N. motyw. [prowadziła do rewiru leśnego Dziadok]; → **Długosza**.
- *DZIELNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [dzielną ‘taki, który dzieli, oddziela’; ulica rozdzielała dwie odrębne osady: Nowe Miasto oraz Łódkę. Początkowo biegła na odcinku od ul. Zachodniej do Widzewskiej]; → **Narutowicza**, → **Zielona**.
- *DZIELNICA WIĄZOWA** → *Dzielnica **Wiązowa**.
- DZIEWANNY** – ulica na Marysinie wytyczona w l. 30. XX w. Początkowo nazywana → Sportowa. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [dziewanna ‘dwuletnia wysoka roślina o żółtych kwiatach’]; temat.
- DZIKA**, *-ej* – ulica na Bałutach znana od 1932 r. ♦ N. motyw. [dziki ‘będący w stanie pierwotnym, niezagospodarowany, nieuczęszczany’; ulica pozbawiona zabudowy mieszkalnej]; zob. też **Sienkiewicza**.

E

- EDUKACYJNA**, *-ej* – wytyczona w l. 70. XX w. wzdłuż ul. Konstytucyjnej. ♦ N. konw. [edukacja ‘wychowanie, wykształcenie, nauka’].
- EDWARDA** – ulica na Stokach znana od 1945 r. ♦ N. konw. [Edward, imię męskie].
- Juliana EJSMONDA** – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1932 r. ♦ N. pam. [Julian Ejsmond, 1892–1930, poeta, prozaik, bajkopisarz].
- *EKATERYNBURSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica znajdowała się w pobliżu koszar 37. Jekaterynburskiego Pułku Piechoty]; → **Jerzego**.

- ***EKIERTA** – ♦ N. motyw. [Ekiert, właściciel gruntów przy których ulica została wytyczona]; → **Olsztyńska**.
- ELANA**, -y – ulica na Widzewie. Powstała w 1962 r. ♦ N. konw. [elana ‘polskie włókno poliestrowe’].
- ELEKTRONOWA**, -ej – ulica na Rokiciu Nowym wytyczona w 1970 r. ♦ N. konw. [elektron ‘w fizyce: elementarna cząstka atomu’].
- ***Św. EMILII** – ♦ N. pam. [świętych o tym imieniu jest kilka. Trudno wskazać, która z nich została patronką ulicy. Według niektórych źródeł nazwa pochodzi od imienia żony łódzkiego fabrykanta Ludwika Geyera, Emilii]; → **Tymienieckiego**.
- ENERGETYKÓW** – ulica wytyczona na początku lat 50. XX w. w sąsiedztwie powstającej w l. 1955–1958 nowej elektrociepłowni. ♦ N. konw. [energetyk ‘specjalista w zakresie energetyki’].
- ***ENGLA** – ♦ N. motyw. [znany jest Antoni Engel, piwowar, właściciel gruntu, na którym wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Mochneckiego**, → **Kaszubska**.
- ***EWANGELICKA**, -ej – ♦ N. motyw. [ulica prowadziła do kościoła ewangelickiego]; → **Roosevelta**.

F

FABIANKA, -i → **Pabianka**.

FABRYCZNA, -ej – ulica wytyczona w 1842 r. na gruntach po dawnym młynie Lamus, które po drugiej regulacji miasta nabył Traugot Grohman – założyciel fabryki na tym terenie. Na planie z 1840 r. widnieje jako → **Graniczna**, bo stanowić miała południową granicę Nowej Dzielnicy. W 1863 r. zatwierdzono nazwę **Fabryczna**. ♦ N. motyw. [fabryka ‘zakład przemysłowy wytwarzający maszynowo na wielką skalę środki spożycia i produkcji; wytwórnia’; w sąsiedztwie ulicy znajdowały się liczne fabryki łódzkich przemysłowców]; → **Zbiorcza**.

***Plac (Rynek) FABRYCZNY**, -u, -ego – ♦ N. motyw.; → plac **Katedralny**.

***FAJFRA** – ♦ N. motyw. [znany jest Florian Pfeifer, właściciel fabryki wyrobów wełnianych [Flatt, 67], posiadacz gruntów, na których wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Mazurska**, → **Prusa**, → **Snycerska**.

****Juliana FAŁATA** – ulica na Dąbrowie w sąsiedztwie innych o podobnych tematycznie nazwach. Nazwana w 1932 r. W końcu l. 70. zniknęła pod osiedlem. ♦ N. pam. [Julian Fałat, 1853–1929, malarz, wybitny akwarelista, rektor ASP w Krakowie].

***FELIKSA** – ♦ N. konw. [Feliks, imię męskie]; → **Bydgoska**.

- FELIKSIN**, *-a* – dawna kolonia rolnicza, założona pomiędzy 1845 a 1860 r., włączona do miasta w 1988 r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, położona na jego południowo-wschodnich obrzeżach, blisko stacji kolejowej Łódź Olechów, z ul. Feliksińską na jej terenie. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub konwencjonalna utworzona na wzór dawnych nazw dzierżawczych za pomocą przyrostka *-in* od imienia *Feliks*].
- Alojzego FELIŃSKIEGO** – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1933 r. ♦ N. pam. [Alojzy Feliński, 1771–1820, poeta i dramatopisarz].
- Sebastiana FELSZTYŃSKIEGO** – ulica znana od pocz. XX w. jako prywatna ulica → Wiznera. Przemianowana w 1933 r. ♦ N. pam. [Sebastian Felsztyński, 1480 lub 1490–1543, kompozytor, teoretyk muzyki].
- Rodzeństwa FIBAKÓW** – niewielka ulica na Dołach. Powstała w 1971 r. ♦ N. pam. [Helena, Henryk, Zdzisław Fibakowie, działacze łódzkiej młodzieżowej organizacji „Promienistych”. Zamordowani w 1944 r. przez gestapo].
- ***FIGUROWA**, *-ej* // **FIGURY** – ♦ N. motyw. [figura ‘krzyż, posąg, przydrożna kapliczka’; nazwa zapewne od znajdującej się tam figury Matki Bożej lub świętego]; → **Dniestrzańska**.
- ***FIJAŁKOWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [Ignacy Fijałkowski, właściciel w 1874 r. osady młynarskiej → Chachuły]; → **Różyckiego**.
- FILARECKA**, *-ej* – ulica na Zdrowiu powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [filareta ‘członek tajnego stowarzyszenia młodzieży polskiej istniejącego w Wilnie w l. 1820–1823’].
- FILOMATÓW** – ulica na Zdrowiu wytyczona w 1981 r. ♦ N. pam. [filomata ‘członek tajnego stowarzyszenia młodzieży wileńskiej, istniejącego w l. 1817–1823, o celach społeczno-patriotycznych i samokształceniowych’].
- ***Pawła FINDERA** – ♦ N. pam. [Paweł Finder, 1904–1944, działacz komunistyczny. Zginął na Pawiaku]; → **Sojczyńskiego**.
- ***FISZERA** – ♦ N. motyw. [Fischer, mieszczanin, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Kwidzyńska**.
- Oskara FLATTA** – ulica na Rokiciu początkowo zwana → Nowo-Lipowa. W 1932 r. zyskała imię Flatta. ♦ N. pam. [Oskar Flatt, 1822–1872, krajoznawca, autor prac z zakresu geografii, historii, etnografii i statystyki, m. in. pierwszej monografii Łodzi].
- FLISACKA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Zgierskiej widoczna na planach z początku XX w. bez nazwy. W dokumentach znana jako → Grossmana, w 1932 przemianowana na Flisacką. ♦ N. konw. [flisak ‘człowiek trudniący się spławem drewna’].
- FLORIAŃSKA**, *-ej* – ulica na tyłach cmentarzy przy ul. Ogrodowej widoczna na planie z 1921 r. bez nazwy, którą zyskała w 1930 r. ♦ N. konw. [Florian, imię męskie].

FOLWARCZNA, *-ej* – ulica widoczna na planie z 1913 r. pod nazwą → Długa. Biegła do folwarku zakupionego przez Juliusza Heinzla, stąd od 1920 r. nazwa Folwarczna. Potocznie nazywana była Szmidtówką. ♦ N. motyw. [folwark ‘duże prywatne gospodarstwo rolne lub rolno-hodowlane; w Polsce rozparcelowane w wyniku reformy rolnej w 1944 r.’].

***Małgorzaty FORMALSKIEJ** – ♦ N. pam. [Małgorzata Fornalska, 1902–1944, działaczka komunistyczna, rozstrzelana na Pawiaku]; → **Wileńska**.

***Osiedle im. Małgorzaty FORMALSKIEJ** – osiedle mieszkaniowe na Polesiu, zwane potocznie Osiedlem Młodych. Położone w rejonie ulic Krzemienieckiej i Retkińskiej w pobliżu ogrodów botanicznego i zoologicznego. Na jego terenie znajdują się także ogródki działkowe. Powstało w l. 70. XX w. Nazwę osiedla anulowano w 1991 r. ♦ N. motyw. [ponowiona nazwa ulicy biegnącej przez osiedle].

Św. FRANCISZKA – ulica wytyczona w l. 30. XX w. w sąsiedztwie budowanego w 1932 r. kościoła pw. św. Franciszka. W 1991 r. uściślono jej nazwę na św. Franciszka z Asyżu ♦ N. motyw.

FRANCISZKAŃSKA, *-ej* – jedna ze starszych ulic miasta. Początkowo była drogą wiodącą ze Starego Miasta do Widzewa. W 1842 r. otrzymała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Franciszek Potocki, 1788–1853, prezes Komisji Wojewódzkiej Mazowieckiej, rzeczywisty radca stanu, gubernator i członek Rady Państwowej, wspierający rozwój Łodzi przemysłowej].

Aleksandra FREDRY – mała uliczka na Bałutach znana od 1930 r. ♦ N. pam. [Aleksander Fredro, 1793–1876, najwybitniejszy komediopisarz polski].

G

GADKA, *-i* – rzeka wypływająca we wsi Gadka Nowa w gminie Pabianice, a jej całkowita długość wynosi 4,7 km. Nie włączona w system kanalizacji miejskiej. Uchodzi do Stawów Stefańskiego. ♦ N. motyw. [pochodząca od nazwy wsi].

***Jurija GAGARINA** – ♦ N. pam. [Jurij Gagarin, 1934–1968, astronauta, pierwszy człowiek, który odbył lot kosmiczny po orbicie Ziemi]; → **Paderewskiego**.

GALILEUSZA – ulica na Kuraku wytyczona w 1961 r. w związku z budową osiedla mieszkaniowego. ♦ N. pam. [Galileusz, właśc. Galileo Galilei, 1564–1642, włoski astronom, astrolog, fizyk i filozof].

Konstantego Ildefonsa GAŁCZYŃSKIEGO – ulica wytyczona w 1962 r. na Dąbrowie w związku z budową osiedla mieszkaniowego. ♦ N. pam. [Konstanty Ildefons Gałczyński, 1905–1953, poeta; w twórczości nastrojowy liryzm, fantastyka, satyra, absurdalny humor].

- Mahatmy GANDHIEGO** – ulica wzdłuż ul. Drewnowskiej wytyczona w 1959 r.
 ♦ N. pam. [Mahatma Gandhi, 1869–1948, jeden z twórców współczesnej państwowości indyjskiej i propagator pacyfizmu jako środka walki politycznej].
- GARBARSKA**, *-ej* – ulica na Marysinie powstała jako prywatna ul. → Zakrzewskiego, przemianowana w 1931 r. W l. 70. XX w. zniknęła pod nową zabudową. Niebawem nazwę tę otrzymała ulica wytyczona nieco dalej na północ od dawniejszej. ♦ N. konw. [garbarz ‘rzemieślnik zajmujący się wyprawianiem skór’].
- *Rynek GAYERA** → Rynek **Geyera**.
- GAZOWA**, *-ej* – ulica na Kozinach wytyczona w początku XX w. ♦ N. być może motyw. [nadana ze względu na instalację gazową tu przebiegającą bądź oświetlenie gazowe].
- GDAŃSKA**, *-ej* – ulica wytyczona około 1873 r. Jej najstarszy odcinek od ul. Ogrodowej do Konstantynowskiej (obecnie Legionów) początkowo nazywany był → Nową. Przedłużenie Nowej na południe zyskało nazwę → Długa. W 1920 r. przemianowano całość na Gdańską dla upamiętnienia odzyskania przez Polskę Pomorza. ♦ N. pam. [Gdańsk, miasto w woj. pomorskim, nad Zatoką Gdańską, jedno z miast zespołu miejsko-portowego Trójmiasta]; → **Stefanowskiego**.
- Skwer GDAŃSKI**, *-u, -ego* – zieleniec położony przy ul. Wojska Polskiego na wprost parku Ocalałych. Założony w l. 1932–1937 jako jedyny ogólnodostępny skrawek zieleni o pow. 1,5 ha w tej części Bałut. Powiększony do 2 ha w l. 1958–1963. ♦ N. konw. [j.w.].
- GDYŃSKA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Pojezierskiej znana pod tą nazwą od 1936 r. ♦ N. konw. [Gdynia, miasto w woj. pomorskim, nad Zatoką Gdańską, jedno z miast zespołu miejsko-portowego Trójmiasta].
- *GELDNERA // GOLDNERA** – ♦ N. pam. [Stephen Goldner, brytyjski wynalazca i przedsiębiorca doby wiktoriańskiej]; → **Zacisze**.
- Wojciecha GERSONA** – ulica na Dąbrowie wytyczona w 1962 r. w związku z budową osiedla mieszkaniowego. ♦ N. pam. [Wojciech Gerson, 1831–1901, malarz, pejzażysta, przedstawiciel realizmu, historyk sztuki].
- *Rynek GEYERA** – ♦ N. motyw. [Ludwik Geyer, 1805–1869, przemysłowiec, w swej fabryce jako pierwszy w Łodzi zastosował maszynę parową; właściciel terenów, przyległych do placu]; → plac **Reymonta**.
- GEŚIA**, *-ej* – ulica na Bałutach znana od 1913 r. ♦ N. konw. [gęś ‘ptak z rzędu blaszkodziobych, żyjący dziko albo hodowany jako ptak domowy’].
- Edwarda GIBALSKIEGO** – ulica na Marysinie. Istnieje od l. 30. XX w. ♦ N. pam. [Edward Gibalski, 1886–1915, pseud. Franek, działacz Organizacji Bojowej PPS, żołnierz legionów].
- **Aleksandra GIERYMSKIEGO** – ulica na Dąbrowie nazwana w 1932 r. Zniknęła w l. 70. XX w. pod osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Aleksander Gieryski, 1850–1901, malarz, inicjator polskiego impresjonizmu].

- GLINIANA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Pojezierskiej widoczna pod tą nazwą na planie z 1924 r. ♦ N. motyw. [gliniany ‘zrobiony z gliny’, oddaje podłoże na którym ulica była wytyczona].
- GŁĘBOKA**, *-ej* – ulica na Widzewie. Widoczna na planie w 1921 r. ♦ N. być może motyw. [głęboki ‘o czymś położonym w głębi, oddalonym od powierzchni czegoś’; ulica sąsiaduje z położoną równolegle ulicą o nazwie Sucha].
- GŁOGOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [głóg ‘krzew kolczasty z rodziny różowatych’]; temat.
- GŁOGOWSKA**, *-ej* – niewielka ulica na Kuraku powstała w 1930 r. pod nazwą Ignacego → Prądyńskiego. W 1946 r. przemianowana na Głogowską. ♦ N. konw. [Głogów, miasto w woj. dolnośląskim, na lewym brzegu Odry]; temat.
- ***GŁOWACKA**, *-ej* – ♦ N. pam.; → **Głowackiego**.
- Wojciecha GŁOWACKIEGO** – północna przecznica ul. Wojska Polskiego znana w 1910 r. jako → Głowacka. Od 1930 r. przemianowana na Głowackiego. ♦ N. pam. [Wojciech Głowacki, właśc. Wojciech Bartos, ok. 1758–1794, polski chłop, kosynier, uczestnik insurekcji kościuszkowskiej, bohater bitwy pod Raławicami].
- Plac Bartosza GŁOWACKIEGO** – plac przylegający do ul. Retkińskiej. Nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. pam. [j.w.].
- ***GŁÓWNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [główny ‘najważniejszy’; ulica stanowiła główny trakt na osi wschód-zachód kształtującej się Łodzi; łączyła Nową Dzielnicę z ul. Piotrkowską]; → aleja **Piłsudskiego**.
- GŁUCHA**, *-ej* – uliczka na Bałutach obecna na planach od 1910 r. ♦ N. motyw. metaf. [głuchy ‘taki do którego trudno dotrzeć, oddalony od czegoś, mało uczęszczany’].
- ***GŁUCHA WIEŚ**, *-ej*, *Wsi* – ♦ N. motyw. metaf. [głuchy, j. w.]; → **Proźka**.
- GNIĘŹNIEŃSKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Lutomińskiej pod nazwą → Ciemna. W 1920 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Gniezno, miasto w woj. wielkopolskim, położone na Pojezierzu Gnieźnieńskim; stolica książąt piastowskich]; temat.
- Poli GOJAWICZYŃSKIEJ** – ulica na Dąbrowie wytyczona w 1963 r. w związku z powstającym osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Pola Gojawiczyńska, 1896–1963, powieściopisarka].
- ***GOLCA** – ♦ N. motyw. [Leon Golec, inżynier, inicjator i założyciel Kasy Emerytalnej Pracowników Elektrowni Łódzkiej, członek Stowarzyszenia Właścicieli Nieruchomości w Łodzi, właściciel działek przy ulicy nazwanej jego imieniem]; → **Brzóska**, → **Żeglarska**.
- GOŁĘBIA**, *-ej* – niewielka ulica w sąsiedztwie osiedla Księża Młyn. Widoczna na mapach od 1910 r. ♦ N. konw. [gołąb ‘ptak z rodziny gołębiowatych; żyje w stanie dzikim lub oswojony’].
- ****Mikołaja GOMÓLKI** – ulica na Rokiciu w sąsiedztwie innych o nazwach podobnych semantycznie. Powstała w 1933 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod

- nową zabudową. ♦ N. pam. [Mikołaj Gomółka, 1535–1591, kompozytor i instrumentalista].
- ***Władysława GOMUŁKI** – ♦ N. pam. [Władysław Gomułka, 1905–1982, polityk, działacz komunistyczny, I sekretarz KC PPR, a potem KC PZPR]; → **Waltera-Janke**.
- GOPLAŃSKA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Zgierskiej widoczna na planie z 1913 r. jako → Ciemna. W 1920 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. konw. [Gopło, największe jezioro na Kujawach, nad Gopłem leży Kruszwica, w której według legendy mieścił się zamek Popiela].
- GORZOWSKA**, *-ej* – ulica ukośna do ul. Wielkopolskiej powstała w 1930 r. jako → Topolowa. W 1963 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Gorzów, miasto w woj. wielkopolskim]; temat.
- ****Wincentego GOSIEWSKIEGO** – ulica na Polesiu, nazwana w 1936 r. W końcu l. 70. zniknęła pod ogródkami działkowymi. ♦ N. pam. [Wincenty Aleksander Korwin Gosiewski herbu Ślepowron, 1620–1662, hetman polny litewski].
- Park GÓRKA WIDZEWSKA**, *-i, -ej* – założony na pustym terenie w obrębie osiedla Widzew Wschód, oddany do użytku w 2001 r. Potem poszerzany o nowe obiekty sportowo-rekreacyjne. ♦ N. motyw. [górką ‘małe wzniesienie, pagórek’; nazwa odzwierciedlająca naturalne ukształtowanie terenu z członem wyróżniającym, wskazującym na przynależność tego terenu do Widzewa].
- GÓRKI**, *-rek* – dawna niewielka kolonia rolnicza, wchodząca w skład dóbr chojeńskich, o nieustalonym czasie powstania – prawdopodobnie pochodzi z czasów Księstwa Warszawskiego lub z pierwszych lat istnienia Królestwa Polskiego. W 1922 r. wymienione są jako Górki Kolonia, będące prywatną własnością. Zapewne po utworzeniu kolonii Górki Nowe zmieniono jej nazwę na Górki Stare. Włączona do miasta w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, położona na jego południowo-wschodnich obrzeżach w rejonie ul. Bieszczadzkiej, od strony zachodniej sąsiaduje z Chojnami Starymi. ♦ N. motyw. [topograficzna, pochodzi od wyrazu *góra* w formie zdrobniałej *górką*; występuje w liczbie mnogiej. Oznacza miejscowość o charakterze górzystym, pagórkowatym].
- GÓRKI NOWE // NOWE GÓRKI**, *-rek, -ych* – dawna kolonia o charakterze rolniczym powstała w latach 30. XIX w. po wytrzebionych lasach. Włączona do Łodzi w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, leżąca nieopodal granicy z gminą Rzgów, w rejonie ulic Józefów, Nowe Górki. ♦ N. motyw. [czł. I *Górki* ponowiony j.w.; czł. II *nowe* nadano dla odróżnienia nazwy od już istniejącej].
- GÓRKI STARE // STARE GÓRKI**, *-rek, -ych* – ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony; czł. II *stare*, nadany został po powstaniu nowej kolonii, w celu odróżnienia nazwy]; → **Górki**.
- GÓRNA**, *-ej* – główna dzielnica administracyjna miasta, zamieszкана przez około 178 tys. mieszkańców, wyodrębniona w 1960 r. Powstała z połączenia dwu wcześniejszych dzielnic administracyjnych: Łódź Ruda oraz Łódź Chojny.

- W 1988 r. powiększona o Bronisin, Hutę Szklaną, Łaskowice, Wiskitno.
 ♦ N. motyw. [topograficzna, pochodzi od nazwy Górnego Rynku].
- GÓRNA**, *-ej* – ulica na Kozinach znana od 1913 r. ♦ N. motyw. [górnny, j.w.; nazwa określa warunki fizjograficzne terenu].
- GÓRNICZA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Marysińskiej widoczna na planie z 1937 r. jako → Roberta. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [górnny ‘robotnik pracujący w kopalni’].
- ***GÓRNY RYNEK**, *-ego, -nku* – ♦ N. motyw. [górnny, j.w.; nazwa określa naturalne wzniesienie terenu; z czasem przeszła na targowisko mieszczące się przy placu Niepodległości]; → plac **Reymonta**, → rynek **Geyera**.
- GRABIENIEC**, *-ńca* – dawna prywatna kolonia rolnicza typu ołęderskiego wydzielona na gruntach wsi Kały, zwana też → Holendry Kałowskie, o nieustalonym czasie powstania, prawdopodobnie z czasów Księstwa Warszawskiego lub z pierwszych lat istnienia Królestwa Polskiego (wymieniona w 1822 r.). Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie zachodnia część miasta, w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, położona na wschód od ul. Szczecińskiej, w pobliżu ul. Rojnej. ♦ N. motyw. [topograficzna, utworzona od wyrazu *grabieniec* ‘teren o zalesieniu grabowym’].
- Park GRABIENSKI LAS** – ponad dwuhektarowy las na Teofilowie w rejonie ulic Zadraż, Banachiewicza, Kotarbińskiego, Słodowej uznany za park w 2010 r. Wtedy też nadano mu nazwę. ♦ N. motyw. [park położony jest na terenie dzielnicy Grabieniec].
- ****GRABINKA**, *-i* – ulica na Bałutach wytyczona na pocz. XX w. jako prywatna ul. → Olszera nazywana jego imieniem. W 1931 r. przemianowana na Grabinka. W l. 70. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. motyw. [grabina ‘las grabowy’].
- GRABOWA**, *-ej* – ulica poprzeczna do ul. Przybyszewskiego wytyczona w l. 20. XIX w. na terenie dawnej osady Nowa Łódka. Nazwana na początku XX w. ♦ N. konw. [grab ‘gatunek drzewa’]; temat.
- ***GRABSKIEGO** – ulica na Zdrowiu widoczna pod tą nazwą na planie z 1921 r. ♦ N. niejasna [zapewne pam., lecz wobec braku bliższych informacji nie wiadomo, kto jest patronem ulicy]; → **Warneńska**.
- ***GRAFFA** – ♦ N. motyw. [Graff, właściciel pierwszych nieruchomości powstałych przy ulicy]; → **Sienkiewicza**.
- GRAFICZNA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona w końcu XIX w. i nazwana → Miodową. Od 1946 r. zmieniona nazwa na obecną. ♦ N. konw. [graficzny ‘wyrażony za pomocą wykresu, rysunku; na piśmie’].
- ***GRANICZNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [graniczny ‘zamykający lub oddzielający pewien określony teren’]; → **Czechosłowacka**, → **Fabryczna**, → **Kielecka**, → **Pograniczna**, → **Północna**, → **Sprawiedliwa**, → **Tatrzańska**, → **Traktorowa**, → **Widzewska**.
- GRANITOWA**, *-ej* – ulica równoległa do ul. Tuszyńskiej. Widoczna na planie z 1913 r. jako → Kamienna. W 1920 r. przemianowana na Granitową.

- ♦ N. konw. [granit ‘skała magmowa używana jako materiał drogowy’] lub motyw. [rodzaj podłoża].
- **Bronisława GRĄBCZEWSKIEGO** – ulica na Polesiu nazwana w 1936 r. W l. 60. zniknęła pod ogródkami działkowymi. ♦ N. pam. [Bronisław Grąbczewski, 1855–1926, generał, topograf, etnograf, podróżnik i odkrywca, badacz Azji Środkowej].
- GROCHOWA**, *-ej* – ulica na Mani widoczna już w 1921 r. wśród sąsiednich ulic o nazwach zbliżonych tematycznie. ♦ N. konw. [groch ‘uprawna roślina strączkowa’]; temat.
- GRODZIŃSKA**, *-ej* – ulica na Karolewie znana od 1912 r. ♦ N. konw. [Grodno, miasto na Białorusi].
- GRODZKA**, *-ej* – ulica poprzeczna do ul. Nowogrodzkiej. Obecna na planach od 1946 r. ♦ N. konw. [gród ‘twierdza, warownia, miejsce obronne; też miasto’].
- *GROSSMANNA** – ♦ N. motyw. [Grossmann, właściciel gruntów, na których ulica się znajduje]; → **Flisacka**.
- Stefana GROTA-ROWECKIEGO** – ulica na Dąbrowie. Wytyczona w związku z budową osiedla mieszkaniowego w 1969 r. jako Wandy → Wasilewskiej. Wchłonęła wówczas ul. → Kostopolską i → Podolską. W 1990 r. nazwę zmieniono na obecną. ♦ N. pam. [Stefan Grot-Rowecki, 1895–1944, generał dywizji, wódz Polskiego Państwa Podziemnego. Komendant główny ZWZ i AK].
- *Artura GROTTGERA** – ♦ N. pam. [Artur Grottger, 1837–1867, malarz, rysownik, autor scen rodzajowych i z powstań narodowych]; → **Doroszewskiego**.
- GRUDZIĄDZKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego znana pod tą nazwą od 1932 r. ♦ N. konw. [Grudziądz, miasto w woj. kujawsko-pomorskim, nad Wisłą]; temat.
- *GRÜNBERGA** – ♦ N. motyw. [Grünberg, mieszczanin, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Malborska**.
- GRUNWALDZKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Grunwald, wieś w woj. warmińsko-mazurskim, miejsce zwycięstwa armii króla Władysława Jagiełły nad Krzyżakami w 1410 r.].
- GRZYBOWA**, *-ej* – ulica na Mani widoczna na planie z 1921 r. bez nazwy. W 1937 r. ma nazwę zbliżoną tematycznie do nazw ulic sąsiednich. ♦ N. konw. [grzyb ‘roślina plechowa, cudzożywna’]; temat.; zob. też **Antoniewska**.
- *GUBERNATORSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [gubernator ‘nazwa godności; kierownik administracji w carskiej Rosji’. Nazwa nadana w czasie, gdy Łódź była pod zaborem rosyjskim]; → **Abramowskiego**.
- **GUMOWA**, *-ej* – ulica na Stokach między ulicami Niciarnianą i Rokicińską wytyczona w 1946 r. jako przedłużenie ul. Przygranicznej. W l. 80. XX w. weszła w skład → Czechosłowackiej. ♦ N. konw. [guma ‘produkt wulkanizacji kauczuku; wyrób z tego tworzywa’].
- GWARDZISTÓW** – ulica na Zdrowiu widoczna w 1921 r. bez nazwy. Następnie jako → Prosta. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [gwardzista ‘żołnierz służący w gwardii’].

GWIAZDOWA, *-ej* – ulica na Karolewie znana od 1921 r. ♦ N. konw. [gwiazda ‘ciało niebieskie złożone z gazów i plazmy; punkt świetlny widoczny na ciemnym niebie’].

H

***HALICKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Halicz, miasto na Ukrainie nad Dniestrem; w okresie międzywojennym w granicach Polski]; → **Rudnickiego**.

Plac im. Józefa HALLERA – powstał w l. 70. XIX w. po wcześniejszym włączeniu do Łodzi terenów tzw. Dzielnicy Wiązowej (odchodzącej na zachód od ul. Wólczańskiej). Początkowo nazywany → Zelinówką lub Selinówką, także Sellina plac od nazwiska właściciela sąsiadującej z placem działki. Obszerny teren służył jako plac zabaw dla dzieci. Z czasem w sąsiedztwie powstały koszary wojskowe i plac zaczął służyć do ćwiczeń, parad i uroczystości wojskowych. Po wizycie Hallera na pokazach w 1930 r. nadano jego imię placowi. Po II wojnie światowej częściowo zabudowany. Pozostała część placu nazwano w 1945 r. → 9 Maja. W 1990 r. przywrócono dawną nazwę. Obecnie zajmuje pow. 1,86 ha i pełni funkcję zieleńca. ♦ N. pam. [Józef Haller, 1873–1960, generał broni Wojska Polskiego, legionista, harcmistrz, przewodniczący ZHP].

HARCERSKA, *-ej* – północna przecznica ul. Wojska Polskiego początkowo nazywana → Nowootwartą[!]. W 1931 r. nazwana Harcerską. ♦ N. konw. [harcerz ‘członek Związku Harcerstwa Polskiego’].

Szymona HARNAMA – ulica na Bałutach wytyczona w l. 50. XX w. ♦ N. pam. [Szymon Harnam, właśc. Charnam Szaja, 1908–1929, łódzianin, czołowy działacz Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej].

***HÄUSLERA**, wym. Hojzlera – ♦ N. motyw. [Häusler, mieszczanin, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Pojezierska**.

Park HELENÓW, *-owa* – założony w l. 80. XIX w. przez braci Ludwika, Zenona i Fryderyka Anstadtów, udostępniony publiczności w 1885 r. Do II wojny światowej był „letnim salonem” łódzkiej burżuazji. Po wojnie park stał się własnością miasta i w 1947 r. zyskał nazwę parku im. → 19 Stycznia. W 1991 r. przywrócono dawną nazwę, choć park wiele stracił z dawnej świetności. ♦ N. pam. [utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od imienia Helena, nadana dla uczczenia żony Ludwika Andstadta].

HELENÓWEK, *-wka* – dawne osiedle willi i domów letniskowych zakładane na przełomie XIX i XX w. na gruntach pofolwarczych w dobrach Radogoszcz. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie północna część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, na zachód od ul. Zgierskiej. Na jej terenie znajdują się tereny rekreacyjne oraz budownictwo o niskiej architekturze. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub pamiątkowa, utworzona za pomocą przyrostka *-ówek* od imienia *Helena*].

HELSKA, *-ej* – ulica na Bałutach znana pod tą nazwą od 1932 r. ♦ N. konw. [Hel, miasto w woj. pomorskim, na krańcu Mierzei Helskiej; także półwysep wzniesiony się w Zatokę Gdańską]; temat.

HENRYKA – zachodnia przecznica ul. Rzgowskiej. Istniała przed włączeniem do Łodzi pod nazwą → Sienkiewicza. W 1916 r. zmieniono nazwę na Henryka. ♦ N. konw. [Henryk, imie męskie].

HENRYKÓW, *-owa* – dawna prywatna kolonia osadnicza – stąd początkowa nazwa → Kolonia Henryków – typu olęderskiego, wchodząca w skład dóbr Stokowskich, stąd także jej nazwa → Holendry Stokowskie, o niustalonym czasie powstania, prawdopodobnie z czasów Księstwa Warszawskiego lub z pierwszych lat istnienia Królestwa Polskiego (wymieniona w 1822 r.). Zbudowana na terenach leżących między wsiami Janów, Widzew i Stoki, w rejonie dzisiejszej ul. Henrykowskiej. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, znajdująca się na południe od ul. Pomorskiej, w pobliżu Janowa i stacji kolejowej Łódź Widzew. Jej osią jest ul. Henrykowska. ♦ N. dwuznaczna [dzierzawcza lub konwencjonalna, utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od imienia *Henryk*].

***HENZELMANNA** – ♦ N. motyw. [Henzelmann, mieszczanin, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Karwińska**.

Skwer im. Zofii i Zygmunta HERTZÓW – niewielki skwer przy ul. Matejki w sąsiedztwie Biblioteki UL. Nazwę nadano w 2008 r. ♦ N. pam. [Zofia Hertz, 1910–2003, Zygmunt Hertz, 1908–1979, małżeństwo łodzian, współtwórcy paryskiej „Kultury” i Instytutu Literackiego w Paryżu].

****HETMAŃSKA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Limanowskiego powstała na pocz. XX w. jako → Przy Aleksandrowska. W 1920 r. przemianowana na Hetmańską. W l. 70. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [hetman ‘wojskowy wódz naczelny w Polsce przedrozbiorowej’].

Osiedle HETMAŃSKIE – osiedle mieszkaniowe o zabudowie blokowej na Olechowie, w rejonie ulic: Hetmańskiej, Zakładowej, Transmisyjnej. ♦ N. motyw. [ponowiona nazwa znajdującej się na jego terenie alei Hetmańskiej].

***Władysława HIBNERA** – ♦ N. pam. [Władysław Hibner, 1893–1925, działacz ruchu robotniczego]; → **Waryńskiego**.

***Park im. Władysława HIBNERA** – założony prawdopodobnie w 1888 r. jako otoczenie pałacu Leonhardta, łódzkiego fabrykanta, a następnie w 1905 r. poszerzony o obszar, w którym stanęły domy dla jego wspólników (Woelkera i Girbardta). Do 1952 r. był to prywatny park, zamknięty dla publiczności, którego właściciele się zmieniali. W 1952 r. teren uporządkowano i udostępniono mieszkańcom Łodzi. Wówczas zyskał imię W. Hibnera. Nazwę tę anulowano w 1991 r. ♦ N. pam. [Władysław Hibner, j.w.]; → park **Legionów**.

- HIPOTECZNA**, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego znana od 1910 r.
 ♦ N. motyw. [przy ulicy tej znajdował się urząd hipoteczny].
- ***Rynek HITTMANA** – ♦ N. motyw. [Hüttman, właściciel terenów na których znajdował się rynek. Znany jest August Hüttman, starszy cechu tkaczy]; → **Czerwony Rynek**.
- ***HOLENDRY ANTONIEW**, *-ów, -a* – ♦ N. motyw. [czł. I kulturowy, pochodzi od nazwy narodowości *Holender* w liczbie mnogiej, czł. II ponowiony o funkcji lokalizacyjnej]; → **Antoniew Stoki**.
- ***HOLENDRY CHOJEŃSKIE**, *-ów, -ich* – ♦ N. motyw. [czł. I j.w., czł. II przymiotnik od nazwy miejscowości Chojny, w funkcji lokalizacyjnej]; → **Chojny, Dąbrowa**.
- ***HOLENDRY KAŁOWSKIE**, *-ów, -ich* – ♦ N. motyw. [czł. I j.w., czł. II przymiotnik od nazwy miejscowości Kały, w funkcji lokalizacyjnej]; → **Kały**.
- ***HOLENDRY MILESKIE**, *-ów, -ich* – ♦ N. motyw. [czł. I j. w., czł. II przymiotnik od nazwy miejscowości Mieszki, w funkcji lokalizacyjnej]; → **Mieszki, Janów**.
- ***HOLENDRY RADOGOSKIE**, *-ów, -ich* – ♦ N. motyw. [czł. I j.w., czł. II przymiotnik od nazwy miejscowości Radogoszcz, w funkcji lokalizacyjnej]; → **Radogoszcz, Żabieniec**.
- ***HOLENDRY STOKOWSKIE**, *-ów, -ich* – ♦ N. motyw. [czł. I j.w., czł. II przymiotnik od nazwy miejscowości Stoki, w funkcji lokalizacyjnej]; → **Henryków, Stoki**.
- HONOROWA**, *-ej* – ulica na Marysinie istniejąca od l. 30. XX w. pod tą nazwą.
 ♦ N. konw. metaf. [honor ‘cześć, godność osobista, uczciwość’].
- ***HORODELSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Horodło, wieś, dawniej miasteczko, w woj. lubelskim, położona nad Bugiem; miejsce zawarcia w 1413 r. unii polsko-litewskiej]; → **Kielecka**.
- HORTENSI** – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [hortensja ‘roślina ozdobna’]; temat.
- HOTELOWA**, *-ej* – mała uliczka na tyłach Grand Hotelu, między ulicami Traugutta oraz Moniuszki. Nazwana około 1960 r. ♦ N. motyw.
- ***HOŻA**, *-ej* – ♦ N. konw. metaf. [hoży ‘krzepki, dziarski, urodziwy’]; → **Kurasia**.
- ***HRABIOWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica była własnością hrabiego Krasińskiego]; → **Proletariacka**.
- ***HRUBIESZOWSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Hrubieszów, miasto w woj. lubelskim, położone nad Huczwą, w pobliżu granicy z Ukrainą]; → **Brzechwy**.
- Osiedle HUFKOWA** – osiedle mieszkaniowe na Polesiu, w obrębie ulic: Kusocińskiego, Wyszyńskiego, Retkińskiej, Armii Krajowej. Powstało na terenie dawnej osady → Retkinia Brzózki. ♦ N. motyw. [ponowiona nazwa ulicy znajdującej się na terenie osiedla].
- HUTA ANIOŁÓW**, *-y, -a* – dawna osada, założona przy hucie szkła około 1790 r. Nazywana także pierwotnie Huta Sokołowska. Włączona w granice miasta w 1959 r. Obecnie część miasta w dzielnicy administracyjnej Bałuty,

położona na jego północno-zachodnich obrzeżach w rejonie ulic: Drozdowej, Koziej, Wroniej. ♦ N. motyw. [czł. I kulturowy, pochodzi od wyrazu *huta* ‘zakład wytapiający metale z rud albo produkujący szkło’; czł. II wtórny, *huta* znajdowała się w osadzie Aniołów; nazwa Aniołów utworzona od nazwy osobowej *Anioł* lub od wyrazu *anioł* za pomocą przyrostka *-ów*].

HUTA JAGODNICA, *-y, -y* // **JAGODNICA HUTA** – dawna osada produkcyjna powstała między 1780 a 1820 r. Włączona w granice miasta w 1988 r. Obecnie zachodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, w rejonie ulic: Żurawinowej, Huty Jagodnicy, Żłotna o terenach słabo zurbanizowanych. Nazwę *Huta Jagodnica* nosi także ulica, znajdująca się na tym terenie. ♦ N. motyw. [nazwa złożona; czł. I j. w.; czł. II wtórny, *huta* znajdowała się w osadzie → Jagodnica].

***HUTA SOKOŁOWSKA**, *-y, -ej* – ♦ N. motyw. [nazwa złożona; czł. I j. w.; czł. II *Sokołowska* jest formą przymiotnikową powstałą od nazwy osady → Sokołów i ma charakter lokalizacyjny]; → **Huta Aniołów**.

HUTA SZKLANA, *-y, -ej* – zwana wcześniej Hutą Wiskicką; dawna wieś lokowana przy hucie szklanej pod koniec XV w., opustoszała w pierwszej ćwierci XVI w., odbudowana nieco później, choć już bez zakładu hutniczego. Włączona w granice miasta w 1988 r. Obecnie południowo-wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, położona blisko granicy z gminą Andrespol, w rejonie ulic Ziemiańskiej, Kolumny; na zachód od → Wiskitna. ♦ N. motyw. [kulturowa, pochodzi od wyrazu pospolitego *huta* i przymiotnika *szklana*].

****HUTNICZA**, *-ej* – ulica na Bałutach początkowo była prywatną ulicą → Baumgolda. W 1931 r. przemianowana. W l. 80. XX w. zniknęła pod nową zabudowę. ♦ N. konw. [hutnik ‘pracownik huty’].

***Czesława HUTORA** – ♦ N. pam. [Czesław Hutor, pseud. Czesiek, 1920–1943, uczestnik II wojny, który z oddziałem byłych harcerzy prowadził śmiałe wypadki na Niemców. Zginął zamęczony w łódzkim gestapo]; → **28. Pułku Strzelców Kaniowskich**.

I

IMIELNIK NOWY → **Nowy Imielnik**.

Plac im. Joanny Agackiej-INDECKIEJ → plac im. Joanny **Agackiej-Indeckiej**.

INFLANCKA, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Łągiewnickiej znana od 1932 r.

♦ N. konw. [Inflanty, kraina historyczna nad Dźwiną i Zatoką Ryską; przejściowo w granicach Polski].

INOWROCLAWSKA, *-ej* – ulica na Żubardziu powstała w 1933 r. ♦ N. konw. [Inowrocław, miasto na Kujawach, w pobliżu Bydgoszczy i Torunia].

Rondo im. INSUKREKCJI KOŚCIUSZKOWSKIEJ – skrzyżowanie na przecięciu ulic Kilińskiego i Broniewskiego. Nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. pam.

[insurekcja kościuszkowska, powstanie narodowe przeciw Rosji oraz Prusom trwające od 24 marca do 16 listopada 1794 r.; jego Najwyższym Naczelnikiem był Tadeusz Kościuszko].

Rondo INWALIDÓW – na przecięciu ulic Rokicińskiej i Puszkina. Nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. konw. [inwalida ‘człowiek, który utracił całkowicie lub częściowo zdolność do pracy; żołnierz niezdolny do dalszej służby z powodu kalectwa lub utraty zdrowia’; być może nazwa nawiązuje do pałacu i kościoła Inwalidów w Paryżu].

INŻYNIERSKA, *-ej* – ulica wzdłuż rzeźni miejskiej znana od 1910 r. ♦ N. konw. [inżynier ‘specjalista mający wyższe wykształcenie, w określonej dziedzinie wiedzy technicznej’].

IRYSOWA, *-ej* – ulica na Marysinie znana w 1937 r. jako → **Krucza**. Przemianowana w 1946 r. ♦ N. konw. [irys ‘roślina ozdobna’]; temat.

J

Stanisława JACHOWICZA – ulica równoległa ul. Kilińskiego po zachodniej stronie. Istnieje od 1930 r. ♦ N. pam. [Stanisław Jachowicz, 1796–1857, bajkopisarz i pedagog].

***JAGIELLOŃSKA**, *-ej* – ♦ N. pam. [Jagiellonowie, dynastia królewska, założona przez Władysława II Jagiełłę, panująca w Polsce w l. 1386–1572]; → **Kolińskiego**.

Osiedle im. Władysława JAGIELŁY – osiedle mieszkaniowe powstałe w l. 1980–1984 na terenie północnych Bałut w trójkącie ulic: Zgierska, Julianowska, Łagiewnicka – składające się przeważnie z wysokich, dwunastopiętrowych budynków. ♦ N. pam. [Władysław II Jagiełło, ok. 1351–1434, od 1377 r. wielki książę litewski, król polski od 1386 r., założyciel dynastii Jagiellonów].

JAGODNICA, *-y* – dawniej samodzielna wieś, leżąca blisko wsi Złotno, z którą się połączyła, tworząc jednostkę o nazwie Jagodnica Złotno // Złotno Jagodnica. Założona prawdopodobnie w XVI w. (według różnych źródeł między 1511 a 1523 r. bądź też między 1523 a 1576 r., po raz pierwszy wymieniona w źródłach z 1576 r.). W XIX w. na jej gruntach powstała huta szkła. Wyodrębniły się wówczas 2 części, tzw. Jagodnica Folwark i Jagodnica Huta. Obszar włączony do granic miasta w 1940 (1946) r. Obecnie zachodnia część miasta, nosząca miano Jagodnica Złotno, znajdująca się w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, w rejonie ulic Złotno, Podchorążych i w pobliżu obszarów: Nowe Złotno, Stare Złotno, Huta Jagodnica. ♦ N. motyw. [topograficzna, pochodzi od wyrazu pospolitego *jagoda* ‘roślina i jej owoc pospolita w lasach iglastych; czernica’, *jagodny* ‘jagodowy’ za pomocą przyrostka *-ica*]; → **Złotno**.

JAGODNICA HUTA → **Huta Jagodnica**.

- ***JAKOBI // JAKÓBA** – ♦ N. motyw. [Jacob, właściciel łódzkiego browaru, zapewne także terenów, na których znajduje się ulica]; → **Sierakowskiego**.
- Św. **JAKUBA** – ulica wytyczona w 1859 r. na Starym Mieście. Nazwa zatwierdzona w 1863 r. Zmieniła kształt w l. 70. XX w. w związku z nową zabudową. ♦ N. pam. [trudno wskazać, który z bardzo licznych świętych i błogosławionych nosieli tego imienia jest patronem ulicy].
- JĄLOWCOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [jałowiec ‘krzew iglasty lub drzewo z rodziny cyprysowatych’]; temat.
- ***JAMNICA**, *-y* – ♦ N. motyw. [zapewne od rodzaju ukształtowania koryta; od rzeczownika *jama*]; → **Bałutka**.
- JANA** – ulica na Julianowie widoczna na planie od 1921 r. ♦ N. konw. [Jan, imię męskie].
- Aleja im. JANA PAWŁA II** – ♦ N. pam. [Jan Paweł II, właśc. Karol Józef Wojtyła, 1920–2005, papież od 16 października 1978 r.; nazwa nadana w rok po jego śmierci]; → aleja **Włókniarzy**.
- JANINY** – niewielka uliczka na Polesiu obecna na planach od 1913 r. W znacznej części zniknęła pod al. → **Włókniarzy**. ♦ N. konw. [Janina, imię żeńskie].
- Zygmunta JANKE** → Zygmunta **Waltera–Janke**.
- JANÓW**, *-owa* – dawna osada rolnicza typu „olęderskiego” założona pod koniec XVIII w. na gruntach wsi Mileszki, stąd nazywana także → Holendry Mileskie. Jej zabudowania leżały na wschód od obecnej stacji kolejowej Łódź Widzew. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, przeznaczona pod nową zabudowę blokową. Nazwy ulic na tym osiedlu mają charakter historyczny – ich patronami są m.in. bohaterowie książek Henryka Sienkiewicza. ♦ N. motyw. [dzierzawcza, utworzona od nazwy osobowej *Jan* za pomocą przyrostka *-ów*; Jan Kanty Stetkiewicz, właściciel dóbr Mileszki].
- Stefana JARACZA** – wschodnia przecznica ul. Piotrkowskiej znana już w 1821 r. jako → Podcegielniana, a od 1845 r. z nazwą → Cegielniana, ponieważ prowadziła do cegielni. W 1949 r. przyjęła imię S. Jaracza. ♦ N. pam. [Stefan Jaracz, 1883–1945, aktor, reżyser. Przy tej ulicy znajduje się od 1909 r. teatr, w którym występował i któremu nadano jego imię].
- JAROSŁAWSKA**, *-ej* – ulica na Chojnach. Znana pod tą nazwą od 1936 r. ♦ N. konw. [Jarosław, miasto nad Sanem, w woj. podkarpackim, jedno z najstarszych miast dawnej Małopolski].
- ****JARSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach istnieje od 1930 r. W l. 70. XX w. zniknęła pod osiedlem. ♦ N. konw. [jarski ‘beźmięśny’].
- JARZĘBINOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie istniejąca od 1933 r. ♦ N. konw. [jarzębina ‘gatunek drzewa’]; temat.
- JARZYNOWA**, *-ej* – ulica na Mani od l. 30. XX w. ♦ N. konw. [jarzyna ‘roślina warzywna’]; temat.

- JASIENIEC**, *-ńca* – dawny obszar znajdujący się na gruntach folwarku Jagodnica-Złotno. Włączony do Łodzi w 1940 (1946) r. Obecnie dzielnica mieszkaniowa, położona w zachodniej części miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie. Znajdujące się na niej ulice noszą nazwy z zakresu wojskowości, m.in. Podchorążych, Wojskowa, Kapitańska, Bastionowa, Oficerska, Szwoleżerów. W drugiej połowie lat 80. XX w. na krańcach ul. Rąbieńskiej powstało osiedle mieszkaniowe o zabudowie segmentowej. „Nazwa *Jasieniec* pochodzi od nazwy przepływającej tu polnej strugi zaś użyto jej około roku 1985 w związku z przeznaczeniem tego obszaru na cele budownictwa indywidualnego w ówczesnym planie zagospodarowania przestrzennego. Na urzędowym planie Łodzi występuje od lutego 1987 r.” [Obj, hasło: Jasieniec]. ♦ N. motyw. [ponowiona].
- JASIENIEC**, *-ńca* – rzeka wypływająca w rejonie wsi Grabieniec o długości 8,4 km. Jest w całości uregulowana i prowadzi wody drenażowe i wysiękowe. ♦ N. motyw. [utworzona od wyrazu *jasion, jesion* ‘gatunek drzewa’ za pomocą przyrostka *-ec*; nazwa związana zapewne z rodzajem otoczenia przyrodniczego].
- JASIENŃ**, *-nia* – ulica na Rokiciu odchodząca od ul. Obywatelskiej w kierunku rzeki Jasień. Wytyczona w 1932 r. i nazwana imieniem Ignacego → Paderewskiego. W 1992 r. nazwę tę przeniesiono na główną arterię miasta, a ulica zyskała nazwę pobliskiej rzeki. ♦ N. motyw. [ponowiona].
- JASIENŃ**, *-nia* – rzeka długości 12,6 km wypływająca spod wzgórz na Stokach. Na znacznej długości płynie sztucznie ukształtowanym korytem otwartym. Znajdują się obecnie na nim stawy widokowe – w parku Widzewskim, w parku Reymonta i Staw Herbsta. Wpada do Neru. W przeszłości Jasień prowadził zapewne dużo wody, skoro już od średniowiecza istniało na nim pięć młynów. Powstające w I. poł. XIX w. zakłady przemysłowe wykorzystywały wody Jasienia do celów produkcyjnych. ♦ N. motyw. [jasień ‘jesion; gatunek drzewa’; nazwa zapewne ma związek z rodzajem otoczenia przyrodniczego].
- JASKROWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [jaskier ‘roślina polna o żółtych kwiatach’]; temat.
- **JASNA**, *-ej* – zachodnia przecznica Zgierskiej powstała w końcu XIX w. Zniknęła w I. 80. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. motyw. metaf. [jasny ‘pełen światła, słońca, słoneczny, pogodny’]; zob. też **Astrów**.
- Salomona JASZUŃSKIEGO** – niewielka ulica wzdłuż wschodniej strony ul. Kopcińskiego. Znana od 1933 r. jako → Sokółska. W 1951 r. przemianowana na Jaszkańskiego. ♦ N. pam. [Salomon Jaszkański, 1902–1938, działacz komunistyczny, kierownik Krajowej Redakcji KC KPP, poległ w hiszpańskiej wojnie domowej].
- JASMINOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [jaśmin ‘krzew ozdobny o silnie pachnących kwiatach’]; temat.
- JAWOROWA**, *-ej* – ulica na Julianowie istniejąca od 1932 r. ♦ N. konw. [jawor ‘gatunek drzewa’]; temat.

- JENERALSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu wytyczona na początku XX w. jako sąsiednia, równoległa do ul. Oficerskiej. Obecnie północna przecznica Drewnowskiej w sąsiedztwie szpitala im. Radlińskiego. Sąsiadująca z nią ul. Oficerska w tym miejscu zniknęła i ponownie została nadana na Złotnie. ♦ N. konw. [jenerał, obecnie: generał ‘stopień wojskowy wyższy od pułkownika; oficer mający ten stopień’].
- **JEROZOLIMSKA**, *-ej* – ulica wytyczona na Starym Mieście w 1859 r. w obrębie rewiru wydzielonego na miejsce osiedlania się ludności żydowskiej. Nazwa zatwierdzona w 1863 r. Ulica zniknęła w l. 70. XX w. częściowo wchłonięta przez ul. Wolborską. ♦ N. motyw. [Jeruzolima ‘m.in. ośrodek kultu wyznawców judaizmu’].
- Św. JERZEGO** – niewielka uliczka w pobliżu koszar, w których stacjonował 37. Jekaterynburski Pułk Piechoty, stąd dawna nazwa ulicy → Ekaterynburska. Po odzyskaniu niepodległości w 1919 r. przemianowana na św. Jerzego od wezwania kościoła mieszczącego się przy tej ulicy. ♦ N. motyw.
- *JESIONOWA**, *-ej* – ♦ N. konw. [jesion ‘gatunek drzewa’]; temat.; → **Kołodziejska**.
- *JEZUITÓW** – ♦ N. pam. [jezuici ‘zakon męski Kościoła rzymskokatolickiego założony w 1534 r., pełna nazwa: Towarzystwo Jezusowe, łac. Societas Iesu’]; → **Lukasińskiego**.
- JĘCZMIENNA**, *-ej* – ulica na Mani powstała jako → Chmielna, od 1929 r. Jęczmienna. ♦ N. konw. [jęczmień ‘gatunek zboża’]; temat.
- JĘDRZEJÓW**, *-owa* – dawna wieś typu kolonijnego założona po regulacji powłasczeniowej (1864 r.) na gruntach majątku Wiskitno. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, położona na jego południowo-wschodnich obrzeżach, w rejonie ulic: Tomaszowskiej, Mahoniowej. Na południu sąsiaduje z Wiskitnem. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub konwencjonalna, utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od nazwy osobowej *Jędrzej // Andrzej*].
- **JĘDRZEJÓW MŁYNEK**, *-owa, -nku* – dawniej była to część wsi Jędrzejów oraz osady młynarskiej o nazwie → Młynek. Włączona do miasta w 1940 (1946) r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje część miasta, znajdującą się po zachodniej stronie ul. Tomaszowskiej. Obecnie w tym miejscu jest park → Na Młynku. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiona nazwa osady → Jędrzejów, na terenie której młyn był zlokalizowany; czł. II kulturowy → Młynek].
- **JĘDRZEJÓW PARCELE**, *-owa, -i* – dawniej była to część wsi Jędrzejów. Włączona do miasta w 1940 (1946) r. Na starszych mapach, nazwa ta obejmuje część miasta znajdującą się po zachodniej stronie ul. Tomaszowskiej, w obrębie ulic: Przyjacielskiej, Młynek, Kotoniarskiej, Wełnianej. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, lokalizuje obszar w obrębie wsi → Jędrzejów; czł. II kulturowy; wyraz *parcela* ‘mały kawałek gruntu powstały z podziału większego obszaru’ w liczbie mnogiej].

JODŁOWA, *-ej* – ulica na Julianowie znana jako → Lipowa. W 1929 r. przemianowana. ♦ N. konw. [jodła ‘gatunek drzew iglastych’]; temat.

Karola JONSCHERA, wym. Jonszera – ulica na Marysinie powstała w 1932 r. ♦ N. pam. [Karol Jonscher, 1850–1907, lekarz łódzki, społecznik, współtwórca łódzkich szpitali i pogotowia ratunkowego].

Berka JOSELEWICZA – wschodnia przecznica ul. Łagiewnickiej widoczna na planie 1910 r. jako → Ogrodowa ponieważ biegła przez ogrody mieszkańców Nowych Bałut. W 1920 r. zyskała obecne miano. ♦ N. pam. [Berek Joselewicz, 1764–1809, polski kupiec pochodzenia żydowskiego, pułkownik WP, oficer Legionów Polskich we Włoszech].

JÓZEFA – ulica powstała na Widzewie w końcu XIX w. Na planach pojawia się także z określeniem *świętego*. ♦ N. konw. [Józef, imię męskie].

JÓZEFÓW, *-owa* – dawna kolonia rolnicza założona ok. 1870 r. na gruntach wydzielonych z folwarku Chojny. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie południowa część miasta administracyjnie przynależna do dzielnicy Górna, w pobliżu granicy z gminą Rzgów, wzdłuż ul. Rzgowskiej. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub pamiątkowa, utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od nazwy osobowej *Józef*. Por. „Nazwa *Józefów*, najczęściej o charakterze pamiątkowym, była często nadawana nowo powstającym miejscowościom, począwszy od XVIII wieku [...]. Okres powstawania tych nazw zbiega się z rozwojem kultu św. Józefa i związaną z nim w tym czasie popularnością imienia chrzestnego *Józef*” (Mal, 114)].

NOWY JÓZEFÓW, *-ego, -owa* – dawna kolonia rolnicza założona ok. 1890 r., włączona w granice miasta w 1988 r. Obecnie zachodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, blisko granicy z Konstantynowem Łódzkim. Znajdujące się na jej obszarze ulice noszą nazwy związane tematycznie z II wojną światową, np.: Szarych Szeregów, Bohaterów Września, 1 Korpusu Pancernego WP, Synów Pułku, Batalionu Platerówek, M. Langiewicza. Nazwę *Nowy Józefów* nosi także ulica, znajdująca się na tym terenie. ♦ N. motyw. [człon *nowy* nadany został dla odróżnienia od nazwy już istniejącej miejscowości → Józefów].

Aleja im. Henryka Jana JÓZEWSKIEGO – łącznik między ul. Piotrkowską i al. Kościuszki powstały w 1961 r. jako al. → ZMW lub → ZWM. W 1994 otrzymał obecną nazwę. ♦ N. pam. [Henryk Jan Józewski, 1892–1981, działacz niepodległościowy i państwowy II Rzeczypospolitej, wojewoda łódzki w l. 1938–1939].

JULIANOWSKA, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Zgierskiej widoczna na planie z 1921 r. ♦ N. motyw. [ulica biegnie skrajem folwarku Julianów]; zob. też **Śląska**.

Park JULIANOWSKI, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [park znajduje się w obrębie dzielnicy Julianów]; → park im. Adama **Mickiewicza**.

JULIANÓW, *-owa* – dawna kolonia rolnicza, założona w l. 1878–1882 na terenach wsi Radogoszcz. Włączona do Łodzi w 1915 r. Obecnie część miasta

w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, położona wzdłuż ul. Zgierskiej o zabudowie willowej oraz blokowej. W latach międzywojennych wybudowano na jej terenie kolonię domków jednorodzinnych dla pracowników skarbowych. Znaczną część jego północnego obszaru zajmuje park miejski, znany jako park → Julianowski. ♦ N. motyw. [utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od nazwy osobowej *Julian*; powstanie i nazwa osady związane są z łódzkim fabrykantem Juliuszem Józefem Heinzlem].

***JULIUSZA** – ♦ N. konw. [Juliusz, imię męskie]; → **Dowborczyków**.

K

Wincentego KADŁUBKA – ulica na Dąbrowie istnieje od 1933 r. ♦ N. pam. [Wincenty Kadłubek, ok. 1160–1223, historyk, kronikarz królewski].

KAJAKOWA, *-ej* – ulica na Retkini wytyczona w 1934 r. ♦ N. konw. [kajak ‘leka łódź sportowa poruszana wiosłami’]; temat.

***KALBACHA // KALENBACHA // KELENBACHA // KIELBACHA** – ♦ N. motyw. [mieszczanin, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Snycerska**.

KALETNICZA, *-ej* – ulica na Bałutach widoczna na planie w 1946 r. jako → Krótka–Franciszkańska. W 1961 r. przemianowana na Kaletniczą. ♦ N. konw. [kaletnik ‘rzemieślnik wyrabiający skórzane torby’].

***Jana KALETY** – ♦ N. pam. [Jan Kaleta, pseud. Postrach, 1913–1991, żołnierz AK Obwodu Radomsko. Nauczyciel]; → **Milionowa**.

KALINOWA, *-ej* – niewielka uliczka między ul. Pojezierską a ul. św. Teresy od Dzieciątka Jezus powstała w 1946 r. ♦ N. konw. [kalina ‘gatunek drzewa lub krzewu’]; temat.

KALISKA, *-ej* – ulica wytyczona w l. 20. XIX w. jako przecznica ul. Zarzewskiej. Nazwana na początku XX w. ♦ N. konw. [Kalisz, miasto w woj. wielkopolskim, nad Prosną, lewym dopływem Warty]; temat.

****KALWARYJSKA**, *-ej* – ulica na Kuraku. Znana pod tą nazwą od 1936 r. Zniknęła w l. 60. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Kalwaria, nazwy miejscowości przyklasztornych, w których urządzano stacje Męki Pańskiej].

KALY, *-ów* – dawna wieś szlachecka i jej folwark. Pierwsza wiadomość o osadzie pochodzi z 1427 r., choć powstała prawdopodobnie znacznie wcześniej (nawet przed 1138 r.). Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie północno-zachodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, zajmująca obszar między ulicami: Aleksandrowską, Szczecińską, Warzywną, Kujawską a granicami miasta. ♦ N. dwuznaczna [topograficzna, mająca związek z wyrazem *kał* ‘błoto, bagno, miejsce podmokłe’, bądź dzierzawcza od nazw osobowych typu: *Kał, Kalek, Kałosz, Kalko*; ma formę liczby mnogiej]; → **Budy Kałowskie**.

***KAMIENNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [kamień ‘bryła skalna lub jej niewielki odłamek’; nazwa prawdopodobnie od kamienistej nawierzchni ulicy]; → **Granitowa**, → **Włókiennicza**.

Aleksandra KAMIŃSKIEGO – ulica obecna na planach od 1910 r. pod nazwą → Magistracka. W 1951 r. przemianowana na Mariana → Buczka, w 1990 r. otrzymała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Aleksander Kamiński, 1903–1978, harcmistrz, pedagog, pisarz, prof. UŁ, twórca Szarych Szeregów, żołnierz AK].

****KAPLICZNA**, *-ej* – ulica poprzeczna do ul. Rzgowskiej, biegnąca do Tuszyńskiej. Widoczna na planie w 1910 r. W l. 70. XX w. zniknęła pod ul. Jurija → Gagarina. ♦ N. motyw. [kaplica ‘niewielka budowla sakralna’; ulica biegła do małej kapliczki stojącej na miejscu obecnego kościoła pw. Przemienienia Pańskiego].

***KAPUCYŃSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [kapucyn ‘członek Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów’]; → **Wałbrzyska**.

Mieczysława KARŁOWICZA – ulica na Julianowie znana od 1931 r. ♦ N. pam. [Mieczysław Karłowicz, 1876–1909, kompozytor i dyrygent. Taternik, fotografik i publicysta].

KAROLA – ulica na Dąbrowie wytyczona w 1976 r. w związku z powstającym osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. konw. [Karol, imię męskie].

***Św. KAROLA** – ♦ N. pam. [św. Karol Boromeusz, 1538–1584, kardynał, arcybiskup Mediolanu, reformator katolicki. Istnieje przypuszczenie, iż nazwa została nadana dla upamiętnienia łódzkiego fabrykanta Karola Scheiblera (1820–1881). Jako argument wskazuje się, że dwie sąsiadujące ze sobą równoległe ulice miały imiona Karola i Anny, czyli takie, jakie nosili małżonkowie Scheiblerowie. Przeciwno tej tezie przemawia fakt, że na Księżym Młynie istniała ulica Karola Scheiblera, a ponadto wpływy Scheiblera koncentrowały się po wschodniej stronie ul. Piotrkowskiej]; → **Żwirki**.

KAROLEW, *-a* – dawna osada o charakterze nierolniczym pochodząca z przełomu wieków XIX i XX., inkorporowana do miasta w 1906 r. Obecnie część dzielnicy administracyjnej Polesie, znajdująca się po zachodniej stronie Dworca Kaliskiego. Na jego terenie leży stadion sportowy ŁKS. Głównymi ulicami są: Karolewska, Bratysławska, Wileńska W l. 60. i 70. XX w. wybudowano na tym terenie osiedle mieszkaniowe składające się z kilkudziesięciu bloków cztero- i dziesięciopiętrowych. W podziale administracyjnym na jednostki samorządowe miasta Karolew wraz ze wschodnią częścią Retkini tworzy osiedle Karolew–Retkinia Wschód. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub konwencjonalna, utworzona za pomocą przyrostka *-ew* od nazwy osobowej *Karol*].

KAROLEWKA, *-i* – niewielka rzeczka (2,8 km) wypływająca dziś w okolicach Dworca Kaliskiego i płynąca przez dzielnicę Karolew. Stanowi dopływ Jasienia. W większości płynie kanałem krytym, jedynie przy ujściu do Jasienia uregulowanym korytem. Nie miała znaczenia w życiu Łodzi

- przemysłowej. ♦ N. motyw. [utworzona od nazwy miejscowości *Karolew* za pomocą przyrostka *-ka*].
- KAROLEWSKA**, *-ej* – ulica powstała około 1873 r. ♦ N. motyw. [znajduje się w dzielnicy *Karolew*].
- *KAROLEWSKA SZOSA**, *-ej, -y* – ♦ N. motyw. [prowadziła w kierunku *Karolewa*]; → **Wileńska**.
- KARPACKA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. *Pabianickiej* obecna na planach od 1924 r. jako → *Lissnera*. W 1932 r. otrzymała obecną nazwę. ♦ N. konw. [Karpaty, wielkie pasmo gór w środkowej Europie].
- KARPIA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. *Rzgowskiej*. Znana pod tą nazwą od 1915 r. ♦ N. konw. [karp ‘gatunek ryby’].
- Jana KARSKIEGO** – ulica wzdłuż cmentarza przy ul. *Ogrodowej* wytyczona w 2001 r. w czasie urzędowania centrum handlowo-usługowego *Manufaktura*. ♦ N. pam. [Jan Karski, 1914–2000, łódzianin, historyk, emisariusz rządowy, kurier Polskiego Państwa Podziemnego, świadek Holokaustu].
- KARTUSKA**, *-ej* – ulica na *Bałutach* znana pod tą nazwą od 1932 r. ♦ N. konw. [Kartuzy, miasto w woj. pomorskim, położone na Pojezierzu Kaszubskim]; temat.
- KARWIŃSKA**, *-ej* – ulica na *Bałutach* widoczna na planach od 1910 r. jako → *Przy Rajtera*. W 1920 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Karwia, dawniej wieś, obecnie część *Władysławowa*, w woj. pomorskim; miejscowość wczasowa nad morzem]; temat.
- KASOWA**, *-ej* – ulica na *Chojnach* odchodząca od *Lecznicy*, nazwana w 1930 r. ♦ N. motyw. [prowadziła do ubezpieczalni *Kasy Chorych*].
- **Jana KASPROWICZA** – ulica na *Dąbrowie* nazwana w 1932 r. Zniknęła w l. 70. XX w. pod osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Jan Kasprowicz, 1860–1926, poeta, dramaturg, krytyk literacki i tłumacz].
- Marcina KASPRZAKA** – północna przecznica ul. *Srebrzyńskiej* wytyczona w 1936 r. jako → *Czartoryskiego*. W 1951 r. przemianowana, z czasem przedłużona w kierunku północnym. ♦ N. pam. [Marcin Kasprzak, 1860–1905, drukarz, działacz ruchu robotniczego, współzałożyciel II Proletariatu].
- KASZTANOWA**, *-ej* – ulica na *Julianowie* istniejąca od 1932 r. ♦ N. konw. [kasztan ‘gatunek drzewa’]; temat.
- KASZUBSKA**, *-ej* – ulica na *Bałutach* obecna na planach od 1913 r. jako → *Engla*. W 1936 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Kaszuby, kraina historyczno-geograficzna, będąca częścią *Pomorza*]; temat.
- Eugeniusza KASZYŃSKIEGO** → **Eugeniusza Nurta-Kaszyńskiego**.
- Plac KATEDRALNY im. Jana Pawła II** – istnieje na planie z 1841 r. pod nazwą plac albo rynek → *Fabryczny*. Znajdowały się na nim jatki rzeźnicze i piekarnicze. Później w l. 80. XIX w. zwano go placem → *Szpitalnym* z powodu powstałego przy nim szpitala św. Aleksandra. W 1902 r. na placu rozpoczęto budowę kościoła parafialnego pw. Stanisława Kostki, późniejszej katedry (od 1921 r.). Wtedy przybrał charakter skweru wokół kościoła. W latach

1945–1949 nosił imię ks. Ignacego → Skorupki, lecz na planie z 1946 r. zaznaczony jest jako plac Katedralny. Od 1946 do 1987 r. nazywał się plac Katedralny. Po wizycie papieża w łódzkiej katedrze nadano mu obecną nazwę (1988 r.). Zajmuje pow. 2,74 ha i pełni funkcję religijną. ♦ N. motyw. [na placu znajduje się katedra] oraz pam.

***KATOWICKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Katowice, miasto na Górnym Śląsku]; → **Wiwulskiego**; zob. też **Paderewskiego**.

Mieczysława KAUFMANA – ulica na Marysinie, przylegająca do cmentarza żydowskiego, założona w 1933 r. ♦ N. pam. [Mieczysław Kaufman, 1864–1916, łódzianin, lekarz ginekolog, działacz społeczny. Prezes Towarzystwa Krzewienia Oświaty w Łodzi].

Św. **KAZIMIERZA** – ulica wytyczona w końcu XIX w. jako → Kopernika. Przy niej w 1911 r. powstał kościół parafialny pw. św. Kazimierza. Ulica zyskała imię jego patrona w 1920 r. Znajduje się nieopodal stacji kolejowej Łódź Niciarniana na Widzewie. ♦ N. motyw.; zob. też **Piotrowiczowej**.

***KĄTNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [znajdowała się na obszarze Kątów]; → **Wróblewskiego**.

****KĄTY**, *-ów* – dawna osada o powierzchni 66,5 ha, „położona pomiędzy linią obecnej ulicy Wołowej od północy, ulicy Pańskiej (S. Żeromskiego) od wschodu i łukowatej granicy klucza łódzkiego od zachodu i południa” [Mm, 97]. W 1840 r. włączona została do osady Łódka „celem zapewnienia pastwisk dla inwentarza miejskiego oraz drzewa na budowę gminne i mieszkańców”. [ŁDm, 172–173] ♦ N. motyw. [topograficzna, od wyrazu pospolitego *kąť* ‘oddalona, ustronna część terenu’, oddaje położenie terenu].

***KELENBACHA** // ***KIELBACHA** → **Kalbacha**.

****KIELECKA**, *-ej* – południowa przecznica al. Piłsudskiego. Obecna na planie z 1910 r. jako → Graniczna (oddzielająca Łódź od wsi Widzew). W 1920 r. przemianowana na → Horodelską, a w 1951 r. na Kielecką. Zniknęła pod nową zabudową po 1984 r. ♦ N. konw. [Kielce, miasto w woj. świętokrzyskim]; zob. też **Poznańska**.

****Park KIELECKI** – zieleniec położony w sąsiedztwie ul. Rojnej, Pasjonistów i Judyma w obrębie osiedla S. Żeromskiego. Nazwa nadana w 1994 r. być może ze względu na związki pisarza z Kielcami. Po 2000 r. zniknął pod zabudową osiedlową. ♦ N. motyw. [Kielce, j.w.].

***KIELMA** // **KELMA** – ♦ N. motyw. [Kielm (?), właściciel gruntów przy ulicy]; → **Marynarska**, **Tokarzewskiego**.

***KIJOWSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Kijów, stolica Ukrainy]; → **Borsucza**.

Jana KILIŃSKIEGO – ulica wytyczona w l. 1825–1826 od ul. Dzielnej (obecnie Narutowicza) na południe wzdłuż zwartej granicy lasu rządowego. W 20 lat później przedłużona w kierunku północnym. Początkowo nazywana → Widzewska, wyznaczała bowiem wschodnią granicę miasta, za którą biegły tereny należące do Widzewa. W 1919 r. w setną rocznicę śmierci J. Kilińskiego zyskała jego imię. ♦ N. pam. [Jan Kiliński, 1760–1819, szewc,

- jeden z przywódców insurekcji warszawskiej, walczył o oswobodzenie Warszawy w 1794 r.].
- Park im. Jana KILIŃSKIEGO** – powstał w l. 80. XIX w. jako ogród prywatny przy rezydencji Ludwika Grohmana. Po II wojnie światowej stał się przestrzenią publiczną. Nazwę uzyskał w 1949 r. ♦ N. motyw. [park położony jest przy ul. Kilińskiego].
- **KLAPITKA, -i** – północno-zachodnia część dzielnicy Polesie, znajdująca się w końcowej części ulic Legionów i Więckowskiego. ♦ N. motyw. [dzierzawcza: Klapitek (?), właściciel karczmy znajdującej się na tym terenie].
- Park im. Michała KLEPACZA** – niewielki park wpisany do rejestru zabytków. W l. 1904–1940 był prywatnym parkiem otaczającym willę Rajnholda i Józefa Richterów. Po II wojnie światowej określany jako park → Przy ul. Worcella, aż w 1951 r. przejął nazwę od ulicy, przy której się mieścił i do 1991 r. nazywany był parkiem im. Stanisława → Worcella. ♦ N. pam. [Michał Klepacz, 1893–1967, biskup, ordynariusz łódzki w l. 1947–1967. Dodatkowym motywem nadania tej nazwy jest położenie parku w sąsiedztwie łódzkiej archikatedry i pałacu biskupiego].
- *KLINKA** – ♦ N. motyw. [znani są Johann i Samuel Klink, właściciele ziemscy z Żabieńca]; → **Obornicka**.
- KLONOWA, -ej** – ulica na Żubardziu widoczna na planie z 1913 r. jako → Polna. Pod nową nazwą od 1921 r. ♦ N. konw. [klon ‘drzewo liściaste’].
- Karola KNIAZIEWICZA** – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej obecna na planie w 1915 r. jako → Szpitalna, od 1920 r. już Kniaziewiczza. ♦ N. pam. [Karol Kniaziewicz, 1762–1842, generał, uczestnik wojny z Rosją w 1792 r.].
- *Władysława KNIEWSKIEGO** – ♦ N. pam. [Władysław Kniewski, 1902–1925, działacz ruchu robotniczego. Zginął wraz z Hibnerem i Rutkowskim]; → **Barona**.
- Witolda KNYCHAŁSKIEGO** – południowy fragment ulicy Sterlinga przemianowany w 2006 r. ♦ N. pam. [Witold Knychalski, 1954–2006, łódzki działacz kulturalny, członek Krajowej Rady Radiofonii Telewizji, pomysłodawca Festiwalu Dialogu Czterech Kultur].
- Jana KOCHANOWSKIEGO** – ulica na Bałutach biegnąca wzdłuż ul. Zgierskiej po wschodniej stronie. Znana od początku XX w. jako → Nowo-Długa. W 1920 r. otrzymała imię poety. ♦ N. pam. [Jan Kochanowski, 1530–1584, najwybitniejszy poeta polskiego renesansu].
- KOCHANÓWEK, -wka // KOCHANÓWKA, -i** – część ziem dworskich wydzielona z dóbr Kały, przeznaczona przez właściciela Kochańskiego pod budowę lotniskową. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie północno-zachodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, w rejonie ulic Aleksandrowskiej, Spadkowej. Znajduje się tu Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych. ♦ N. motyw. [dzierzawcza, utworzona za pomocą przyrostka *-ówek // ówka* od nazwiska Kochański].
- *Leona KOCZASKIEGO** – ♦ N. pam. [Leon Koczaski, 1913–1943, działacz ruchu robotniczego]; → **Króla**.

- **KOLARSKA**, *-ej* – ulica na Retkini istniejąca wcześniej jako → Kowieńska. W 1933 r. przemianowana. W I. 70. XX w. wchłonięta przez Bratysławską. ♦ N. konw. [kolarz ‘sportowiec uczestniczący w wyścigach na rowerach’].
- Skwer im. św. Maksymiliana Marii KOLBEGO** – skwer położony pomiędzy ul. Tatrzańską a Rydla przylegający do kościoła pw. św. Maksymiliana M. Kolbego. Nazwany w 2006 r. ♦ N. pam. [św. Maksymilian Maria Kolbe, 1894–1941, franciszkanin, twórca Niepokalanowa, oddał życie za współwięźnia w Oświęcimiu. Uznany za męczennika i kanonizowany w 1982 r.
- *KOLEJOWA // KOLEJNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica prowadzi do stacji kolejowej]; → **Traugutta**.
- *Park KOLEJOWY**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [park położony jest w okolicy kolei i dworca kolejowego]; → park im. Stanisława **Moniuszki**.
- KOLEKTYWNA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona pod nową zabudowę w 1955 r. ♦ N. konw. [kolektyw ‘zespół ludzi związanych wspólną działalnością’].
- Józefa KOLIŃSKIEGO** – ulica na Marysinie powstała w 1932 r. jako → Jagiellońska. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Józef Koliński, 1852–1933, okulista, społecznik, współzałożyciel Łódzkiego Towarzystwa Lekarskiego; współorganizator pierwszej tajnej spółdzielni lekarskiej w Łodzi w 1891 r. oraz Pogotowia Ratunkowego].
- *KOLONIA HENRYKÓW**, *-nii, -owa* – ♦ N. analit. [czł. I kulturowy, pochodzi od wyrazu *kolonia* ‘niewielka posiadłość ziemska; nowa osada lub gospodarstwo rolne na gruntach przydzielonych w wyniku parcelacji’, czł. II dzierzawczy lub konwencyonalny]; → **Henryków**.
- KOLONIA RADOGOSZCZ** → Kolonia **Radogoszcz**.
- Hugona KOLLĄTAJA** – niewielka uliczka biegnąca wzdłuż ul. Północnej między ulicami Kamińskiego i Wierzbową wytyczona w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Nazwę otrzymała w 1930 r. ♦ N. pam. [Hugo Kollątaj, 1750–1812, ksiądz, pisarz, polityk, reformator szkolnictwa, współautor Konstytucji 3 maja].
- KOŁODZIEJSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona w końcu XIX w. pod nazwą → Jesionowa. Nazwę zmieniono w 1946 r. ♦ N. konw. [kołodziej ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem wozów i części do wozów’. W związku z tym, iż nazwa ulicy nawiązuje tematycznie do sąsiednich – Popiela, Kruszwickiej, Gnieźnieńskiej – użyta została zapewne przez skojarzenie z nazwą Piast Kołodziej ‘legendarny protoplasta dynastii Piastów’]; temat.
- KOŁOWA**, *-ej* – północna przecznica ul. Broniewskiego. Istnieje od 1930 r. ♦ N. konw. metaf. [koło ‘część płaszczyzny ograniczona okręgiem’].
- KOMFORTOWA**, *-ej* – ulica na Rokiciu wytyczona w 1959 r. ♦ N. konw. metaf. [komfort ‘ogół warunków nacechowanych dostatkiem, dobrobytem, elegancją’].
- KOMINIARSKA**, *-ej* – niewielka uliczka na Bałutach na północ od ul. Limanowskiego. Powstała w końcu XIX w. jako prywatna ulica Nowaka, nazwana → Przy Nowaka, a następnie → Pucka. Według uchwały RM z 18 V 1920 r. nazwę ul. Puckiej otrzymała sąsiednia uliczka → Przy Kielbacha. Tak też na planie z lat 1924–1925. W następnych latach nazwa Puckiej jest na

miejscu dawnej Przy Nowaka. Obecna nazwa od 1946 r. ♦ N. konw. [kominiarz ‘człowiek trudniący się zawodowo czyszczeniem kominów’].

KOMORNIKI, -ów – dawna kolonia rolnicza wydzielona na gruntach folwarku Chojny po 1864 r., włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, położona na Chojnach, w rejonie ulic Kurczaki, Bałtyckiej. ♦ N. motyw. [kulturowa, pochodzi od wyrazu *komornik* ‘w dawnej Polsce, chłop bezrolny mieszkający kątem w cudzej chacie’. Por. „*Komornikami* nazywano robotników folwarcznych, którzy nie mając własnego domu mieszkali na *komornem* u dziedzica włości. Za to „mieszkanie” i skrawek ziemi oddany im pod uprawę zobowiązani byli do pańszczyzny. Nazywano ich też *zagrodnikami* od *zagrody*, *chałupnikami* i *ogrodziarzami*”. (Rosp, 154)].

KOMUNARDÓW – ulica na Bałutach powstała w 1955 r. ♦ N. konw. [komunard ‘uczestnik Komuny Paryskiej’].

Plac im. KOMUNY PARYSKIEJ – plac o pow. 1,79 ha wytyczony naprzeciw kościoła św. Krzyża przy ul. Tuwima w 1951 r. Wtedy też nadano mu nazwę. Dziś znajduje się tu parking i niewielki zieleniec. ♦ N. konw. [Komuna Paryska, rewolucyjne wydarzenia w Paryżu w 1871 r.].

Stanisława KONARSKIEGO – wschodnia przecznica ul. Zgierskiej początkowo nazywana → Zieloną (tak na planie z 1910 r.). W 1920 r. otrzymała obecne imię. ♦ N. pam. [Stanisław Konarski, 1700–1773, ksiądz pijar, pisarz, polityk, pedagog, reformator szkolnictwa, założyciel Collegium Nobilium w Warszawie].

***KÖNIGA // KENIGA** – ♦ N. motyw. [Karol Gustaw Koenig, farbiarz i właściciel cegielni, także gruntów, na których wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Lokatorska**.

***Marii KONOPNICKIEJ** – ♦ N. pam. [Maria Konopnicka, 1842–1910, pisarka, poetka, autorka utworów dla dzieci]; → **Sprawiedliwa**.

Osiedle im. Marii KONOPNICKIEJ – osiedle mieszkaniowe na Bałutach. Jedno z podosiedli w obrębie tzw. Teofilowa C, położone w rejonie ulic Aleksandrowskiej, Rydzowej, Rojnej, Wici. ♦ N. pam. [Maria Konopnicka, j. w.].

KONSTANTYNOWSKA, -ej – ♦ N. motyw. [Obecnie nazwę tę ma przedłużenie ulicy prowadzącej do Konstantinowa na odcinku za torami kolei obwodowej]; → **Legionów**.

KONSTYTUCYJNA, -ej – ulica na Widzewie widoczna na planie z 1921 r., lecz jeszcze bez nazwy, nazwa widoczna już w 1924 r. ♦ N. pam. [nadana dla upamiętnienia konstytucji przyjętej przez Sejm Ustawodawczy 17 marca 1921 r.].

KONWALIOWA, -ej – ulica na Marysinie wytyczona w 1937 r., ale bez nazwy, którą zyskała w 1946 r. ♦ N. konw. [konwalia ‘roślina o białych, wonnych kwiatach w kształcie drobnych dzwoneczków’]; temat.

Stefana KOPCIŃSKIEGO – ulica poprzeczna do ul. Piłsudskiego biegnąca w kierunku północnym. Istniała na planach od 1873 r. Dochodziła do lasu

miejskiego zwanego Zagajnikiem, stąd jej nazwa → Podzagajnikowa // Podzagajna // Zagajnikowa. W 1936 r. krótko po śmierci S. Kopcińskiego zyskała jego imię. ♦ N. pam. [Stefan Kopciński, 1878–1934, lekarz, działacz oświatowy, twórca Miejskiego Uniwersytetu Powszechnego, szkół specjalnych dla dzieci trudnych. Wprowadził w Polsce obowiązkowe nauczanie w zakresie 7 klas szkoły powszechnej].

Mikołaja KOPERNIKA – ulica powstała około 1873 r. Była wtedy piaszczystą peryferyjną drogą prowadzącą z centrum do lasu miejskiego. Początkowo nazywana szosą → Milscha, a potem ul. Milscha, bowiem prowadziła do jego fabryk. W 1923 r. w 450. rocznicę urodzin M. Kopernika zyskała jego imię. ♦ N. pam. [Mikołaj Kopernik, 1473–1543, duchowny, astronom, matematyk, ekonomista, medyk; autor dzieła *O obrotach sfer niebieskich*]; zob. też **Korzeniowskiego**, **Małachowskiego**.

Osiedle im. Mikołaja KOPERNIKA – osiedle mieszkaniowe na Polesiu, położone po wschodniej stronie al. Włókniarzy, w rejonie ulic Łąkowej, Struga, Kopernika. Jego budowę rozpoczęto na początku lat 70. XX w., wykorzystując zabudowę wysokościową w postaci dwunastokondygnacyjnych wieżowców. ♦ N. pam. [ponowiona nazwa znajdującej się w pobliżu ulicy].

****KORCZYŃSKA, -ej** – mała uliczka na Zarzewie powstała w 1936 r. Zniknęła w l. 60. XX w. pod nowym osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. konw. [Korczyn, wieś w woj. świętokrzyskim. Nazwa spopularyzowana przez E. Orzeszkową w *Nad Niemnem*].

***Augustyna KORDECKIEGO** – ♦ N. pam. [Augustyn Kordecki, 1603–1673, ksiądz paulin, przeor klasztoru na Jasnej Górze i jego obrońca w czasie potopu szwedzkiego]; → **Rumuńska**.

Rondo im. Wojciecha KORFANTEGO – skrzyżowanie al. Włókniarzy i ul. Limanowskiego. Nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. pam. [Wojciech Korfanty, 1873–1939, działacz narodowy na Śląsku, jeden z przywódców powstań śląskich 1919–1921].

Juliana KORSAKA – niewielka ulica w sąsiedztwie parku Legionów. Istnieje od 1930 r. ♦ N. pam. [Julian Korsak, 1806 (1807) – 1855, poeta, tłumacz].

Józefa KORZENIOWSKIEGO – zachodnia przecznica ul. Rzgowskiej. Widoczna na planach od 1921 r. jako → Kopernika. W 1930 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Józef Korzeniowski, 1797–1863, dramaturg i powieściopisarz wpisujący się w nurt romantyczny].

KORZENNA, -ej – ulica na Marysinie wytyczona w l. 30. XX w. jako Jana → Sobieskiego. W 1946 r. przemianowana na Korzenną. ♦ N. konw. [korzeń ‘roślina lub jej część zawierająca substancje aromatyczne’]; temat.

KOSMONAUTÓW – ulica wytyczona w 1961 r. na Rokiciu w związku z budową osiedla mieszkaniowego. ♦ N. konw. [kosmonauta ‘lotnik przeszkolony i przygotowany do wykonywania lotów kosmicznych, astronauta’].

- Juliusza KOSSAKA** – ulica na Dąbrowie znana od 1932 r. pod tą nazwą. ♦ N. pam. [Juliusz Kossak, 1824–1899, malarz, rysownik, ilustrator. Znakomity akwarelista. Malował stadniny, polowania, podobizny koni].
- Św. Stanisława KOSTKI** – niewielka uliczka biegnąca wzdłuż placu, na którym wznosi się łódzka katedra pw. św. Stanisława Kostki. Została wytyczona i nazwana w okresie budowy katedry (l. 1901–1912). Początkowo nazywana św. → Stanisława, z okresowo pomijanym elementem *święty*. W 1991 r. doprecyzowano nazwę nadając jej obecne brzmienie. ♦ N. motyw. [ponowiona nazwa kościoła pw. św. Stanisława Kostki].
- **KOSTOPOLSKA, -ej** – ulica położona na zachód od ul. Tatrzańskiej wytyczona w 1936 r. W l. 70. XX w. weszła w skład ul. Grota-Roweckiego. ♦ N. konw. [Kostopol, miasto na Ukrainie].
- *Wery KOSTRZEWY** – ♦ N. pam. [Wera Kostrzewa, właśc. Maria Koszutska, 1876–1939, działaczka komunistyczna i socjalistyczna, dziennikarka]; → **Wiwulskiego**.
- KOSZYKOWA, -ej** – ulica na Marysinie znana jako → Wspólna. Przemianowana w 1930 r. ♦ N. konw. [koszyk ‘rodzaj plecionego pojemnika używanego do noszenia, przechowywania czegoś, mały kosz’].
- KOŚCIELNA, -ej** – ulica na Starym Mieście, spotykana w aktach od 1821 r. Otrzymała miano od znajdującego się tu pierwszego w Łodzi kościoła katolickiego. ♦ N. motyw.
- Plac KOŚCIELNY, -u, -ego** – pierwsze wzmianki o istnieniu placu sięgają 1414 r. Wraz ze Starym Rynkiem stanowił centrum Łodzi rolniczej. Na placu przez wieki był kościół najpierw drewniany, a od 1897 r. murowany. ♦ N. motyw.
- Aleja Tadeusza KOŚCIUSZKI** – wytyczona w 1865 r. jako przedłużenie ul. Zachodniej w kierunku południowym do ul. Andrzeja. Od 1873 r. nosiła oficjalną nazwę → Spacerowa, ale potocznie była też nazywana → Promenadą lub Promenadową. W 1913 r. przedłużona do ul. Karola, a w 1957 r. do Radwańskiej. Nowy odcinek od Andrzeja na południe nazywano → Nowo-Spacerowa. W 1917 r. w setną rocznicę śmierci Tadeusza Kościuszki nadano jej jego imię. ♦ N. pam. [Tadeusz Kościuszko, 1746–1817, wódz powstania narodowego w 1794 r., generał w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki].
- KOWALSKA, -ej** – ulica na Bałutach powstała w 1933 r. ♦ N. konw. [kował ‘rzemieślnik wykuwający w kuźni przedmioty z żelaza, kujący konie itp.’].
- KOWALSZCZYŻNA, -y** – dawniej osada kowali o nieustalonym czasie powstania, prawdopodobnie w czasach Księstwa Warszawskiego lub pierwszych latach istnienia Królestwa Polskiego (wymieniona jest w 1922 r.). Znajdowała się w rejonie dzisiejszych ulic Śląskiej i Zygmunta. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w dzielnicy administracyjnej Górna, w rejonie ulic Jędrzejowskiej, Śląskiej, na wschód od stacji kolejowej Łódź Chojny. ♦ N. motyw. [dzierzawcza utworzona od nazwiska *Kowalski* za pomocą przyrostka *-izna*].

- ***KOWELSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Kowel, miasto na terenie Ukrainy, w l. 1920–1939 należało do Polski]; → **Nieszawska**.
- KOWIEŃSKA**, *-ej* – ulica na Retkini w pobliżu ulic Krzemienieckiej, Grodzieńskiej i in. Obecna na planach od 1937 r. ♦ N. konw. [Kowno, miasto na Litwie, dawniej w granicach Polski]; temat.
- Jana KOZIETULSKIEGO** – ulica na Retkini powstała w 1936 r. ♦ N. pam. [Jan Kozietulski, 1781–1821, pułkownik wojsk polskich, dowódca szwadronu szwoleżerów gwardii Napoleona, wsławiony szarżą w wąwozie Samosierry].
- KOZINY**, *-in* – pierwotnie teren niezagospodarowany; nazwa ta określała jedno z pól. Po wykarczowaniu i zagospodarowaniu na jego terenie powstała osada o charakterze służby leśnej, założona prawdopodobnie w początkach XIX w. (w czasach Księstwa Warszawskiego lub w pierwszych latach istnienia Królestwa Polskiego). Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty o charakterze przemysłowym oraz mieszkaniowym zabudowywana blokami już w l. 1960–1963. Do ważniejszych ulic dzielnicy należą: Srebrzyńska, Kasprzaka, Długosza. ♦ N. dwuznaczna [topograficzna, utworzona od wyrazu *koza* (por. „Po okresie wojen szwedzkich obszar Kozin zarósł lasem i z tego okresu pochodzi jego nazwa, nawiązująca do pojawiającej się w okolicy zwierzyny płowej”, Obj, hasło: Koziny) lub dzierżawcza, utworzona za pomocą przyrostka *-in* od nazwy osobowej *Koza* (Rosp, 164); forma liczby mnogiej].
- ***Franciszka KOZIOLKIEWICZA** – ♦ N. pam. [Franciszek Koziolkiewicz, ławnik Wydziału Zdrowotności Publicznej w 1919 r.]; → **Sojczyńskiego**.
- Kajetana KOŹMIANA** – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1933 r. ♦ N. pam. [Kajetan Koźmian, 1771–1856, poeta, krytyk, publicysta].
- KRAKOWSKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Konstancyńskiej widoczna na planie z 1921 r. ♦ N. konw. [Kraków, miasto w woj. małopolskim, położone nad Wisłą; dawna stolica państwa polskiego (do 1596 r.)].
- KRAKUSA** – niewielka ulica w sąsiedztwie Szpitala im. Kopernika. Widoczna na planie z 1913 r. Początkowo → Dembowa, w 1920 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Krakus, legendarny założyciel i władca Krakowa].
- KRAŃCOWA**, *-ej* – ulica wytyczona w 1913 r. wzdłuż granicy miasta z Brussem. ♦ N. motyw. [kraniec ‘kres, koniec, granica’].
- Ignacego KRASICKIEGO** – zachodnia przecznica ul. Rzgowskiej. Widoczna na planie z 1910 r. pod nazwą → Wegnera. W 1933 r. przemianowana na Krasickiego. Potem doprecyzowano nazwę na Janka Krasickiego. W 2008 r. zmieniono na Ignacego Krasickiego. ♦ N. pam. [Ignacy Krasicki, 1735–1801, poeta, powieściopisarz doby oświecenia; od 1766 r. biskup warmiński, od 1795 r. arcybiskup gnieźnieński].
- ***Janka KRASICKIEGO** – ♦ N. pam. [Janek Krasicki, 1919–1943, pseud. Kazik, młodzieżowy działacz komunistyczny, kierujący Związkiem Walki Młodych]; → Ignacego **Krasickiego**.

- ***Park im. Janka KRASICKIEGO** – ♦ N. pam. [Janek Krasicki, j.w.]; → park im. Mariusza **Zaruskiego**.
- ***KRASIŃSKIEGO** – ♦ N. motyw. [Kraśniński, właściciel ulicy, główny akcjonariusz pobliskiej rzeźni]; → **Proletariacka**.
- Józefa KRASZEWSKIEGO** – południowa przecznica ul. Dąbrowskiego obecna na planie z 1913 r. pod nazwą → Stanisława. W 1920 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Józef Ignacy Kraszewski, 1812–1887, powieściopisarz, wydawca, historyk].
- KRAWIECKA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona w l. 20. XX w. jako → Nowo-Zielona. W 1932 r. otrzymała obecną nazwę. ♦ N. konw. [krawiec ‘rzemieślnik szyjący odzież’].
- KRESOWA**, *-ej* – ulica na Stokach znana na początku XX w. jako → Marszałkowska. Od 1920 r. przemianowana na Kresową. ♦ N. konw. [kresowy ‘odnoszący się kresów – pogranicza’; kresy ‘część kraju leżąca blisko granicy; pogranicze, zwłaszcza dawne polskie pogranicze wschodnie’].
- KROCHMALNA**, *-ej* – niewielka uliczka odchodząca na północ od ul. Broniewskiego. Widoczna na planach od 1930 r. ♦ N. konw. [krochmal ‘mączka używana do usztywniania tkanin’].
- KROŚNIEŃSKA**, *-ej* – niewielka ulica na Kuraku wzdłuż Pabianickiej. Na planach od 1910 r. widnieje jako → Nowo-Krótką. W 1932 r. przemianowana na Krośnieńską. ♦ N. konw. [Krosno, miasto w woj. podkarpackim, położone nad Wisłokiem, w pobliżu Przełęczy Dukielskiej]; temat.
- KROTOSZYŃSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu znana od 1933 r. ♦ N. konw. [Krotoszyn, miasto w woj. wielkopolskim]; temat.
- Władysława KRÓLA** – ulica na Retkini powstała w 1946 r. jako → Podróżnicza. W 1951 r. otrzymała imię Leona → Koczaskiego. Przemianowana w 1994 r. ♦ N. pam. [Władysław Król, 1907–1991, sportowiec, reprezentant Polski w piłce nożnej i hokeju na lodzie, związany z Łodzią].
- KRÓTKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej. Widoczna pod tą nazwą na planie w 1921 r. ♦ N. motyw. [krótka ‘mający małą długość, niedługi’; nazwa oddaje wielkość ulicy]; zob. też **6 Sierpnia, Traugutta**.
- ***KRÓTKO-DREWNOWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [określa jej długość w stosunku do sąsiedniej ul. Drewnowskiej]; → **Ślusarska**.
- ***KRÓTKO-FRANCISZKAŃSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [określa jej długość w stosunku do sąsiedniej ul. Franciszkańskiej]; → **Kaletnicza**.
- ****KRÓTKO-LWOWSKA**, *-ej* – niewielka uliczka odchodząca od ul. Lwowskiej. Zniknęła pod nową zabudową w l. 70. XX w. ♦ N. motyw. [określa jej długość w stosunku do sąsiedniej ul. Lwowskiej].
- KRUCZA**, *-ej* – ulica wytyczona w l. 20. XIX w. jako przecznica ul. Zarzewskiej. Nazwana na początku XX w. ♦ N. konw. [kruk ‘gatunek ptaka’]; zob. też **Irysowa**.
- Leona KRUCZKOWSKIEGO** – ulica na Dąbrowie widoczna na planie z 1946 r. jako → Tymczasowa. W 1963 r. zyskała imię pisarza. ♦ N. pam. [Leon Kruczkowski, 1900–1962, prozaik, dramaturg, publicysta].

- ***Jana KRUKOWIECKIEGO** – ♦ N. pam. [Jan Krukowiecki, 1772–1850, generał, uczestnik wojen napoleońskich i powstania listopadowego]; → **Symboliczna**.
- ****KRUSZWICKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Lutomierskiej na pocz. XX w. zwana → Ciemną. Od 1920 r. Kruszwicka. Po 1984 r. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Kruszwica, miasto na Kujawach, położone nad jeziorem Gopłem, w którym mieścił się zamek z legendarną Mysią Wieżą]; temat.
- KRZYYSOWA**, *-ej* – ulica na Marysinie istniejąca od l. 30. XX w. pod tą nazwą. ♦ N. konw. metaf. [krzyżys ‘okres przełomu’].
- KRZEMIENIECKA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Konstancyńskiej widoczna na planie w 1921 r. ♦ N. konw. [Krzemieniec, miasto w zachodniej Ukrainie].
- KRZEWOWA**, *-ej* – ulica na obrzeżach parku Julianowskiego powstała w 1931 r. jako → Bałtycka. W 1946 r. zmieniła nazwę na Krzewową. ♦ N. konw. [krzew ‘roślina drzewiasta, bez wyraźnego pnia; krzak’]; temat.
- KRZYWA**, *-ej* – niewielka uliczka odchodząca od ul. Dąbrowskiego na północ. ♦ N. motyw. [krzywy ‘wygięty, nieprosty’; oddaje kształt ulicy].
- Ludwika KRZYWICKIEGO** – obustronna przecznica ul. Narutowicza. Widoczna na planie w 1937 r. jako → Stachewicza. W 1951 r. przemianowana na Krzywickiego. ♦ N. pam. [Ludwik Krzywicki, 1859–1941, myśliciel marksistowski, socjolog, ekonomista, pedagog, działacz społeczny, polityk].
- KRZYŻOWA**, *-ej* – ulica na Bałutach pod tą nazwą znana od 1913 r. ♦ N. prawdopodobnie motyw. [krzyż ‘przecinające się ulice tworzące kształt krzyża’ lub być może przy ulicy znajdował się krzyż].
- KSIĘŻY MŁYN**, *-ego, -a* – niewielka uliczka na osiedlu robotniczym Księży Młyn widoczna na planie z 1921 r. jako al. Karola → Scheiblera. W l. 30. XX w. przemianowana na Księży Młyn. ♦ N. motyw. [przeniesiona z terenu, na którym znajdował się młyn plebański stanowiący uposażenie parafialnego kościoła łódzkiego].
- KSIĘŻY MŁYN**, *-ego, -a* – dawna, założona prawdopodobnie w XV w., osada przy młynie biskupów włocławskich występująca na terenie miasta. „Księży Młyn leżał nad Jasienią [!] [...] mniej więcej na przecięciu się obecnej ul. Przędzalnianej z Jasienią” [OdŁ, 216]. Teren ten ok. 1824 r. został przeznaczony pod zabudowę przemysłową, przędzalnię lnu i bawełny. Współcześnie fragment miasta znajdujący się między ul. Tymienieckiego i Przędzalnianą. Na jego terenie znajdują się zabytkowe domy robotnicze, należące do dawnego zespołu przemysłowo-mieszkalnego stworzonego w latach 1860–1890 przez łódzkiego fabrykanta Karola Scheiblera. ♦ N. motyw. [czł. I dzierżawczy, pochodzi od wyrazu *ksiądz* i określa właściciela terenu, czł. II kulturowy, równy jest wyrazowi *młyn*].
- ****Stanisława KUNICKIEGO** – ulica na Kozinach powstała w 1934 r. jako → Malinowskiego. W 1951 r. przemianowana. W l. 60. XX w. zniknęła pod

- nową zabudową. ♦ N. pam. [Stanisław Kunicki, 1861–1886, działacz robotniczy i rewolucyjny. Stracony na stokach Cytadeli po procesie 29 proletariatchyków].
- ***Juliusza KUNITZERA**, wym. Kunicera – ♦ N. motyw. [Juliusz Kunitzer, 1842–1905, fabrykant, budowniczy przemysłowej Łodzi, właściciel terenów, przez które ulica biegnie]; → **Niciarniana**.
- ****KUPIECKA**, *-ej* – mała uliczka na Kozinach powstała w 1932 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nowym osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. konw. [kupiec ‘właściciel sklepu; handlowiec’].
- KURAK**, *-a // -u* – obecnie część miasta na Chojnach, w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, w pobliżu linii kolejowej, po wschodniej stronie ul. Pabianickiej i w rejonie m. in. ulic Bogusławskiego, Kolejowej, Obwodowej. Na jej terenie znajdują się osiedla mieszkaniowe zarówno typu blokowego, jak i niskiego oraz ogródki działkowe. Nazwa obszaru pochodzi od dawnej gospody, noszącej miano Pod Srebrnym Kurakiem. Stała ona przy ul. Brużyckiej u wylotu obecnej ul. Pabianickiej pod wiaduktem kolei obwodowej. Tam zatrzymywali się na odpoczynek i posiłek handlarze. ♦ N. motyw. [przeniesiona z nazwy gospody; wyraz pospolity *kurak* ‘kurczak’].
- ***Józefa KURASIA** – ♦ N. pam. [Józef Kuraś, pseud. Ogień, 1915–1947, porucznik WP, partyzant na Podhalu w czasie II wojny światowej, jeden z dowódców oddziałów podziemia antykomunistycznego i niepodległościowego]; → **Złotnicza**.
- KURCZAKI**, *-ów* – dawny obszar lasu dworskiego w dobrach Chojny, w 1893 r. rozparcelowany. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie nazwę tę nosi ulica, znajdująca się po wschodniej stronie ul. Rzgowskiej, na południe od cmentarza katolickiego pw. św. Franciszka. Zwyczajowo zwykło się odnosić tę nazwę do całego osiedla mieszkaniowego o zabudowie blokowej mieszczącego się w tym rejonie. ♦ N. niejasna [por. „Istnieje koncepcja, że zwyczajowo nazwa tej okolicy powstała z przekształcenia pierwotnego określenia *karczoki*, określającego tereny po świeżo wyciętych lasach, wymagające usunięcia pozostawionych pni i korzeni”, Obj, hasło: Kurczaki].
- ****KURPIOWSKA**, *-ej* – ulica na Retkini powstała w 1930 r. W l. 70. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Kurpie, region położony na południe od Pojezierza Mazurskiego po dolinę Narwi; na jego terenie znajdują się pozostałości dawnej Puszczy Kurpiowskiej].
- KUSA**, *-ej* – niewielka uliczka na Mani istniejąca od 1930 r. ♦ N. motyw. [kusy ‘krótki, niewystarczająco duży’; nazwa oddaje rzeczywiste rozmiary ulicy].
- ****KUSY KĄT**, *-ego, -a* – dawna osada smolarska położona w pobliżu drogi do Brzezin (obecnie ul. Wojska Polskiego). W l. 70. XIX w. rozparcelowana na działki budowlane. „Nazwa znana jest przed rokiem 1820, nawiązuje do cech topografii terenu, szczególnie do istniejącego wówczas układu granic” [Obj, hasło: Kusy Kąt]. ♦ N. motyw. [topograficzna, oddająca położenie i rozmiar

terenu. Pochodzi od wyrażenia *kusy kąt* ‘nie wystarczająco długi, przykrótki kąt’; *kąt* ‘oddalona, ustronna część terenu’].

****KUSY KĄT**, *-ego, -a* – ulica wytyczona około 1892 r. na terenie o tej samej nazwie. W l. 60. XX w. zniknęła pod ogródkami działkowymi. ♦ N. motyw. [przeniesiona nazwa osady].

KUTNOWSKA, *-ej* – ulica poprzeczna do ul. św. Franciszka na Starym Rokiciu. Obecna na planach od 1946 r. jako ul. św. → Anny. W 1951 r. przemianowana na ul. Kutnowską. ♦ N. konw. [Kutno, miasto w woj. łódzkim].

***Kajetana KWIATKOWSKIEGO** – ♦ N. pam. [Kajetan Kwiatkowski, 1770–1852, historyk]; → **Blacharska**.

KWIDZYŃSKA, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona w l. 70. XIX w. jako prywatna oznaczana nazwiskiem właściciela → Fiszera. Przemianowana w 1932 r. ♦ N. konw. [Kwidzyń, miasto w woj. pomorskim, położone nad Liwną, u jej ujścia do Nogatu]; temat.

***KWIECISTA**, *-ej* – ♦ N. konw. [kwiecisty ‘mający kwiaty’]; → **Bratysławska**.

L

***Alfreda LAMPEGO** – ♦ N. pam. [Alfred Lampe, 1900–1943, działacz komunistyczny, publicysta]; → **Organizacji Wolność i Niezawisłość**, → **Szendzielarza**.

Mariana LANGIEWICZA – ulica na Żubardziu nazwana w 1930 r. Zniknęła pod nową zabudową. W 1988 r. nazwa ponownie nadana ulicy w sąsiedztwie Konstantinowa. ♦ N. pam. [Marian Langiewicz, 1827–1887, generał i dyktator powstania styczniowego].

LAS LUBLINEK → las **Lublinek**.

LAS ŁAGIEWNICKI → las **Łagiewnicki**.

***LASEK WIDZEWSKI** → las **Widzewski**, → park im. **3 Maja**.

LASKOWICE // ŁASKOWICE, *-owic* – dawna wieś, należąca do dóbr kapituły krakowskiej. Pierwsza wzmianka o niej pochodzi z ok. 1470 r. Początkowo zwana Laskowicami, a następnie Łaskowicami. Inkorporowana do miasta 1 stycznia 1988 r. Obecnie zachodnio-południowa część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, położona blisko granicy z Pabianicami, na południe od Lublinka, w bliskim sąsiedztwie rzeki Ner. ♦ N. *Laskowice* dwuznaczna [patronimiczna, utworzona za pomocą przyrostka *-owice* od nazwy osobowej *Lasek* bądź etniczna oznaczająca mieszkańców okolicy z łaskiem]; postać *Łaskowice* [patronimiczna od nazwy osobowej *Łasko*].

LASKOWICKA // ŁASKOWICKA – ulica na Rokiciu Nowym biegnie od ul. Obywatelskiej w kierunku wsi Laskowice. Widoczna na planie 1921 r. jeszcze bez nazwy, od 1924 r. jako Łaskowicka. Z czasem przekształcona w Laskowicką (tak już w 1937 r.). ♦ N. motyw. [kierunkowa, od nazwy wsi → Łaskowice].

- LAUROWA**, *-ej* – ulica na Julianowie w sąsiedztwie innych o nazwach przyrodniczych, powstała w 1932 r. ♦ N. konw. [laur ‘drzewo rosnące w strefie śródziemnomorskiej’]; temat.
- LAWINOWA**, *-ej* – ulica położona na południe od ul. Pomorskiej wzdłuż torów kolei obwodowej. Istniała na terenie Antoniewa Stokowskiego bez nazwy. Nazwana w 1946 r. ♦ N. konw. [lawina ‘wielka masa śniegu, kamieni lub lodu staczająca się gwałtownie ze zboczy górskich’]; temat.
- LECZNICZA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej. Na pocz. XX w. → Mała. Od 1920 r. pod nazwą → Zimna. Z chwilą wybudowania w l. 1929–30 lecznicy przemianowana na Leczniczą. ♦ N. motyw. [lecznica ‘zakład leczniczy; przychodnia, poradnia lekarska’].
- LEGIONÓW** – zaczątek tej ulicy stanowiła ulica wytyczona w 1821 r. jako → Średnia, dzieląca osadę sukienniczą na część południową i północną. Z czasem rynek osady sukienniczej (obecny plac Wolności) stał się punktem centralnym, od którego brały początek ulice. W 1863 r. zachodnia część ulicy Średniej, biegnąca dalej na zachód do Konstantinowa zyskała nazwę → Konstantinowskiej. W 1920 r. przemianowana na → 11 Listopada, zaś w 1946 r. została nazwana → Obrońców Stalingradu. W 1994 r. nadano obecną nazwę. ♦ N. pam. [Legiony Polskie, formacje wojskowe z lat 1914–1917]; zob. też **Zielona**.
- Park im. LEGIONÓW** – park składa się z dwóch rozdzielonych ul. Bednarską części, niegdyś osobnych parków: im. Władysława → Hibnera i → ZUS. Wspólna nazwa została nadana w 1994 r. ♦ N. pam. [Legiony Polskie, j. w.].
- **LEKARSKA**, *-ej* – wschodnia przecznica Zgierskiej widoczna na planie z 1910 r. jako → Proszana // Groszanka. W 1932 r. przemianowana. W l. 80. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [lekarz ‘doktor, osoba zajmująca się leczeniem ludzi’].
- Joachima LELEWELA** – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej, znana od 1910 r. pod nazwą → Wąska. W 1920 r. przemianowana na Lelewela. ♦ N. pam. [Joachim Lelewel, 1786–1861, historyk, numizmatyk, polityk, ideolog demokracji polskiej].
- Teofila LENARTOWICZA** – niewielka uliczka wzdłuż ul. Dąbrowskiego. Znana od 1930 r. ♦ N. pam. [Teofil Aleksander Lenartowicz, 1822–1893, poeta romantyczny, rzeźbiarz].
- *(Plac) Rynek LEONARDA** – ♦ N. motyw. [Ernst Leonhardt, 1849–1917, łódzki fabrykant i założyciel fabryki wyrobów wełnianych, przybyły do Łodzi w 1877 r. z Saksonii, właściciel terenu, na którym znajdował się plac]; → plac **Niepodległości**.
- LEONÓW**, *-owa* – dawna osada rolna założona ok. połowy XIX w. na gruntach wsi Stare Złotno. Włączona do Łodzi w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta, przynależna do dzielnicy administracyjnej Polesie, położona na zachodnich

- jego obrzeżach w sąsiedztwie dzielnic Brus oraz Stare Złotno. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub konwencjonalna, utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od nazwy osobowej *Leon*].
- LESZCZYNOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie istniejąca od 1932 r. ♦ N. konw. [leszczyna ‘gatunek drzewa’]; temat.
- ***LESZNO**, *-a* – ♦ N. motyw. [nazywana także Leśną, ponieważ w XIX w. od strony zachodniej dochodziły do niej lasy. Postać Leszno może być wynikiem przekształcenia *ś* w *sz*. Niewykluczone jest, iż zmiana brzmienia nazwy nawiązuje do nazwy warszawskiej ulicy]; → **Żeligowskiego**.
- Bolesława LEŚMIANA** – ulica wytyczona w 1963 r. na Dąbrowie w związku z budowanym osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Bolesław Leśmian, 1877–1937, poeta, eseista, wybitny prozaik XX w.].
- ****LEŚNA**, *-ej* – północna przecznica ul. Drewnowskiej znana od 1913 r. Zniknęła pod nową zabudową w l. 80. XX w. ♦ N. motyw. [prowadziła do lasu]; zob. też **Wysockiego**.
- ****LETNIA**, *-ej* – ulica odchodząca od ul. Limanowskiego w kierunku północnym początkowo nazywana → Nowo-Aleksandrowska, od 1931 r. → Stara. W 1970 r. znacznie przedłużona otrzymała nazwę Letnia. W 1977 r. zniknęła pod rondem Wojciecha → Korfantego. ♦ N. konw. metaf. [lato ‘najcieplejsza pora roku’]; zob. też al. **Włókniarzy**.
- ***LEWA**, *-ej* – niewielka uliczka na Zdrowiu prostopadła do ul. Konstancyńskiej powstała w 1913 r. Równoległa do niej nosiła nazwę Prawa. Zniknęła w l. 30. pod obecną ul. → Wilsona. ♦ N. motyw. [określała położenie ulicy względem innych ulic].
- ****LEWA KELMA** – mała uliczka równoległa do ul. Kelma widoczna na planach od 1913 r. Zniknęła po 1945 r. ♦ N. motyw. [określa położenie w stosunku do sąsiedniej ul. Kelma].
- LEWAROWA**, *-ej* – ulica na Widzewie wzdłuż kolei obwodowej. Nazwana w 1946 r. ♦ N. konw. [lewar ‘dźwignia do podnoszenia ciężarów’]; temat.
- Karola LIBELTA** – niewielka ulica na Dołach utworzona w 1936 r. i nazwana imieniem Wincentego → Dobieckiego. W 1951 r. przemianowana na Libelta. ♦ N. pam. [Karol Libelt, 1807–1875, filozof, działacz społeczno-polityczny i narodowy, publicysta].
- ****LIDSKA**, *-ej* – niewielka uliczka między ulicami Północną i Nowo-Południową. Powstała w 1932 r. Zniknęła w l. 60. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Lida, miasto w zachodniej części Białorusi].
- ***Karola LIEBKNECHTA** – ♦ N. pam. [Karol Liebknecht, 1871–1919, działacz niemieckiego i międzynarodowego ruchu robotniczego, współzałożyciel Komunistycznej Partii Niemiec]; → **Skury-Skoczyńskiego**.
- LILIOWA**, *-ej* – niewielka uliczka na Marysinie powstała w l. 30. XX w. jako → Mała. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [lilia ‘ozdobna roślina cebulowa o dużych kwiatach’]; temat.

- Bolesława LIMANOWSKIEGO** – ulica (pierwotnie szosa) → Aleksandrowska, bo prowadziła do Aleksandrowa. Istnieje na planach od 1821 r. W grudniu 1928 r. początkowy jej odcinek do torów kolei obwodowej zyskał nazwę B. Limanowskiego. Część drogi za torami w kierunku Aleksandrowa nie leżała wówczas w granicach miasta i nosiła imię → Pierackiego. Z chwilą włączenia terenów za torami do granic miasta, dalszy ciąg ul. Limanowskiego nosi nazwę Aleksandrowska. ♦ N. pam. [Bolesław Limanowski, 1835–1935, historyk, socjolog, działacz socjalistyczny].
- Williamsa LINDLEYA**, wym. Lindleja – południowa przecznica ul. Narutowicza. Niewielka uliczka wytyczona w 1930 r. ♦ N. pam. [William Lindley, 1808–1900, brytyjski inżynier. Projektował i budował wraz ze swymi synami linie kolejowe, sieci kanalizacyjne i wodociągowe dla około 30 miast europejskich, w tym dla Łodzi].
- **Skwer im. Stefana LINKEGO** – niewielki zieleńiec u zbiegu ul. Żeromskiego i Więckowskiego. Nazwa nadana w 1995 r. Od 2003 r. wszedł w skład prywatnej posesji. ♦ N. pam. [Stefan Linke, 1898–1918, gimnazjalista, peowiak. Zginął 11 listopada w akcji rozbrajania Niemców na ulicach Łodzi].
- *22 LIPCA** – ♦ N. pam. [22 lipca 1944 r., data ogłoszenia Manifestu PKWN]; → **6 Sierpnia**.
- *LIPINKI**, *-nek* // ***LIPINY**, *Lipin* – ♦ N. motyw. [nazwa topograficzna, utworzona za pomocą przyrostków *-inka* // *-ina* od wyrazu *lipa*]; → **Antoniew Stoki**.
- LIPOWA**, *-ej* – ulica wytyczona na Polesiu w 2. poł. XIX w. ♦ N. konw. [lipa ‘gatunek drzewa’].
- **LISIA**, *-ej* – uliczka na Widzewie wytyczona w 1936 r. w sąsiedztwie ulic o podobnych nazwach. Zniknęła w l. 80. XX w. pod nowym osiedlem. ♦ N. konw. [lis ‘zwierzę z rodziny psowatych’]; temat.
- *LISSNERA** – ♦ N. motyw. [Józef Lissner, zm. 1912 r., starszy Zgromadzenia Majstrów Tkackich, właściciel terenów, przez które ulica przebiegała]; → **Karpacka**.
- *11 LISTOPADA** – ♦ N. pam. [11 listopada 1918 r., data odzyskania przez Polskę niepodległości po okresie zaborów; Święto Niepodległości]; → **Legionów**.
- LIŚCIASTA A**, *-ej* – obszar w północnej części miasta (zachodnia część Radogoszcza) o charakterze osiedla mieszkaniowego, tworzonego na ogół przez trzypiętrowe domy szeregowe, położony po północnej stronie ul. Liściastej. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiona nazwa ulicy; czł. II ma charakter dyferencyjny].
- LIŚCIASTA B**, *-ej* – obszar w północnej części miasta (zachodnia część Radogoszcza) o charakterze osiedla mieszkaniowego i szeregowym typie zabudowy, położony po południowej stronie ul. Liściastej. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiona nazwa ulicy; czł. II ma charakter dyferencyjny].
- *LITERACKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [literat ‘autor utworów literackich, pisarz’; ulica prowadzi do osiedla, na którym ulice mają nazwy od nazwisk pisarzy]; temat.; → **Broniewskiego**.

- LITEWSKA**, *-ej* – niewielka uliczka na Julianowie widoczna na planie od 1921 r. ♦ N. konw. [Litwa, państwo w Europie wschodniej, nad Morzem Bałtyckim, sąsiadujące z Polską].
- LOKATORSKA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej widoczna na planie z 1910 r. jako ul. → Königa. W 1929 r. przemianowana na Lokatorską. ♦ N. motyw. [przy ulicy mieściła się świetlica powstałego w 1915 r. Towarzystwa Lokator. Jego celem była ochrona interesów ludzi zmuszonych do wynajmowania mieszkań].
- Zygmunta LORENTZA**, wym. Lorenca – ulica wytyczona na Kozinach pod nową zabudowę, nazwana w 1958 r. ♦ N. pam. [Zygmunt Lorentz, 1894–1943, historyk, działacz kulturalny, badacz historii Łodzi].
- ***LOTNICZA**, *-ej* – ♦ N. konw. [lotnik ‘człowiek prowadzący samolot’]; → **Snycerska**.
- Rondo LOTNIKÓW LWOWSKICH** – powstało w l. 70. XX w. w dzielnicy Górna na przedłużeniu al. Politechniki. Dochodzą do niego ulice Pabianicka, J. Paderewskiego i R. Tagorego. W 1962 r. z okazji wizyty radzieckiego kosmonauty w Łodzi nazwane rondem → Titowa. Przemianowane w 1991 r. w 52. rocznicę walk obronnych Armii „Łódź”. ♦ N. pam. [utrwalająca pamięć bohaterskich lotników z 6. Lwowskiego Pułku Lotniczego, którzy bronili łódzkiego nieba w 1939 r.].
- Franciszka LUBECKIEGO** → **Franciszka Druckiego-Lubeckiego**.
- LUBELSKA**, *-ej* – niewielka ulica na terenie dawnej osady prządków lnu zwanej → Szlezynę, wytyczona w l. 20. XIX w. Nazwana na początku XX w. ♦ N. konw. [Lublin, miasto, siedziba województwa lubelskiego]; temat.
- LUBLINEK**, *-nka* – dawna kolonia rolnicza (folwark) powstała na odpadkach leśnych w wyniku regulacji powłaszczeniowej (po 1864 r.). Część wschodnia Lublinka (z lasem i lotniskiem) włączona do Łodzi w 1940 (1946) r., część zachodnia (ze stacją kolejową) w 1988 r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, położona na zachodnich jego obrzeżach w rejonie ulic: Sanitariuszek, Maratońskiej, Pienistej. Na jej obszarze znajdują się lotnisko im. W. Reymonta oraz → Las Lublinek. Nazwę *Lublinek* nosi także ulica znajdująca się na tym terenie. ♦ N. motyw. [dzierżawcza, utworzona za pomocą przyrostka *-ek* od nazwiska Lubliner (żydowski właściciel, nabył w 1869 r. teren, na którym powstała osada)].
- Las LUBLINEK**, *-u, -nka* – drugi co do wielkości las komunalny w Łodzi o pow. 90 ha. Położony w pld.-zach. części miasta, w pobliżu dawnej wsi, a obecnie osiedla → Lublinek. ♦ N. motyw. [równoważna z nazwą osiedla, na którym się znajduje].
- LUDOWA**, *-ej* – ulica w dokumentach wymieniana w 1913 r., lecz nieznaną jest jej lokalizacja, bowiem nie ma jej na planach z tamtego okresu. Obecnie niewielka ulica na Teofilowie. ♦ N. konw. [lud ‘pracujące warstwy społeczeństwa, przede wszystkim robotnicy i chłopi’].

- ***Park LUDOWY**, *-u, -ego* – ♦ N. konw. [lud, j.w.]; → park **Na Zdrowiu** im. Józefa **Piłsudskiego**.
- ****LUDWIKA** – południowa przecznica ul. Pomorskiej z 1913 r. Po 1986 r. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Ludwik, imię męskie].
- ***LUDWIKI** – ♦ N. konw. [Ludwika, imię żeńskie]; → **28. Pułku Strzelców Kaniowskich**.
- ***LUIZY** – ♦ N. konw. [Luiza, imię żeńskie]; → **28. Pułku Strzelców Kaniowskich**.
- ***Róży LUKSEMBURG** – ♦ N. pam. [Róża Luksemburg, 1879–1919, polska działaczka żydowskiego pochodzenia, ideolog polskiego i niemieckiego ruchu robotniczego]; → **Kurasia**.
- Patrice’a LUMUMBY**, wym. Patrisa Lumumby – nazwa nadana w niedługim okresie po zamordowaniu Lumumby północnej przecznicy ul. Pomorskiej. ♦ N. pam. [Patrice Lumumba, 1925–1961, pierwszy premier Demokratycznej Republiki Konga, zamordowany w 1961 r.]; zob. też **Bystrzycka**.
- 10 LUTEGO** – mała uliczka odchodząca od ul. Brzeźnej, wytyczona w okresie dwudziestolecia międzywojennego. ♦ N. pam. [data zdobycia morza przez gen. J. Hallera w 1920 r.].
- LUTOMIERSKA**, *-ej* – ulica widoczna na planach już w 1842 r. Nazwa zatwierdzona w 1863 r. Stanowi fragment dawnej drogi handlowej z Wielkopolski, która przez przeprawę na Nerze w Chropach biegła w kierunku południowo-wschodnim do Rąbienia. Ulica ta nigdy nie prowadziła do Lutomierska, choć w jego kierunku biegnie. ♦ N. motyw. [Lutomiersk, podłódzka miejscowość].
- ***LWOWSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Lwów, miasto na Ukrainie, dawniej należące do Polski]; → **Skury-Skoczyńskiego**.

Ł

- ŁAGIEWNICKA**, *-ej* – ulica powstała w połowie XIX w. jako trakt prowadzący przez Łagiewniki do Zgierza. Nazwa zatwierdzona w 1863 r. ♦ N. motyw.
- Las ŁAGIEWNICKI**, *-u, -ego* – kompleks leśny położony w granicach administracyjnych miasta, na północnym krańcu o pow. 1205,45 ha. Największy teren rekreacyjny Łodzi. ♦ N. motyw. [na obrzeżach lasu znajduje się dawna osada → Łagiewniki].
- ŁAGIEWNICZKA // ŁAGIEWNICZANKA**, *-i* – rzeka biorąca początek w Lesie Łagiewnickim. Zasila dwa sztuczne zbiorniki wodne na terenie Lasu Łagiewnickiego. Ma 4 km długości i uchodzi do Bzury. W przeszłości (XVIII/XIX w.) nazywana → Bzurą. ♦ N. motyw. [związana z nazwą miejscowości Łagiewniki].
- ŁAGIEWNIKI**, *-nik* – dawna wieś służebna (rzemieślnicza) powstała prawdopodobnie jeszcze w czasach przedchrześcijańskich albo w XI w. (pierwsza pisana wiadomość o niej pochodzi z 1395 r.). Włączona w granice miasta

w 1940 (1946) r. Obecnie północno-wschodnia część miasta w dzielnicy administracyjnej Bałuty, sięgająca do granic z gminą Zgierz, rozciągająca się wzdłuż ul. Łagiewnickiej. Znana przede wszystkim z kościoła, klasztoru franciszkanów oraz kaplicy św. Antoniego i słynącego z licznych cudów źródła. Na jej terenie znajduje się największy w Europie kompleks lasów miejskich. ♦ N. motyw. [służebna; pochodzi od wyrazu *łagiewnik*. „*Łagiewnikami* nazywano w dawnej Polsce ludzi zajmujących się wyrobem *łagwi*, tj. beczek, a także produkcją i dostarczaniem na dwór książęcy napojów, takich jak piwo i miód, w ramach książęcej organizacji gospodarczej. Miejscowości o nazwie *Łagiewniki* występowały na terenie Polski bardzo licznie. Zachowało się do dziś 28 wsi noszących nazwę *Łagiewniki*” (Mał, 146)].

ŁAGIEWNIKI MAŁE, *-nik, -ych* – dawna rolnicza kolonia czynszowa, założona na początku XIX w. na gruntach dóbr łagiewnickich, powstała na miejscu zaginionej w 2. połowie XVII w. wsi Czerniec. Włączona do Łodzi w (1940) 1946 r. Obecnie północno-wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, położona po zachodniej stronie ul. Łagiewnickiej, z zielonymi terenami i ogródkami działkowymi. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony; czł. II *małe* ma charakter odróżniający].

ŁASKA, *-ej* – ulica na Polesiu obecna na planie z 1921 r. bez nazwy. W 1924 r. już jako Łaska. ♦ N. konw. [Łask, miasto w pobliżu Łodzi].

ŁASKOWICE, *-owic* → **Laskowice**.

ŁASKOWICKA, *-ej* → **Laskowicka**.

ŁĄCZNA, *-ej* – początkowo wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej, biegnąca wzdłuż południowej pierzei Czerwonego Rynku. Widoczna na planie z 1910 r. W 1920 r. nazwa objęła także ulicę po zachodniej stronie Rzgowskiej, dotychczas nazywaną → Piwna. ♦ N. motyw. [łączny ‘łączący, spajający’].

ŁĄKOWA, *-ej* – ulica równoległa do al. Włókniarzy między al. Mickiewicza a ul. A. Struga. Powstała ok. 1842 r. ♦ N. motyw. [łaka ‘teren porośnięty trawami’]; zob. też **Mackiewicza**, **Strumykowa**.

ŁĘCZYCKA, *-ej* – południowa przecznica ul. Przybyszewskiego. Istnieje na planach od 1910 r. ♦ N. konw. [Łęczycza, miasto blisko Łodzi]; temat.

ŁODZIANKA, *-i* – dawna kolonia rolnicza, powstała na początku XX w. w wyniku parcelacji gruntów należących do majątku Moskule. Włączona do granic miasta w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta leżąca na jego północno-wschodnich krańcach w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, w rejonie ulic Strykowskiej i Okólnej. ♦ N. motyw. [utworzona od nazwy wsi Łodzia].

ŁOMNICKA, *-ej* – południowa przecznica ul. Wojska Polskiego. Obecna na planach od 1933 r. jako → Wiączyńska. Nowa nazwa nadana w 1988 r., gdy przyłączono do Łodzi kolonię Wiączyń, wieś Nowosolną z kierunkową ulicą Wiączyńską. ♦ N. konw. [Łomnica, miejscowość górską, także szczyt górski].

ŁOMŻYŃSKA, *-ej* – ulica wytyczona w l. 20. XIX w. jako przecznica ul. Zarzewskiej. Nazwana na początku XX w. ♦ N. konw. [Łomża, miasto w woj. podlaskim, położone nad rzeką Narwią, jedno z największych miast Mazowsza]; temat.

- ŁOSIOWA**, *-ej* – ulica na Widzewie wśród innych o nazwach od nazw zwierząt. Znana od 1932 r. ♦ N. konw. [łoś ‘zwierzę z rodziny jeleniowatych’]; temat.
- LOWICKA**, *-ej* – niewielka uliczka na terenie dawnej osady prządków Inu Szlezyn; na mapach od 1910 r. ♦ N. konw. [Łowicz, miasto nad Bzurą w woj. łódzkim]; temat.
- **ŁÓDKA**, *-i* – osada lniano-bawełniana wytyczona w 1824 r. wzdłuż rzeki Jasień, oddalona o 3 km na południe od Nowego Miasta. Główną jej osią był trakt piotrkowski. ♦ N. motyw. [od nazwy miasta Łódź].
- ŁÓDKA**, *-i* – rzeka biorąca początek na terenie dzisiejszego osiedla Sikawa Budy i płynąca przez dawną osadę rolniczą Łódź. Stąd nazwa rzeki. W dokumentach sprzed XIX w. bywała nazywana Ostrogą, Strugą, Starowiejską, Starą Rzeką. W XIX w. była rzeką wprawdzie niewielką (do 2 m szerokości i 20 km długości od źródeł do ujścia), ale bogatą w wodę skoro działało na niej kilka młynów wodnych. W II poł. XIX w. wzdłuż Łódki powstało wiele zakładów przemysłowych wykorzystujących jej zasoby wodne. Obecnie na znacznym odcinku w obrębie miasta rzeka ujęta jest w kryty kanał włączony w system kanalizacji burzowej miasta. Uregulowanym korytem na powierzchni płynie dopiero na terenie parku Na Zdrowiu do Brusa, gdzie wpada do Neru. Na rzece stworzono kilka stawów parkowo-widokowych na terenie parku Helenów oraz w pobliskim ogrodzie botanicznym. ♦ N. motyw.
- Waleriana ŁUKASIŃSKIEGO** – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej początkowo zwana oo. → Jezuitów. Nowa nazwa od 1930 r. ♦ N. pam. [Walerian Łukasiński, 1786–1868, działacz niepodległościowy. Twórca Wolnomularstwa Narodowego i Towarzystwa Patriotycznego].
- **ŁUKASZEW**, *-ewa* – dawna kolonia rolnicza zasiedlona na początku XX w. Inkorporowana do miasta w 1940 (1946) r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje północno-wschodnią część, znajdującą się w rejonie ulic: Moskuliki, Łukaszewskiej, Opolskiej. Obecnie bez nazwy. Ślad jej obecności pozostaje w nazwie ul. Łukaszewskiej. ♦ N. dwuznaczna [dzierzawcza lub konwencjonalna, utworzona za pomocą przyrostka *-ew* od nazwy osobowej *Łukasz*].

M

- Antoniego MACKIEWICZA** – południowa przecznica ul. Pojezierskiej widoczna w 1913 r. na Radogoszczu jako → Łąkowa. Od 1920 r. zyskała imię ks. Mackiewicza. ♦ N. pam. [Antoni Mackiewicz, 1826–1863, ksiądz, inicjator powstania styczniowego na Litwie, organizator i dowódca oddziału partyzanckiego].
- MAGAZYNOWA**, *-ej* – ulica poprzeczna do ul. Fabrycznej. Widoczna na planie z 1910 r. pod nazwą → Scheiblera. Ulica biegła wtedy przez tereny należące do Scheiblera i była dłuższa od obecnej. W I. 20. XX w., gdy przedsiębiorstwa Grohmana i Scheiblera połączyły się, ulicę przemianowano na Magazynową.

- ♦ N. motyw. [magazyn ‘pomieszczenie do przechowywania różnych materiałów; skład’; wzdłuż ulicy położone były magazyny fabryczne].
- ***MAGISTRACKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [magistrat ‘siedziba władz miejskich’; planowano budowę magistratu przy tej ulicy]; → **Kamińskiego**.
- Aleja 1 MAJA** – wytyczona na terenach rozparcelowanych przez fabrykantów Pawła i Ottona Szulców w l. 60. i 70. XIX w., stąd nazwa Pasaż → Szulca. W 1919 r. przemianowana na 1 Maja, „w celu uwiecznienia dnia 1 maja 1919 r. jako święta pracy i wyzwolenia proletariatu, obchodzonego po raz pierwszy uroczystie w Niepodległej Polsce” . ♦ N. pam. [1 Maja, Święto Pracy, międzynarodowe święto klasy robotniczej, obchodzone od 1890 r.].
- Osiedle im. 1 MAJA** – osiedle mieszkaniowe na Chojnach w dzielnicy administracyjnej Górna, w rejonie ulic: Paderewskiego, Pabianickiej, Modrzewskiego. Akt erekcyjny pod osiedle wmurowano 30 IV 1960 r. ♦ N. pam. [1 Maja, j.w.].
- Park 1 MAJA** – położony wokół prywatnego stawu przepływowego na rzece Ner, należącego do przedsiębiorcy Stefańskiego w Rudzie Pabianickiej. Gdy po II wojnie światowej Ruda weszła w obręb wielkiej Łodzi, w l. 1948–1951 teren wokół stawu uporządkowano i nadano mu charakter parku. Wtedy też nadano mu nazwę 1 Maja, która jest praktycznie nieużywana. W użyciu powszechnym jest nazwa → Stawy Stefańskiego. ♦ N. pam. [1 Maja, j. w.].
- Park 3 MAJA** – położony na terenie dawnej Puszczy Łódzkiej w czasie I wojny światowej częściowo wykarczowanej. Pozostałą część zwano Laskiem Widzewskim lub Polesiem Widzewskim. Jako park teren ten uporządkowano w 1916 r. i nadano mu obecną nazwę dla uczczenia 125. rocznicy uchwalenia konstytucji. Do użytku publicznego oddano go w 1922 r. Zachodnią część lasu zagospodarowano dopiero w l. 50. XX w. ♦ N. pam. [3 maja 1791 r., data uchwalenia konstytucji polskiej przez Sejm Czteroletni]; → park **Rozrywkowy** im. gen. Roberta Baden-Powella.
- ***Plac im. 9 MAJA** – ♦ N. pam. [9 maja 1945 r., data zakończenia II wojny światowej]; → plac **Hallera**.
- ****MAJOWA**, *-ej* – ulica na Bałutach nazwana w 1930 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod miasteczkiem ruchu drogowego. ♦ N. konw. [maj ‘piąty miesiąc roku’].
- MAKOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [mak ‘roślina mająca zastosowanie w przemyśle cukierniczym i piekarskim oraz w lecznictwie’]; temat.
- Kornela MAKUSZYŃSKIEGO** – ulica wytyczona w 1963 r. na Dąbrowie w związku z budowanym osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Kornel Makuszyński, 1884–1953, prozaik, poeta, felietonista, krytyk literacki, autor popularnych powieści dla dzieci i młodzieży].
- MALARSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach znana od l. 30. XX w. ♦ N. konw. [malarz ‘artysta zajmujący się malowaniem’].
- MALBORSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona w końcu XIX w., nazywana od nazwiska właściciela → Grünberga. Obecną nazwę zyskała w 1932 r. ♦ N. konw. [Malbork, miasto nad Nogatem w woj. pomorskim]; temat.

- Jacka MALCZEWSKIEGO** – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej, znana pod tą nazwą od 1920 r. Wcześniej nazywana → Włociańska. ♦ N. pam. [Jacek Malczewski, 1854–1929, malarz, jeden z głównych przedstawicieli symbolizmu przełomu XIX i XX w.].
- MALINOWA**, *-ej* – ulica wytyczona na Bałutach w końcu XIX w. ♦ N. konw. [malina ‘krzew owcowy’].
- ***Aleksandra // Ryszarda MALINOWSKIEGO** – ♦ N. pam. [Aleksander Malinowski, wikariusz w parafii św. Krzyża, uczestniczył w budowie kościoła na Zarzewie i na Widzewie lub ks. Ryszard Malinowski, 1871–1927, pierwszy proboszcz Przemienienia Pańskiego, społecznik, profesor Seminarium Duchownego w Łodzi]; → **Kunickiego**.
- MALWOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1933 r. ♦ N. konw. [malwa ‘roślina z rodziny ślazowatych’]; temat.
- MAŁA**, *-ej* – niewielka ulica wzdłuż placu Barlickiego między ulicami 6 Sierpnia a Zieloną, obecna na planach od pocz. XX w. Zwana też → Mała Zielona. ♦ N. motyw. [mały ‘mający niewielkie rozmiary, nieduży’, oddaje rzeczywiste rozmiary ulicy]; zob. też **Lecznicza**, **Liliowa**, **Ukryta**.
- ***MAŁA SIKAWSKA**, *-ej, -ej* – ♦ N. motyw. [człon *mała* określa jej relację do już istniejącej ul. Sikawskiej]; → **Mianowskiego**.
- ***MAŁA ZIELONA**, *-ej, -ej* – ♦ N. motyw. [człon *mała* określa jej relację do już istniejącej ul. Zielonej]; → **Mała**.
- Stanisława MAŁACHOWSKIEGO** – ulica biegnąca wzdłuż parku 3 Maja. Obecna na planie w 1910 r. pod nazwą → Kopernika. W 1930 r. przemianowana na Małachowskiego. ♦ N. pam. [Stanisław Małachowski, 1736–1809, polityk, marszałek Sejmu Czteroletniego].
- Pole MAŁOGOSKIE**, *-a, -ego* – zieleniec na Teofilowie, na którego terenie znajduje się Klub Sportowy Elta. Nazwany w 1994 r. ♦ N. pam. [pod Małogoszczą 24 II 1863 r. odbyła się bitwa wojsk Langiewicza z oddziałami rosyjskimi].
- MAŁOPOLSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Łagiewnickiej początkowo znana jako → Pawia. W 1920 r. nowa nazwa. ♦ N. konw. [Małopolska, dzielnica historyczna Polski, położona w dorzeczu górnej i środkowej Wisły].
- MANIA**, *-ni* – niewielka uliczka na Mani. Od 1931 r. jako → Słoneczna. W 1946 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. motyw. [ponowiona nazwa osady i sąsiedniego terenu].
- MANIA**, *-ni* – dawna osada fabryczna utworzona po 1827 r. w miejscu, gdzie wcześniej znajdował się młyn wodny (osiedle młyńskie) na rzeczce Łódce, zbudowany w l. 70. XVIII w. przez mieszczanina łódzkiego Jana Mamińskiego. Rozwój tej osady w XIX w. pozostawał w ścisłym związku z rozwojem przemysłu. W 1927 r. miasto wykupiło młyn i utworzyło na jego terenie osadę fabryczną Mania o powierzchni 32 mórg. W l. 80. XIX w. przeniósł tam swoją fabrykę Ludwik Meyer. Obecnie obszar w zachodnio-środkowej części miasta, w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, w pobliżu linii kolejowej

- i w rejonie ulic: Skarpowej, Solec, Inowrocławskiej. Łodzianom kojarzy się przede wszystkim z cmentarzem pw. św. Antoniego, zwanym *cmentarz na Mani*. W polszczyźnie łodzian funkcjonowało powiedzenie *partyzant z Mani – lasu* ‘o kimś, kto udaje’. ♦ N. motyw. [dzierżawcza; Jan Mania, później Mamiński albo Maniński, mieszczanin łódzki, właściciel młyna].
- MARATOŃSKA**, *-ej* – ulica biegnąca wzdłuż torów kolejowych w kierunku Retkini. Nazwa nadana w 1932 r. ♦ N. konw. [maraton ‘najdłuższy bieg lekkoatletyczny, mający dystans ponad 42 km’]; temat.
- ***8 MARCA** – ♦ N. pam. [8 marca, Międzynarodowy Dzień Kobiet]; → **Tymienieckiego**.
- ***Juliana MARCHLEWSKIEGO** – ♦ N. pam. [Julian Marchlewski, 1866–1925, działacz socjalistyczny i komunistyczny, publicysta, współzałożyciel SDKPiL]; → aleja **Wyszyńskiego**.
- MARCINA** – niewielka ulica na Bałutach. Początkowo znana jako → Morejna. W 1920 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Marcin, imię męskie].
- MARIANÓW**, *-owa* – dawna wieś czynszowa typu kolonialnego, wchodząca w skład dóbr → Kały, założona po regulacji powłaszczeniowej (po 1864 r.), włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty położona na jego północno-zachodnich obrzeżach w rejonie ulic: Liściastej, Sianokosy, Chlebowej. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub konwencjonalna, utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od nazwy osobowej *Marian*].
- ***MARIAŃSKA**, *-ej* – ♦ N. niejasna [możliwe jest łączenie tej nazwy z mariawitami, licznie zamieszkującymi północne okolice Łodzi, w kierunku których ulica zmierza]; → **Strykowska**.
- ***MARSOWA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Mars ‘rzymski bóg wojny’]; temat. → **Chłopickiego**.
- ***MARSZAŁKOWSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [marszałek ‘wysoki urzędnik dworski lub państwowy’]; → **Szenwalda**.
- ***MARTY** – ♦ N. konw. [Marta, imię żeńskie]; → **Borowiak**.
- MARYNARSKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Wojska Polskiego widoczna na planach z 1910 r. jako → Kielma. W 1932 r. zyskała nową nazwę. ♦ N. konw. [marynarz ‘członek załogi statku lub okrętu’].
- MARYSIN**, *-a* – dawny folwark powstały w 1864 r., włączony w granice miasta w 1915 r. Obecnie dzielnica tradycyjna i mieszkaniowa, granicząca od zachodu z dzielnicą Julianów, w rejonie ulic: Warszawskiej, Wycieczkowej, Skrzydlatej. Dzielnica ta nosi także nazwy Marysin II lub Marysin III (na niektórych dawnych mapach oznaczona jako Kolonia Marysin III) dla odróżnienia od osiedla Marysin mieszczącego się w Rudzie Pabianickiej. ♦ N. pam. [utworzona za pomocą przyrostka *-in* od nazwy osobowej *Maria* (nazwa nadana dla uczczenia Marii z Karnkowskich, matki Augusta Zawiszy, założyciela folwarku i właściciela majątku w Łągiewnikach)].

- MARYSIŃSKA**, *-ej* – obecna na planie z 1910 r. droga do folwarku Marysin.
 ♦ N. motyw.
- *MASARSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach powstała w końcu XIX w. jako prywatna → Fajfra. Przemianowana w 1933 r. W l. 50. XX w. zniknęła pod przedłużoną na północ ul. Zachodnią. ♦ N. konw. [masarz ‘specjalista od wyrobu wędlin’].
- Jana MATEJKI** – północna przecznica ul. Narutowicza widoczna na planach od 1913 r. jako → Prywatna. W 1929 r. oficjalnie zyskała imię Matejki, choć ta nazwa używana była już wcześniej, o czym świadczy plan z 1910 r. ♦ N. pam. [Jan Matejko, 1838–1893, malarz, najwybitniejszy przedstawiciel polskiego malarstwa historycznego].
- Park im. Jana MATEJKI** – niewielki park w pobliżu Biblioteki UŁ, jest jedynym w Łodzi ogrodem w stylu francuskim. Założony w 1924 r. jako prywatny ogród wokół planowanego pałacu senatora Aleksandra Heimana-Jareckiego. Zamiar budowy pałacu nie został zrealizowany. W 1938 r. ogród odkupił Magistrat Łódzki i odtąd stał się parkiem publicznym. Korzystali z niego chorzy z sąsiadującego z nim szpitala, stąd nazwa park → Przychodnia. ♦ N. motyw. [ponowiona; park się znajduje przy ul. Matejki].
- *MAURERA** – ♦ N. motyw. [Lorenc i Wawrzyniec Maurerowie, właściciele działek, przez które ulica przebiegała]; → św. **Antoniego** Padewskiego.
- MAZOWIECKA**, *-ej* – ulica na Stokach znana na pocz. XX w. jako → Wagnera // Wegnera. Od 1920 r. nowa nazwa. ♦ N. konw. [Mazowsze, dzielnica historyczna Polski w dorzeczu środkowej Wisły, dolnej Narwi i dolnego Bugu].
- MAZURSKA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej na pocz. XX w. zwana → Orlą. Od 1920 r. nowa nazwa. ♦ N. konw. [Mazury, region geograficzno-historyczny, obejmujący Pojezierze Mazurskie].
- *Pasaż MAYERA // MEYERA**, wym. Majera // Mejera – ♦ N. motyw. [Ludwik Meyer, 1841–1903, fabrykant łódzki, właściciel i twórca ulicy]; → **Moniuszki**.
- Józefa MIANOWSKIEGO** – uliczka na Dołach powstała w 1932 r. z fragmentu → Małej Sikawskiej i → Sikawskiej. ♦ N. pam. [Józef Mianowski, 1804–1879, lekarz, społecznik; jego nazwiskiem nazwano kasę pomocy dla osób pracujących naukowo].
- Karola MIARKI** – ulica na Marysinie wytyczona w 1932 r. ♦ N. pam. [Karol Miarka, 1825–1882, działacz społeczny na Górnym Śląsku, nauczyciel, pisarz i publicysta].
- MIAZGA**, *-i* – rzeka biorąca początek w rejonie Nowosolnej. W granicach Łodzi koryto rzeki odcinkami zanika, odcinkami ujęte jest w kryty kanał rurowy. W większości płynie poza obszarem Łodzi, ma 29 km długości i wpada do Wolbórki. ♦ N. motyw. [miazga ‘tkanka twórcza u drzew i krzewów’ lub ‘miąsz, mięksiz’].
- Jerzego MICHAŁOWICZA** – ulica na Zdrowiu powstała w l. 30. XX w. jako → Orlicz-Dreszera. Przemianowana w 1945 r. ♦ N. pam. [Jerzy Michałowicz,

1903–1936, lekarz, piłkarz, działacz sportu robotniczego w Polsce; społecznik].

****Piotra MICHAŁOWSKIEGO** – ulica na Dąbrowie w sąsiedztwie ogrodnictwa Michałowskich. Nazwana w 1933 r. Zniknęła w l. 70. pod nową zabudową. ♦ N. pam. [Piotr Michałowski, 1800–1855, malarz, wybitny przedstawiciel romantyzmu, batalista, portrecista].

Aleja im. Adama MICKIEWICZA – ulica wytyczona w 1827 r. jako przecznica ul. Piotrkowskiej prowadząca na zachód do ul. Łąkowej. Obecnie przedłużona do torów kolejowych. Stanowi główną arterię miasta na osi wschód–zachód. Początkowo, jak i druga strona tej przecznicy na wschód od Piotrkowskiej, nazywana była → Główną. W 1845 r. przemianowana na → św. Anny, w l. 30. XX w. zyskała imię bpa Władysława → Bandurskiego. W 1951 r. zmieniła nazwę na al. Adama Mickiewicza. ♦ N. pam. [Adam Mickiewicz, 1798–1855, poeta, twórca polskiego romantyzmu]; zob. też **Odyńca**.

Park im. Adama MICKIEWICZA – oficjalna nazwa parku znanego pod nazwą park → Julianowski. Założony w 1890 r. na terenie dawnego folwarku na Marysinie zakupionym przez Juliusza Heinzla i odtąd zwanego Julianowem. Park otaczał powstały tam pałac Heinzłów i był starannie urządzany jednocześnie z budową rezydencji. W 1937 r. odkupiony przez miasto stał się parkiem miejskim. Oficjalną nazwę Adama Mickiewicza zyskał w 1950 r., choć nie jest ona w powszechnym użyciu. ♦ N. pam. [Adam Mickiewicz, j. w.].

MIECHOWSKA, -ej – ulica na Widzewie znana od 1946 r. ♦ N. konw. [Miechów, miasto nad Miechówką w woj. małopolskim].

MIEDZIANA, -ej – ulica wytyczona w 1841 r. podczas tworzenia Nowej Dzielnicy. ♦ N. konw. [miedź ‘metal ciężki, pierwiastek chemiczny’]; temat.

MIEJSKI OGRÓD BOTANICZNY im. Jakuba Mowszowicza → **Ogród Botaniczny**.

MIEJSKI OGRÓD ZOOLOGICZNY → **Ogród Zoologiczny**.

Romualda MIELCZARSKIEGO – ulica między ulicami Cmentarną i Gdańską znana od 1863 r. pod nazwą → Szkolna. Nazwa być może motywowana zlokalizowaną przy niej szkołą fabryczną Poznańskiego. W 1928 r. otrzymała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Romuald Mielczarski, 1871–1926, działacz spółdzielczy, prezes Związku Spółdzielni Spożywców].

****MIERNICZA, -ej** – ulica na Bałutach w pobliżu ul. Limanowskiego obecna od pocz. XX w. W l. 60. XX w. zlikwidowana na skutek regulacji ulic na tym terenie. ♦ N. konw. [mierniczy ‘dotyczący miernictwa, pomiarów’].

Osiedle im. MIESZKA I – osiedle mieszkaniowe na Widzewie, blisko stacji kolejowej Łódź Widzew, w rejonie ulic Rokicińskiej, Augustów, Służbowej. ♦ N. pam. [Mieszko I, ok. 930–992, pierwszy historyczny władca Polski z dynastii Piastów; w 966 r. przyjął chrzest i rozpoczął chrystianizację Polski].

MIĘTOWA, -ej – ulica na Marysinie istniejąca od l. 30. XX w. pod nazwą → Ministra Sławka. W 1945 r. przemianowana. ♦ N. konw. [mięta ‘roślina do starzcjąca aromatycznego olejku’]; temat.

MIKOŁAJEW, *-ewa* → **Mikołajów**.

***MIKOŁAJEWSKA**, *-ej* – ♦ N. pam. [nadana dla uhonorowania cara Mikołaja II]; → **Sienkiewicza**.

***MIKOŁAJEWSKI OGRÓD MIEJSKI**, *-ego, -u, -ego* – ♦ N. motyw. [ogród mieścił się przy ul. Mikołajewskiej]; → park **Sienkiewicza**.

***Park MIKOŁAJEWSKI**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [park mieścił się przy ul. Mikołajewskiej]; → park **Sienkiewicza**.

MIKOŁAJÓW, *-owa* – dawna osada o charakterze nierolniczym, wchodząca w skład dóbr → Kały, założona na przełomie XIX i XX w., włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie północno-zachodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, w rejonie ulic: Aleksandrowskiej, Szczecińskiej, w pobliżu granicy miasta z gminą Aleksandrów Łódzki. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub konwencjonalna, utworzona przyrostkiem *-ów* od nazwy osobowej *Mikołaj*].

MILESZKI, *-ek* – dawna wieś szlachecka, lokowana prawdopodobnie na prawie niemieckim, pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1393 r. Włączona do granic miasta na prawach osiedla w 1988 r. Obecnie wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, w rejonie końcowego odcinka ul. Pomorskiej. Na jej terenie znajduje się najstarszy łódzki kościół pw. św. Doroty, którego początki sięgają XI w. oraz cmentarz. ♦ N. motyw. [prawdopodobnie rodowa, pochodzi od staropolskiej nazwy osobowej *Mileszko*, mającej także postać *Milesza*].

MILIONOWA, *-ej* – ulica równoległa do ul. Przybyszewskiego biegnąca wzdłuż południowej granicy fabryki Scheiblera przynoszącej milionowe zyski. Być może stąd nazwa. Powstała w II. poł. XIX w. W 1994 r. nazwę wschodniej części ulicy przemianowano na Jana → Kalety. W 1997 r. przywrócono dawną nazwę. ♦ N. konw. [milion ‘liczebnik oznaczający tysiąc tysięcy’].

***MILSCHA** – ♦ N. motyw. [Teodor Milsch, właściciel fabryk i gruntów mieszczących się przy tej ulicy]; → **Kopernika**.

MILA, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Rzgowskiej. Widoczna na planie z 1910 r. ♦ N. konw. metaf. [miły ‘sprawiający przyjemność; ujmujący, sympatyczny, przyjemny; drogi, bliski’].

MIMOZY – ulica na Marysinie znana w 1937 r. jako Juliusza → Słowackiego. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [mimoza ‘garunek drzewa lub krzewu’]; temat.

MINERSKA, *-ej* – ulica na Zdrowiu powstała w l. 20. XX w. jako → Spokojna. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [miner ‘specjalista, zwykle wojskowy, wyszkolony w zakresie minerstwa’].

***MINISTRA SŁAWKA** – ♦ N. pam. [Walery Sławek, 1879–1939, polityk, jeden z przywódców obozu sanacji, pułkownik; bliski współpracownik J. Piłsudskiego, marszałek sejmu, premier]; → **Miętowa**.

MIŃSKA, *-ej* – niewielka ulica na Polesiu, północna przecznica Wróblewskiego znana od pocz. XX w. ♦ N. konw. [Mińsk, stolica Białorusi].

***MIODOWA**, *-ej* – ♦ N. konw. [miód ‘produkt z nektaru kwiatowego lub spadzi wytwarzany głównie przez pszczoły’]; → **Graficzna**.

Osiedle im. Józefa A. MIRECKIEGO → osiedle im. Józefa A. **Montwilli-Mireckiego**.

***Skwer MŁODOŚCI** – ♦ N. motyw. metaf. [park położony jest w sąsiedztwie szkół, znajduje się w nim także pomnik młodej dziewczyny]; → skwer **Dubaniewicza**.

MŁYNARSKA, *-ej* – północna przecznica ul. Wojska Polskiego. Znana pod tą nazwą od 1910 r. ♦ N. motyw. [młynarz ‘rzemieślnik zajmujący się młynarstwem, pracujący w młynie; właściciel młyna zbożowego, wodnego’, w pobliżu ulicy istniał młyn].

MŁYNEK, *-nka* – dawniej samodzielna osada młynarska, zwana także Młynem Wiskickim, założona przy rzece Olechówce. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna. Na większości map nie jest zaznaczany, zaś jego istnienie potwierdzają ul. Młynek oraz park Na Młynku. Na starszych mapach teren ten nosi miano → Jędrzejów Parcele. ♦ N. motyw. [młynek ‘mały młyn wodny, zbożowy’]; → **Wiskitno**.

Maurycego MOCHNACKIEGO – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej. Od pocz. XX w. znana jako Pasaż → Engla. W 1929 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Maurycy Mochnacki, 1803–1834, publicysta, krytyk literacki i muzuyczny, działacz polityczny].

MODRA, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona pod koniec XIX w. ♦ N. konw. metaf. [modry ‘ciemnoniebieski’].

MODRZEW, *-ewia* – dawna wieś o charakterze ulicówki, leżąca w dobrach łagiewnickich, w pobliżu źródeł Bzury. Mogła powstać już w XII w., choć wymieniona w źródłach dopiero w 1419 r. Inkorporowana do miasta w 1946 r. Obecnie północno-wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, blisko granic miasta z gminą Stryków. W jej sąsiedztwie znajdują się Łagiewniki oraz Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich. ♦ N. motyw. [topograficzna; od wyrazu *modrzew* ‘gatunek drzewa’].

MODRZEWIOWA, *-ej* – ulica na Julianowie istniejąca od 1932 r. ♦ N. konw. [modrzew, j. w.] temat.

Andrzeja Frycza MODRZEWSKIEGO – ulica na Kuraku, znana pod tą nazwą od 1930 r. ♦ N. pam. [Andrzej Frycz Modrzewski, 1503–1572, najwybitniejszy pisarz polityczny doby staropolskiej].

MOKRA, *-ej* – ulica na Żubardziu powstała w 1913 r. ♦ N. motyw. [mokry ‘wilgotny; przesiąknięty wodą’; ulica położona w pobliżu dawnej przeprawy przez rzekę Bałutkę].

Stanisława MONIUSZKI – wschodnia przecznica ul. Piotrkowskiej wytyczona w l. 70. XIX w., zagospodarowana przez Ludwika Meyera, właściciela kilkunastu placów przy tej uliczce. Stąd nazwa Pasaż → Meyera i prywatny

charakter ulicy. Oddana do publicznego użytku w 1905 r. W 1919 r. w setną rocznicę urodzin „Wielkiego Pieśniarza Polskiego” nazwę zmieniono na obecną. ♦ N. pam. [Stanisław Moniuszko, 1819–1872, kompozytor, twórca polskiej opery narodowej]; zob. też **Tulipanowa**.

Park im. Stanisława MONIUSZKI – drugi po Źródłiskach park miejski założony w 1874 r., po wybudowaniu Dworca Fabrycznego znany jako park → Kolejowy. Z uwagi na sąsiedztwo cerkwi pw. św. Aleksandra Newskiego nazywany był parkiem → Aleksandrowskim lub → Cerkiewnym. W 1963 r. w parku stało popiersie Stanisława Moniuszki, twórcy słynnej Prząśniczki, która jest hymnem Łodzi. Wtedy też zyskał obecną nazwę. ♦ N. pam. [Stanisław Moniuszko, j.w.].

Osiedle im. Józefa A. MONTWIŁŁA-MIRECKIEGO – osiedle mieszkaniowe na Polesiu, w rejonie ulic: al. Włókniarzy, Srebrzyńskiej, Jarzynowej, w bliskim sąsiedztwie parku Na Zdrowiu. Jedno z najstarszych i najnowocześniejszych osiedli mieszkaniowych w Łodzi, wybudowane w l. 1928–1931. Imię Montwiłła-Mireckiego nadano mu 15 I 1933 r. ♦ N. pam. [Józef Anastazy Montwiłł-Mirecki, 1879–1908, działacz i bojowiec PPS, rewolucjonista 1905 r., współpracownik J. Piłsudskiego, zamordowany przez władze carskie na stokach Cytadeli w 1908 r.].

Gustawa MORCINKA – ulica na Dąbrowie wytyczona w 1969 r. na nowo powstającym osiedlu mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Gustaw Morcinek, 1891–1963, pisarz i działacz społeczny związany ze Śląskiem; twórca powieści o tematyce górniczej].

***MOREJNA** – ♦ N. motyw. [Morejn, właściciel gruntów, na których wytyczono ulicę]; → **Marcina**.

MORELOWA, *-ej* – ulica na Marysinie znana w 1937 r. jako → Prosta. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [morela ‘drzewo owocowe’]; temat.

***MORSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [morze ‘część oceanu lub wielki zamknięty obszar wodny’] lub motyw. [być może nadana ze względu na znajdującą się w pobliżu ul. Pomorską]; → **Tamka**.

MORWOWA, *-ej* – ulica na Julianowie powstała w 1946 r. ♦ N. konw. [morwa ‘gatunek drzewa lub krzewu’]; temat.

MOSKULE, *-i* – dawna wieś szlachecka lokowana na prawie niemieckim, pochodzi być może nawet z drugiej połowy XIII w., choć poświadczona w źródłach pisanych dopiero w 1388 r.; zapisywana w postaci: *Moscole*, *Moszkolye*, *Moskolie*. Do końca XVI w. znana była tylko jedna osada o nazwie Moskule, która prawdopodobnie w okresie powłaszczeniowym (po 1864 r.) została przebudowana, w wyniku czego obok „starej” wsi pojawiła się nowa osada. Prawdopodobnie od tego czasu pojawiły się Moskule Stare oraz Moskule Nowe. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r., Nowe Moskule zostały przyłączone w 1988 r. Obecnie północno-wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, blisko granicy miasta z gminą Stryków.

Nazwę *Moskule* nosi także ulica znajdująca się na tym terenie. ♦ N. motyw. [prawdopodobnie rodowa, pochodząca od dawnej nazwy osobowej *Moskol*. Była też nazwa osobowa *Moskorz*. Rospond podaje, że w nazwie tej zachowała się baza *Mosk-*, będąca wariantem fonetycznym podstawy *mozg-* (Rosp 235)].

MOSKULE STARE, *-i, -ych* // **STARE MOSKULE** – obecnie nazwa ta obejmuje północno-wschodnią część miasta, leżącą w rejonie ulic: Łukaszewskiej, Zjazdowej, Nad Niemnem. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, j. w.; czł. II *stare* pełni funkcję dyferencyjną].

***MOSKULE MAŁE**, *-i, -ych* // **MOSKULIKI**, *-ów* – dawna kolonia rolnicza, powstała w początkach XIX w. na południe od Moskul Starych. Włączona w granice Łodzi w 1940 (1946) r. Obecnie nazwa Moskuliki obejmuje północno-wschodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ulic: Łodzianki, Łukaszewskiej, Okólnej. Istnieje także ulica Moskuliki. Nazwa *Moskule Małe* nie jest używana. ♦ N. motyw. [czł. I *Moskule* nazwa ponowiona, j.w.; czł. II *małe* określa jej wielkość i ma charakter dyferencyjny].

****MOSKULSKA**, *-ej* – mała uliczka na Dołach powstała w l. 20. XX w. W l. 60. zniknęła pod osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. motyw. [pochodząca od nazwy miejsca *Moskule*].

***MOSTOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [most ‘budowla służąca do przeprowadzenia drogi komunikacyjnej nad przeszkodą, najczęściej wodną’]; → **Zaolziańska**; → **Zelwerowicza**.

Tadeusza MOSTOWSKIEGO – ulica na Dołach powstała w 1913 r. jako → Nowo-Młynarska. Na planie z 1921 r. widoczne jest jej przedłużenie w kierunku północnym pod nazwą → Otylii. W 1932 r. Nowo-Młynarska została przemianowana na Mostowskiego. W 1946 r. nazwa ta objęła również odcinek znany dotąd jako Otylii. ♦ N. pam. [Tadeusz Mostowski, 1766–1842, literat, publicysta, polityk, wydawca].

****MROCZNA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Limanowskiego. Znana od pocz. XX w. jako → Ciemna. W 1929 r. przemianowana. W l. 60. XX w. ginie pod nową zabudową. ♦ N. motyw. [mroczny ‘pogrążony w mroku, ciemny’].

MURARSKA, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Zgierskiej, wytyczona w l. 70. XIX w., widoczna na planie z 1910 r. jako → Brajera. Przemianowana w 1932 r. ♦ N. konw. [murarz ‘robotnik zajmujący się mурowaniem’].

Jana MUSZYŃSKIEGO – północna przecznica ul. Narutowicza. Powstała w 1971 r. ♦ N. pam. [Jan Muszyński, 1884–1957, organizator i propagator ziołolecznictwa w Polsce. Organizator Wydziału Farmaceutycznego UŁ oraz współorganizator łódzkiego Ogrodu Botanicznego].

MYŚLIWSKA, *-ej* – niewielka ulica na Kuraku. Pod tą nazwą znana od 1921 r. ♦ N. konw. [myśliwy ‘łowca, ten, kto poluje na zwierzynę’].

N

- Park NA JANOWIE** – teren zielony w rejonie ulic Hetmańskiej i Oleńki Billewiczówny uznany za park w 2008 r. Nazwę otrzymał w 2009 r. ♦ N. motyw. [znajduje się na osiedlu → Janów].
- Park NA MŁYNKU** – park na terenie dawnego młyna na Wiskitnie. Centralny punkt stanowi staw o przeznaczeniu rekreacyjnym, który otaczają tereny zielone. Zagospodarowany w l. 60. XX w. i w 1965 r. nazwany park → XX-lecia PRL, która to nazwa została anulowana w 1991 r. ♦ N. motyw. [znajduje się w dzielnicy → Młynek].
- Park NA SMULSKU** – teren zielony o pow. 8,6 ha w rejonie ulic Nowy Józefów, Gillette, w sąsiedztwie osiedla Smulsko. Uznany za park i nazwany w 2010 r. ♦ N. motyw.
- *Park NA STOKACH** – ♦ N. motyw. [znajduje się w dzielnicy → Stoki]; → park im. Mariusza **Zaruskiego**.
- Park NA ZDROWIU im. Józefa Piłsudskiego** – największy park Łodzi o pow. 172 ha. Założony w 1923 r. jako park → Ludowy. W 1935 r., po śmierci Marszałka, zyskał jego imię, które w 1945 r. zostało zmienione na dawną nazwę park Ludowy. Imię Piłsudskiego przywrócono w 1993 r. Potocznie nazywany parkiem Na Zdrowiu. ♦ N. motyw. pam. [człon pierwszy określa lokalizację parku w dzielnicy Zdowie, człón drugi ma charakter pam.: Józef → Piłsudski].
- Aleja NAD JASIENIEM** – aleja na Rokiciu wytyczona w l. 30. XX w. ♦ N. motyw. [aleja biegnie wzdłuż rzeki Jasień]; zob. też **Skargi**.
- Park NAD JASIENIEM** – założony w 1964 r. na łąkach i polach dawnego folwarku Karola Scheiblera, położony pomiędzy ul. Śmigłego-Rydza i Tymienieckiego. W l. 60. XX w. powstało też osiedle mieszkaniowe Zbiorcza sąsiadujące z parkiem, toteż park nazywano parkiem → Przy Zbiorczej. ♦ N. motyw. [przez park przepływa rzeka Jasień].
- NAD KAROLEWKĄ** – ulica znana od 1933 r. ♦ N. motyw. [ulica biegnie wzdłuż rzeki Karolewki].
- **NAD ŁÓDKĄ** – uliczka między ul. Wschodnią a Nowomiejską wytyczona w dwudziestoleciu międzywojennym. W l. 60. XX w. zniknęła pod parkiem → Staromiejskim. ♦ N. motyw. [ulica położona nad rzeką Łódką].
- NAFTOWA, -ej** – niewielka ulica wytyczona w 1929 r., wschodnia przecznica al. Włóknarzy. ♦ N. konw. [nafta ‘produkt destylacji ropy naftowej’].
- Zofii NAŁKOWSKIEJ** – ulica wytyczona w 1963 r. na Dąbrowie w związku z budowanym osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Zofia Nałkowska, 1884–1954, pisarka okresu dwudziestolecia międzywojennego].
- *Aleksandra NAPIÓRKOWSKIEGO** – ♦ N. pam. [Aleksander Napiórkowski, 1890–1920, działacz niepodległościowy, czynny człónek łódzkiego PPS-u, redaktor „Łodzianina”. Poległ w szarży ułańskiej pod Ciechanowem. Nazwa

- dotatkowo motywowana faktem, że patron mieszkał przy tej ulicy]; → Stanisława **Przybyszewskiego**.
- NARCIARSKA**, *-ej* – ulica na Retkini znana od 1932 r. ♦ N. konw. [narciarz ‘człowiek jeżdżący na nartach’]; temat.
- NARCYZOWA**, *-ej* – ulica na Marysinie widoczna w 1937 r. jako → Narodowa. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [narcyz ‘roślina ozdobna’]; temat.
- NARODOWA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Limanowskiego na Żabieńcu znana od 1930 r. ♦ N. konw. [naród ‘trwała wspólnota ludzi utworzona historycznie’]; zob. też **Narcyzowa**.
- Adama NARUSZEWICZA** – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1933 r. ♦ N. pam. [Adam Naruszewicz, 1733–1796, historyk, poeta, redaktor „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”].
- Gabriela NARUTOWICZA** – wschodnia przecznica ul. Piotrkowskiej, istniejąca od 1830 r. pod nazwą → Dzielnej, bo dzieliła dwie odrębne osady: sukienniczą (Nowe Miasto) i Iniarsko-bawelnianą (Łódka). Nazwa zatwierdzona w 1863 r. Po 1872 r. przedłużona na wschód od ul. Kilińskiego (wówczas Widzewskiej). Obecną nazwę zyskała po śmierci pierwszego prezydenta odrodzonej Polski w 1924 r. (w niektórych źródłach podany jest 1930 r.). ♦ N. pam. [Gabriel Narutowicz, 1865–1922, pierwszy prezydent RP, inżynier konstruktor. Zastrzelony w Warszawie przez nacjonalistę E. Niewiadomskiego].
- NASYPOWA**, *-ej* – ulica na Dołach wytyczona po II wojnie światowej. ♦ N. motyw. [nasyp ‘wał usypany z ziemi w celu podniesienia terenu w danym miejscu; usypisko, wzgórek’; ulica biegnie wzdłuż nasypu kolejowego].
- NAWROT**, *-u* – ulica istniejąca od 1827 r. Biegła niegdyś od ul. Pańskiej (dziś Żeromskiego) do lasów łaznowskich (dziś park 3 Maja). Jej odcinek na zachód od Piotrkowskiej w 1859 r. przemianowano na → Rozwadowską. Wschodnia przecznica Piotrkowskiej zachowała swą nazwę wywodzącą się od funkcji komunikacyjnej, jaką pełniła – była drogą powrotną z lasów łaznowskich. ♦ N. motyw. [nawracać ‘wrócić, zawrócić’].
- NEONOWA**, *-ej* – ulica na Widzewie. Powstała w 1962 r. ♦ N. konw. [neon ‘rurki szklane w kształcie ozdobnych liter lub rysunków świecące różnobarwnie’].
- NER**, *-u* – największa rzeka w granicach miasta. Pierwotne obszary źródłowe Neru znajdowały się na wschód od Łodzi w rejonie wsi Nery. W granicach Łodzi Ner występuje w dwóch fragmentach. Przy jednym z nich istnieją → Stawy Stefańskiego. ♦ N. motyw. [od prasłowiańskiej nazwy wodnej **nyrb* oznaczającej wklęsłe koryto lub dolinę rzeki].
- NERY**, *Ner* – dawna wieś założona pomiędzy 1835 a 1845 r. Inkorporowana do miasta w 1940 i ponownie w 1988 r. Obecnie część miasta przynależna do dzielnicy administracyjnej Widzew, znajdująca się na jego południowo-wschodnich obrzeżach, w rejonie ulic: Rokicińskiej, Transmisyjnej, Zakładowej. ♦ N. motyw. [ponowiona, związana z nazwą rzeki Ner, której obszar źródłowy znajduje się w rejonie wsi].

- NICIARNIANA**, *-ej* – ulica prostopadła do al. Piłsudskiego, wytyczona w końcu XIX w. biegła przez tereny będące własnością Juliusza Kunitzera, stąd początkowa nazwa → Kunitzera. Z czasem nazwa ta pozostała przy południowej części ulicy, a jej część na północ od Piłsudskiego nazwano Niciarnianą. Od 1932 r. ulica na całej długości nazywa się Niciarniana. ♦ N. motyw. [przy ulicy znajduje się powstała w 1897 r. fabryka nici, zwana potem Fabryką Nici „Ariadna”, potocznie Niciarką].
- **NIECAŁA**, *-ej* – mała uliczka na Marysinie powstała na pocz. XX w. Zniknęła w l. 60. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. motyw. [niecały ‘niepełny, niecałkowity’].
- NIEDŹWIEDZIA**, *-ej* – ulica na Widzewie znana od 1936 r. ♦ N. konw. [niedźwiedź ‘ssak drapieżny’]; temat.
- Juliana Ursyna NIEMCEWICZA** – niewielka ulica po zachodniej stronie ul. Rzgowskiej w sąsiedztwie Czerwonego Rynku widoczna na planie z 1921 r. pod nazwą → Piotrowska. Przemianowana w 1930 r. ♦ N. pam. [Julian Ursyn Niemcewicz, 1757–1841, dramaturg, powieściopisarz, poeta].
- **Juliana Ursyna NIEMCEWICZA** – ulica pod tą nazwą widoczna jest na planie z 1910 r. jako równoległa do ul. Przędzalnianej. W późniejszych źródłach brak. ♦ N. pam. [Julian Ursyn Niemcewicz, j.w.].
- Skwer im. Leona NIEMCZYKA** – fragment parku Źródłiska przylegający do ul. Targowej w sąsiedztwie Muzeum Kinematografii. Nazwa nadana w 2009 r. N. pam. [Leon Niemczyk, 1923–2006, aktor filmowy związany z Łodzią].
- **NIEMEŃSKA**, *-ej* – ulica w sąsiedztwie Źródłowej. Od 1933 r. Niemeńska. W l. 60. XX w. zniknęła pod ogródkami działkowymi. ♦ N. konw. [Niemen, rzeka na wschodzie Europy mająca swe źródła na południe od Mińska].
- Andrzeja NIEMOJEWSKIEGO** – ulica na Marysinie istniejąca od 1933 r. ♦ N. pam. [Andrzej Niemojewski, 1864–1921, poeta, prozaik, dramaturg i publicysta okresu Młodej Polski].
- Plac NIEPODLEGŁOŚCI** – początkowo na tym terenie było kilka placów należących do przemysłowca Ernsta Leonhardta, stąd w przeszłości miał on nazwę Rynek → Leonarda. Część parcel została zabudowana, a na wolnych postawiono długie rzędy drewnianych kramów. W 1904 r. przeniosło się tu targowisko z Górnego Rynku. W 1946 r. zyskał obecną nazwę plac Niepodległości ze skwerem i krańcówką tramwajów podmiejskich, zaś przyległe targowisko przejęło nazwę Górny Rynek. Obecnie obszar o pow. 3,83 ha o funkcji komunikacyjnej. ♦ N. pam. [upamiętniająca odzyskanie przez miasto wolności w 1945 r.].
- NIESZAWSKA**, *-ej* – niewielka uliczka na wschód od ul. Tatrzńskiej, wytyczona w l. 30. XX w. pod nazwą → Kowelska. W 1951 r. przemianowana na Nieszawską. ♦ N. konw. [Nieszawa, miasto na lewym brzegu Wisły, w woj. kujawsko-pomorskim].
- NISKA**, *-ej* – ulica na Widzewie. Znana od 1910 r. ♦ N. motyw. [niski ‘położony stosunkowo niewysoko’; określa warunki fizjograficzne terenu].

NIŻSZA, *-ej* – ulica na Dąbrowie widoczna na planie w 1937 r. W 1977 r. znaczna część tej ulicy stała się dużą arterią pod nazwą → Promińskiego. Południowy odcinek ulicy zachował nazwę. ♦ N. motyw. [określa położenie ulicy w stosunku do równoległej zwanej Wyższą].

Cypriana NORWIDA – niewielka uliczka na Retkini powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Cyprian Kamil Norwid, 1821–1883, poeta, dramatopisarz, artysta plastyk].

****Zygmunta NOSKOWSKIEGO** – ulica na Polesiu nazwana w l. 30. XX w. W l. 70. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. pam. [Zygmunt Noskowski, 1846–1908, kompozytor, dyrygent i pedagog].

NOWA, *-ej* – ulica wytyczona w 1841 r. podczas tworzenia Nowej Dzielnicy. ♦ N. motyw. [nowy ‘świeżo założony, niedawno zrobiony’]; zob. też **Gdańska**.

****NOWA DZIELNICA**, *-ej, -y* – planowo założona w 1840 r. dzielnica miejska na polesnych terenach położonych na wschód od osady Łódka. Jej centralnym placem był Wodny Rynek, a najważniejszą arterią ul. Główna. ♦ N. motyw. [czł. II kulturowy, pochodzi od wyrazu pospolitego *dzielnica*, czł. *nowa* nadano dla odróżnienia nazwy od już istniejących dzielnic].

****NOWA ŁÓDKA**, *-ej, -i* – osada lniano-bawełniana powstała w 1826 r. Obejmowała tereny po obu stronach obecnej ul. Przybyszewskiego. ♦ N. motyw. [nazwa wtórna, opozycyjna wobec już istniejącej nazwy *Łódka*].

***NOWAKA** – ♦ N. motyw. [Nowak, mieszczanin, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Ciesielska**.

NOWE GÓRKI → **Górki Nowe**.

****NOWE MIASTO**, *-ego, -a* – pierwsza łódzka osada rękodzielnicza założona w 1822 r. Otrzymała regularny, geometryczny układ, którego centrum stanowił ośmioboczny rynek (obecny plac Wolności), przecięty regularnym krzyżem kompozycyjnym osiowo wyprowadzonych ulic wylotowych, wyznaczających strony świata. ♦ N. motyw. [nazwa wtórna pozostająca w opozycji do pobliskiego *Starego Miasta* (Rynku)].

NOWE ROKICIE → **Rokicie Nowe**.

NOWE POLESIE → **Polesie Nowe**.

NOWE SADY, *-ych, -ów* – północna przecznica ul. Obywatelskiej obecna na planach od 1913 r. ♦ N. motyw. [teren wzdłuż ulicy wykorzystywano rolniczo; obecnie są tu ogródki działkowe].

NOWE ZŁOTNO → **Złotno Nowe**.

***NOWO-CEGIELNIANA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica stanowiła przedłużenie już istniejącej ul. Cegielnianej]; → **Więckowskiego**.

***NOWO-DŁUGA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Długiej]; → **Kochanowskiego**.

***NOWO-DREWNOWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Drewnowskiej]; → **Piwna**.

***NOWO-DWORSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Dworskiej]; → **Organizacji Wolność i Niezawisłość**.

- ***NOWO-FRANCISZKAŃSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Franciszkańskiej]; → **Skury-Skoczyńskiego**.
- NOWOGRODZKA**, *-ej* – ulica w sąsiedztwie stacji kolejowej Łódź Niciarniana. Znana od 1910 r. ♦ N. konw. [Nowogródek, miasto na Litwie, w jego pobliżu urodził się Adam Mickiewicz].
- ***NOWO-KĄTNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica stanowiła przedłużenie już istniejącej ul. Kątnej]; → **Wróblewskiego**.
- ***NOWO-KOLEJOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu torów kolejowych; wobec istnienia już ul. Kolejowej nazwana została Nowo-Kolejową]; → **Sępia**.
- ***NOWO-KRÓTKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica nazwana tak wobec istnienia już ul. Krótkiej]; → **Krośnieńska**.
- ***NOWO-LIMANOWSKIEGO** – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Limanowskiego]; → **Letnia**.
- ***NOWO-LIPOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Lipowej]; → **Flatta**.
- ***NOWO-LUTOMIERSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Lutomierskiej]; → **Czarnkowska**.
- ***NOWO-ŁAGIEWNICKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Łagiewnickiej]; → **Obrońców Westerplatte**.
- ***NOWO-MARYSIŃSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Marysińskiej]; → **Staszica**.
- NOWOMIEJSKA**, *-ej* – ulica istniała w okresie Łodzi rolniczej jako początkowy fragment traktu wiodącego do Piotrkowa Trybunalskiego. Z chwilą utworzenia w 1823 r. Nowego Miasta łączyła Stare Miasto z Nowym, stąd nazwa. ♦ N. motyw.
- ***NOWO-MIŁA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Miłej]; → **Zapolskiej**.
- ***NOWO-MŁYNARSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Młynarskiej]; → **Mostowskiego**.
- ***NOWO-OBYWATELSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica stanowiła przedłużenie już istniejącej ul. Obywatelskiej]; → **Obywatelska**.
- ***NOWO-OGRODOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Ogrodowej]; → **Cieszkowskiego**.
- ***NOWOOTKRYTA**!], *-ej* – ♦ N. motyw. [nowo odkryty ‘niedawno, świeżo otwarty’]; → **Plater**.
- ***NOWOOTWARTA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowo otwarty ‘niedawno, świeżo utworzony’]; → **Harcerska**.
- ***NOWO-PABIANICKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Pabianickiej]; → **Sanocka**.
- ***NOWO-PAŃSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica stanowiła przedłużenie już istniejącej ul. Pańskiej]; → aleja **Politechniki**.

- ***NOWO-PODGÓRNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Podgórnej]; → **Siemiradzkiego**.
- NOWOPOLSKA**, *-ej* – ulica na Dołach znana już w 1913 r. ♦ N. konw. [nowopolski ‘taki, który zastąpił dawną Polskę’].
- ***NOWO-POŁUDNIOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica stanowiła przedłużenie już istniejącej ul. Południowej]; → **Banacha**.
- ***NOWO-PROJEKTOWANA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowo projektowany ‘niedawno, świeżo założony’]; → **Antoniewska**.
- ***NOWO-RADWAŃSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Radwańskiej]; → **Rembielińskiego**.
- ***NOWO-SENATORSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica była przedłużeniem już istniejącej ul. Senatorskiej]; → **Senatorska**.
- ***NOWO-SIKAWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Sikawskiej]; → **Starosikawska**, → **Sucharskiego**.
- NOWOSOLNA**, *-ej* – dawna osada, założona w 1802 r. na gruntach wsi Wiączyń Mały. Jej założycielami byli niemieccy koloniści przybyli z miasta Sulzfeld z Wirtembergii. W granicach miasta od 1940 r., druga inkorporacja w 1988 r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, leżąca na jego wschodnich obrzeżach, z centralną ulicą Brzezińską. ♦ N. motyw. [nazwa osady jest tłumaczeniem nazwy niemieckiej *Neu-Sulzfeld* (Neu Salzfeld)].
- Rynek NOWOSOLNA** – centralny plac Nowosolnej o funkcji tradycyjnie handlowej ♦ N. motyw.
- ***NOWO-SPACEROWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica była przedłużeniem już istniejącej ul. Spacerowej]; → **Kościuszki**.
- ***NOWO-TARGOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica była przedłużeniem już istniejącej ul. Targowej]; → **Sterlinga**.
- ****NOWOTARSKA**, *-ej* – niewielka ulica na wschód od ul. Pabianickiej. Istniała od 1936 r. Zniknęła w l. 60. XX w. pod zabudowę Szpitala im. Kopernika. ♦ N. konw. [Nowy Targ, miasto na Podhalu, w woj. małopolskim, położone w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej, w widłach Białego i Czarnego Dunajca].
- ***Marcelego NOWOTKI** – ♦ N. pam. [Marceli Nowotko, 1893–1942, działacz ruchu robotniczego, członek KPP]; → **Pomorska**.
- ***NOWO-TOWAROWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Towarowej]; → **Włókniarzy**.
- NOWO-WYSOKA**, *-ej* – północne przedłużenie ul. Wysokiej oddzielone od niej nasypem kolejowym. W 1901 r. przemianowana na → Tramwajową ♦ N. motyw.; → **Wysoka**.
- ***NOWO-ZARZEWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Zarzewskiej]; → **Zarzevska**.
- ****NOWO-ZGIERSKA**, *-ej* – istnieje od pocz. XX w. jako równoległa do Zgierskiej. W 1933 r. weszła w skład → Zgierskiej. ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Zgierskiej].

***NOWO-ZIELONA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [nowa ulica znajdowała się w pobliżu już istniejącej ul. Zielonej]; → **Krawiecka**.

NOWY IMIELNIK, *-ego, -a* – dawna kolonia rolnicza powstała na początku XX w. na gruntach macierzystej wsi Imielnik. Włączona w granice miasta w 1988 r. Obecnie północno-wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, położona przy końcu ul. Strykowskiej, w pobliżu ulic Okólnej, Sawickiego. ♦ N. motyw. [człon podstawowy nazwy *Imielnik* utworzony został od wyrazu *jemiola* za pomocą przyrostka *-nik*; człon *nowy* nadano w celu odróżnienia kolonii od już istniejącej nazwy].

NOWY JÓZEFÓW → Nowy **Józefów**.

***NOWY RYNEK**, *-ego, -u* – ♦ N. motyw. [nazwa charakteryzuje obiekt jako miejsce targowe i jest elementem nazwy własnej. Przymiotnik *nowy* miał odróżnić obiekt od już istniejącego → Starego Rynku]; → plac **Wolności**.

NOWY ŚWIAT, *-ego, -u* – ulica na Widzewie w sąsiedztwie kolei obwodowej. ♦ N. motyw. metaf. [nowy świat ‘nowoczesny, współczesny, dotychczas nie znany świat’; ulica położona była na obrzeżach terenów zabudowanych]; zob. też **Okopowa**.

Eugeniusza NURTA-KASZYŃSKIEGO – ulica na Zarzewie wytyczona w l. 80. XX w. pod nowo powstające osiedle mieszkaniowe. Nazwana w 1990 r. ♦ N. pam. [Eugeniusz Nurt-Kaszyński, 1909–1976, łódzianin, oficer Wojska Polskiego, cichociemny, dowódca oddziałów AK].

O

OBJAZDOWA, *-ej* – ulica prowadząca od ul. Karolewskiej do torów kolei objazdowej, stąd nazwa. Powstała w 1930 r. ♦ N. motyw. [objazd ‘droga boczna, okrężna, wyznaczona w celu omijania jakiejś przeszkody’].

OBLĘGORSKA, *-ej* – południowa przecznica ul. Wojska Polskiego. Znana od 1910 r. jako Henryka → Sienkiewicza. W 1916 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Oblęgorek, wieś w woj. świętokrzyskim, gdzie znajduje się dworek ofiarowany przez społeczeństwo polskie Henrykowi Sienkiewiczowi].

OBORNICKA, *-ej* – południowa przecznica ul. Limanowskiego wytyczona w końcu XIX w. jako prywatna ulica → Klinka. Przemianowana w 1932 r. ♦ N. konw. [Oborniki, miasto w woj. wielkopolskim, położone nad Wartą].

***OBROŃCÓW STALINGRADU** – ♦ N. pam. [obrońcy Stalingradu ‘żołnierze broniący miasta Stalingrad nad Wołgą w czasie II wojny światowej’]; → **Legionów**.

OBROŃCÓW WARSZAWY – mała uliczka na Bałutach znana w 1910 r. jako → Pałacowa. W 1946 r. przemianowana na → Złotniczą. Po 1956 r. nadano obecną nazwę. ♦ N. pam. [obrońcy Warszawy ‘żołnierze i cywile broniący stolicy we wrześniu 1939 r.’].

- OBROŃCÓW WESTERPLATTE** – północna przecznica ul. Wojska Polskiego. Obecna na planie z 1913 r. pod nazwą → Nowo-Łagiewnicka. W 1932 r. przemianowana na → Towiańskiego. Obecną nazwę otrzymała w 1946 r. ♦ N. pam. [obrońcy Westerplatte ‘żołnierze, broniący pod dowództwem majora Henryka Sucharskiego w dniach 1–7 września 1939 r. przyczółka Westerplatte przed niemieckim natarciem’].
- OBWODOWA**, *-ej* – ulica na Kuraku, biegnąca wzdłuż torów kolei obwodowej, stąd nazwa. Obecna na planach od 1932 r. ♦ N. motyw. [obwód ‘linia brzegowa zamknięta, okalająca płaszczyznę; brzeg, granica’].
- OBYWATELSKA**, *-ej* – ulica na Starym Rokiciu znana od 1910 r. W 1933 r. przedłużenie nazwano → Nowo-Obywatelską. W 1946 r. weszło w skład Obywatelskiej. ♦ N. konw. [obywatel ‘członek społeczeństwa danego państwa; stały mieszkaniec jakiegoś miasta, terenu’].
- Park OCALAŁYCH** – powstał w 2004 r. na terenie przylegającym do granic getta. Znajduje się tu kopiec pamięci, zaś część drzew została zasadzona przez osoby ocalałe z Holocaustu w 60. rocznicę likwidacji łódzkiego getta. Wzdłuż głównej alei umieszczono granitowe tabliczki z nazwiskami ocalałych i numerami drzewek. Nazwa nadana w 2006 r. ♦ N. pam. [upamiętniająca Żydów z łódzkiego getta, którzy ocalili z Holocaustu].
- **ODDALONA**, *-ej* – ulica na Zarzewie, południowa przecznica ul. Przybyszewskiego, wytyczona i nazwana w 1959 r. Zniknęła w l. 90. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. konw. [oddalony ‘położony w znacznej odległości’].
- *ODESKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Odessa, miasto na Ukrainie]; temat.; → **Sarnia**.
- ODOLANOWSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu znana od 1910 r. jako → Pszenna, od 1913 r. jako → Pryncypalna. W 1936 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Odolany ‘rejon Warszawy, część Woli’; Odolanów, miasto w Wielkopolsce].
- Antoniego ODYŃCA** – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej znana na pocz. XX w. jako Adama → Mickiewicza. Od 1920 r. nowa nazwa. ♦ N. pam. [Antoni Odyniec, 1804–1885, poeta romantyczny i neoklasycystyczny, pamiętnikarz, tłumacz].
- **ODZIERADY**, *Odzierad* – dawna, zorganizowana około 1790 r., niewielka kolonia rolnicza, funkcjonująca także pod nazwą Odzierady Leonów lub tylko Leonów. Włączona do miasta w 1940 (1946) r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje zachodnią część miasta, znajdującą się na południe od ul. Rąbieńskiej. ♦ N. niejasna.
- Osiedle im. 70-Lecia ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI** – jedno z najnowszych osiedli mieszkaniowych, powstałe na dawnych terenach Augustowa i Olechowa, sięgające po → Nery i → Andrzejów. Znajduje się pomiędzy ulicami Hetmańską oraz Transmisyjną. ♦ N. pam. [nawiązuje do odzyskania przez Polskę niepodległości po okresie zaborów].
- Plac im. OFIAR ZBRODNI KATYŃSKIEJ** – niewielki plac przed kościołem Matki Boskiej Zwycięskiej powstały po wytyczeniu trasy na linii wschód–zachód. Stoi na nim pomnik poświęcony ofiarom zbrodni katyńskiej. Nazwę

- nadano w 2007 r. ♦ N. pam. [upamiętnia ofiary zbrodni sowieckiej w Katyniu w czasie II wojny światowej].
- **OFICERSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu znana od 1910 r. Zniknęła pod nową zabudową w l. 60. XX w. ♦ N. konw. [oficer ‘stopień służbowy kadry dowódczej’]; temat.
- **Michała OGIŃSKIEGO** – ulica na Rokiciu nazwana w 1932 r. W l. 60. zniknęła pod nowym osiedlem. ♦ N. pam. [Michał Kleofas Ogiński, 1765–1833, kompozytor, skrzypek, pisarz].
- OGÓRKOWA**, *-ej* – ulica na Bałutach na pocz. XX w. → Ciemna, w 1920 r. przemianowana na → Toruńską. W 1945 r. otrzymała obecną nazwę. ♦ N. konw. [ogórek ‘roślina warzywna i jej owoc’].
- OGRODOWA**, *-ej* – ulica będąca przedłużeniem ul. Północnej na zachód do ul. Srebrzyńskiej. Wymieniana w aktach już w 1821 r. pod tą nazwą, pochodząca od ogrodów nadanych dawnym mieszkańcom Łodzi jako rekompensata za odebrane im grunty, stanowiące ich własność a potrzebne do regulacji miasta. Przejściowo nazywana była Północną, ale od 1842 r. powraca nazwa Ogrodowa, która w 1863 r. zyskuje urzędowe potwierdzenie. ♦ N. motyw. [biegła przez ogrody mieszkańców Nowych Bałut]; zob. też **Joselewicza**.
- Miejski OGRÓD BOTANICZNY im. Jakuba Mowszowicza** – teren położony na zachód od ul. Krzemienieckiej, w parku Na Zdrowiu im. J. Piłsudskiego. Pełni funkcję popularyzatorską i edukacyjną. Koncepcja utworzenia ogrodu botanicznego opracowana została w latach 30. XX w. przez Stefana Rogowicza (1891–1946), ówczesnego naczelnika Wydziału Plantacji Miejskich. Zaczątkiem przedsięwzięcia było utworzenie w 1946 r. niewielkiego (6 ha) Ogrodu Roślin Leczniczych. W 1973 r. otwarto dla zwiedzających pierwszą część Ogrodu Botanicznego o pow. ok. 20 ha. Obecnie Ogród zajmuje ponad 64 ha. Imię Jakuba Mowszowicza nadano w 1988 r. ♦ N. motyw. pam. [równa wyrażeniu o charakterze nazwy gatunkowej *ogród botaniczny* ‘ogród, w którym hoduje się rośliny wszelkich gatunków dla celów naukowych, dostępny dla publiczności’; Jakub Mowszowicz, 1901–1983, botanik, profesor UŁ. Odegrał istotną rolę w założeniu Ogrodu].
- Miejski OGRÓD ZOOLOGICZNY** – zwierzyniec, powstał w 1938 r. z inicjatywy Stefana Rogowicza. Zajmuje powierzchnię 16,4 ha. Pierwszym mieszkańcem ogrodu był jeleń Boruta, który przywędrował do miasta i został schwytany na placu Reymonta. Obecnie ogród zamieszkują 392 gatunki (blisko 3 tys. osobników). ♦ N. motyw. [zawiera wyrażenie o charakterze nazwy gatunkowej *ogród zoologiczny* ‘ogrodzony teren, zwykle zadrzewiony, na którym w specjalnych pomieszczeniach trzyma się rzadkie zwierzęta krajowe i egzotyczne; zwierzyniec’. Określenie *miejski* wskazuje na właściciela placówki].
- OKOPOWA**, *-ej* – ulica na Bałutach na pocz. XX w. zwana → Nowy Świat. Od 1920 r. nowa nazwa. ♦ N. konw. [okopowe, w użyciu rzeczownikowym ‘rośliny uprawiane głównie ze względu na podziemne bulwy lub korzenie, np. ziemniaki, buraki, marchew’].

Stefana OKRZEI – ulica na Kozinach znana na pocz. XX w. jako → Polna. W 1920 r. zyskała nową nazwę. ♦ N. pam. [Stefan Okrzeja, 1886–1905, działacz socjalistyczny, współorganizator Organizacji Spiskowo-Bojowej PPS]; zob. też **Daliowa**.

OLECHÓW, *-owa* – dawna osada rolnicza założona przez władze pruskie pod koniec XVIII w. – między 1788 a 1794 r. – na gruntach poleśnych wsi Wiskitno, zasiedlona głównie przez osadników holenderskich oraz kolonistów niemieckich. Nazywana początkowo Olędry Wiskickie. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie południowo-wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, mająca charakter mieszkaniowy oraz przemysłowy. Położona w rejonie ulic: Olechowskiej, Rokicińskiej, Zakładowej, Jędrzejowskiej. Osiedle mieszkaniowe na Olechowie zaczęto budować w drugiej połowie lat 80. XX w. Nazwy ulic mają charakter historyczny, ich patronami są królowie i księżęta polscy. ♦ N. dwuznaczna [dzierzawcza, wówczas utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od nazwiska Olechowski (ks. Paweł Olechowski, administrator terenu) lub topograficzna od wyrazu *olcha* ‘gatunek drzewa’].

OLECHÓWKA, *-i* – rzeka wypływająca na Wiskitnie, lewy dopływ Jasienia. Obecnie powstał tam park „Źródła Olechówki”. Płynie na całej swojej długości 12,5 km otwartym korytem. W przeszłości była to spora rzeczka, na której działało kilka młynów. Płynęła przez podlódzkie wsie (obecnie osiedla miejskie) Olechów, Kowalszczyznę, Stare Chojny i Rudę, tworząc po drodze szereg stawów (Na Młynku, Stawy Jana). ♦ N. motyw. [związana z nazwą miejscowości Olechów lub z nazwą pospolitą *olcha*].

***Św. OLGİ** – ♦ N. motyw. [przy ulicy znajduje się cerkiew prawosławna pw. św. Ołgi]; → **Piramowicza**.

***OLGIŃSKI PASAŻ**, *-ego, -u* – ♦ N. motyw. [człon pierwszy utworzony od imienia św. Ołgi, j.w., człon II pasaż ‘przejście między budynkami’]; → **Piramowicza**.

OLIWSKA, *-ej* – mała uliczka na Bałutach znana od 1932 r. ♦ N. konw. [Oliwa ‘dzielnica Gdańska’].

***OLSZERA** – ♦ N. motyw. [Olszer, mieszczanin, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Grabinka**.

OLSZOWA, *-ej* – ulica na Julianowie powstała w 1931 r. ♦ N. konw. [olcha ‘gatunek drzewa’]; temat.

***OLSZTEINA** – ♦ N. motyw. [właściciel terenu, na którym znajduje się ulica]; → **Zbożowa**.

OLSZTYŃSKA, *-ej* – ulica równoległa do ul. Limanowskiego od ul. Urzędniczej do Hipotecznej, znana od 1910 r. jako prywatna → Ekierta, od 1932 r. pod obecną nazwą. ♦ N. konw. [Olsztyn, miasto, stolica woj. warmińsko-mazurskiego, położone nad Łyną].

Skwer OLSZYŃKI GROCHOWSKIEJ – niewielki zieleniec w obrębie osiedla M. Konopnickiej. Nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. pam. [Olszyńska Grochowska

- miejsce sławnej bitwy pod Grochowem w czasie powstania listopadowego 25 lutego 1831 r.].
- OMŁOTOWA**, *-ej* – ulica na Mani wytyczona w 1961 r. ♦ N. konw. [omłoty ‘odzielenie nasion od słomy, strąków itp., młócenie, młocka’]; temat.
- Artura OPPMANA** – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1932 r. ♦ N. pam. [Artur Oppman, 1867–1931, poeta okresu Młodej Polski].
- **ORAWSKA**, *-ej* – niewielka uliczka wzdłuż ul. Limanowskiego powstała na przelomie XIX i XX w. jako → Przy Fajfra. Przemianowana w 1920 r. na Orawską, zniknęła w l. 60. XX w. na skutek nowej zabudowy. ♦ N. konw. [Orawa ‘kraj historyczny na pograniczu polsko-słowackim, stanowiąca dorzecze rzeki o tej samej nazwie’].
- Juliusza ORDONA** – ulica na Rokiciu powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Juliusz Ordon, 1810–1887, oficer, uczestnik powstania listopadowego, komendant reduty na Woli podczas obrony Warszawy].
- ORGANIZACJI WOLNOŚĆ I NIEZAWISŁOŚĆ // ORGANIZACJI WiN** – ulica biegnąca z Bałuckiego Rynku na wschód, istniejąca już w 1910 r. pod nazwą → Dworska. Z czasem została przedłużona w kierunku wschodnim i nowy odcinek zyskał nazwę → Nowo-Dworskiej. Od 1929 r. nazwa Dworska obejmuje ulicę na całej długości. W 1951 r. zyskała imię Władysława → Bytomskiej, a we wschodniej części Alfreda → Lampego. Przemianowana w 1990 r. ♦ N. pam. [Wolność i Niezawisłość (WiN) – nielegalna organizacja wojskowo-polityczna utworzona w 1945 r.].
- Władysława ORKANA** – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1930 r. ♦ N. pam. [Władysław Orkan, 1875–1930, pisarz].
- ORLA**, *-ej* – niewielka uliczka między ul. Sienkiewicza a Kilińskiego wytyczona w l. 70. XIX w. Początkowo stanowiła drogę dojazdową do zakładu Jana Gustawa Keilicha, produkującego ocet, a następnie browaru (założonego w 1882 r.). ♦ N. konw. [orzeł ‘ptak drapieżny z rodziny sokołów’]; zob. też **Mazurska**.
- *Gustawa ORLICZ-DRESZERA** – ♦ N. pam. [Gustaw Orlicz-Dreszer, 1889–1936, generał dywizji Wojska Polskiego, uczestnik I wojny światowej oraz wojny 1920 r.]; → **Michałowicza**.
- ORMIAŃSKA**, *-ej* – ulica na Stokach znana początkowo jako → Berty, od 1932 r. jako → Oszmiańska. W 1945 r. już z obecną nazwą. ♦ N. konw. [Ormianie ‘Armeńcy’].
- ORZECHOWA**, *-ej* – ulica na Mani powstała w l. 30. XX w. ♦ N. konw. [orzech ‘roślina (drzewo lub krzew) mająca takie owoce’].
- **Stanisława ORZECHOWSKIEGO** – ulica na Dąbrowie zyskała nazwę w 1933 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. pam. [Stanisław Orzechowski, 1513–1566, ksiądz, pisarz polityczny i religijny tworzący w renesansie].
- Elizy ORZESZKOWEJ** – ulica na Julianowie widoczna na planie z 1937 r. ♦ N. pam. [Eliza Orzeszkowa, 1841–1910, powieściopisarka].

- OSIEDŁOWA**, *-ej* – ulica na Żubardziu wytyczona w końcu lat 50. XX w. ♦ N. motyw. [osiedle ‘zespół bloków mieszkalnych’; nazwa nadana w związku z powstającym osiedlem].
- OSINOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie powstała w 1946 r. ♦ N. konw. [osina ‘gatunek drzewa; osika’]; temat.
- OSKARDOWA**, *-ej* – ulica na Stokach znana od 1946 r. ♦ N. konw. [oskard ‘narzędzie ręczne w postaci wygiętej łukowato stalowej nasady o dwu przeciwnych ostrzach osadzonej na drewnianym trzonku, używane m. in. w górnictwie’]; temat.
- Michała OSSOWSKIEGO** – ulica na Kozinach wytyczona w 1934 r. jako → Rożnowskiego. Przemianowana w 1951 r. ♦ N. pam. [Michał Ossowski, 1863–1886, działacz robotniczy]; zob. też **Dróżka**.
- ***OSTROGA**, *-i* – ♦ N. motyw. [ostroga ‘coś, co wystaje’; por. ‘tama wysunięta z jednego brzegu w poprzek rzeki, służąca do zmiany kierunku nurtu’]; → **Łódka**.
- ***OSZMIĄSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Oszmiana, miejscowość na Białorusi]; → **Ormiańska**.
- OŚWIATOWA**, *-ej* – ulica na Dołach znana od 1946 r. jako przedłużenie ul. Inflanckiej w kierunku wschodnim. ♦ N. konw. metaf. [oświata ‘stan, proces upowszechnienia wykształcenia i kultury w społeczeństwie’].
- OŚWIĘCIMSKA**, *-ej* – niewielka ulica na Kuraku w sąsiedztwie innych o nazwach utworzonych od nazw miast. Istnieje pod tą nazwą od 1932 r. ♦ N. konw. [Oświęcim, miasto w woj. małopolskim, w l. 1940–45 na jego przedmieściu był największy hitlerowski obóz koncentracyjny i ośrodek masowej zagłady]; temat.
- ****OTYLII** – ♦ N. konw. [Otylia, imię żeńskie]; → **Mostowskiego**.
- OWOCOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie istniejąca od 1932 r. ♦ N. konw. [owoc ‘płody drzew i krzewów owocowych’]; temat.
- OWSIANA**, *-ej* – ulica na Mani widoczna już w 1921 r. wśród sąsiednich ulic o nazwach zbliżonych tematycznie. ♦ N. konw. [owies ‘gatunek zboża’]; temat.
- OZORKOWSKA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Przybyszewskiego. Istnieje na planach od 1910 r. ♦ N. konw. [Ozorków, miasto blisko Łodzi]; temat.

P

- PABIANICKA**, *-ej* – droga łącząca osadę Łódka z Pabianicami, zwana początkowo Szosą Pabianicką. ♦ N. motyw.
- ****PABIANKA**, *-i* – dawna samodzielna osada młynarska z młynem wodnym powstała po uwłaszczeniu na terenie wsi Radogoszcz, inkorporowana do miasta w 1940 (1946) r., jej pierwotna nazwa miała postać Fabianka. Na starszych

mapach nazwa ta obejmuje północno-zachodnią część miasta, położoną w rejonie ulic Liściastej i Marzanny, nieopodal rzeczki Brzoza. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub konwencjonalna, utworzona za pomocą przyrostka *-ka* od nazwy osobowej *Pabi(j)an*, mającej później postać *Fabi(j)an*].

Zuli PACANOWSKIEJ – niewielka ulica wytyczona w l. 50. XX w. na Bałutach.

♦ N. pam. [Rachela Róża Pacanowska-Krengel, pseud. Stefa, Zula, Janka, 1904–1942, działaczka komunistyczna].

Ignacego PADEREWSKIEGO – ulica powstała w l. 60. XX w. jako część arterii komunikacyjnej Wrocław – Gdańsk. Wchłonęła ul. Kapliczną oraz część ul. Katowickiej. W 1961 r. zyskała imię Jurija → Gagarina, w 1992 r. z okazji sprowadzenia prochów Paderewskiego do kraju, nadano jej jego imię.

♦ N. pam. [Ignacy Jan Paderewski, 1860–1941, światowej sławy pianista, kompozytor, działacz polityczny]; zob. też **Jasień**.

Aleja im. Grzegorza PALKI – ♦ N. pam. [Grzegorz Palka, 1950–1996, samorządowiec, działacz opozycji w okresie PRL, prezydent Łodzi w l. 1990–1994]; → **Strykowska**.

Aleja PAMIĘCIOFIAR LITZMANNSTADT GETTO – fragment ul. Stalowej do ul. Finlandzkiej w kierunku północno-wschodnim nazwany w 2006 r.

♦ N. pam. [poświęcona ofiarom łódzkiego getta. Ulica prowadzi do stacji kolejowej Radegast, miejsca, skąd wywożono Żydów z łódzkiego getta].

****PALMOWA**, *-ej* – ulica na obrzeżach parku Julianowskiego znana od 1934 r. W l. 80. XX w. weszła w obręb parku. ♦ N. konw. [palma ‘roślina drzewiasta jednoliścienna’]; temat.

***PALACOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [pałac ‘okazała budowla mieszkalna’; ulica znajduje się w pobliżu ul. Dworskiej]; → **Obrońców Warszawy**.

Plac PAMIĘCI NARODOWEJ – plac przed Muzeum Martyrologii i Walki na Radogoszczu, na którym stoi pomnik. Nazwa nadana w 1987 r. ♦ N. konw. [pamięć narodowa ‘przechowywanie wiadomości, wspomnień dotyczących narodu’].

Anastazego PANKIEWICZA – nazwa odcinka ul. Spornej od ul. Wojska Polskiego do al. Grzegorza Palki. Nazwa nadana w 2007 r. ♦ N. pam. [Anastazy Pankiewicz, 1882–1942, bernaryn, należący do grona 108 męczenników II wojny światowej, którego Jan Paweł II beatyfikował w 1999 r. W l. 1932–1939 kierował budową klasztoru bernarynów i gimnazjum męskiego w Łodzi, mieszczących się przy ulicy jego imienia].

***PAŃSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [Eliasz Pański, 1852–1920, fabrykant, właściciel działek i budynków przy ulicy, która nazwana została jego nazwiskiem]; → **Żeromskiego**.

****Ogród PARADYŻ** – ogród spacerowy, dziś już nieistniejący, założony w 1827 r. przez oberżystę Jana Adamskiego. Na parcelach przy ul. Piotrkowskiej 175 i 175a, sięgających ul. Wólczańskiej, wybudowano winiarnię, potem zajazd z budynkami gospodarczymi. Na zapleczu urządzono ogród w stylu

angielskim. Z czasem powstał tu także teatr. Park lata świetności przeżywał w XIX w., na początku w. XX zaczął popadać w ruinę. Tuż przed I wojną teren został rozparcelowany na działki budowlane. ♦ N. konw. metaf. [Paradyż, niem. Paradies ‘raj’].

PARKOWA, *-ej* – ulica biegnąca wzdłuż parku Poniatowskiego, znana od 1910 r. ♦ N. motyw.

***Aleja PARKOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [prowadziła z ul. Piotrkowskiej do parku Sienkiewicza]; → aleja **Schillera**.

PARYSKA, *-ej* – południowa przecznica al. Piłsudskiego. Widoczna na planie z 1910 r. ♦ N. konw. [Paryż, stolica Francji]; temat.

PASTERSKA, *-ej* – ulica na Bałutach w sąsiedztwie Spacerowej, początkowo zwana → Spacerną. W l. 1906–1907 wybudowano przy niej kościół pw. Dobrego Pasterza. W 1933 r. przemianowana na Pasterską. ♦ N. motyw.

PAWIA, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona pod koniec XIX w. ♦ N. konw. [paw ‘ptak z rodziny kurowatych’].

Aleja PCK, wym. pe-ce-ka – pasaż między ulicami Piotrkowską a Wólczańską powstały w 1969 r. ♦ N. konw. [Polski Czerwony Krzyż, organizacja społeczna na wyższej użyteczności powstała w 1919 r.].

Feliksa PERLA – ulica na Mani powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Feliks Perl, 1871–1927, działacz ruchu robotniczego, publicysta, jeden z przywódców PPS-u].

PERLICZA // PERLICZNA, *-ej* – ulica na Marysinie. Istnieje od l. 30. XX w. ♦ N. konw. [perlica ‘ptak pochodzący z południowej i środkowej Afryki, hodowany ze względu na smaczne mięso, jaja i dla ozdoby’].

PERŁOWA, *-ej* – uliczka na Mani powstała w 1930 r. ♦ N. konw. metaf. [perła ‘kulisty lub nieregularny twór formujący się wokół obcego ciała na wewnętrznej powierzchni muszli lub wewnątrz perłopławów, ceniony w jubilerstwie’].

***PETERSBURSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Petersburg, miasto w Rosji]; → **Poznańska**.

***PFÄFFENDORF** – ♦ N. motyw. [niem. *Pfaffe* ‘ksiądz’, *dorf* ‘osada’]; → **Księży Młyn**.

PFEIFFERA → **Fajfra**.

PIASECZNA // *PIASKOWA, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Rzgowskiej. W 1910 r. na planie jako Piaskowa, potem Piaseczna. ♦ N. motyw. [ulica leżąca na piaszczystym gruncie].

Osiedle PIASKI – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy mieszkaniowej Retkinia, w rejonie ulic: Retkińskiej, Wyszyńskiego, Krzemienieckiej, Bandurskiego. Od zachodu sąsiaduje z osiedlem → Hufcowa, od południa z osiedlem → Zagrodniki. Wybudowane w latach 1972–1976. Jego obecność widoczna jest na nowszych (wydanych po 1990 r.) mapach. ♦ N. motyw. [ponowiona; osiedle znajduje się na terenie dawnej osady → Retkinia Piaski].

PIASKOWIEC, *-owca* – dawna, założona około 1825 r., osada o charakterze rolniczym bądź też przemysłowym leśnym, nosząca również miano → Budy

Piaskowskie. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie północno-zachodnia część miasta, leżąca w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty (w pobliżu ulic Traktorowej i św. Teresy od Dzieciątka Jezus). Na niektórych mapach zapisana jako Piskowiec. ♦ N. motyw. [prawdopodobnie topograficzna, utworzona za pomocą przyrostka *-ec // -owiec* od wyrazów *piasek, piaskowy*; oznaczała osadę położoną na miejscu piaszczystym].

PIASTA – ulica na Polesiu znana od 1913 jako → Żabia. W 1920 r. przemianowana na → Piastowską, a od 1936 r. Piasta. ♦ N. pam. [Piaś ‘legendarny założyciel, protoplasta polskiej dynastii Piastów, jej pierwszym historycznym władcą był Mieszko I’].

***PIASTOWSKA**, *-ej* – ♦ N. pam. [piastowski ‘związany z dynastią → Piastów, j.w.]; → **Piasta**.

Park PIASTOWSKI, *-u, -ego* – park o pow. 4,4ha położony w pobliżu osiedla Rogatka, w rejonie ulic: Wici, Aleksandrowska, Grodów Nadbużańskich. Włączony do systemu zieleni miejskiej w 2007 r. ♦ N. pam. [piastowski ‘związany z dynastią → Piastów, j.w.].

Plac PIASTOWSKI, *-u, -ego* – niewielki plac na Bałutach, dawniej o charakterze targowym, zwany → Bazarom. Przylegająca ulica nosi nazwę → Bazarowej. W 1902 r. wybudowano tu hale targowe, kosztem barona Józefa Tanfaniego, stąd nazwa plac → Tanfaniego. W okresie międzywojennym plac ten zaznaczany na planach bez nazwy. W 1961 r. otrzymał nazwę → Pionierów, a od 1994 r. placu Piastowskiego. Obecnie jest zieleńcem o pow. 1,89 ha. ♦ N. pam. [Piaś, j.w.].

Osiedle PIASTÓW – osiedle mieszkaniowe w południowej części miasta, wybudowane w pierwszej połowie lat 80. XX w. na obszarze północnej części historycznych Chojen, między ulicami Sanocką i J. Gagarina. ♦ N. pam. [Piaśowie ‘dynastia polska; pierwszym, lepiej znanym jej przedstawicielem był Mieszko I’].

PIEKARSKA, *-ej* – ulica znajdująca się w dzielnicy Bałuty. Wytyczona w l. 70. XIX w. w wyniku parcelacji terenów wzdłuż szosy Aleksandrowskiej. Początkowo nosiła nazwę od nazwiska właściciela terenu → Borysza // Buresza. W 1932 r. zmieniono nazwę na obecną. ♦ N. konw. [piekarz ‘rzemieślnik wypiekający pieczywo’].

PIENISTA, *-ej* – ulica na Retkini powstała w 1946 r. ♦ N. konw. [pienisty ‘pokryty pianą, pełen piany, łatwo pieniący się’]; temat.

Osiedle PIENISTA – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy administracyjnej Polesie. Budowę pierwszego spółdzielczego osiedla domów jednorodzinnych przy ul. Pienistej rozpoczęto w grudniu 1974 r., oddanie do użytku planowano w 1976 r. Powstało ono na gruntach dawnej wsi Retkinia położonych po południowej stronie linii kolejowej. „W swej starszej, wschodniej części nawiązywało ono w dużej mierze do układu ulic istniejącej tu wcześniej osady podmiejskiej i przejęło jej »morskie« nazwy ulic – Sztormowa, Burzliwa, Falista i inne. Natomiast zabudowana w latach następnych, na »surowym korzeniu«, zachodnia część osiedla otrzymała »bajkowe« nazwy ulic – Kubusia

- Puchatka, Jasia i Małgosi, Czerwonego Kaputrka itp.” [Mm, 257] ♦ N. motyw. [ponowiona; równoważna z nazwą ulicy Pienista].
- ***PIEPRZOWA**, *-ej* – ♦ N. konw. [pieprz ‘owoce rośliny używane jako ostra przyprawa’]; → **Berlińskiego**.
- ***Bronisława PIERACKIEGO** – ♦ N. pam. [Bronisław Pieracki, 1895–1934, generał broni, legionista, polityk, wicepremier RP, zastrzelony przez zamachowca]; → **Roosevelta**.
- PIERWIOSNKÓW** – ulica na Marysinie istniejąca od l. 30. XX w. pod nazwą → Wodna. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [pierwiosnek ‘wiosenny kwiatek’]; temat.
- Jana PIETRUSIŃSKIEGO** – ulica wzdłuż cmentarzy przy ul. Ogrodowej znana od 1910 r. jako → Włodzimierska. W 1951 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Jan Pietrusiński, 1864–1886, działacz robotniczy, członek I Proletariatu. Stracony na stokach Cytadeli].
- PIĘKNA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Pabianickiej widoczna na planach od 1913 r. ♦ N. konw. metaf. [piękny ‘odznaczający się pięknem kształtów, barw, dziwków itp.’]; zob. też **Siemiradzkiego**.
- Józefa PILARSKIEGO** – niewielka ulica wzdłuż ul. Kopcińskiego po wschodniej stronie. Znana od 1933 r. jako → Brasławska. W 1977 r. przemianowana na Pilarskiego. ♦ N. pam. [Józef Pilarski, 1893–1972, łódzianin, aktor teatralny. Twórca, dyrektor i aktor Teatru Popularnego w Łodzi. Następnie związany z Teatrem Nowym w Łodzi].
- ****PILICKA**, *-ej* – ulica prostopadła do Źródłowej otrzymała nazwę w 1933 r. Zniknęła w l. 60. XX w. pod ogródkami działkowymi. ♦ N. konw. [Pilica, rzeka, najdłuższy lewy dopływ Wisły]; temat.
- Aleja im. Józefa PIŁSUDSKIEGO** – obecnie część głównej arterii miasta na osi wschód – zachód, odchodząca na wschód od ulicy Piotrkowskiej biegnąca do torów kolejowych. Istnieje na planie już w 1842 r. pod nazwą → Główna i prowadziła od ul. Piotrkowskiej do obecnego placu Zwycięstwa. Dalsza jej część, prowadząca w kierunku wschodnim, nazywała się → Rokicińską Szosą. Dawna ul. Główna została w 1945 r. przemianowana na Józefa → Stalina, po czym w 1956 r. przywrócono dawną nazwę (Główna), następnie w 1979 r. przemianowano na al. Adama → Mickiewicza, a w 1990 r. na al. Piłsudskiego. Wschodni odcinek ulicy, zaczynający się przy placu Zwycięstwa nazywany był od 1848 r. → Rokicińską, a od 1945 → Armii Czerwonej. W 1990 r. przemianowano ją na Piłsudskiego. Nazwa ul. Rokicińskiej przysługuje obecnie przedłużeniu tej ulicy w kierunku wschodnim za torami kolejowymi. ♦ N. pam. [Józef Piłsudski, 1867–1935, naczelnik Państwa, marszałek Polski, komendant I Brygady Legionów Polskich; współtwórca niepodległej Polski].
- Park im. Józefa PIŁSUDSKIEGO** → park **Na Zdrowiu im. Józefa Piłsudskiego**.
- ***PIŃSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Pińsk, miasto w Białorusi przy ujściu Piny do Prypeci]; → **Borowiak**.

- ***Plac PIONIERÓW** – ♦ N. konw. [pionier ‘członek masowej dziecięcej organizacji komunistycznej w ZSRR, mającej na celu socjalistyczne wychowanie dzieci’]; → plac **Piastowski**.
- PIOTRKOWSKA**, *-ej* – główna ulica miasta. Pierwotny gościniec piotrkowski zaznaczony pod nazwą traktu na planie z 1821 r., w 1823 r. nazwany już ul. Piotrkowską. Początkowo zaczynała się od dawnej osady Łodzian (obecnego Starego Miasta). Z czasem skrócona bierze początek na placu Wolności. ♦ N. motyw. [Piotrków Trybunalski, miasto w woj. łódzkim].
- Marii PIOTROWICZOWEJ** – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej, początkowo św. → Kazimierza. W 1929 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Maria Piotrowiczowa, 1839–1863, córka właściciela folwarku w osadzie → Radogoszcz, z bronią w ręku zginęła w bitwie pod Dobrą 24 II 1863 r.].
- ***PIOTROWSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Piotr, imię męskie]; → **Niemcewicz**.
- Grzegorza PIRAMOWICZA** – niewielka północna przecznica ul. Narutowicza. Mieściła się przy niej cerkiew prawosławna pw. św. Olgi. Stąd ulica zwana była św. → Olgi lub Olgińska – otwarta jako → Olgiński Pasaż w 1897 r. W 1919 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Grzegorz Piramowicz, 1735–1801, ksiądz, pedagog, pisarz, działacz oświatowy].
- PIWNA**, *-ej* – północna przecznica ul. Drewnowskiej powstała w końcu XIX w. jako → Nowo-Drewnowska. Od 1910 r. widnieje na planach pod nową nazwą. ♦ N. konw. [piwo ‘piany napój o małej zawartości alkoholu’]; zob. też **Łączna**.
- Jana PIWNIKA** – ulica na Zarzewie wytyczona w l. 80. XX w. pod nowo powstające osiedle mieszkaniowe. Nazwana w 1990 r. ♦ N. pam. [Jan Piwnik, pseud. Ponury, 1912–1944, major Wojska Polskiego, cichociemny, legendarny dowódca partyzantki AK w Górach Świętokrzyskich i na Nowogródczyźnie].
- ***PKWN-u**, wym. Pe-ka-wu-enu – ♦ N. pam. [Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, tymczasowy naczelny organ władzy wykonawczej powołany w 1944 r. na ziemiach polskich, wyzwolonych spod okupacji hitlerowskiej]; → **Dowborczyków**.
- ***PLAC SELLINA** → ***Zelinówka**.
- ***PLACE STOKI** → ***Place Stoki**.
- ***PLACOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica położona obok pustego placu, przy którym później stanął szpital, a z czasem kościół katedralny]; → **Skorupki**.
- Emilii PLATER** – ulica na Dołach znana w 1913 r. jako → Nowootkryta [!]. W 1931 r. otrzymała imię E. Plater. ♦ N. pam. [Emilia Plater, 1806–1831, uczestniczka powstania listopadowego; stała się tematem twórczości literackiej i malarskiej].
- ****PLESZEWSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu powstała w l. 30. XX w. Zniknęła pod nową zabudową w l. 70. ♦ N. konw. [Pleszew, miasto w woj. wielkopolskim, położone nad Nerem].
- PŁOCKA**, *-ej* – przecznica ul. Zarzewskiej znana pod tą nazwą od 1910 r. ♦ N. konw. [Płock, miasto położone nad Wisłą, w woj. mazowieckim]; temat.

- POCZTOWA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Zgierskiej pojawia się w 1921. ♦ N. motyw. [znajdował się przy niej budynek poczty]; zob. też **Włókiennicza**.
- ***PODCEGIELNIANA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [od wyrażenia przyimkowego *pod cegielnią*; ulica wywodziła swą nazwę od wzniesionej po jej południowej stronie w 1821 lub 1822 r. cegielni rządowej]; → **Jaracza**.
- ****PODDEBICKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu, w sąsiedztwie Uniejowskiej wytyczona i nazwana w 1964 r. Zniknęła w l. 70. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Poddębice, miejscowość w woj. łódzkim].
- PODGÓRNA**, *-ej* – niewielka uliczka, przecznica ul. Dąbrowskiego. Na planach od 1921 r. pod tą nazwą. ♦ N. motyw. [od wyrażenia przyimkowego *pod górą*; nazwa związana z ukształtowaniem terenu].
- PODGÓRZE**, *-a* – wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, w rejonie ulic: Czechosłowackiej, Lewarowej, Henrykowskiej, w pobliżu linii kolejowej. ♦ N. motyw. [topograficzna, pochodzi od rzeczownika *podgórze* ‘teren położony u podnóża, w pobliżu gór’; nazwa związana z ukształtowaniem terenu].
- PODHALAŃSKA**, *-ej* – ulica wzdłuż torów kolei obwodowej na Dąbrowie istnieje od 1932 r. ♦ N. konw. [Podhale, rozległa kotlina leżąca między Beskidami Zachodnimi a Tatrami, w górnym dorzeczu Dunajca].
- ***PODLEŚNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [od wyrażenia przyimkowego *pod lasem*; ulica prowadziła do lasów miejskich]; → **Skłodowskiej-Curie**.
- PODMIEJSKA**, *-ej* – ulica biegnąca od Czerwonego Rynku na północ na pocz. XX w. pod nazwą → Dolna. W 1920 r. nazwa zmieniona na obecną. ♦ N. motyw. [podmiejski ‘znajdujący się w pobliżu miasta’; w stosunku do centrum przedmieścia Chojny].
- ****PODOLSKA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Przybyszewskiego powstała w 1932 r. W l. 70. XX w. weszła w skład ul. Grota-Roweckiego. ♦ N. konw. [Podole, kraina historyczna nad środkowym Dniestrem oraz górnym i środkowym Bohem].
- Park PODOLSKI**, *-u*, *-ego* – założony w l. 70. XX w. w obrębie osiedla im. Jarosława Dąbrowskiego. Obecną nazwę otrzymał w 1994 r., dawniej w l. 1978–1991 nosił im. → ZMS-u. ♦ N. motyw. [ponowiona; w sąsiedztwie znajdowała się ulica o tej samej nazwie].
- ***PODRÓŻNICZA**, *-ej* – ♦ N. konw. metaf. [podróżnik ‘człowiek mający zwyczaj podróżowania’]; → **Króla**.
- PODRZECZNA**, *-ej* – uliczka odchodząca od Starego Rynku na zachód. Wymieniana w aktach i na planie w 1821 r. Nazwa urzędowa zatwierdzona w 1863 r. ♦ N. motyw. [od wyrażenia przyimkowego *pod rzeką*; ulica położona była w pobliżu przepływającej rzeki Łódki].
- ****PODWÓRZOWA**, *-ej* – ulica na Bałutach w sąsiedztwie ul. Limanowskiego powstała na przełomie XIX i XX w. jako → Ciemna. Przemianowana w 1929 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. motyw. [podwórce ‘ogrodzony plac przy budynku mieszkalnym; dziedziniec’].

***PODZAGAJNA // PODZAGAJNIKOWA**, *-ej* → ***Zagajnikowa**.

POGODNA, *-ej* – ulica na Julianowie nazwana w 1931 r. ♦ N. konw. metaf. [pogodny ‘odznaczający się piękną pogodą; słoneczny, bezchmurny’].

Stefana POGONOWSKIEGO – ulica na Polesiu widoczna na planie z 1913 r. jako → Zakątna. W 1936 r. zyskała imię Pogonowskiego. W 1945 r. przywrócono dawną nazwę. W 1990 r. znów zmieniono na Pogonowskiego. ♦ N. pam. [Stefan Pogonowski, 1896–1920, łodzianin, porucznik, dowódca I Batalionu 28. Pułku Strzelców Kaniowskich. Poległ pod Warszawą w 1920 r.].

POGRANICZNA, *-ej* – ulica na Widzewie równoległa do ul. Kresowej, w 1921 r. nazywana → Graniczną. ♦ N. motyw. [pogranicze ‘obszar w pobliżu granicy dzielącej pewne przestrzenie’]; zob. też **Czechosłowacka**.

POJEZIERSKA, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej obecna na planie z 1921 r. jako → Häuslera. W 1932 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. konw. [Pojezierze, ‘obszar polodowcowy, najczęściej pagórkowaty, na którym występuje wiele jezior’; w Polsce rozróżnia się m.in. pojezierze: Pomorskie, Mazurskie, Wielkopolskie]; temat.

Osiedle POJEZIERSKA – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy administracyjnej Bałuty, położone w rejonie ulic: al. Włóknarzy, Pojezierskiej, Hipotecznej, Zgierskiej. Jego budowę rozpoczęto w 1957 r. ♦ N. motyw. [ponowiona; osiedle znajduje się przy ulicy Pojezierskiej].

Plac POKOJU – niewielki plac u zbiegu kilku promieniście odchodzących ulic m.in. Wierzbowej, Rewolucji 1905 r., Uniwersyteckiej. Powstał w 1951 r. Wtedy też zyskał nazwę. ♦ N. konw. metaf. [pokój ‘sytuacja bez wojny’].

Wincentego POLA – ulica na Żabińcu znana od 1931 r. ♦ N. pam. [Wincenty Pol, 1807–1872, poeta, geograf].

POLESIE, *-a* – noszące także nazwę Polesie Konstantynowskie. Nazwa Polesie nawiązuje do genezy tego terenu, dawniej był to las miejski. Zmiany w jego zagospodarowaniu datować można od 1859 r., kiedy miasto zaczęło rozbudowywać się w kierunku zachodnim. „Nazwa dzielnicy weszła w użycie w latach 1915–1916 jako określenie obszaru lasu miejskiego (zwanego też lasem konstantynowskim), wyrąbanego na opał z inicjatywy władz miasta jesienią 1914 roku. Została spopularyzowana przez wybudowanie w latach 1928–29 na gruntach poleśnych osiedla bloków wielorodzinnych im. M. Montwiłła-Mireckiego, potocznie zwanego Polesiem Konstantynowskim, oraz przez założenie rezerwatu przyrody o tej nazwie, na terenie niewyciętego fragmentu lasu” [Obj, hasło: Polesie Konstantynowskie]. Po dawnych lasach pozostały parki → Zdrowie oraz → im. J. Poniatowskiego. Obecnie także jedna z głównych dzielnic administracyjnych miasta, licząca ok. 150 tys. łodzian. Wydzielona w l. 1954–1959, następnie potwierdzona w podziale z 1960 r. Zawiera w sobie: Karolew, Koziny, Retkinię, Zdrowie, Złotno. W 1988 r. powiększona o Lublinek, Jagodnicę, Hutę Jagodnicę, część Antoniewa i część

Konstantynowa. ♦ N. motyw. [topograficzna, pochodzi od wyrazu *polesie* ‘teren, na którym wcześniej rósł las, na którym wykarczowano las’].

Osiedle POLESIE NOWE – osiedle mieszkaniowe o zabudowie blokowej usytuowane w pobliżu osiedla Pienista, w rejonie ulic: Komandorskiej, Falistej, Pienistej. ♦ N. motyw. [przymiotnik *nowe* nadany został dla odróżnienia od już istniejącej nazwy Polesie].

Aleja POLITECHNIKI – przedłużenie ul. Żeromskiego w kierunku południowym początkowo nazywane → Nowo-Pańska, w 1960 r. przedłużona została dalej na południe i zyskała nazwę motywowaną zabudowaniami Politechniki Łódzkiej. ♦ N. motyw. [politechnika ‘wyższa uczelnia techniczna’].

POLNA, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego wytyczona w końcu XIX w. ♦ N. motyw. [ulica leżała wśród pól]; zob. też **Bratysławska**, **Klonowa**, **Waryńskiego**.

POLSKIEJ ORGANIZACJI WOJSKOWEJ // POW-u, wym. pe-o-wu – ulica łącząca Dworzec Fabryczny z ul. Jaracza. Biegnie częściowo wzdłuż parku miejskiego, częściowo wzdłuż posesji z ogrodami wokół budynków, stąd pierwotna nazwa znana już w 1891 r. → Skwerowa. W 1934 r. przemianowana na POW, zaś od 1945 r. zyskała imię → Armii Ludowej. Dawną nazwę przywrócono w 1990 r. ♦ N. pam. [Polska Organizacja Wojskowa – tajna organizacja niepodległościowa z czasów I wojny światowej]; zob. też **Zaliwskiego**.

***POLUDNIE**, *-a* – jedna z trzech – obok Śródmieścia i Północy – głównych dzielnic administracyjnych miasta, istniejąca w l. 1946–1953. ♦ N. motyw. [topograficzna, południe ‘kierunek i strona świata przeciwstawna do północy’].

***POLUDNIOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica wyznaczała południową granicę osady sukienniczej]; → **Rewolucji 1905 r.**, → **Próchnika**.

POMORSKA, *-ej* – ulica odchodząca od placu Wolności w kierunku wschodnim. Wytyczona w 1821 r. jako → Średnia, przecinająca prostopadle trakt piotrkowski i dzieląca osadę sukienniczą na dwie części (północ i południe). Początkowo sięgała od ul. Zachodniej do Wschodniej. Z czasem przedłużana w obu kierunkach utworzyła dwie ulice odchodzące od placu Wolności. Część wschodnia w 1920 r. zyskała nazwę Pomorska na pamiątkę zaślubin z morzem. W 1946 r. przemianowana na Marcelego → Nowotki. W 1990 r. przywrócono starą nazwę. W 1988 r. przedłużona aż do Nowosolnej stała się najdłuższą ulicą Łodzi. ♦ N. konw. [Pomorze, nazwa nadmorskich ziem polskich].

Park im. Józefa PONIATOWSKIEGO – rozległy (ok. 50 ha) park krajobrazowy będący połączeniem parku angielskiego i francuskiego, założony w 1903 r. na miejscu dawnego lasu miejskiego pomiędzy ul. Pańską (obecnie ul. Żeromskiego) a torami kolei kaliskiej. Wcześniej zwany → Złote Wesele, a następnie ogrodem → Przy Pańskiej. Imię księcia Józefa Poniatowskiego

- nosi od 1917 r. Przez lata systematycznie zmniejszany przez okoliczne arterie komunikacyjne i budowle zachował swą centralną część. ♦ N. pam. [Józef Poniatowski, 1763–1813, książę, generał, marszałek Francji, organizator i wódz naczelny armii Księstwa Warszawskiego, wódz armii polskiej w kampaniach napoleońskich].
- POPIELA** – północna przecznica ul. Lutomierskiej początkowo nosiła nazwę → Biała, przemianowana w 1929 r. ♦ N. pam. [Popiel, legendarny książę gnieźnieński]; temat.
- Jerzego POPIELUSZKI** – ulica wytyczona przy okazji budowy osiedla mieszkaniowego na Retkini w l. 70. XX w. W 1976 r. nazwana Salvadora → Allende, a w 1990 r. przemianowana na Popiełuszki ♦ N. pam. [Jerzy Popiełuszko, 1947–1984, ksiądz, kapelan warszawskich środowisk pracowniczych NSZZ „Solidarność”, zamordowany przez funkcjonariuszy SB, błogosławiony Kościoła katolickiego].
- Stanisława POPOWSKIEGO** – niewielka ulica na Widzewie, wytyczona w l. 70. XX w. w sąsiedztwie dziecięcego Szpitala im. J. Korczaka. ♦ N. pam. [Stanisław Popowski, 1894–1953, pediatra, kierownik Katedry i Kliniki Chorób Dzieci w Uniwersytecie Łódzkim].
- POPZECZNA**, *-ej* – niewielka uliczka biegnąca w poprzek równoległych do siebie przecznic ul. Rzgowskiej. Widoczna na planach od 1910 r. ♦ N. motyw. [poprzeczny ‘idący w poprzek, prostopadły do danego kierunku’; nazwa związana z usytuowaniem ulicy w stosunku do sąsiednich]; zob. też **Zygmuntowska**.
- POPULARNA**, *-ej* – ulica na Dołach wytyczona po II wojnie światowej. ♦ N. konw. metaf. [popularny ‘przystępny, łatwy; powszechnie znany, używany’].
- PORANNA**, *-ej* – niewielka ulica na Dołach. Powstała w l. 30. XX w. ♦ N. konw. metaf. [poranny ‘dotyczący rana; dziejący się rano lub przed południem’].
- PORĘBY**, *Poręb* – kilkuzagrodowa osada rolna założona po regulacji Zarzewa w 1825 r. w klinie terenu między Augustowem a Dąbrową. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie część miasta położona na granicy dzielnic administracyjnych Widzew i Górna, w pobliżu Augustowa, w rejonie ulic: Puszkina, Manewrowej, Technicznej. ♦ N. motyw. [kulturowa, pochodzi od wyrazu *poręba* ‘wyrąb leśny, przesieka’].
- PORZECZKOWA**, *-ej* – ulica na Marysinie wytyczona w l. 30. XX w. jako → Czarnieckiego. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [porzeczka ‘krzew owocowy’]; temat.
- Jerzego POTZA**, wym. Poca – ulica w Śródmieściu, w sąsiedztwie Hali Sportowej, wytyczona i nazwana w 2008 r. ♦ N. pam. [Jerzy Potz, 1953-2000, łódzianin, hokeista Łódzkiego Klubu Sportowego, czterokrotny olimpijczyk, trener].
- POW-u** → **Polskiej Organizacji Wojskowej**.

POWOJOWA, *-ej* – ulica na Marysinie wytyczona w 1987 r. ♦ N. konw. [powój ‘gatunek rośliny zielnej’]; temat.

Osiedle im. POWSTANIA 1863 r. – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy administracyjnej Bałuty w regionie ulic: Kryształowej, Książka, Woskowej, Wycieczkowej. Nazwę nadano w 1992 r. ♦ N. pam. [w 1863 r. wybuchło powstanie narodowe przeciwko caratowi, określane jako powstanie styczniowe].

Skwer POWSTANIA WĘGIERSKIEGO 1956 r. – skwer przy ul. Tuwima przylegający od strony zachodniej do placu Komuny Paryskiej. Nazwę nadano w 50. rocznicę powstania w 2006 r. ♦ N. pam. [powstanie węgierskie – masowe wystąpienie ludności węgierskiej od 23 października do 10 listopada 1956 r. przeciw sowieckiej dominacji. Stłumione przez wojsko Armii Radzieckiej].

Rondo POWSTAŃCÓW 1863 r. – skrzyżowanie ulic Julianowskiej, Inflanckiej i Łagiewnickiej. Nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. pam. [upamiętniająca powstańców walczących w powstaniu styczniowym. W 1863 r. walki toczyły się w okolicach Łodzi, w Dobrej, zatem nazwa ma także motywację lokalną].

POWSTAŃCÓW WIELKOPOLSKICH – odcinek ulicy Wrześnińskiej od Lutomierskiej do al. Włókniarzy przemianowany w 1978 r. ♦ N. pam. [powstanie wielkopolskie, 1918–1919, zbrojne wystąpienie polskich mieszkańców Wielkopolski przeciw Niemcom o powrót do Polski ziem zaboru pruskiego].

POZNAŃSKA, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Kilińskiego. Na pocz. XX w. znana jako → Kielecka (tak na planie z 1910 r.), wkrótce przemianowana na → Petersburską (już w 1913 r.). W 1930 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. konw. [Poznań, główne miasto Wielkopolski]; temat.

Plac POZNAŃSKIEGO CZERWCA – centralny plac Teofilowa. Nazwa nadana w 1994 r. ♦ N. pam. [upamiętnia wydarzenia związane z buntem robotników 28 czerwca 1956 r. w Poznaniu].

****PÓLNOC**, *-y* – jedna z trzech – obok Śródmieścia i Południa – głównych dzielnic administracyjnych miasta, istniejąca w l. 1946–1953. ♦ N. motyw. [topograficzna; północ ‘kierunek, strona świata przeciwległa do południa’].

PÓLNOCNA, *-ej* – ulica wytyczona w 1821 r., biegnąca od Wschodniej do Zachodniej. Wyznaczała północną granicę Nowego Miasta (osady sukienników). W dawnych aktach zwana → Graniczną, bo dzieliła grunta miasta i kapituły włocławskiej. Miano Północnej spotyka się od 1841 r. Obecnie biegnie od ul. Nowomiejskiej na wschód do ul. Źródłowej. ♦ N. motyw. [wyznaczała północną granicę osady sukienniczej].

PRASKA, *-ej* – ulica wytyczona w l. 20. XIX w. jako przecznica ul. Zarzewskiej. Na początku XX w. zyskała nazwę → Warszawska. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Praga, stolica Czech; także dzielnica Warszawy]; temat.

Ksawerego PRAUSSA, wym. Prałsa – ulica na Mani powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Ksawery Prauss, 1874–1925, polityk związany z PPS, minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego].

****PRAWA**, *-ej* – niewielka uliczka na Zdrowiu prostopadła do Konstanyńskiej powstała w 1913 r. Równoległa do niej nosiła nazwę → Lewa. Znikła w l. 30.

- pod obecną ul. → Wilsona. ♦ N. motyw. [określała położenie ulicy względem innych ulic].
- ***Ignacego PRADZYŃSKIEGO** – ♦ N. pam. [Ignacy Prądzyński, 1792–1850, generał, uczestnik powstania listopadowego]; → **Głogowska**.
- ***Osiedle im. 40-Lecia PRL** – osiedle mieszkaniowe wybudowane w połowie lat 80. XX w. „w południowej części Chojen, już poza linią kolei obwodowej, na terenie dawnych Komornik” [Mm, 259]. Osiedle położone jest po wschodniej stronie ul. Rzgowskiej, w jego środkowej części znajduje się ul. Kurczaki. Jego zabudowa wpisała się w dawną, przedmiejską siatkę ulic. Nazwę osiedla anulowano uchwałą RM z dnia 16 stycznia 1991 r., obecnie bez nazwy. ♦ N. pam. [związana z 40-leciem powstania PRL-u].
- ***Osiedle im. XV-Lecia PRL** – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy Bałuty (Żubardź), oddane do użytku w styczniu 1961 r. Nazwę anulowano uchwałą RM z dnia 16 stycznia 1991 r., obecnie bez nazwy. ♦ N. pam. [związana z 15-leciem powstania PRL-u].
- ***Park XX-Lecia PRL** – ♦ N. pam. [związana z 20-leciem PRL-u]; → park **Na Młynku**.
- PRODUKCYJNA**, *-ej* – północna przecznica ul. Wojska Polskiego znana od 1946 r. ♦ N. konw. metaf. [produkcja ‘wytwarzanie przedmiotów’].
- PROFESORSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej znana od 1910 r. ♦ N. konw. [profesor ‘samodzielny pracownik naukowy; nauczyciel szkoły średniej’]; temat.
- PROLETARIACKA**, *-ej* – niewielka uliczka na Polesiu powstała na pocz. XX w. jako prywatna ulica hr. → Krasińskiego, głównego akcjonariusza pobliskiej rzeźni i nazwana jego imieniem. Od 1913 r. jako → Hrabowska. W 1946 r. przemianowana na Proletariacką. ♦ N. konw. [proletariat ‘klasa robotnicza’].
- ***PROMENADA**, *-y* – ♦ N. motyw. [promenada ‘miejsce przeznaczone na spacer, aleja’; nazwa oddaje charakter ulicy, fr. promenade]; → aleja **Kościuszki**.
- ***Park PROMIENISTYCH** – ♦ N. pam. [Promieniści, łódzki oddział młodzieżowy Gwardii Ludowej. Nazwa nadana w 1963 r. w 20. rocznicę walk z hitlerowskim okupantem]; → park im. **Szarych Szeregów**.
- ***Jana PROMIŃSKIEGO** – ♦ N. pam. [Jan Promiński, 1859–1923, łódzki robotnik, członek SDKPiL, organizator obchodów pierwszomajowych i strajków, bohater filmu biograficznego, nakręconego w 1977 r.]; → aleja **Rydzia-Śmigłego**.
- ***PROMYKA** – ♦ N. być może pam. [Kazimierz Promyk, właśc. Konrad Prószyński, 1851–1908, twórca elementarza obrazkowego, założyciel, redaktor i wydawca „Gazety Świątecznej”]; → **Wapienna**.
- PROSTA**, *-ej* – ulica na Chojnach w sąsiedztwie ul. Krętej. Znana od 1930 r. ♦ N. motyw. [prosty ‘równy, nieskręcający w bok’; nazwa określa kształt ulicy]; zob. też **Gwardzistów**, **Morelowa**.
- ***PROSZANA // GROSZANKA** – ♦ N. motyw. [Proszan, parcelant, na gruntach, których był właścicielem, wytyczona została nowa ulica, nazwana jego nazwiskiem]; → **Lekarska**.

- Franciszka PROŻKA** – północna przecznica ul. Limanowskiego powstała w 1930 r. jako → Bema. W 1946 r. zmieniła nazwę na → Głuchą Wieś, by w 1963 r. przyjąć imię obecnego patrona. ♦ N. pam. [Franciszek Prożek, 1921–1943, współtwórca organizacji „Promienistych” założonej 1. IX. 1941 r., potem zastępca komendanta organizacji].
- Adama PRÓCHNIKA** – fragment ulicy wytyczonej w 1821 r. jako południowa granica Nowego Miasta (osady sukienników), stąd ówczesna nazwa → Południowa. W 1863 r. część ulicy od Piotrkowskiej na zachód nazwana → Zawadzka, a w 1946 r. Próchnika. ♦ N. pam. [Adam Próchnik, 1892–1942, działacz socjalistyczny i oświatowy, historyk].
- PRÓŻNA**, *-ej* – ulica na Marysinie wytyczona w 1931 r. ♦ N. motyw. [próżny ‘niezamieszkały’].
- Bolesława PRUSA** – północna przecznica ul. Limanowskiego wytyczona w końcu XIX w. jako prywatna ulica. Od nazwiska właściciela i parcelanta Pfeiffera zwana → Fajfra. W 1920 r. przemianowana na Prusa. ♦ N. pam. [Bolesław Prus, 1847–1912, pisarz, publicysta, związany z pozytywizmem warszawskim, współtwórca polskiego realizmu].
- ***PRYNCYPALNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [pryncypalny ‘najważniejszy, główny’]; → **Odolanowska**.
- ***PRYWATNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [prywatny ‘znajdujący się w obrębie czyjeś własności’; ulica nie była powszechnie dostępna do użytku]; → **Matejki**.
- PRZECHODNIA**, *-ej* – ulica na Polesiu poprzeczna do ul. Różanej wytyczona na prywatnych terenach → Wiznera. Początkowo oznaczana jego imieniem, od 1929 r. Przechodnia. ♦ N. motyw. [stanowiła dogodne przejście między ulicą Nowo-Pańską a Rejtana].
- ***PRZEJAZD**, *-u* – ♦ N. motyw. [przejazd ‘miejsce, gdzie można przejechać jakąś trasę’; ulica stanowiła podstawową trasę przejazdu z kolonii prządków do osady tkaczy i Nowego Miasta]; → **Struga**, → **Tuwima**.
- PRZELOTNA**, *-ej* – ulica na Marysinie wytyczona w 1931 r. ♦ N. motyw. [przelotny ‘przelotowy: taki, przez który można przejechać, otwarty z obydwu stron, przechodzący przez coś na wylot’; ulica była przelotowa dla ul. Marysińskiej i Próżnej].
- ****PRZEMYSKA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Niciarnianej znana od 1936 r. pod nazwą → Tarnopolska. W 1951 r. przemianowana. W l. 70. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Przemysł, miasto nad Sanem w woj. podkarpackim, w pobliżu granicy z Ukrainą].
- PRZEMYSŁOWA**, *-ej* – północna przecznica ul. Wojska Polskiego widoczna na planach w 1913 r. ♦ N. motyw. [przemysł ‘produkcja materialna’; wiąże się z rozwojem gospodarczym miasta].
- Kazimierza PRZERWY-TETMAJERA** – ulica na Dąbrowie w sąsiedztwie ronda Broniewskiego istniejąca od 1933 r. ♦ N. pam. [Kazimierz Przerwa-Tetmajer, 1865–1940, poeta młodopolski, prozaik, dramatopisarz, piewca Podhala i góralszczyzny].

- **PRZESKOK**, *-u* – niewielka uliczka zamykająca dwie równoległe uliczki na Widzewie. Znana od 1931 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. motyw. [przeskok ‘skok przez co, przeskoczenie czego’].
- PRZĘDZALNIANA**, *-ej* – ulica równoległa do ul. Kilińskiego. Początkowo prowadziła z osady Ślązaki do przędzalni Wendischa na Księżym Młynie. Na planie zagospodarowania tego terenu widnieje jako Ogrodowa, bo biegła wzdłuż Ogrodu Angielskiego. W 1847 r. na planie jeszcze bez nazwy, 1853 r. już jako Przędzalniana. Nazwa urzędowa zatwierdzona w 1863 r. ♦ N. motyw.; zob. też **Tymienieckiego**.
- PRZODOWNIKÓW PRACY** – ulica na Bałutach wytyczona pod nową zabudowę w 1955 r. ♦ N. pam. [nazwa utrwala pamięć robotników wyróżniających się osiągnięciami w pracy w pierwszych latach PRL].
- *PRZY ALEKSANDROWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica położona w sąsiedztwie ul. → Aleksandrowskiej]; → **Hetmańska**.
- *Park PRZY ul. BRÓJECKIEJ** – obszar zieleni o powierzchni 1,1 ha między ulicami Kolumny a Brójecką, będący pozostałością parku przydworskiego założonego w początku XX w. W okresie powojennym całość założenia została rozparcelowana i oddana do użytku Państwowemu Gospodarstwu Rolnemu. Obecnie w dawnym dworku mieści się przedszkole. ♦ N. motyw. [park położony w sąsiedztwie ul. Brójeckiej].
- *PRZY DREWNOWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica położona w sąsiedztwie ul. → Drewnowskiej]; → **Rawicka**.
- *PRZY DWORSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica położona w sąsiedztwie ul. → Dworskiej]; → **Szendzielarza**.
- *Ogród PRZY ul. DZIELNEJ** – ♦ N. motyw. [ogród położony w sąsiedztwie ul. → Dzielnej]; → park im. Stanisława **Staszica**.
- *Park Miejski PRZY ul. DZIELNEJ** – ♦ N. motyw. [miejski ‘należący do miasta, tu: będący pod zarządem władz miasta’, drugi człon nazwy ma charakter topograficzny i pochodzi od nazwy ulicy, przy której się mieścił]; → park im. Stanisława **Staszica**.
- *PRZY FAJFRA** – ♦ N. motyw. [ulica położona w sąsiedztwie ul. → Fajfra]; → **Orawska**.
- *PRZY GŁOWACKIEGO** – ♦ N. motyw. [ulica położona w sąsiedztwie ul. → Głowackiego]; → **Sojczyńskiego**.
- Park PRZY ul. HIPOTECZNEJ** – nie ma własnej nazwy. Składa się z dwóch części przedzielonych szeroką aleją (ul. Ułańską). Utworzony w l. 70. XX w. po zniwelowaniu dawnej cegielni przy ul. Hipotecznej. ♦ N. motyw. [park znajduje się w sąsiedztwie ul. → Hipotecznej].
- *PRZY KIELMA** – ♦ N. motyw. [ulica znajduje się w sąsiedztwie ul. → Kielma]; → **Kurasia**, → **Tokarzewskiego**.
- Park PRZY ul. KONNEJ** – obszar zieleni o pow. ok. 45 ha położony między ulicami: Konną, Wyścigową, Ksawerowską i Długą, który powstał na miejscu

- istniejącego tam od pocz. XX w. (1902 r.) do drugiej wojny światowej toru wyścigów konnych. ♦ N. motyw. [park znajduje się w sąsiedztwie ul. Konnej].
- Park PRZY ul. LECZNICZEJ** – niewielki (ok. 2 ha) teren wokół powstałej w l. 30. XX w. Ubezpieczalni Społecznej. Park utworzono tu w 1947 r. ♦ N. motyw. [park znajduje się przy ul. → Leczniczej].
- ***PRZY NOWAKA** – ♦ N. motyw. [ulica znajduje się przy ul. → Nowaka]; → **Kominiarska**.
- ***Ogród PRZY ul. PAŃSKIEJ** – ♦ N. motyw. [ogród znajduje się przy ul. → Pańskiej]; → park im. **Poniatowskiego**.
- ***Park PRZY ul. PIĘKNEJ** – ♦ N. motyw. [park położony był przy ul. → Pięknej]; → park im. Tedeusza **Rejtana**.
- ***PRZY RAJTERA** – ♦ N. motyw. [ul. znajduje się w sąsiedztwie ul. → Rajtera]; → **Karwińska**.
- ***PRZY SREBRZYŃSKA** – ♦ N. motyw. [ul. znajduje się w sąsiedztwie ul. → Srebrzyńskiej]; → **Dróżka**.
- ***Park PRZY ul. WORCELLA** – ♦ N. motyw. [park położony jest przy ul. → Worcella]; → park im. bpa Michała **Klepacza**.
- ***Park PRZY ul. ZBIORCZEJ** – ♦ N. motyw. [park zlokalizowany jest przy ul. → Zbiorczej]; → park **Nad Jasieniem**.
- Walerego PRZYBOROWSKIEGO** – ulica równoległa do ul. Broniewskiego po południowej stronie. Istnieje od 1933 r. ♦ N. pam. [Walery Przyborowski, 1845-1913, pisarz, dziennikarz, historyk, uczestnik powstania styczniowego].
- Stanisława PRZYBYSZEWSKIEGO** – ulica wytyczona w 1825 r. przy zakładaniu osady Łódka. Była starą wiejską drogą łączącą wieś Wólka z Zarzewem. Po regulacji biegła z Rynku Górnego (centralnego placu osady Łódka) do wsi Zarzew, stąd zwana → Zarzewską. W 1920 r. otrzymała imię Aleksandra → Napiórkowskiego, który do wybuchu I wojny światowej mieszkał przy tej ulicy wraz z żoną. W 1946 r. przemianowana na Stefana Przybyszewskiego, a w 1990 r. na Stanisława Przybyszewskiego ♦ N. pam. [Stanisław Przybyszewski, 1868–1927, pisarz, krytyk literacki okresu Młodej Polski]; zob. też **Zapały**.
- ***Stefana PRZYBYSZEWSKIEGO** – ♦ N. pam. [Stefan Przybyszewski, pseud. Józef, Władek, 1903–1943, działacz ruchu radykalnie lewicowego]; → Stanisława **Przybyszewskiego**.
- ***PRZYGRANICZNA, -ej** – ♦ N. motyw. [położona przy granicy z Antoniewem Stokowskim]; → **Czechosłowacka**.
- PRZYRODNICZA, -ej** – ulica na Julianowie powstała w 1932 r. ♦ N. konw. [przyroda ‘ziemia, woda i powietrze wraz z żyjącymi na nich i w nich roślinami i zwierzętami; natura’]; temat.
- PRZYSZKOŁE, -a** – ulica na Rokiciu obecna na planie z 1921 r. jako → Złota. Przemianowana w 1929 r. ♦ N. motyw. [mieściła się przy niej szkoła powszechna].
- ***Park PRZYSZPITALNY, -u, -ego** – ♦ N. motyw. [park znajduje się na tyłach szpitala im. Barlickiego]; → park im. Jana **Matejki**.

- PSZENNA**, *-ej* – ulica na Mani widoczna już w 1921 r. ♦ N. konw. [pszenica ‘jeden z rodzajów zbóż’]; temat.; zob. też **Odolanowska**.
- PTASIA**, *-ej* – mała uliczka na Polesiu znana od 1921 r. ♦ N. konw. [ptak ‘zwierzę kręgowie z gromady o tej samej nazwie’]; temat.
- ***PUCKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Puck, miasto w woj. pomorskim, nad Zatoką Pucką]; → **Kominiarska**.
- Kazimierza PUŁASKIEGO** – południowa przecznica ul. Limanowskiego znana od 1930 r. ♦ N. pam. [Kazimierz Pułaski, 1745–1779, generał, dowódca i marszałek konfederacji barskiej, bohater wojny o niepodległość USA].
- 28. PUŁKU STRZELCÓW KANIEWSKICH** – ulica na Polesiu widoczna na planie miasta już w 1840 r. pod nazwą → Luizy, a następnie → Ludwiki. W 1921 r., w 3. rocznicę rozbrojenia Niemców w Łodzi oraz utworzenia pułku, nazwana imieniem → 28. Pułku Strzelców Kaniowskich. W 1946 r. przemianowana na Strzelców Kaniowskich. Od 1952 r. zyskała imię Czesława → Hutora. W 1990 r. przywrócono obecną nazwę. ♦ N. pam. [28 Pułk Strzelców Kaniowskich – jednostka wojskowa stacjonująca w Łodzi, uczestnicząca w wojnie we wrześniu 1939 r.].
- ***PUSTA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [pusty ‘niezaludniony, bezludny’; ulica nie była zabudowana]; → **Wigury**.

R

- RACJONALIZATORÓW** – ulica na Bałutach wytyczona pod nową zabudowę w 1955 r. ♦ N. konw. [racjonalizator ‘autor pomysłu usprawniającego pracę’].
- ****RACŁAWICKA**, *-ej* – ulica o tej nazwie widoczna jest na planie z 1910 r. jako równoległa do Kunitzera (Niciarnianej), później zniknęła zapewne pod zabudową fabryczną i przyfabryczną. ♦ N. pam. [Raclawice, wieś w woj. świętokrzyskim, miejsce zwycięskiej bitwy powstańców kościuszkowskich w 1794 r.].
- ***RACŁAWICKA**, *-ej* – nazwa nadana w 1930 r. prywatnej ulicy obecnej na planie w 1921 r. bez nazwy. W 1946 r. przemianowana na → Zyndrama. ♦ N. pam. [Raclawice, j.w.]; temat.
- Heleny RADLIŃSKIEJ** – ulica na Dołach wytyczona w 1981 r. ♦ N. pam. [Helena Radlińska, 1879–1954, twórczyni pedagogiki społecznej w Polsce. Po II wojnie związana z UŁ].
- RADŁOWA**, *-ej* – ulica na Bałutach znana od 1930 r. jako → Błękitna. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [radło ‘narzędzie służące do robienia bruzd przy uprawie roślin okopowych’].
- ***RADOGOSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica wytyczała granicę między Łodzią a Radogoszczem]; → **Sowińskiego**.
- RADOGOSZCZ**, *-a* – dawna wieś szlachecka wchodząca w skład dóbr rodziny Zawiszów, poświędzona w źródłach pisanych już w 1242 r., a założona

prawdopodobnie przed XII w. „Jej zabudowania leżały na zachód od drogi wiodącej z Łodzi do Zgierza, na południe od rzeki Brzozy, prawdopodobnie w rejonie dzisiejszej ul. Zgierskiej, między ulicami Pojezierską a Teresy” [ŁDm, 131]. Włączana w granice miasta stopniowo w 1915 r. (przyłączono części wsi Radogoszcz oraz części kolonii Radogoszcz) oraz w 1940 (1946) r. Obecnie północna części miasta, w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty. Ciągnie się wzdłuż osi ulicy Zgierskiej, rozpoczynając od północnych krańców Julianowa. ♦ N. motyw. [dzierżawcza, utworzona od staropolskiego imienia *Radogost* za pomocą przyrostka **jb*, który spowodował przejście spółgłosek *st* na *szcz*. Imię *Radogost* jest imieniem złożonym, pochodzi od przymiotnika *rad* oraz rzeczownika *gost*].

****Kolonія RADOGOSZCZ**, *-ii, -cza* – dawna kolonia powstała po parcelacji gruntów rolnych należących do dóbr radogoskich w l. 1866–1872. Włączona do miasta w 1915 r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje część miasta znajdującą się na zachód od ul. Zgierskiej. Obecnie znajduje się tutaj osiedle → Radogoszcz Wschód. ♦ N. motyw. [czł. I kulturowy pochodzi od wyrazu *kolonia* ‘niewielka posiadłość ziemska; nowa osada lub gospodarstwo rolne na gruntach przydzielonych w wyniku parcelacji’, czł. II ponowiony, określa lokalizację na terenie dóbr Radogoszcz].

Osiedle RADOGOSZCZ WSCHÓD – jedno z nowszych osiedli mieszkaniowych w północnej części miasta (Bałuty), powstałe na niezabudowanych terenach dawnej Kolonii Radogoszcz. „Osiedle wpisano w otaczającą go od północy i wschodu nowo utworzoną ulicę Świtezianki, do której doprowadzono od południa przedłużenie al. Włókniarzy w postaci szerokiej al. W. Sikorskiego. [...] Wnętrze osiedla zaprojektowano swobodnie w formie nieregularnych uliczek o wdzięcznych nazwach – aleja Uśmiechu, aleja Przytulna i inne – prowadzących do centralnego placu Słonecznego, odgrywającego rolę osiedlowej agory” [Mm, 258]. ♦ N. motyw. [dwuczłonowa; cz. I ponowiony, czł. II topograficzny; osiedle znajduje się we wschodniej części dzielnicy Radogoszcz].

Osiedle RADOGOSZCZ ZACHÓD – osiedle mieszkaniowe w północnej części miasta, w pobliżu Helenówka (Bałuty), „pomiędzy ulicą Zgierską i linią kolejową do Zgierza, po północnej stronie równoleżnikowego odcinka alei Włókniarzy. Było to małe osiedle, rozwinięte w pasie wzdłuż nowo wytyczonej, łukowato biegnącej ulicy 11 Listopada” [Mm, 258]. ♦ N. motyw. [dwuczłonowa; cz. I ponowiony, czł. II topograficzny; osiedle znajduje się w zachodniej części dzielnicy Radogoszcz].

RADOMSKA, *-ej* – ulica wytyczona w l. 20. XIX w. jako przecznica ul. Zarzewskiej. Nazwana na początku XX w. ♦ N. konw. [Radom, miasto nad rzeką Mleczną w woj. mazowieckim]; temat.

RADWAŃSKA, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Piotrkowskiej widoczna na planie w 1827 r. jako → Brzeźna prowadząca od ul. Długiej (obecnej Gdańskiej)

- do Sienkiewicza. Od 1863 r. zachodnia część Brzeźnej przemianowana na Radwańską. W 1947 r. zyskała imię gen. Karola → Świerczewskiego. W 1990 r. przywrócona dawna nazwa. ♦ N. pam. [Michał Radwański lub Radwan, w l. 1835–1846 był komisarzem obwodu łęczyckiego. Wtedy Łódź dostała prawa miasta gubernialnego (1841); za jego wstawiennictwem rozpoczęto w Łodzi budowę szkoły realnej z polskim językiem wykładowym].
- RAJSKA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Pojezierskiej znana pod tą nazwą od 1930 r. ♦ N. konw. metaf. [raj ‘krajna szczęśliwości’].
- ***RAJTERA** – ♦ N. motyw. [Rajter lub Reiter, właściciel terenów]; → **Urzędnicza**.
- ****RAKOWA**, *-ej* – niewielka uliczka na Polesiu powstała w 1930 r. Zniknęła w l. 60. XX w. pod elektrociepłownią EC 2. ♦ N. konw. [rak ‘skorupiak’].
- ****RAWICKA**, *-ej* – ulica na Bałutach, północna przecznica ul. Drewnowskiej. Znana na pocz. XX w. jako → Przy Drewnowska, przemianowana w 1936 r. Zniknęła w l. 60. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Rawicz, miasto w woj. wielkopolskim].
- RAWSKA**, *-ej* – niewielka ulica na terenie dawnej osady prądków lnu zwanej → Szlezyn, na planach od 1910 r. ♦ N. konw. [Rawa Mazowiecka, miasto w woj. łódzkim]; temat.
- ****RAWSKA**, *-ej* – niewielka ulica na Dołach znana od 1921 r. W l. 80. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Rawa Mazowiecka, j.w.].
- Mikołaja REJA** – niewielka przecznica ul. Wojska Polskiego odchodząca na północ. Istniała już w 1913 r. pod nazwą → Stanisława. Przemianowana w 1920 r. ♦ N. pam. [Mikołaj Rej, 1505–1569, pierwszy wybitny pisarz polski tworzący w języku polskim].
- Osiedle im. Mikołaja REJA** – osiedle mieszkaniowe na Żubardziu, w dzielnicy administracyjnej Bałuty, położone w rejonie ulic: al. Włókniarzy, Inowrocławskiej, Żubardzkiej, Powstańców Wielkopolskich. Jego budowę rozpoczęto na początku lat 70. XX w., po raz pierwszy stosując zabudowę wysokościową, składającą się z dwunastokondygnacyjnych wieżowców. ♦ N. pam. [Mikołaj Rej, j.w.].
- Tadeusza REJTANA** – ulica na Rokiciu w 1913 r. widoczna pod nazwą Stare Rokicie, w 1921 r. już jako → Żórawia, od 1930 Rejtana. ♦ N. pam. [Tadeusz Rejtan, 1746–1780, uczestnik konfederacji barskiej. Ostro protestował przeciwko zatwierdzeniu traktatu rozbiorowego].
- Park im. Tadeusza REJTANA** – powstał w 2002 r. na terenie dawnego cmentarza ewangelicko-augsburskiego. Obejmuje obszar ok. 7,1 ha. Początkowo bez nazwy; potocznie w literaturze nazywany był: park Nowe Rokicie, park Przy Pięknej. Nazwa nadana w 2009 r. ♦ N. motyw. [ponowiona; park przylega do ulicy Rejtana].
- Rajmunda REMBIELIŃSKIEGO** – ulica równoległa do Radwańskiej znana od 1913 r. jako → Nowo-Radwańska. Przemianowana w 1932 r. ♦ N. pam. [Rajmund RembIELIŃski, 1775–1841, działacz polityczny i gospodarz]

Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego; twórca Łodzi przemysłowej].

RETKINIA *-ni* – dawna wieś założona prawdopodobnie ok. XIII–XIV w. Według nowszych badań „za pierwszy zapis źródłowy o tej osadzie należy uznać wiadomość z około 1470 r. zaczerpniętą z dzieła J. Długosza” [Zaj, 25]. W l. 30. XIX w. wieś została uregulowana – „utworzono trzy kolonie różniące się odpowiednio wielkością parcel, a mianowicie: Retkinię Długą Kolonię, Retkinię Małą Kolonię i Retkinię Zagrodniki; wydzielono też niewielki dział folwarczny oraz wspólne pastwiska, lasy itp.” [ŁDm, 170]. Do II wojny światowej podłódzka wieś, włączona w obręb miasta w 1945 r. Obecnie największa, licząca około 90. tys. mieszkańców, dzielnica mieszkaniowa, znajdująca się w południowo-zachodniej części miasta, w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie. Część Retkini, która później zyskała miano Retkinia Wschód, powstała na terenach „kilku wsi i osad wiejskich o wspólnej nazwie Retkinia – Retkini Piaski, Retkini Brzózki, Retkini Karcz, Retkini Działy oraz północnych części Retkini Długa Kolonia, Retkini Mała Kolonia i Retkini Zagrodniki” [Mm, 256]. Jej budowę, na którą składają się przede wszystkim bloki wielkopłytowe, rozpoczęto w drugiej połowie lat 70. XX w. Natomiast od końca lat 70. do drugiej poł. lat 80. XX w. wznoszona była część Retkini określana jako Retkinia Zachód, pod jej zabudowę przeznaczono przede wszystkim otwarte tereny rolne. ♦ N. motyw. [prawdopodobnie dzierzawcza, utworzona od staropolskiej nazwy osobowej *Retko* (*Retka*) za pomocą przyrostka *-inia*].

****RETKINIA BRZÓZKI**, *-ni, -zek* – dawna samodzielna osada powstała na gruntach folwarku Retkinia. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południowo-zachodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ul. Hufcowej. Obecnie w tym miejscu powstało osiedle mieszkaniowe → Hufcowa. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II topograficzny od wyrazu pospolitego *brzózka* (charakteryzowała ją roślinność brzoźowa)].

****RETKINIA DŁUGA KOLONIA**, *-ni, -ej, -nii* – dawna samodzielna osada powstała na gruntach folwarku Retkinia. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południowo-zachodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ul. Balonowej. Obecnie w tym miejscu powstało osiedle mieszkaniowe → Balonowa. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II kulturowy, *kolonia* ‘nowa osada, położona z dala od wsi’].

****RETKINIA DZIAŁY**, *-ni, -ów* – dawne siedlisko wydzielone na gruntach wsi Retkinia. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południowo-zachodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ulic Hokejowej i Smulskiej. Obecnie w tym miejscu powstało osiedle mieszkaniowe → Retkinia Północ. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II kulturowy, pochodzi od wyrazu pospolitego *dział* ‘część ziemi przypadająca z podziału’ wsi Retkinia w formie liczby mnogiej].

- **RETKINIA KARCZ**, *-ni, -a* – dawne samodzielne siedlisko wydzielone na gruntach wsi Retkinia. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południowo-zachodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ulic: Hokejowej, Tenisowej, Jachtowej, Retkińskiej. Obecnie teren ten nosi nazwę Retkinia Wschód. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II typu kulturowego, pochodzi od wyrazu pospolitego *karcz* ‘pniak z korzeniami po ścięciu drzewa’].
- **RETKINIA MAŁA KOLONIA**, *-ni, -ej, -nii* – dawne samodzielne siedlisko wydzielone na gruntach wsi Retkinia. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południowo-zachodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ulic Pienistej i Tajemniczej. Obecnie teren ten nosi nazwę Retkinia Zachód. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II kulturowy, *kolonia* ‘nowa osada, położona z dala od wsi’].
- **RETKINIA PIASKI**, *-ni, -ów* – dawna samodzielna osada powstała na gruntach wsi Retkinia. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południowo-zachodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ulic Piaski, Rakietowej, Sandomierskiej. Obecnie w tym miejscu znajduje się osiedle mieszkaniowe → Piaski. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II topograficzny, pochodzi od wyrazu pospolitego *piasek* w formie liczby mnogiej i określa rodzaj podłoża].
- Osiedle RETKINIA PÓLNOC** – osiedle mieszkaniowe w obrębie dzielnicy Retkinia, w rejonie ulic: Popieluszki, Kusocińskiego, Armii Krajowej, al. Wyszyńskiego, mające zabudowę wielkopłytową, wybudowane w latach 1976–1985. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II lokalizacyjny od wyrazu pospolitego *północ*].
- **RETKINIA ZAGRODNIKI**, *-ni, -ów* – dawna samodzielna osada powstała na gruntach folwarku Retkinia. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południowo-zachodnią część miasta, znajdującą się w rejonie ulic: Pienistej, Tajemniczej, Laskowickiej. Obecnie znajduje się na nim osiedle mieszkaniowe → Zagrodniki. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II pochodzi od wyrazu pospolitego *zagrodnik* ‘w dawnej Polsce: chłop użytkujący tylko zagrodę i niewielką działkę roli, zobowiązany do pańszczyzny pieszej’].
- RETKIŃSKA**, *-ej* – na początku XX w. droga biegnąca do wsi Retkinia. Po włączeniu wsi w granice miasta stała się jedną z głównych arterii komunikacyjnych osiedla Retkinia. ♦ N. motyw.
- REWOLUCJI 1905 r.** – część biegnącej od ul. Piotrkowskiej na wschód dawnej ulicy granicznej zamykającej od południa osadę sukienników wytyczonej w 1821 r. Ulica w całości nosiła nazwę → Południowej. Od 1863 r. nazwa ul. Południowa pozostała przy wschodniej części, zaś przeciwległy odcinek zyskał nazwę ul. → Zawadzkiej. W 1955 r. w 50. rocznicę toczonych na ul. Południowej walk z Kozakami i żandarmerią carską przemianowana została na → Barykad 1905 r., a po kilku miesiącach na Rewolucji 1905 r. ♦ N. motyw. [Rewolucja 1905–1907, część rosyjskiej rewolucji burżuazyjno-demokratycznej].

Osiedle im. Władysława Stanisława REYMONTA – niewielkie osiedle mieszkaniowe o zabudowie blokowej w dzielnicy Bałuty. Jedno z podosiedli w obrębie tzw. Teofilowa A. Położone na południe od ul. Aleksandrowskiej, w pobliżu stacji kolejowej Łódź Żabieniec. Niektóre ulice na tym osiedlu noszą nazwy bohaterów powieści Reymonta: Jagny, Macieja Boryny, jest także ul. Lipiec Reymontowskich. ♦ N. pam. [Władysław Stanisław Reymont, 1867–1925, pisarz, laureat Nagrody Nobla z 1924 r., autor licznych utworów literackich; nominacja motywowana jest faktem, iż w *Ziemi obiecanej* akcja toczy się w Łodzi].

Park im. Władysława Stanisława REYMONTA – założony przez Ludwika Geyera w poł. XIX w. na terenie jego zabudowań mieszkalno-fabrycznych. Centralne miejsce zajmuje staw na Jasieniu wykorzystywany też do celów produkcyjnych. ♦ N. motyw. [park znajduje się w pobliżu placu Reymonta].

Plac im. Władysława Stanisława REYMONTA – wytyczony w 1825 r. jako rynek dla nowej osady Łódka. Otrzymał wówczas nazwę → Górny Rynek. Odkąd zamieszkał przy nim Ludwik Geyer zaczęto go nazywać Rynkiem → Geyera (od 1843 r.). W 1904 r. przestał być placem targowym i został zamieniony na skwer. W 1925 r., tuż po śmierci Reymonta, uczyniono go patronem placu. W 1976 r. ustawiono tu pomnik pisarza. Obecnie plac o pow. 0,66 ha pełni głównie funkcję komunikacyjną. ♦ N. pam. [Władysław Reymont, j. w.].

***ROBERTA** – ♦ N. konw. [Robert, imię męskie]; → **Górnicza**.

ROBOTNICZA, -ej – ulica na Marysinie istniejąca od 1945 r. ♦ N. konw. [robotnik ‘pracownik najemny wykonujący głównie pracę fizyczną, utrzymujący się z pracy’; nazwa honoruje klasę społeczną dominującą wśród mieszkańców Łodzi].

****ROBOTNICZA**, -ej – południowa przecznica ul. Drewnowskiej widoczna w 1921 r. Zniknęła w 1933 r. ♦ N. konw. [robotnik, j.w.].

Henryka RODAKOWSKIEGO – ulica na Dąbrowie znana od 1933 r. ♦ N. pam. [Henryk Rodakowski, 1823–1894, malarz romantyczny, wybitny portrecista].

RODZEŃSTWA FIBAKÓW → Rodzeństwa **Fibaków**.

Osiedle ROGATKA – zaznaczone na niektórych mapach osiedle mieszkaniowe w dzielnicy Bałuty. Jedno z podosiedli w obrębie tzw. Teofilowa C, położone w rejonie Szczecińskiej, Aleksandrowskiej, na zachód od osiedla M. Konopnickiej. ♦ N. motyw. [rogatka ‘dawniej granica miasta u wylotu głównych arterii’].

ROGI, -ów – dawna wieś szlachecka wchodząca w skład dóbr rodziny Zawiszów, poświadczona w źródłach pisanych w 1369 r., powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XIV w. Jej tereny pokryte były głównie lasem lub krzewami. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie północno-wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, na zachód od Arturówka, w rejonie ulic Rogowskiej i Strykowskiej. ♦ N. motyw.

[topograficzna, utworzona od wyrazu pospolitego *róg* ‘kąć, klin’; wieś założona na skraju jakiegoś obszaru].

ROGOWSKA, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica biegła w kierunku wsi Rogi]; → **Zmienna Stefana ROGOZIŃSKIEGO** → Stefana **Szorc–Rogozińskiego**.

****ROHATYŃSKA**, *-ej* – ulica w sąsiedztwie ul. Przybyszewskiego obecna od 1936 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową organizacją przestrzeni miasta. ♦ N. konw. [Rohatyn, miejscowość na Ukrainie].

ROKICIE, *-a* – dawna wieś należąca do dóbr pabianickich, parafii łódzkiej. Powstała prawdopodobnie w XIV w., choć pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1408 r. W latach 30. XIX w. przeprowadzono jej regulację, tworząc trzy odrębne jednostki osadnicze: Rokicie (Stare), Wójtostwo Rokicie oraz Rokicie Małe, włączane przez władze carskie w granice miasta w 1906 oraz 1915 r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna. Na współczesnych mapach położona po zachodniej stronie al. Jana Pawła II w rejonie ulic: Lazurowej, Obywatelskiej, Nowe Sady. ♦ N. motyw. [topograficzna, utworzona od wyrazu *rokita* ‘krzew z rodziny wierzbowatych; wierzba, wiklina’, *rokicina* ‘teren zarosły rokitą’].

ROKICIE NOWE, *-a, -ego* – dawna „kolonia rolnicza założona około 1855 r. na obszarze wyciętego pasa lasu rządowego (las widzewski), leżącego po obu stronach szosy pabianickiej” [Obj, hasło: Nowe Rokicie]. Na starszych mapach nazwę tę nosi południowo-zachodnia część miasta położona blisko Retkini Piaski, w rejonie ulic: Wioślarskiej, Narciarskiej, Bratysławskiej. Na współczesnych mapach teren noszący nazwę Nowe Rokicie znajduje się bliżej Chojen w rejonie ulic Obywatelskiej, Pabianickiej. Na obszarze tym rozpoczęto w 1959 r. budowę osiedla mieszkaniowego o zabudowie wielkopłytowej. ♦ N. motyw. [czł. II *nowe* ma charakter dyferencyjny i nadany został dla odróżnienia od wcześniejszej osady o tej samej nazwie].

ROKICIE STARE, *-a, -ego* – dawna osada wydzielona po regulacji wsi Rokicie w latach 30. XIX w. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południowo-zachodnią część miasta, znajdującą się w dzielnicy administracyjnej Ruda, w rejonie ulic Laskowickiej i Pabianickiej. Na współczesnych mapach teren ten nosi miano → Rokicie. ♦ N. motyw. [czł. II *stare* ma charakter dyferencyjny i dodany został do pierwotnej nazwy wsi po jej parcelacji].

***ROKICIE WÓJTOSTWO**, *-a, -a* – dawna osada wydzielona po regulacji wsi Rokicie w latach 30. XIX w. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje południowo-zachodnią część miasta, znajdującą się w dzielnicy administracyjnej Ruda, w rejonie ul. Pustynnej. Na obecnych mapach teren ten nosi nazwę → Rokicie. ♦ N. motyw. [czł. II ma charakter dyferencyjny; pochodzi od wyrazu *wójtostwo* ‘urząd, godność wójta; dawniej także: posiadłość nadana wójtowi’].

ROKICIŃSKA, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica prowadząca w kierunku Rokicin, miejscowości podmiejskiej, w której był najbliższy przystanek kolei warszawsko-wiedeńskiej]; → aleja **Piłsudskiego**.

- ***ROKICIŃSKA SZOSA**, *-ej, -y* // **ROKICIŃSKI TRAKT**, *-ego, -u* – ♦ N. motyw. [szosa prowadziła w kierunku Rokicin, j. w.]; → aleja **Piłsudskiego**.
- ROKITNY** – ulica na Zdrowiu wytyczona i nazwana w 1932 r. ♦ N. pam. [Rokitna, miejscowość na Ukrainie. Miejsce szarży ułanów II Brygady Legionów Polskich pod dowództwem rotmistrza Z. Dunin-Wąsowicza na okopy rosyjskie].
- ***ROKITÓWKA**, *-i* – ♦ N. motyw. [rokita ‘krzew z rodziny wierzbowatych; wierzba, wiklina’, rokitnica ‘teren zarosły rokitą’; nazwa nawiązuje do otaczającej roślinności]; → **Trawica**.
- ROMANÓW**, *-owa* – dawny, z ok. 1840 r., folwark, włączony w granice miasta w 1988 r. Obecnie północno-zachodnia część miasta, w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, blisko granic z Aleksandrowem Łódzkim. ♦ N. dwuznaczna [dzierżawcza lub konwencyonalna, utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od nazwy osobowej *Roman*].
- Franklina Delano ROOSEVELTA**, wym. Ruzwelta – ulica w Śródmieściu, wytyczona w latach 70. XIX w. jako droga prowadząca od ul. Piotrkowskiej do nowo powstającego kościoła ewangelickiego pw. św. Jana Apostoła. Stąd pierwotna nazwa → *Ewangelicka*. W 1934 r. przemianowana na Bronisława → *Pierackiego*, a w 1945 r. na *Roosevelta* ♦ N. pam. [Franklin Delano Roosevelt, 1882–1945, prezydent USA, wybitny polityk].
- Stefana ROWECKIEGO** → **Stefana Grota-Roweckiego**.
- Park ROZRYWKOWY im. Roberta Baden-Powella, Naczelnego Skauta Świata** – położony na terenie dawnej Puszczy Łódzkiej stanowił zachodnią część lasu miejskiego, którego wschodnia część stała się parkiem 3 Maja. W l. 50. XX w. teren przeznaczono na cele rekreacyjno-sportowe, stąd nazwa park *Rozrywkowy*, której jednak na planach nie ma. Od 1974 r. obszar ten oznaczany jest jedynie określeniem *Park*. Obecna nazwa nadana została w 2007 r. ♦ N. motyw. pam. [rozrywkowy ‘służący rozrywce’; Robert Baden-Powell, 1857–1941, brytyjski generał, pisarz, twórca światowego skautingu].
- ***ROZWADOWSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [prawdopodobnie nazwa pochodzi od nazwiska Jana Rozwadowskiego, komisarza Wydziału Administracji i Oświecenia w rządzie gubernialnym. Dokonał pierwszej regulacji miasta w 1830 r.]; → **Zamenhofska**.
- ***ROZWADOWSKIEGO** – ♦ N. konw. [Rozwadowski (?), brak bliższych informacji o patronie ulicy]; → **Wolff**.
- ***Kazimierza ROŻNOWSKIEGO** – ♦ N. pam. [Kazimierz Rożnowski, 1875–1939, działacz PPS, współpracownik Józefa Piłsudskiego przy redakcji „Robotnika” w Łodzi]; → **Ossowskiego**.
- Aleja RÓŻ** – ulica wytyczona wzdłuż południowej granicy parku → *Julianowskiego*. Nazwa nadana w 1932 r. ♦ N. motyw. [aleja położona jest przy parku oraz domach jednorodzinnych, w ogrodach których rosną róże].

- RÓŻANA // RÓŻOWA**, *-ej* – niewielka ulica na Polesiu. W 1910 r. zaznaczona na planie jako Różowa, od 1913 r. – Różana. Biegła przez tereny należące do Wiznera, na których znajdowała się plantacja róż. ♦ N. motyw.
- RÓŻKI**, *-ek* – dawna kolonia rolnicza utworzona ok. 1822 r. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, położona po wschodniej stronie ul. Strykowskiej, w rejonie ulic: Herbowej, Opolskiej, Koniakowskiej. ♦ N. motyw. [forma zdrobniła utworzona za pomocą przyrostka *-ki* od nazwy miejscowości → *Rogi*].
- Ludomira RÓŻYCKIEGO** – zachodnia przecznica ul. Wólczańskiej widoczna na planach od 1913 r. jako → Fijałkowska. Przemianowana w 1936 r. ♦ N. pam. [Ludomir Różycki, 1884–1953, kompozytor, przedstawiciel Młodej Polski; autor poematów symfonicznych, oper, baletów, utworów kameralnych].
- Pasaż (aleja) Artura RUBINSTEINA** – połączenie między ul. Piotrkowską i al. Kościuszki wytyczone w l. 50. XX w. W 1956 r. zyskało imię → Związku Młodzieży Polskiej, w 1990 r. przemianowane na A. Rubinsteina. ♦ N. pam. [Artur Rubinstein, 1887–1982, łódzianin, pianista światowej sławy. Urodził się i spędził dzieciństwo w domu przy sąsiedniej ulicy].
- **RUDA**, *-y* – dzielnica administracyjna istniejąca w l. 1953–1959, obejmująca zachodnio-południową jego część. W jej skład wchodziły m. in.: Lublinek, Chocianowice, Retkinia Zagrodniki, Retkinia Mała Kolonia, Rokicie Stare. Na wschodzie sąsiadowała z Chojnami. ♦ N. motyw. [ponowiona; w jej skład wchodziła także dzielnica tradycyjna Ruda Pabianicka].
- RUDA PABIANICKA**, *-y, -ej* – dawna osada hutniczo-kuźnicza, określana w źródłach jako Ruda lub początkowo jako Kuźnica, co świadczyć może, że już wówczas wydobywano rudę i przekuwano żelazo. „Położona w granicach wsi Chocianowice kuźnica ta wyodrębniła się później jako osobne osiedle pod nazwą Ruda, które występuje już u J. Łaskiego, a współcześnie z dodatkiem Pabianicka” [Nowak, 95]. Kuźnica została zlikwidowana w początkach XVII w. „Później, na początku XVIII w. powstał tam folwark należący do dóbr pabianickich, obok którego znajdowało się kilka gospodarstw chłopskich oraz karczma” [ŁDm, 128], w wyniku czego pierwotna osada przemysłowa przekształciła się w przysiółek. Na przełomie XVIII i XX w. uległa procesowi urbanizacji i industrializacji. W okresie międzywojennym samodzielne miasto o wypoczynkowym charakterze. W granicach Łodzi od 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Górna, sięgająca południowych granic, położona po wschodniej stronie ul. Pabianickiej. ♦ N. motyw. [czł. I ma charakter topograficzny i pochodzi od wyrazu *ruda* ‘surowiec mineralny, z którego wytapia się żelazo’, też w dawnej polszczyźnie ‘prymitywny zakład hutniczy’; czł. II ma charakter lokalizacyjny i pochodzi od przymiotnika *pabianicki*, utworzonego od nazwy miejscowości Pabianice].

- Lucjana RUDNICKIEGO** – ulica odchodząca od Tatrzańskiej w kierunku wschodnim. Znana od 1933 r. jako → Halicka. W 1969 r. wchłonięta przez nowo wytyczoną ul. L. Rudnickiego. ♦ N. pam. [Lucjan Rudnicki, 1882–1968, prozaik i publicysta, działacz ruchu robotniczego, związany z Łodzią miejscem zamieszkania i pracą w łódzkich fabrykach].
- RUDZKA GÓRA**, *-ej, -y* – częściowo sztucznie usypane wzniesienie (230 m n.p.m.) usytuowane w Rudzie Pabianickiej przy ul. Starorudzkiej. Zagospodarowana jako teren rekreacyjno-sportowy. ♦ N. motyw. [motywowana ukształtowaniem terenu i położeniem na obszarze dzielnicy Ruda].
- RUMUŃSKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego. W 1930 r. nazwana ks. A. → Kordeckiego. W 1951 r. przemianowana na Rumuńską. ♦ N. konw. [Rumunia, państwo w południowo-wschodniej Europie].
- RUSKA**, *-ej* – południowa przecznica al. Piłsudskiego. Widoczna na planie z 1910 r. ♦ N. konw. [Ruś, nazwa historyczna, obejmowała tzw. Ruś Białą i Czarną (tereny dzisiejszej Białorusi) oraz Czerwoną (w południowo-zachodniej Ukrainie oraz w południowo-wschodniej Polsce)].
- RYBACKA**, *-ej* – ulica na Marysinie istniejąca od l. 30. XX w. pod tą nazwą. ♦ N. konw. [rybak ‘człowiek trudniący się zawodowo lub amatorsko łowieniem ryb’; ulica leży nad stawem na rzece Brzoza].
- RYBNA**, *-ej* – ulica na Bałutach łącząca ul. Lutomierską z Osiedlową, znana od 1910 r. W 1915 r. przedłużona do Limanowskiego. Na tym nowym odcinku nazywana była → Sztarka od nazwiska właściciela. W 1932 r. cała ulica zyskała nazwę Rybnej. ♦ N. konw. [rybny ‘dotyczący handlu rybami’].
- Plac RYCERSKI**, *-u, -ego* – plac na terenie osiedla mieszkaniowego na Olechowcu, w sąsiedztwie ulic: O. Zagłoby, Ketlinga i Juranda ze Spychowa. ♦ N. konw. [rycerz ‘żołnierz stanu szlacheckiego’]; temat.
- Tomasza RYCHLIŃSKIEGO** – ulica na Kozinach widoczna na planie z 1937 r. ♦ N. pam. [Tomasz Rychliński, pseud. Czapka, Jeżybroda, Dziadek, 1853–1926, działacz robotniczy].
- Lucjana RYDLA** – ulica na Dąbrowie istnieje od 1932 r. ♦ N. pam. [Lucjan Rydel, 1870–1918, poeta i dramatopisarz młodopolski].
- Aleja im. Edwarda RYDZA-ŚMIGŁEGO** – stanowi odcinek wschodniej obwodnicy Łodzi. Odcinek od al. Piłsudskiego do ul. Przybyszewskiego powstał w l. 1968–1970, pochłaniając ul. → Wandy, która powstała w 1900 r. i prowadziła do kościoła św. Anny. Kolejny odcinek powstał w l. 1970–1972 na planie ul. → Żelaznej i → Niższej. W 1970 r. otrzymała imię Jana → Promińskiego, a w 1991 r. przemianowana na Rydza-Śmigłego. ♦ N. pam. [Edward Rydz-Śmigły, 1886–1941, legionista, uczestnik wojny 1920 r. Generalny Inspektor Sił Zbrojnych od 1935 r. Naczelnny Wódz w wojnie obronnej 1939 r.].
- RYMANOWSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Tuszyńskiej. Znana od 1936 r. pod tą nazwą. ♦ N. konw. [Rymanów, miejscowość uzdrowiskowa w woj. podkarpackim].

- **RYMARSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach równoległa do ul. Łagiewnickiej. Powstała w 1933 r. Zniknęła w l. 60. XX w. ♦ N. konw. [rymarz ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty ze skóry’].
- Aleja im. Anny RYNKOWSKIEJ** – niewielki pasaż łączący ul. Wólczańską z al. Kościuszki nazwany w 1970 r. al. → ZMS-u. W 1991 r. nazwę anulowano, a w 1994 r. nadano obecne imię. ♦ N. pam. [Anna Rynkowska, 1903–1984, łodzianka, historyk, archiwistka, historyk Łodzi, autorka monografii o ul. Piotrkowskiej, wieloletni kustosz Archiwum Państwowego w Łodzi].
- *RYSIA**, *-ej* — ♦ N. konw. [ryś ‘zwierzę drapieżne z rodziny kotów’]; → **Strączkowa**.
- RYSOWNICZA**, *-ej* – ulica na Bałutach powstała w 1932 r. ♦ N. konw. [rysownik ‘człowiek wykonujący sztukę rysowniczą’].
- RZESZOWSKA**, *-ej* – ulica na Zdrowiu, w sąsiedztwie Krakowskiej. Znana już w 1921 r. ♦ N. konw. [Rzeszów, miasto, stolica woj. podkarpackiego, położone nad Wisłokiem, dopływem Sanu].
- RZGOWSKA**, *-ej* – pierwotnie droga prowadząca z Łodzi do pobliskiego Rzgowa. Widoczna na planie już w 1873 r. pod nazwą Rzgowskiej. Dziś główna trasa wylotowa z miasta w kierunku południowym. ♦ N. motyw.

S

- SADOWA**, *-ej* – mała uliczka wzdłuż ul. Zgierskiej znana od 1913 r. ♦ N. motyw. [sad ‘teren, na którym rosną drzewa i krzewy owocowe; ogród owocowy’].
- *SALZMANNA // SALTZMANNA**, wym. Zalcmana – ♦ N. motyw. [Salzmann Samuel Jechezkiel, 1797–1877, kupiec, zajmujący się m. in. pośrednictwem w handlu placami. Na swoich posesjach wytyczył prywatną ulicę, nazywaną przez mieszkańców ul. Salzmana lub Zalcmańska]; → **Solna**.
- Plac im. Bronisława SAŁACIŃSKIEGO** – niewielki plac przylegający do Dworca Łódź Fabryczna, u zbiegu ulic Składowej, POW i Węglowej. Nazwany został w 1994 r. ♦ N. pam. [Bronisław Sałaciński, 1899–1918, legionista, który zginął przy rozbrajaniu Niemców 11 XI 1918 r. w pobliżu Dworca Fabrycznego].
- SANDOMIERSKA**, *-ej* – ulica na Karolewie znana od 1930 r. ♦ N. konw. [Sandomierz, miasto położone na lewym brzegu Wisły, w pobliżu ujścia Sanu, w woj. świętokrzyskim].
- SANOCKA**, *-ej* – ulica łącząca ul. Pabianicką i Tuszyńską. Obecna na planach od 1910 r. jako → Nowo-Pabianicka. W 1932 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Sanok, miasto nad Sanem, w woj. podkarpackim].
- SARNIA**, *-ej* – południowa przecznica al. Piłsudskiego. Widoczna na planie z 1910 r. pod nazwą → Odeskiej. W 1936 r. przemianowana na Sarnią. ♦ N. konw. [sarna ‘ssak z rodziny jeleniowatych’].

- SĄSIECZNO**, *-a* – dawna kolonia rolnicza założona około 1820 r., inkorporowana do miasta w 1988 r. Obecnie część miasta znajdująca się na jego wschodnich obrzeżach, blisko Andrzejowa, w rejonie ulic Rataja i Gajcego; administracyjnie przynależna do dzielnicy Widzew. ♦ N. motyw. [prawdopodobnie kulturowa, utworzona za pomocą przyrostka *-no* od wyrazu *sąsiek* ‘część stodoły, gdzie się składa zboże, siano, słomę; zasiek’].
- ***Aleja SCHEIBLERA** – ♦ N. motyw. [Karol Scheibler, 1820–1881, fabrykant, twórca imperium przemysłowego Łodzi w II poł. XIX w., przybyły do miasta z Niemiec; właściciel terenów, przez które ulica biegła]; → **Księży Młyn**, → **Magazynowa**.
- Aleja im. Leona SCHILLERA** – powstała jako przebiecie od ul. Piotrkowskiej do ul. Sienkiewicza po 1949 r. Prowadziła do parku Sienkiewicza, stąd początkowa nazwa aleja → Parkowa. W 1962 r. przyjęła obecną nazwę. ♦ N. pam. [Leon Schiller, właśc. Leon Schiller de Schildenfeld, 1887–1954, wybitny teatrolog, pierwszy rektor Wyższej Szkoły Teatralnej w Warszawie z siedzibą w Łodzi].
- SEJMOWA**, *-ej* – niewielka uliczka między ulicami Rzgowską a Tuszyńską przemianowana w 1921 r. z → Cesarskiej. ♦ N. konw. [sejm ‘najwyższy organ ustawodawczy’].
- SELEKCYJNA**, *-ej* – ulica na Stokach nazwana w 1946 r. ♦ N. konw. metaf. [selekcja ‘dobór przez eliminację; wybór’].
- ***SELINÓWKA** // **SELLINA PLAC** → ***Zelinówka**.
- Stefanii SEMPOŁOWSKIEJ** – niewielka ulica wzdłuż ul. Kopcińskiego po wschodniej stronie. Widoczna na planie z 1935 r. jako → Druskiennicka. W 1951 r. zyskała obecne imię. ♦ N. pam. [Stefania Sempołowska, 1870–1944, działaczka społeczna, pedagog, publicystka, organizatorka tajnego ruchu oświatowego].
- SENATORSKA**, *-ej* – ulica powstała w l. 70. XIX w., równoległa do ul. Milionowej. W 1918 r. przedłużona o część nazwaną → Nowo-Senatorska. W 1932 r. całość nazwana Senatorską, w 1951 r. przemianowana na → Strzelczyka. W 1994 r. przywrócono jej dawną nazwę. ♦ N. konw. [senator ‘członek senatu; polityk’].
- SETNA**, *-ej* – ulica na Dołach znana od 1946 r. ♦ N. konw. metaf. [setny ‘liczebnik porządkowy odpowiadający liczbie sto’; także ‘dzielny, znakomity, wyborny’].
- SĘDZIOWSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej wytyczona w końcu XIX w. jako prywatna ulica → Sznera // Szejeja. Obecną nazwę zyskała w 1932 r. ♦ N. konw. [sędzia ‘urzędnik sądzący sprawy i wymierzający sprawiedliwość’]; temat.
- SĘPIA**, *-ej* – ulica na Widzewie w pobliżu torów kolejowych. W 1921 r. istnieje na planie jako → Nowo-Kolejowa. W 1933 r. przemianowana na Sępią. ♦ N. konw. [sęp ‘ptak drapieżny’].

SIARCZANA, *-ej* – północna przecznica ul. Broniewskiego. Istnieje od 1930 r.

♦ N. konw. [siarka ‘pierwiastek chemiczny z grupy tlenowców’].

SIECIOWA, *-ej* – ulica na Rokiciu Nowym powstała w 1946 r. ♦ N. konw. [sieć ‘narzędzie do połowu ryb, a także chwytania ptaków i zwierząt’].

SIEDLECKA, *-ej* – przecznica ul. Zarzewskiej znana pod tą nazwą od 1910 r.

♦ N. konw. [Siedlce, miasto w woj. mazowieckim]; temat.

***Park SIELANKA** – niewielki (ok. 2,5 ha) park powstał w końcu XIX w. Park pod tą nazwą został założony jako ogród wypoczynkowy przez właściciela pobliskiej cegielni Edmunda Behma, z czasem poszerzony o dawny ogród przypałacowy otaczający rezydencję Ferdynanda Königa. ♦ N. konw. metaf. [sielanka ‘niczym nie zmaczone pogodne, spokojne życie; otoczenie pozwalające na takie życie’].

Henryka SIEMIRADZKIEGO – północna przecznica ul. Dąbrowskiego widoczna na planach od początku XX w., równoległa do Podgórznej stąd nazwa → Nowo-Podgórzna. Obocznie zwana też → Piękną. W 1929 r. urzędowo ustanowiono nazwę → Nowo-Podgórzna. W 1933 r. zyskała imię Siemiradzkiego.

♦ N. pam. [Henryk Siemiradzki, 1843–1902, malarz].

Henryka SIENKIEWICZA – ulica równoległa do ul. Piotrkowskiej, biegnąca od Narutowicza do Tymienieckiego. Przed 1850 r. nazywana była drogą (ulicą) → Graffa od nazwiska właściciela pierwszych znajdujących się przy niej nieruchomości. Na planie z 1853 r. występuje już jako → Dzika. Nazwa zatwierdzona w 1863 r. W styczniu 1900 r. nazwano ją → Mikołajewską. W 1916 r. zmieniono jej nazwę na Sienkiewicza. ♦ N. pam. [Henryk Sienkiewicz, 1846–1916, pisarz, publicysta, jeden z najwybitniejszych twórców prozy polskiej i światowej; pierwszy polski pisarz, który otrzymał Literacką Nagrodę Nobla]; zob. też **Henryka, Oblętorska**.

Osiedle im. Henryka SIENKIEWICZA – jedno z nowszych osiedli mieszkaniowych, powstałe na dawnych terenach Augustowa i Olechowa, będące przedłużeniem dzielnicy Widzew Wschód. Jego budowę rozpoczęto w końcu lat 80. XX w. Położone w obrębie ulic: Rokicińskiej, Hetmańskiej, Książąt Polskich oraz przedłużenia ul. Przybyszewskiego. Nazwa nadana w 1988 r. Uliczki osiedlowe noszą nazwy bohaterów powieści Sienkiewicza – Jagienki, Maćka z Bogdańca, Longinusa Podbipięty, Skrzetuskiego, Kmicica, Zagłoby, Juranda ze Spychowa, Oleńki Billewiczówny, Ketlinga, Rocha Kowalskiego. ♦ N. pam. [Henryk Sienkiewicz, j. w.].

Park im. Henryka SIENKIEWICZA – powstał jako trzeci park publiczny w Łodzi po Źródłiskach oraz parku Moniuszki. Otwarty dla publiczności w 1899 r. jako → Mikołajewski Ogród Miejski. Nazwany tak od ul. Mikołajewskiej, przy której się mieścił, był też określany parkiem → Mikołajewskim, lecz przez Łódzian zwykle był nazywany parkiem Świętokrzyskim od pobliskiego kościoła pw. Podwyższenia Świętego Krzyża. W 1916 r., tuż po śmierci wielkiego pisarza, podobnie jak ulica, przy której się mieści, uzyskał im. H. Sienkiewicza. ♦ N. motyw.

SIERADZKA, *-ej* – przecznica Piotrkowskiej na jej południowym krańcu. Jedyna przecznica, która zachowała tę samą nazwę po obu stronach Piotrkowskiej. Początkowo istniała tylko wschodnia część, po II wojnie światowej przedłużona do Wólczańskiej. Nazwa nadana w 1915 r. ♦ N. konw. [Sieradz, miasto w woj. łódzkim].

Zygmunta SIERAKOWSKIEGO – ulica poprzeczna do ul. Limanowskiego. Jej północna część została wytyczona w końcu XIX w. jako prywatna ulica → Bicha i jej przedłużenie na terenie Radogoszcza – Żłota, zaś południowa → Jakobi // Jakóba. Obie części w 1920 r. zyskały wspólną nazwę. ♦ N. pam. [Zygmunt Sierakowski, 1827–1863, generał, działacz niepodległościowy, dowódca powstania styczniowego].

6 SIERPNIA – zachodnia przecznica ul. Piotrkowskiej widoczna na planach już od 1825 r. pod nazwą → Krótka, podobnie jak i przeciwległa przecznica. W 1863 r. zyskała nazwę św. → Benedykta. W 1919 r. przemianowana na 6 Sierpnia. W 1946 r. nazwana → 22 Lipca. W 1990 r. przywrócono starą nazwę 6 Sierpnia ♦ N. pam. [data wymarszu I Kompanii Kadrowej Strzelców w 1914 r.].

SIEWNA, *-ej* – ulica na Mani powstała w 1913 r. ♦ N. konw. [siew ‘rozsypywanie, rozrzucanie nasion w przygotowaną glebę’; może mieć związek z siewami, które odbywały się w okolicznych terenach]; temat.

SIKAWA, *-y* – dawniej folwark i wieś szlachecka, wchodzące w skład dóbr rodziny Stokowskich. Wieś powstała prawdopodobnie w XV w., pierwotnie nazywana była także → Wolą Miecznikową lub Mieczkową. Pierwsza wzmianka o Woli Mieczkowej pochodzi z 1484 r. „Zarówno nazwa Sikawa, jak i Wola Miecznikowa używane były aż do przełomu XVIII i XIX w.” [OdŁ, 263]. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie wschodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, w rejonie ul. Brzezińskiej, na północ od Stoków. ♦ N. motyw. [topograficzna, nazwa ma związek z bijącymi na tym terenie źródłami; *sikać* ‘puszczać ciecz wąskim strumieniem’, *sikława* ‘wodospad górski’]; → **Budy Sikawa**, **Antoniew Sikawa**.

***SIKAWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [prowadziła w kierunku Sikawy]; → **Sucharskiego**, → **Starosikawska**.

****Stanisława SKALSKIEGO** – niewielka uliczka koło cmentarza na Mani, istniejąca od 1945 r. Zniknęła w l. 60. XX w. ♦ N. pam. [Stanisław Skalski, 1870-1937, wybitny lekarz łódzki, internista].

SKARBOWA, *-ej* – ulica na Julianowie widoczna na planie w 1937 r. Przy ulicy powstało osiedle dla skarbowców, pracowników państwowych instytucji finansowych, stąd nazwa. ♦ N. motyw.

Piotra SKARGI – mała uliczka odchodząca na wschód od ul. Wólczańskiej, biegnąca wzdłuż Górnego Rynku. Widoczna na planach od 1910 r. pod nazwą → Biała, być może w opozycji do sąsiedniej równoległej ul. Czerwonej. W 1929 r. przemianowana – z uwagi na istniejącą na Bałutach ulicę o tej

- samej nazwie – na → Nad Jasieniem. W 1946 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Piotr Skarga, 1536–1612, jezuita, pisarz i kaznodzieja].
- **Piotra SKARGI** – wytyczona w poł. XIX w. mała wschodnia przecznica ul. Piotrkowskiej na wprost ówczesnej ul. Białej pod nazwą Tuszyńskiej. Nazwa zatwierdzona w 1863 r. W 1920 r. nazwana Skargi. Zniknęła pod placem Niepodległości w 1943 r. Nazwa została przeniesiona na przeciwległą przecznicę. ♦ N. pam. [Piotr Skarga, j.w.].
- SKARPOWA**, *-ej* – odcinek ul. Towarowej od Drewnowskiej na północ przemianowany w 1977 r. ♦ N. motyw. [ulica biegnie wzdłuż nasypu kolejowego tworzącego skarpe]; → **Towarowa**.
- SKIERNIEWICKA**, *-ej* – niewielka ulica poprzeczna do al. Rydza-Śmigłego. Jej nazwa znana od 1910 r. Sama ulica powstała zapewne w l. 30. XIX w. na terenie osady prządków lnu zwanej Szlezyng. ♦ N. konw. [Skierniewice, miasto w woj. łódzkim]; temat.
- SKŁADOWA**, *-ej* – niewielka ulica w pobliżu Dworca Fabrycznego. Obecna na planach od początku XX w. ♦ N. motyw. [skład ‘magazyn’; w jej pobliżu znajduje się miejsce składowania towarów przewożonych transportem kolejowym].
- Marii SKŁODOWSKIEJ-CURIE** – ulica odchodząca na zachód od ul. Gdańskiej. Na planach widoczna od 1873 r. jako droga prowadząca do lasów miejskich, stąd od 1900 r. nazwa → Podleśna. W 1934 r. zyskała imię Skłodowskiej. ♦ N. pam. [Maria Skłodowska-Curie, 1867–1934, chemik i fizyk, prof. Sorbony w Paryżu, współtwórczyni nauki o promieniotwórczości, dwukrotna laureatka nagrody Nobla (1903 i 1911)].
- **SKOCZOWSKA**, *-ej* – niewielka ulica równoległa do Pabianickiej. Istniała od 1936 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod zabudową Szpitala im. Kopernika. ♦ N. konw. [Skoczów, miasto w Kieleckiem].
- Bronisława SKOCZYŃSKIEGO** → Bronisława **Skury-Skoczyńskiego**.
- Ignacego SKORUPKI** – ulica wytyczona w 1827 r. w osadzie Łódka jako zachodnia przecznica ul. Piotrkowskiej. Biegła wzdłuż dużego placu, stąd pierwotna nazwa → Placowa, zatwierdzona urzędowo w 1863 r. W 1930 r. otrzymała imię ks. I. Skorupki. W 1951 r. przemianowana na Stanisława → Worcella. Imię Skorupki odzyskała w 1990 r. ♦ N. pam. [Ignacy Skorupka, 1893–1920, ksiądz, kapelan w 236. Pułku Armii Ochotniczej. Bohater obrony Warszawy w 1920 r. Wikariusz w parafii Przemienia Pańskiego w Łodzi. Prefekt łódzkich szkół].
- SKRZYPOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [skrzyp ‘roślina zielna z klasy skrzypowatych’]; temat.
- Stefana SKRZYWANA** – fragment dawnej ul. Wólczańskiej, która do końca XIX w. skręcała łagodnym łukiem na zachód. Po wyprostowaniu biegu Wólczańskiej oderwany od niej krótki odcinek nazwano → Staro-Wólczańską. W 1933 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Stefan Skrzywan, 1876–1932, inżynier, twórca łódzkiej kanalizacji i wodociągów].

- Bronisława SKURY-SKOCZYŃSKIEGO** – ulica na Bałutach. Obecna na planach jako → Nowo-Franciszkańska od 1913 r. W 1920 r. przemianowana na → Lwowską. Po II wojnie w 1945 r. zmieniła nieco kształt i otrzymała imię Karola → Liebknechta. Przemianowana w 1990 r. ♦ N. pam. [Bronisław Skura-Skoczyński, 1909–1962, oficer AK obwodu Radomsko i 74. pp AK].
- ***SKWEROWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica biegła wzdłuż miejskiego skweru]; → **Polskiej Organizacji Wojskowej**.
- ***SŁONECZNA**, *-ej* – ♦ N. konw. metaf. [słoneczny ‘pełen słońca, nasłoneczniony’]; → **Mania**.
- Plac SŁONECZNY**, *-u*, *-ego* – centralny plac osiedla Radogoszcz Wschód. Nazwa nadana w 1985 r. ♦ N. konw. metaf. [słoneczny, j. w.].
- ***SŁONIMSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Słonim, miasto na Białorusi, w dwudziestolecie międzywojennym w granicach Polski]; → **Białoruska**.
- Juliusza SŁOWACKIEGO** – ulica w sąsiedztwie Czerwonego Rynku, istnieje od 1930 r. ♦ N. pam. [Juliusz Słowacki, 1809–1848, wybitny poeta i dramaturg, twórca polskiego romantyzmu]; zob. też **Mimozy**.
- Park im. Juliusza SŁOWACKIEGO** – niewielki (ok. 3 ha) park na Rokiciu, założony w końcu XIX w. przez Marcina Reicha, właściciela tutejszego młyna. W lipcu 1912 r. został otwarty dla publiczności. Jego ozdobą były kanały i stawy, stąd powszechnie przyjęta nazwa → Wenecja. W 1937 r. Zarząd Miasta odkupił go od właściciela, przebudował i nadał mu imię wieszczka ♦ N. pam. [Juliusz Słowacki, j. w.].
- SŁOWIAŃSKA**, *-ej* – ulica poprzeczna do ul. Przybyszewskiego wytyczona w l. 20. XIX w. na terenie dawnej osady → Łódka. Nazwana na początku XX w. ♦ N. konw. [Słowianie ‘wielka grupa ludów indoeuropejskich’; nazwa ulicy mogła być motywowana narodowością jej mieszkańców w opozycji do Niemców zamieszkujących także w osadzie].
- Osiedle SŁOWIAŃSKIE**, *-a*, *-ego* – jedno z nowszych osiedli mieszkaniowych, jego budowę rozpoczęto w końcu lat 80. XX w., na dawnych terenach Augustowa i Olechowa (w dzielnicy administracyjnej Widzew). Położone w obrębie al. Hetmańskiej, al. Książąt Polskich, oddzielone zaś jest od sąsiedniego osiedla im. H. Sienkiewicza ul. Przybyszewskiego. Nazwa nadana w 1988 r. Znajdujące się na terenie osiedla uliczki noszą imiona pierwszych władców polskich: Bolesława Śmiałego, Bolesława Krzywoustego, Mieszka I, Henryka Brodatego, Piasta Kołodzieja, Księżnej Kingi, Dąbrówki, Ziemowita itd. ♦ N. konw. [Słowianie, j. w.].
- SMOCZA**, *-ej* – niewielka ulica na Kuraku. Pod tą nazwą widoczna już w 1913 r. ♦ N. konw. [smok ‘postać występująca w legendach, opowiadaniach ludowych’].
- SMOLNA**, *-ej* – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1913 r. ♦ N. motyw. [smoła ‘czarna, mazista ciecz otrzymywana drogą produkcyjną’]. Prawdopodobne jest istnienie na tym terenie osad smolarskich].

- SMUGOWA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Franciszkańskiej, biegnąca częściowo wzdłuż parku Helenów. Widoczna na planie z 1891 r. jako Smugowa Droga. ♦ N. motyw. [smug ‘regionalnie: wąski pas łąki, rzadziej pola, także łąka, zwłaszcza podmokła’].
- SMULSKO** // **SMULSK**, *-a* – dawna osada poleśna, powstała po regulacji powłasczeniowej (po 1864 r.), włączona w granice miasta w 1946 r. Obecnie zachodnio-południowa część miasta, leżąca w pobliżu Retkini, w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie; zabudowa mieszkaniowa na jej obszarze składa się z domów szeregowych o różnej wielkości i formie architektonicznej. Nazwę *Smulsko* nosi także ulica znajdująca się na tym terenie. ♦ N. motyw. [kulturowa; ma związek z gwarowymi postaciami wyrazów, pochodzących od rzeczownika *smoła*, np. *smółka* ‘ten, co wypala czyli pędzi z drzewa smołę i handluje nią; ten, co smaruje smołą’, por. też *smółka* ‘zdrobnienie od smoła’. Od nazwy osady pochodzi nazwisko Smulski – Władysław Smulski, właściciel gruntów].
- SMUTNA**, *-ej* – ulica biegnąca między cmentarzami na Dołach. Widoczna na planie w 1910 r., ale bez nazwy. Od 1913 r. już jako Smutna. ♦ N. motyw. metaf.; zob. też **Artyleryjska**.
- SNYCERSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona w końcu XIX w. jako prywatna ul. → Kalbacha i jego imieniem nazywana. Od 1932 r. → Lotnicza. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [snycerz ‘rzemieślnik o uzdolnieniach artystycznych rzeźbiący w drewnie’]; temat.
- ***Jana SOBIESKIEGO** – ♦ N. pam. [Jan III Sobieski, 1629–1696, od 1674 r. król Polski; wybitny wódz i strateg, zwycięzca spod Wiednia]; → **Dróżka**, → **Korzenna**.
- SOBOŁOWA**, *-ej* – niewielka ulica na Widzewie. Znana pod tą nazwą od 1936 r. ♦ N. konw. [soból ‘ssak drapieżny z rodziny łasicowatych’].
- Stanisława SOJCZYŃSKIEGO** – ulica na Bałutach powstała w l. 30. XX w. pod nazwą → Przy Głowackiego. W 1936 r. przemianowana na dr. Franciszka → Koziółkiewicza. W 1955 r. zmieniła nazwę na Pawła → Findera. W 1990 r. otrzymała obecne imię. ♦ N. pam. [Stanisław Sojczyński, pseud. Warszyc, 1910–1946, kapitan, szef Kedywu AK Obwodu Radomsko, komendant główny Konspiracyjnego Wojska Polskiego].
- SOKOLA**, *-ej* – ulica na wschód od Pabianickiej. W 1913 r. jest na planie jeszcze bez nazwy. W 1921 r. już pod tą nazwą. ♦ N. konw. [sokół ‘ptak drapieżny, wykorzystywany przy polowaniach’].
- SOKOŁÓW**, *-owa* – dawna wieś szlachecka, poświęcona w dokumentach po raz pierwszy w 1386 r., inkorporowana do miasta w 1988 r. Obecnie część miasta położona na północno-zachodnich jego obrzeżach, w rejonie ulic Sokołowskiej oraz zachodniego końca Liściastej; administracyjnie w obrębie dzielnicy Bałuty ♦ N. dwuznaczna [topograficzna od nazwy pospolitej *sokół*, wówczas oznaczałaby ‘miejsce, gdzie przebywały sokoły’ bądź dzierżawcza,

- utworzona od popularnego nazwiska *Sokół* za pomocą przyrostka *-ów* (Rosp, 358; Mał, 223)].
- SOKOŁÓWKA**, *-i* – rzeka wypływająca w rejonie wsi Różki i wpadająca do Bzury poniżej wsi Sokołów. Częściowo płynie krytym kanałem. Przepływając przez park A. Mickiewicza na Julianowie tworzy dwa malownicze stawy. Dawniej nazywana była → Brzozą. ♦ N. motyw. [pochodzi od nazwy miejscowości Sokołów].
- ***SOKÓLSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [sokół, j.w.]; → **Jaszuńskiego**.
- SOKÓŁKA**, *-i* – dawna wieś leżąca w pobliżu Sokołowa. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, położona na jego północno-zachodnich obrzeżach na zachód od Sokołowa. ♦ N. motyw. [forma zdrobniła, utworzona od nazwy pospolitej *sokół* lub nazwiska *Sokół* za pomocą przyrostka *-ka*].
- SOLEC**, *-a* – ulica na Mani znana od 1913 r. ♦ N. motyw. [*solec* w gwarach to ‘piaszczysty przyczółek’. Nazwa motywowana rodzajem podłoża].
- Rondo SOLIDARNOŚCI** – jedno z bardziej skomplikowanych skrzyżowań usytuowane na styku al. G. Palki oraz ulic Pomorskiej, Kopcińskiego, Uniwersyteckiej i Źródłowej. Nazwane w 1977 r. rondem Ludwika → Waryńskiego. W 2005 r. z racji 25. rocznicy wydarzeń 1980 r. przemianowane na rondo Solidarności. ♦ N. pam. [Niezależny Samorządowy Związek Zawodowy „Solidarność”, powstał w 1980 r.].
- SOLNA**, *-ej* – niewielka uliczka między ul. Północną a Pomorską, wytyczona w l. 70. XIX w. przez kupca Salzmanna. Na planie z 1873 r. wymieniona jako → Salzmanna. W l. 80. XIX w. nazwana już Solną. ♦ N. motyw. [ma związek z nazwiskiem właściciela terenów Salzmannem przez skojarzenie z niem. Salz ‘sól’].
- Ludwika SOLSKIEGO** – ulica w sąsiedztwie parku 3 Maja. Istnieje od 1974 r. ♦ N. pam. [Ludwik Solski, 1855–1954, wybitny aktor i reżyser; nosił tytuł Honorowego Dyrektora Teatru Miejskiego w Łodzi].
- ****SOLTYSÓWKA**, *-i* – ulica na Bałutach równoległa do ul. Okopowej, początkowo oznaczana jako Okopowa II. Przemianowana w 1932 r. Zniknęła w l. 80. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. motyw. [soltysówka ‘miejsce związane ze sprawowaniem urzędu sołtysa’].
- SOSNOWA**, *-ej* – ulica poprzeczna do ul. Przybyszewskiego wytyczona w l. 20. XIX w. na terenie dawnej osady Nowa Łódka. Nazwę zyskała na pocz. XX w. ♦ N. konw. [sosna ‘gatunek drzewa’]; temat.
- SOWIA**, *-ej* – mała uliczka na Polesiu znana od 1921 r. ♦ N. konw. [sowa ‘ptak drapieżny’]; temat.
- Józefa SOWIŃSKIEGO** – wschodnia poprzeczna ul. Zgierskiej granicząca z → Radogoszczem, stąd pierwotna nazwa → Radogoska. W 1929 r. zyskała imię Sowińskiego. ♦ N. pam. [Józef Sowiński, 1777–1831, gen. uczestnik powstania kościuszkowskiego i listopadowego].
- ***SPACERNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [oddawała przeznaczenie i charakter ulicy]; → **Pasterska**.

- SPACEROWA**, *-ej* – mała uliczka na Bałutach znana od 1910 r. ♦ N. motyw., j.w.; zob. też aleja **Kościuszki**.
- ***Ogród SPACEROWY**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [j.w.]; → park **Źródlika**.
- ***SPOKOJNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica cicha, mało uczęszczana]; → **Minerska**.
- SPORNA**, *-ej* – ulica wytyczona w l. 70. XIX w. na terenie dawnej osady smolarskiej → Kusy Kąt położonej w pobliżu drogi do Brzezin (dziś Wojska Polskiego). W 1910 r. część ulicy nosi jeszcze starą nazwę osady, a jej początek już nazywa się Sporną. Ul. Kusy Kąt znika w l. 60. XX w. pod zabudowaniami WAM. ♦ N. motyw. [teren, na którym ulica powstała był przedmiotem sporu między sukcesorami pierwszych właścicieli współników].
- ***SPORTOWA**, *-ej* – ♦ N. konw. [sport ‘ćwiczenia i gry służące podnoszeniu i nabywaniu sprawności fizycznej’]; → **Dziewanny**.
- ****SPÓŁDZIELCZA**, *-ej* – niewielka uliczka na tyłach parku Reymonta powstała w 1936 r. Zniknęła w l. 80. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. konw. [spółdzielnia ‘zrzeszenie osób prowadzących określoną działalność gospodarczą w interesie swych członków’].
- SPRAWIEDLIWA**, *-ej* – ulica wytyczona w końcu XIX w. jako granica wschodnia Żubardzia stąd jej pierwsza nazwa → Graniczna. W 1920 r. przemianowana na → Konopnickiej, a w 1946 r. na Sprawiedliwą. ♦ N. motyw. [przypuszcza się, że nazwa upamiętnia sprawiedliwy podział spornego lasu, dokonany sądownie w 1834 r., zgodnie z którym wschodnia część Żubardzia przyznana została właścicielom Bałut, zachodnia zaś właścicielowi Radogoszcza].
- SREBRNA**, *-ej* – ulica równoległa do ul. Limanowskiego po północnej stronie, znana pod tą nazwą od 1910 r. ♦ N. konw. metaf. [srebrny ‘mający kolor srebra, wykonany ze srebra’; nazwa tematycznie nawiązuje do przecznicy ul. Złotej].
- SREBRZYŃSKA**, *-ej* – fragment starej Drogi Srebrzyńskiej. Na planach widoczna od 1896 r. ♦ N. motyw. [ulica prowadziła do dawnej wsi szlacheckiej Srebrna, założonej ok. 1540 r., w której granicach położona była wieś Złotno (obecnie Stare Złotno). Częściowo w granicach Łodzi od 1 stycznia 1988 r.].
- ***Wacława STACHIEWICZA** – ♦ N. pam. [Wacław Stachiewicz, 1894–1973, generał, legionista]; → **Krzywickiego**.
- Leopolda STAFFA** – niewielka ulica na Dąbrowie wytyczona w 1963 r. w związku z budową osiedla mieszkaniowego. ♦ N. pam. [Leopold Staff, 1878–1957, poeta, autor symbolistycznych dramatów poetyckich, tłumacz].
- ***Józefa STALINA** – ♦ N. pam. [Józef Stalin. właśc. Iosif Dżugaszwili, 1878–1953, marszałek, komunistyczny przywódca Związku Radzieckiego]; → aleja **Piłsudskiego**.
- STALOWA**, *-ej* – ulica na Marysinie wytyczona w 1930 r. ♦ N. konw. [stal ‘stop żelaza z węglem i innymi pierwiastkami’].
- Stanisława STANDEGO** – ulica wytyczona w 1969 r. w czasie powstawania osiedla mieszkaniowego na Dąbrowie. ♦ N. pam. [Stanisław Stande, 1897–1939, poeta, współtwórca polskiej poezji rewolucyjnej].

***STANISŁAWA** – ♦ N. konw. [Stanisław, imię męskie]; → **Kraszewskiego**, → **Reja**.

****Jana STANISŁAWSKIEGO** – ulica na Dąbrowie zyskała nazwę w 1933 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. pam. [Jan Stanisławski, 1860–1907, malarz, pejzażysta].

****STARA**, *-ej* – ♦ N. konw. [stary ‘nienowowy, od dawna istniejący’]; → **Letnia**.

****STARA WIEŚ** // **STARA ŁÓDŹ**, *-ej*, *Wsi* // *Łodzi* – ♦ N. motyw. [czł. *stara* zaczął być w użyciu po założeniu w pobliżu nowej osady, miasta Łodzi; czł. *wieś* kulturowy]; zob. część opisowa.

***STARA RZEKA**, *-ej*, *-i* – ♦ N. motyw. [nazwa strukturalnie i semantycznie analogiczna do nazwy miejscowości Stara Wieś, przez którą przepływa]; → **Łódka**.

STARE CHOJNY → **Chojny Stare**.

STARE GÓRKI → **Górki Stare**.

STARE MIASTO, *-ego*, *-a* – obszar zabudowy miejskiej Łodzi rolniczej z centralnie położonym placem targowym i kościołem. „Najstarsze siedlisko miejskie, wydzielone w roku 1414 z części areалу rolnego wsi Łodzian [...] Określenie »stare miasto« pojawiło się zaraz po roku 1821, gdy rozpoczęto wytyczanie działek i budowę pierwszych domów nowozakładanej Osady Sukienniczej” [Obj]. ♦ N. motyw. [kulturowa].

STARE MOSKULE → **Moskule Stare**.

STARE POLESIE → **Polesie Stare**.

STARE ROKICIE → **Rokicie Stare**.

STARE ZŁOTNO → **Złotno Stare**.

****STAROMIEJSKA**, *-ej* – jedna z siedmiu – obok Bałut, Chojen, Polesia, Rudy, Śródmieścia, Widzewa – głównych dzielnic administracyjnych miasta, wydzielona w 1946 r., poświadczona jeszcze na mapie z 1956 r. ♦ N. motyw. [w jej skład wchodziło → **Stare Miasto**].

Osiedle STAROMIEJSKIE, *-a*, *-ego* – dzielnica mieszkaniowa na Bałutach. „Budowę pierwszej powojennej dzielnicy mieszkaniowej na omawianym obszarze przeprowadzono w latach 1949–1956 na Starym Mieście. W otoczeniu rynku staromiejskiego i placu Kościelnego powstało wtedy niewielkie osiedle, zwane Staromiejskim, z licznymi adaptacjami starych kamienic” [Mm, 243]. ♦ N. motyw. [osiedle znajduje się na Starym Mieście].

Park STAROMIEJSKI, *-u*, *-ego* – założony w 1951 r. na miejscu wyburzonych przez Niemców zabudowań należących do biedoty żydowskiej, istniejących na obrzeżach Starego Miasta. Potocznie zwany przez łodzian parkiem Śledzia z uwagi na znajdujące się tam dawniej piwnice sklepów m.in. ze śledziami. W 1956 r. zyskał nazwę park → Bieruta, lecz nie była ona w użyciu, oficjalnie zniesiona w 1990 r. ♦ N. motyw. lokal. [park położony w sąsiedztwie Starego Miasta].

- STAROSIKAWSKA // STARA SIKAWSKA**, *-ej* – ulica istniejąca na Dołach od początku XX w. Na planach z 1913 r. widoczna jako → Sikawska. Po wyprostowaniu biegu ulic i powstaniu w sąsiedztwie ulicy Nowo-Sikowskiej, od 1929 r. nazywana → Stara Sikawska, a następnie → Staro-Sikawska. W 1971 r. zachodnia część tej ulicy (od ul. Głowackiego na zach.) otrzymała imię majora Sucharskiego. Część wschodnia zachowała starą nazwę. ♦ N. motyw. [dawna ul. Sikawska po utworzeniu w jej pobliżu nowej ulicy, którą nazwano → Nowo-Sikawska otrzymała człon *staro*]; → **Sucharskiego**.
- ***STARO-TARGOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [dawna ul. Targowa po nazwaniu przedłużenia Nowo-Targową otrzymała człon *staro*. Nazwa obecna tylko na mapie z 1921 r.]; → **Sterlinga**.
- ***STARO-WÓLCZAŃSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [po wyprostowaniu ulicy Wólczańskiej pozostały fragment dawnego jej biegu nazwano Staro-Wólczańską]; → **Skrzywana**.
- ***STAROWIEJSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [rzeka płynęła przez obszar zwany Starą Wsią]. → **Łódka**.
- STARY RYNEK**, *-ego, -u* – dawniej centralny plac Łodzi rolniczej o funkcji handlowej. Nazwa Stary Rynek pojawia się w 1826 r. po założeniu Nowego Rynku. W dwudziestoleciu międzywojennym stracił funkcję targowiska. Targ został przeniesiony na Rynek Bałucki. Obecnie zajmuje pow. 0, 95 ha ♦ N. motyw.
- Stanisława STASZICA** – ulica wytyczona na początku XX w. w sąsiedztwie ul. Marysińskiej, stąd jej wcześniejsza nazwa → Nowo-Marysińska. W 1933 r. przemianowana na Staszica ♦ N. pam. [Stanisław Staszic, 1755–1826, ksiądz, uczony, działacz, pisarz polityczny i gospodarczy, jeden z głównych ideologów polskiego oświecenia, autor pierwszego opisu terenów wokół Łodzi wskazującego ich przydatność do rozwoju przemysłu włókienniczego].
- Park im. Stanisława STASZICA** – niewielki (ok. 3,5 ha) park w sąsiedztwie dawnej szkoły kupieckiej założony w l. 1899–1901. Początkowo nazywany był Ogrodem → przy ul. Dzielnej lub Parkiem Miejskim → przy Dzielnej. Imię Stanisława Staszica dostał w 1918 r. ♦ N. pam. [Stanisław Staszic, j. w.].
- STAWY JANA** – pierwotnie park otaczający prywatny dworek modrzewiowy z XVIII w. na Chojnach. Stawy są pozostałością dawnego Młyna Chojeńskiego Po II wojnie światowej teren upaństwowiony i włączony w granice Łodzi, a następnie przekształcony w ośrodek wypoczynkowo-rekreacyjny. Na terenie tym znajdowały się dwa duże stawy na rzece Olechówce, obecnie pozostał jeden. ♦ N. pam. [Jan Mulinowicz, bohater łódzkiej legendy, który jako biedny sierota, przygarnięty przez małżeństwo z Krakowa, doszedł do znacznego majątku i powrócił do Łodzi, gdzie m.in. sfinansował renowację kościoła św. Wojciecha mieszczącego się naprzeciw dworku].
- STAWY STEFAŃSKIEGO** – ♦ N. motyw. [Stefański, mieszczanin, pierwszy właściciel stawów]; → park **1 Maja**.

STEFANA – wschodnia przecznica ul. Zgierskiej obecna na planach od 1910 r.
♦ N. konw. [Stefan, imię męskie].

Bohdana STEFANOWSKIEGO – w 1983 r. odcięta południowa część ul. Gdańskiej i nazwana imieniem pierwszego rektora Politechniki Łódzkiej. Wzdłuż ulicy znajdują się zabudowania Politechniki. ♦ N. pam. [Bohdan Stefanowski, 1883–1976, inżynier energetyk, profesor, w l. 1945–1948 rektor PŁ].

Seweryna STERLINGA, wym. Szterlinga – przedłużenie ul. Targowej w kierunku północnym obecne na planie już w 1873 r. pod nazwą → Nowo-Targowej. Wyjątkowo na planie z 1921 r. być może pomyłkowo zaznaczona jako Staro-Targowa. W 1933 r. otrzymała imię Sterlinga. ♦ N. pam. [Seweryn Sterling, 1860–1932, lekarz pracujący w szpitalu mieszczącym się przy tej ulicy. Zasłużony pracownik łódzkiej służby zdrowia, popularyzator higieny społecznej i oświaty sanitarnej].

STOCKA, *-ej* – niewielka uliczka w pobliżu ul. Przybyszewskiego. Znana od 1932 r. ♦ N. konw. [nazwa związana z miejscem → Stoki].

***STODOLNA // STODOLNIANA**, *-ej* – ulica obecna na planach w 1821 r. Nazwa urzędowo zatwierdzona w 1863 r. Biegła w miejscu wschodniej jezdni ul. Zachodniej na odcinku od ul. Lutomierskiej do linii rzeki Łódki. Część zniwelowana w połowie XIX w. Pozostała część w l. 50. XX w. weszła w skład ul. Zachodniej, stanowiąc jej przedłużenie. ♦ N. motyw. [stodoła ‘budynek gospodarski służący do przechowywania zboża, słomy, siana itd’; w przeszłości stały przy niej stodoły mieszczan łódzkich]; → **Zachodnia**.

***STOIŃSKIEGO** – ♦ N. motyw. lub pam. [Stoiński (?), nie udało się znaleźć informacji o tym patronie]; → **Warneńska**.

STOKI, *-ów* – dawna wieś szlachecka, założona na miejscu wykarczowanej dąbrowy między 1369 a 1390 r. Pierwsza informacja o tej miejscowości pochodzi z 1390 r. Do połowy XVI w. majątek ziemiańskiej rodziny Stokowskich. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie dzielnica mieszkaniowa położona w północno-wschodniej części miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Widzew, w rejonie ulic: Telefonicznej, Pomorskiej. Najwyższy obszar Wzniesień Łódzkich. Ulice na tym osiedlu mają nazwy związane w górami i Zakopanem np.: Lawinowa, Dolina Kościeliska, Morskie Oko, Krupówki, Giewont, Wichrowa. ♦ N. motyw. [topograficzna. Pochodząca od rzeczownika *stok* w znaczeniu ‘wzniesienie, zbocze’ („Nazwa wsi wiązała się z pewnością ze specyficznymi warunkami terenowymi. Wieś leżała bowiem na wzniesieniu wyżyny łódzkiej, dochodzącej tam do około 260 m nad powierzchnię morza”, OdŁ, 259) bądź też w znaczeniu ‘strumień, potok, źródło’ („Dla określenia miejsca, gdzie leżały zabudowania wsi i folwarku Stoki, dość istotne znaczenie może mieć wzmianka z 1666 r., że w środku wsi znajdowały się trzy sadzawki”, ŁDm, 129)]; → **Antoniew Stoki**, → **Budy Stoki**.

***Place STOKI**, *-ów*, *-ów* – na starszych mapach nazwa ta obejmuje część miasta znajdującą się w rejonie ulic: Telefonicznej, Czecha, Janosika, Krokusowej.

- Obecnie teren ten nosi miano Stoki. ♦ N. motyw. [czł. I kulturowy: plac ‘działka budowlana’, czł. II lokalizacyjny; na pocz. XX w. część gruntów dworskich → Stoki została rozparcelowana na place (działki) budowlane].
- STOKOWSKA**, *-ej* – ulica na Dołach będąca przedłużeniem Smutnej znana od 1917 r. Obecnie nazwę tę ma na odcinku od torów kolei obwodowej na wschód. ♦ N. motyw. [ulica prowadziła w kierunku → Stoków].
- STOKROTKI** – ulica na Marysinie wytyczona w 1937 r. ale bez nazwy, którą zyskała w 1946 r. ♦ N. konw. [stokrotka ‘roślina zielna’]; temat.
- STOLARSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu wytyczona na początku XX w. ♦ N. konw. [stolarz ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty z drewna’].
- **STRĄCZKOWA**, *-ej* – niewielka uliczka na Żabieńcu powstała w l. 30. XX w. pod nazwą → Rysia. W 1946 r. przemianowana. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [strączek ‘mały strąk’]; temat.
- *STRUGA**, *-i* – ♦ N. motyw. [struga ‘mała rzeczka, strumień’]; → **Łódka**.
- Andrzeja STRUGA** – ulica wytyczona w 1827 r. jako przecznica ul. Piotrkowskiej. Początkowo w całości nazywana → Przejazd. W 1863 r., gdy przyjęto, że przeciwległe przecznice Piotrkowskiej będą miały odrębne nazwy, nadano, z inicjatywy prezydenta miasta Andrzeja Rosickiego, imię św. → Andrzej. Nieoficjalnie kojarzono ją z osobą prezydenta. W 1945 r. przemianowana na Andrzej Struga, choć w potocznym użyciu, i inaczej niż w innych nazwach pamiątkowych od imienia i nazwiska patrona, skracano nazwę do imienia, a nie nazwiska, zatem w użyciu była wciąż nazwa ul. Andrzej. ♦ N. pam. [Andrzej Strug, właśc. Tadeusz Gałęcki, 1871–1937, pisarz, działacz PPS, autor nowel i powieści z życia polskich rewolucjonistów, m.in. rozgrywających się w Łodzi].
- Park im. Andrzeja STRUGA** – założony na Bałutach w 1900 r. jako prywatny park otaczający willę i browar Ludwika Anstadta. Miasto odkupiło go w 1937 r. i stał się parkiem publicznym. ♦ N. pam. [Andrzej Strug, j. w.].
- STRUMYKOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie początkowo → Łąkowa, od 1929 r. Strumykowa. ♦ N. motyw. [strumyk ‘mały strumień; rzeczka’; ulica położona jest przy rzekach Bzura i Łagiewniczanka; biegnie wzdłuż strumienia Brzoza].
- STRYCHARSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Tuszyńskiej. Obecna na planach od 1930 r. ♦ N. motyw. [strycharz ‘rzemieślnik wyrabiający cegły, ceglarz’ z niem. Ziegelstreicher; w pobliżu mieściła się cegielnia].
- STRYKOWSKA**, *-ej* – ulica biegnąca wzdłuż cmentarzy na Dołach w kierunku podłódzkiej miejscowości Stryków. Południowa przecznica ul. Wojska Polskiego znana jest w 1913 r. jako → Mariańska. W l. 70. XX w. weszła w skład Strykowskiej. Odcinek za torami kolei obwodowej początkowo nosił nazwę → Autostrada. W 1946 r. przemianowana na Strykowską. W 2007 r. odcinek początkowy ulicy od ronda Solidarności do Wojska Polskiego przemianowano na al. Grzegorza → Palki. ♦ N. motyw.

- ***STRZELCÓW KANIOWSKICH** – ♦ N. pam. [28. Pułk Strzelców Kaniowskich – jednostka wojskowa stacjonująca w Łodzi, uczestnicząca w wojnie we wrześniu 1939 r.]; → **28. Pułk Strzelców Kaniowskich**.
- ***Józefa STRZELCZYKA** – ♦ N. pam. [Józef Strzelczyk, 1901–1942, działacz ruchu robotniczego]; → **Senatorska**.
- Skwer im. Związku Strzeleckiego „STRZELEC”** – niewielki zieleniec u zbiegu ulic Traugutta i Kilińskiego, przed gmachem Łódzkiego Domu Kultury. W centrum placu stoi pomnik Józefa Piłsudskiego. Nazwa skweru nawiązuje do dawnej nazwy ul. Romualda → Traugutta. ♦ N. pam. [Związek Strzelecki „Strzelec”, powołany w 1919 r., ściśle związany z obozem piłsudczykowskim. W 1927 r. podporządkowany Państwowemu Urzędowi Wychowania Fizycznego].
- ***STRZELECKA**, *-ej* – ♦ N. pam. [Związek Strzelecki „Strzelec”]; → **Traugutta**.
- Władysława STRZEMIŃSKIEGO** – ulica na Zarzewie wytyczona na nowo powstającym osiedlu mieszkaniowym w 1969 r. ♦ N. pam. [Władysław Strzemiński, 1893–1952, malarz, grafik i teoretyk sztuki związany z Łodzią; współzałożyciel Muzeum Sztuki Współczesnej i Akademii Sztuk Pięknych w Łodzi].
- Skwer im. Władysława STRZEMIŃSKIEGO** – niewielki obszar położony w sąsiedztwie parku Kilińskiego. Nazwa nadana w 1993 r. ♦ N. pam. [Władysław Strzemiński, j.w.].
- ***19 STYCZNIA** – ♦ N. pam. [data wkroczenia wojsk radzieckich do Łodzi w 1945 r. i wyzwolenia miasta spod okupacji niemieckiej]; → Karola **Anstadta**.
- ***Park im. 19 STYCZNIA** – ♦ N. konw., j.w.; → park **Helenów**.
- STYLONOWA**, *-ej* – ulica na Widzewie. Powstała w 1962 r. ♦ N. konw. [stylon ‘włókno poliamidowe stosowane głównie w przemyśle odzieżowym’].
- STYRSKA**, *-ej* – niewielka uliczka na Dołach. Znana od 1933 r. ♦ N. konw. [Styr, rzeka na Ukrainie i Białorusi].
- SUCHA**, *-ej* – ulica na Widzewie. Znana od 1910 r. ♦ N. motyw. [suchy ‘pozbawiony wilgoci; wyschły’; ulica o suchym podłożu].
- Henryka SUCHARSKIEGO** – ulica istniejąca na Dołach od początku XX w. Na planach z 1913 r. widoczna jako → Nowo-Sikawska, od 1929 r. nazywana → Stara Sikawska, a następnie → Staro-Sikawska. W 1971 r. zachodnia część tej ulicy otrzymała imię majora Sucharskiego. Część wschodnia zachowała starą nazwę. ♦ N. pam. [Henryk Sucharski, 1898–1946, dowódca bohaterkiej obrony Westerplatte w dniach 1–7 IX 1939 r.].
- SUKIENNICZA**, *-ej* – ulica na Bałutach znana od 1932 r. ♦ N. konw. [sukiennik ‘człowiek zajmujący się wyrobem sukna’].
- ***Aleksandra SUŁKIEWICZA** – ♦ N. pam. [Aleksander Sułkiewicz, 1867–1916, działacz socjalistyczny i niepodległościowy]; → **Bardowskiego**.
- Józefa SUŁKOWSKIEGO** – ulica na Zdrowiu, w 1921 r. widoczna na planie jako → Biedermanna. W 1932 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Józef Sułkowski, 1773–1798, generał, adiutant Napoleona, uczestnik wojen napoleońskich].
- SUMOWA**, *-ej* – ulica na Rokiciu Nowym powstała w 1946 r. ♦ N. konw. [sum ‘drapieżna ryba’].

- SUROWCOWA**, *-ej* – ulica na Stokach nazwana w 1946 r. ♦ N. konw. [surowiec ‘materiał naturalny, podlegający dalszej przeróbce przemysłowej’].
- SUWALSKA**, *-ej* – ulica wytyczona w l. 20. XIX w. jako przecznica ul. Przybyszewskiego. Nazwana na początku XX w. ♦ N. konw. [Suwałki, miasto nad Czarną Hańczą, w woj. podlaskim]; temat.
- SWOJSKA**, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego znana od 1913 r. ♦ N. konw. metaf. [swojski ‘zwykły, oswojony’].
- Rondo SYBIRAKÓW** – skrzyżowanie na przecięciu ulic Przybyszewskiego i Puszkina. Nazwa nadana w 1997 r. ♦ N. pam. [sybiracy ‘zesłani w przeszłości na Syberię’].
- **SYMBOLICZNA**, *-ej* – ulica na Polesiu nazwana w 1936 r. imieniem Jana → Krukowieckiego. W 1946 r. przemianowana. Zniknęła w l. 70 pod ogrodem botanicznym. ♦ N. konw. [symbol ‘znak umowny’].
- Władysława SYROKOMLI** – ulica na Mani powstała jako → Wiśniowa. W 1930 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Władysław Syrokomla, właśc. Ludwik Kondratowicz, 1823–1862, poeta, tłumacz].
- SZAMOTULSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu znana od 1933 r. ♦ N. konw. [Szamotuły, miasto nad Samą, w woj. wielkopolskim]; temat.
- SZARA**, *-ej* – niewielka uliczka na Chojnach, widoczna na planach od 1913 r. ♦ N. konw. metaf. [szary ‘pozbawiony wyrazistych cech; nieciekawý, bezbarwny’].
- Park im. SZARYCH SZEREGÓW** – utworzony w l. 60. XX w. na zrekulturowanych terenach dawnych wyrobisk i wysypisk. W 1963 r. nazwany parkiem → Promienistych na cześć młodzieżowego łódzkiego oddziału Gwardii Ludowej. W 1994 r. przemianowany. ♦ N. pam. [Szare Szeregi, kryptonim ZHP w konspiracji w l. 1939–1945].
- SZCZUCIŃSKA**, *-ej* – niewielka uliczka w pobliżu ul. Przybyszewskiego. Znana pod tą nazwą od 1936 r. ♦ N. konw. [Szczucin, miasto przemysłowe w woj. małopolskim].
- *SZEFERA || SZEJERA** – ♦ N. motyw. [Szefer, właściciel gruntów]; → **Szymonowica**.
- Zygmunta SZENDZIELARZA** – ulica powstała w l. 20. XX w. na Starym Mieście w sąsiedztwie ul. Dworskiej jako → Przy Dworska. W 1929 r. jej część przemianowano na św. → Wincentego. W 1955 r. zyskała imię Alfreda → Lampego, a w 1990 r. obecną nazwę ♦ N. pam. [Zygmunt Szendzielarz, pseud. Łupaszka, 1910–1951, major, dowódca 5. Wileńskiej Brygady Armii Krajowej].
- Lucjana SZENWALDA** – zachodnia przecznica ul. Rzgowskiej, obecna na planie w 1921 r. jako → Marszałkowska. W 1951 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Lucjan Szenwald, 1909–1944, poeta, członek grupy poetyckiej Kwadryga; autor wierszy agitacyjno-politycznych i liryki patriotycznej].
- SZEWSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach znana od 1934 r. ♦ N. konw. [szewc ‘osoba zajmująca się wyrobem i naprawą obuwia’].

- SZKLANA**, *-ej* – ulica na Marysinie powstała jako → Nowo-Szopena, od 1931 r. nowa nazwa. ♦ N. konw. metaf. [szklany ‘zrobiony ze szkła, kruchy’].
- SZKLARSKA**, *-ej* – ulica na Marysinie powstała w 1932 r. ♦ N. konw. [szklarz ‘osoba zajmująca się produkcją wyrobów ze szkła’].
- ***SZKOLNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [prowadziła do szkoły założonej dla dzieci robotników fabryki Poznańskiego]; → **Mielczarskiego**.
- ***SZLACHECKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [szlachta ‘w dawnej Polsce uprzywilejowany stan społeczny’]; → **Wieczność**, → **Wileńska**.
- ***SZLEZYNG** → **Ślązaki**.
- ***SZMITA** // **SZMYDTA** // **SZMIDTA** – ♦ N. motyw. [Szmidt, właściciel terenów]; → **Bukowa**.
- ***SZNERA** // **SZNEJA** – ♦ N. motyw. [właściciel gruntów, na których ulica została wytyczona]; → **Sędziowska**.
- Stefana SZOLC-ROGOZIŃSKIEGO** – niewielka ulica na Rokiciu istniejąca od 1936 r. ♦ N. pam. [Stefan Szolc-Rogoziński, 1861–1896, podróżnik, badacz Afryki, założyciel Muzeum Etnograficznego w Warszawie].
- ***SZOPENA** – ♦ N. pam. [być może pisownia nazwy wynika z zastosowania polskiej ortografii nazwiska Chopin. Możliwe też, że nazwa ma charakter dzierżawczy i pochodzi od nazwiska Szoppen. Był to początkowo nadburmistrz, a od 1915 r. burmistrz Łodzi]; → **Chopina**.
- ***SZOSA PABIANICKA**, *-y, -ej* – ♦ N. motyw. [droga prowadząca do podłódzkiej miejscowości Pabianice]; → **Pabianicka**.
- ***SZOSA ROKICIŃSKA**, *-y, -ej* → **Rokicińska Szosa**.
- SZPITALNA**, *-ej* – ulica na Widzewie wytyczona na początku XX w. ♦ N. motyw. [mieścił się przy niej założony w 1886 r. szpital fabryczny przy zakładach Towarzystwa Akcyjnego Heinzla i Kunitzera].
- ***Plac SZPITALNY**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [przy południowej pierzei placu znajdował się pierwszy w Łodzi miejski szpital]; → plac **Katedralny**.
- ***SZTARKA** – ♦ N. motyw. [Sztark, właściciel gruntów]; → **Rybna**.
- Arego SZTERNFELDA** – ♦ N. pam. [Ary Szternfeld, 1905–1980, jeden z pionierów kosmonautyki, pochodził z Sieradza, miejscowości leżącej w woj. łódzkim]; → św. **Wojciecha**.
- ***Pasaż SZULCA** – ♦ N. motyw. [Szulc, właściciel terenu]; → aleja **1 Maja**.
- Skwer im. Jadwigi SZUSTROWEJ** – obszar o pow. 1,39 ha u zbiegu ulic Wojska Polskiego i Pankiewicza. Założony w 1960 r. na gruncie przylegającym do szpitala dziecięcego im. M. Konopnickiej jako pas zieleni izolujący go od ruchliwej ulicy. Nazwa nadana w 1977 r. ♦ N. pam. [Jadwiga Szustrowa, 1890–1961, profesor, wybitna lekarka i działaczka społeczna o dużych zasługach w leczeniu gruźlicy i innych chorób płucnych u dzieci łódzkich].
- ****SZYDŁOWA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona na przedłużeniu ul. Młynarskiej i nazwana w 1961 r. Zniknęła w l. 70. XX w. pod nowa zabudową. ♦ N. konw. [szydło ‘gruba igła do szycia twardego tworzywa stosowana przez szewców’].

Edwarda SZYMAŃSKIEGO – ulica na Dąbrowie nazwana w 1946 r. ♦ N. pam. [Edward Szymański, 1907–1943, poeta i satyryk; twórca poezji rewolucyjnej. Zginął w Oświęcimiu].

Szymona SZYMONOWICA – poprzeczna ulica między ul. Tuszyńską a Rzgowską. Istnieje na planach od 1910 r. pod nazwą → Szefera // Szejera. W 1932 r. nadano obecne imię. ♦ N. pam. [Szymon Szymonowic, 1558–1629, poeta, autor sielanek].

Ś

Piotra ŚCIEGIENNEGO – północna przecznica ul. Wojska Polskiego tuż przy kolei obwodowej, nazwana w 1945 r. ♦ N. pam. [Piotr Ściegienny, 1801–1890, ksiądz, działacz patriotyczny i społeczny, organizator tajnego związku chłopskiego przygotowującego powstanie narodowe i przemiany społeczne].

ŚLĄSKA, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej, biegła przez wieś Julianów, stąd jej pierwotna nazwa → Julianowska. Gdy w 1918 r. włączono do Łodzi Bałuty z istniejącą tam ul. Julianowską, tej w 1920 r. zmieniono nazwę na Śląską. ♦ N. konw. [Śląsk, dzielnica historyczna Polski w dorzeczu górnej i środkowej Odry, we wczesnym średniowieczu zamieszкана przez liczne plemiona zachodniosłowiańskie, m. in. przez Ślęzan].

***ŚLĄZAKI**, *-ów* // ***SZLEZYNG**, *-u* – dawna, założona w 1828 r. kolonia sprowadzonych ze Śląska 100 rodzin tkaczy lnu. Teren Szlezyngu znajdował się w pobliżu dzisiejszego placu Reymonta, w regionie ulic: Przybyszewskiego, Przędzalnianej, Milionowej, Łęczyckiej, Tatrzańskiej. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy Górna, mająca charakter zabudowy ze względu na znajdujące się na jej terenie domy mieszkalne wybudowane dla robotników zatrudnionych w fabrykach włókienniczych. ♦ N. motyw. [od nazwy etnicznej *Ślęzak* oraz geograficznej *Śląsk*, j.w. niem. *Schlesing*].

****ŚLISKA**, *-ej* – niewielka ulica na Polesiu powstała w 1930 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. motyw. [śliski ‘mający gładką powierzchnię, często wilgotną lub oblodzoną’].

ŚLIWOWA, *-ej* – ulica na Marysinie istniejąca od l. 30. XX w. pod nazwą → Chłodna. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [śliwa ‘gatunek drzewa; owoce drzewa’]; temat.

****ŚLUSARSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach w sąsiedztwie ul. Drewnowskiej powstała na pocz. XX w. jako → Krótka-Drewnowska. W 1932 r. przemianowana. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [ślusarz ‘rzemieślnik wyrabiający zamki, okucia, drobne części maszyn’].

Edwarda ŚMIGŁEGO → aleja im. Edwarda **Rydz**a-Śmigłego.

- ***ŚREDNIA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [średni ‘znajdujący się pośrodku między dużym a małym; pośredni pod względem wielkości, miary itd.’ ulica biegnie pomiędzy południową i północną częścią osady]; → **Pomorska**.
- ***ŚRODKOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [środkowy ‘znajdujący się pomiędzy czymś’; ulica wytyczona jako środkowa linia w układzie równoleżnikowym nowego osiedla]; → **Boya-Żeleńskiego**.
- ***ŚRÓDMIEJSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica usytuowana w centrum, w śródmieściu miasta]; → **Więckowskiego**.
- ŚRÓDMIEŚCIE**, *-a* – kształtująca się w XIX w. dzielnica, na terenie której powstawała Łódź przemysłowa. Do 1940 r. funkcjonuje jako termin tradycyjny, gdyż dzielnic administracyjnych wówczas nie było. W okresie okupacji niemieckiej obszar określany jako Mitte. Obecnie dzielnica administracyjna miasta. W l. 1946–1953 jedna z trzech dzielnic w podziale administracyjnym miasta na Północ – Śródmieście – Południe. Jej granice wyznaczała wówczas kolej obwodowa. Następnie w l. 1954–1959 jako jedna z siedmiu – obok Bałut, Chojen, Polesia, Rudy (Pabianickiej), Staromiejskiej, Widzewa – głównych dzielnic miasta. Potwierdzona także w nowym podziale administracyjnym Łodzi – od 1960 r. jako jedna z pięciu – obok Bałut, Widzewa, Górnej, Polesia – głównych jego dzielnic. ♦ N. motyw. [śródmieście ‘centralna część miasta’; dzielnica usytuowane w centrum miasta].
- ***Karola ŚWIERCZEWSKIEGO** – ♦ N. pam. [Karol Świerczewski, 1897–1947, generał, uczestnik rewolucji październikowej 1917 r. i walk o wolność Hiszpanii, współtwórca armii polskiej w ZSRR]; → **Radwańska**.
- ŚWIERKOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana jako → Dębowa. Od 1929 r. nowa nazwa. ♦ N. konw. [świerk ‘gatunek drzewa iglastego’]; temat.
- ****ŚWIĘTOKRZYSKA**, *-ej* – uliczka prowadząca do kościoła pw. Podwyższenia Świątego Krzyża wytyczona w 1936 r. W 1951 r. weszła w skład → placu Komuny Paryskiej. ♦ N. motyw. [przymiotnik *świętokrzyski* pochodzi od nazwy *Święty Krzyż*].
- ***Park ŚWIĘTOKRZYSKI**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [w pobliżu znajduje się kościół pw. Podwyższenia Świątego Krzyża]; → park im. Henryka **Sienkiewicza**.

T

- Rabindranatha TAGOREGO** – niewielka ulica odchodząca od ronda Lotników Lwowskich wytyczona w 1959 r. ♦ N. pam. [Rabindranath Tagore, 1861–1941, indyjski poeta, pisarz, kompozytor, malarz; laureat Literackiej Nagrody Nobla z 1941 r.].
- TAMKA**, *-i* – północna przecznica ul. Pomorskiej widoczna na planie z 1913 r. jeszcze bez nazwy, a w 1921 r. jako → Morska. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [przeniesiona z nazewnictwa ulic Warszawy].
- ***Plac TANFANIEGO** – ♦ N. motyw. [Józef Tanfani, właściciel hali targowej, wystawionej na placu nazwanym jego imieniem, baron, przedstawiciel

- włoskiego rodu finansistów; dyrektor łódzkiej Fabryki Nici, potem członek jej zarządu]; → plac **Piastowski**.
- TARGOWA**, *-ej* – ulica wytyczona w 1840 r. przy organizacji Nowej Dzielnicy jako droga prowadząca do targowiska publicznego na Wodnym Rynku, a następnie dalej na północ do Targowego Rynku. Na początku XX w. przedłużona w kierunku północnym do ul. Północnej. Część ulicy na północ od Targowego Rynku nazwano Nowo-Targową. ♦ N. motyw.
- ***TARGOWY RYNEK**, *-ego, -u* – ♦ N. motyw. [rynek znajduje się przy ul. Targowej]; → plac **Dąbrowskiego**.
- ****TARNOGRODZKA**, *-ej* – niewielka uliczka na Kuraku. Znana pod tą nazwą od 1936 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [Tarnogród, miasto w woj. lubelskim, gdzie w 1715 r. zawiązano konfederację tarnogrodzką przeciwko wojskom saskim w Polsce].
- ***TARNOPOLSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Tarnopol, miasto na Ukrainie niegdyś w granicach Polski]; → **Przemyska**.
- TARNOWSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Krakowskiej, znana pod tą nazwą od 1921 r. ♦ N. konw. [Tarnów, miasto w pobliżu ujścia Białej do Dunajca w woj. małopolskim]; temat.
- TATRZAŃSKA**, *-ej* – ulica biegnąca od ul. Milionowej wzdłuż wschodniej granicy miasta, stąd pierwotna nazwa → Graniczna. W 1920 r. nazwana Tatrzańską. Z czasem przedłużona w kierunku południowym. ♦ N. konw. [Tatry ‘najwyższe pasmo górskie w łańcuchu Karpat’].
- TELEFONICZNA**, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Strykowskiej biegnąca wzdłuż cmentarzy na Stoki. W 1937 r. ulica pod tą nazwą istniała na Stokach. Po 1945 r. została uporządkowana i połączona z odcinkiem łódzkim. ♦ N. motyw. [ulicą biegła pierwsza zamiejscowa linia telefoniczna do posiadłości właściciela Stoków].
- TEODORA** – ulica na Widzewie powstała w końcu XIX w. ♦ N. konw. [Teodor, imię męskie]; zob. też **Cieszyńska**.
- TEOFILÓW**, *-owa* – dawna kolonia poleśna założona po 1875 r. na obszarze dóbr Kały, zlokalizowana po północnej stronie ul. Aleksandrowskiej, inkorporowana do miasta w 1940 (1946) r. Obecnie dzielnica mieszkaniowa, znajdująca się w zachodnio-północnej części miasta, należąca do dzielnicy administracyjnej Bałuty. W jej składzie można wyznaczyć cztery główne strefy: przemysłową, komunikacyjną, mieszkalną oraz zieleni i rekreacji. Część przemysłowa (tzw. Teofilów Przemysłowy) znajduje się po północnej stronie ul. Aleksandrowskiej. Część mieszkaniowa – położona po południowej stronie ul. Aleksandrowskiej, w rejonie ulic: Rąbieńskiej, Rojnej, Traktorowej, Kaczeńcowej – mimo iż nosi nazwę Teofilów, zbudowana została na terenach dawnych wsi Żabieniec, Budy Kałowskie, Grabieniec. W l. 1963–1973 wybudowane zostały na jej obszarze trzy osiedla blokowe: im. W. Reymonta, im. S. Żeromskiego oraz im. M. Konopnickiej.

- ♦ N. dwuznaczna. [dzierzawcza lub konwencjonalna, utworzona za pomocą przyrostka *-ów* od imienia *Teofil*].
- ***TEPFERA // TEPPERA** – ♦ N. motyw. [Tepfer // Tepper, właściciel gruntów na których ulica została wytyczona]; → **Zduńska**.
- Św. **TERESY OD DZIECIĄTKA JEZUS** – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej o nazwie św. Teresy znana od l. 30. XX w., odkąd mieści się przy niej klasztor Sióstr Karmelitanek Bosych. W 1991 r. nazwę uściślono dodając określenie „od Dzieciątka Jezus”. ♦ N. motyw. [przy ulicy znajduje się klasztor, którego patronką jest św. Teresa z Lisieux, 1871–1897, francuska karmelitanka, mistyczka, przyjęła imię zakonne Teresy od Dzieciątka Jezus i od Świętego Oblicza, patronka Francji, kanonizowana w 1925 r.].
- Kazimierza TETMAJERA** → Kazimierza **Przerwy-Tetmajera**.
- ***Ernesta THÄLMANNA**, wym. Telmana – ♦ N. pam. [Ernst Thälmann, 1886–1944, polityk niemiecki]; → aleja **Wyszyńskiego**.
- ***Rondo im. Hermana S. TITOWA** – ♦ N. pam. [Herman S. Titow, 1935–2000, radziecki kosmonauta, który jako pierwszy przebywał na orbicie całą dobę i ręcznie sterował statkiem kosmicznym; nazwa nadana z okazji wizyty kosmonauty w Łodzi]; → Rondo **Lotników Lwowskich**.
- TKACKA**, *-ej* – ulica w sąsiedztwie parku 3 Maja. Widoczna na planach w 1910 r. ♦ N. konw. [tkacz ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem tkanin; robotnik w tkalni’].
- TOKARSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona w 1946 r. ♦ N. konw. [tokarz ‘robotnik wyspecjalizowany w obsłudze tokarni’].
- Michała TOKARZEWSKIEGO** – wschodnia przecznica ul. Łagiewnickiej. Powstała w 1920 r. z dawnej uliczki → Przy Kielma i fragmentu ul. → Kielma znanej od 1910 r. ♦ N. pam. [Michał Tokarzewski, 1821–1890, działacz polityczny, uczestnik spisku Piotra Ściegiennego, zesłany na Syberię; powstaniec styczniowy].
- ***TOMASZOWSKA**, *-ej* – niewielka ulica na Widzewie powstała w 1932 r. W 1946 r. przemianowana na → Wodociągową. ♦ N. motyw. [Tomaszów Mazowiecki, miasto w woj. łódzkim].
- TOMASZOWSKA**, *-ej* – ulica na Wiskitnie, fragment trasy w kierunku Tomaszowa Mazowieckiego. ♦ N. motyw. [Tomaszów Mazowiecki, j.w.].
- ***TOPOŁOWA** – ♦ N. konw. [topola ‘gatunek drzewa’]; → **Gorzowska**.
- ***TORUŃSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Toruń, miasto położone nad Wisłą, w woj. kujawsko-pomorskim]; → **Ogórkowa**.
- TOWAROWA**, *-ej* – dawniej ulica biegnąca wzdłuż torów kolejowych od obecnej ul. Wróblewskiego na północ, jej przedłużenie otrzymało nazwę → Nowo-Towarowa. W l. 70. XX w. znaczna jej część została wchłonięta przez nową arterię komunikacyjną, noszącą nazwę aleja → Włóknarzy. Nazwę ul. Towarowa zachował tylko jej fragment znajdujący się na wysokości parku Poniatowskiego, na południe od Dworca Kaliskiego. ♦ N. motyw. [ulica

- biegła wzdłuż torów kolejowych i służyła jako miejsce dostaw i wyładunku towarów transportowanych koleją]; → aleja **Włókniarzy**, → **Skarpowa**.
- ***Andrzeja TOWIAŃSKIEGO** – ♦ N. pam. [Andrzej Towiański, 1799–1878, mistyk, założyciel sekty religijno-mistycznej, reprezentant jednego z nurtów mesjanizmu polskiego; od 1840 r. mieszkający za granicą]; → **Obrońców Westerplatte**.
- TRAKTOROWA**, *-ej* – ulica istniejąca od przełomu XIX i XX w. wyznaczała granicę między kolonią Żabieniec a terytorium kolonii Grabieniec, stąd pierwotna nazwa → Graniczna. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [traktor ‘ciągnik; pojazd mechaniczny o dużej sile pociągowej’].
- TRAMWAJOWA**, *-ej* – północna część ul. → Wysokiej odcięta nasypem kolejowym w 1848 r. i nazwana → Nowo-Wysoka. W 1897 r. zaczęto przy niej budować pierwszą w Łodzi zajezdnię tramwajową, od której w 1901 r. zyskała nową nazwę ♦ N. motyw.
- ****Anastazego TRAPSZY** – niewielka ulica między ulicami Wólczańską a Gdańską nazwana w 1934 r. W l. 60. zniknęła pod Halą Sportową. ♦ N. pam. [Anastazy Trapszo, 1832–1898, aktor, reżyser, w l. 40. XIX w. bywał ze swą trupą teatralną w Łodzi].
- Romualda TRAUGUTTA** – wschodnia przecznica ul. Piotrkowskiej. Wytyczona w czasie organizowania osady Łódka. W 1827 r. nazwana → Krótka, ponieważ biegła od Piotrkowskiej do Dzikiej (dziś Sienkiewicza) i była najkrótszą ulicą starej Łodzi. Jej przedłużeniem w kierunku Dworca Fabrycznego była od 1873 r. ul. → Kolejowa zwana też Kolejną, w 1934 r. przemianowana na → Strzelecką. Ul. Krótka w 1920 r. zyskała imię Traugutta, a w 1934 r. nazwą tą objęto także dotychczasową ul. Strzelecką. ♦ N. pam. [Romuald Traugutt, 1826–1864, ostatni dyktator powstania styczniowego, stracony na stokach Cytadeli].
- TRAWICA**, *-y* – niewielki ciek spływający z terenów północnego Radogoszcza uchodzący do Brzozy. Zwany był → Rokitówką. ♦ N. motyw. [trawa ‘gatunki roślin’; nazwa nawiązuje do roślinności podłoża i otoczenia].
- ***TRELENBERGA** – ♦ N. motyw. lub pam. [Trelenberg (?) nie udało się znaleźć informacji o tym patronie]; → **Trenknera**.
- Henryka TRENKNERA** – niewielka ulica na Julianowie widoczna na planie z 1910 r. pod nazwą → Trelenberga. W 1931 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Henryk Trenkner, 1872–1931, lekarz związany z Łodzią. Twórca szpitalnictwa komunalnego w mieście. Pierwszy rektor Uniwersytetu Warszawskiego].
- ***TRĘBACKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [trębacz ‘muzyk grający na trąbce lub trąbie’]; → **Uniwersytecka**.
- TRÓJSKOK**, *-u* – ulica na Retkini wytyczona w 1932 r. ♦ N. konw. [trójskok ‘konkurencja lekkoatletyczna dla mężczyzn’]; temat.
- TRWAŁA**, *-ej* – niewielka ulica na Kuraku, znana pod tą nazwą od 1930 r. ♦ N. konw. metaf. [trwały ‘nie ulegający zmianom, stały, ciągły’].
- ****TUCHOLSKA**, *-ej* – ulica na Dąbrowie wytyczona i nazwana w l. 30 XX w. W l. 80. XX w. zniknęła pod osiedlem mieszkalnym. ♦ N. konw. [Tuchola, miasto w woj. kujawsko-pomorskim].

- TULIPANOWA**, *-ej* – ulica na Marysinie znana w 1937 r. jako → Moniuszki. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [tulipan ‘roślina ozdobna z rodziny liliowatych’]; temat.
- TUNELOWA**, *-ej* – ulica na Widzewie poprzeczna do ul. Piłsudskiego. Istnieje od początku XX w. Obecnie pozostała tylko część ulicy na północ od Piłsudskiego. ♦ N. motyw. [tunelem pod ulicą przepływała rzeka Jasień].
- TUROSZOWSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu wytyczona w 1964 r. ♦ N. konw. [Turoszów, miasto na Dolnym Śląsku, centrum Turoszowskiego Zagłębia Węgla Brunatnego].
- TURZA**, *-ej* – północna przecznica ul. Milionowej w sąsiedztwie kolei obwodowej. Nazwana w 1933 r. podobnie jak sąsiednie ulice o nazwach zbliżonych tematycznie. ♦ N. konw. [tur ‘wymarły ssak z rodziny pustużców’]; temat.
- TUSZYŃSKA**, *-ej* – ulica równoległa do Rzgowskiej, prowadząca w kierunku podłódzkiej miejscowości Tuszyn, aczkolwiek do niej nie dochodzi, kończy się na Chojnach. Nazwa zatwierdzona urzędowo w 1863 r. ♦ N. motyw.
- Juliana TUWIMA** – wschodnia przecznica ul. Piotrkowskiej. Istnieje od 1827 r. jako → Przejazd i zaczynała się wówczas przy ul. Wólczańskiej. Początkowo stanowiła drogę z kolonii prządków lnu do osady tkaczy i Nowego Miasta. W 1937 r. przemianowana na Ignacego → Daszyńskiego, a w końcu 1947 r. przywrócono nazwę Przejazd. W 1954 r. po śmierci J. Tuwima zmieniono jej nazwę na obecną. ♦ N. pam. [Julian Tuwim, 1894–1953, łódzianin, poeta, współtwórca grupy Skamander].
- Stanisława TYBURY** – ulica na Żubardziu wytyczona w l. 60. XX w. ♦ N. pam. [Stanisław Tybura, pseud. Orzeł, Kozioł, Zieliński, 1876–1940, działacz komunistyczny, skazany na trzy lata ciężkiego więzienia za udział w akcji wyborczej Związku Proletariatu Miast i Wsi do rad miejskich i kas chorych w 1923 r.].
- **TYCHOWSKA**, *-ej* – niewielka ulica na wschód od Pabianickiej. Istniała od 1936 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod zabudową szpitala im. Kopernika. ♦ N. konw. [Tychy, miasto w woj. śląskim].
- TYLNA**, *-ej* – ulica wytyczona w 1827 r. w czasie urzędowania osady Łódka. Obecnie łączy ulice Sienkiewicza i Kilińskiego. Widoczna na planie regulacyjnym z 1841 r. ♦ N. motyw. [tylny ‘znajdujący się w tyle czegoś’; wyznaczała tylną granicę osady prządków lnu i określała położenie ulicy względem ul. Emilii].
- *TYMCZASOWA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [tymczasowy ‘chwilowy, nie na stałe, mający trwać tylko przez krótki czas’]; → **Kruczkowskiego**.
- Wincentego TYMIENIECKIEGO** – wschodnia przecznica ul. Piotrkowskiej wytyczona w 1825 r. pod płacę dla nowej osady Łódka. Nazwana w 1837 r. → Emilii ponoć na pamiątkę żony ówczesnego burmistrza Emilii Traeger, choć nazywali ją także św. Emilii. Ta forma zatwierdzona w 1863 r. Na planie z 1847 r. przedłużenie ulicy od ul. Widzewskiej na wschód do przędzalni Wendischa nosiło nazwę → Przędzalniana. Od 1883 r. nazwę św. Emilii ma ulica na całej

długości. W 1935 r. po śmierci pierwszego biskupa łódzkiego nadano jej jego imię. W 1951 r. przemianowana na → 8 Marca. W 1990 r. przywrócono nazwę Tymienieckiego ♦ N. pam. [Wincenty Tymieniecki, 1871–1934, ksiądz, pierwszy łódzki biskup, budowniczy katedry, pierwszy proboszcz katedralnej parafii, znany z charytatywnej i oświatowej pracy wśród robotników].

Osiedle im. TYSIĄCLECIA PAŃSTWA POLSKIEGO – osiedle mieszkaniowe na Dąbrowie, w dzielnicy administracyjnej Górna, w rejonie ulic: Śląskiej, Broniewskiego, Tatrzańskiej. Akt erekcyjny pod jego budowę tego wmurowano 21 VII 1961 r. ♦ N. pam. [nadana w związku z rocznicą powstania państwa polskiego w 966 r.].

U

Kornela UJEJSKIEGO – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1933 r. ♦ N. pam. [Kornel Ujejski, 1823–1897, poeta, publicysta, działacz polityczny].

UKRYTA, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Tuszyńskiej powstała w l. 30. XX w. jako → Mała. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. motyw. [ukryty ‘niewidoczny, nie dający się zauważyć’; ulica w odróżnieniu od sąsiednich równoległych nie dochodzi do Rzgowskiej, czyli jest od strony głównej arterii dzielnicy ukryta].

****UŁAŃSKA**, *-ej* – ulica na Julianowie nazwana w 1930 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [ułan ‘żołnierz lekkiej kawalerii utworzonej w XVIII w. i istniejącej do II wojny światowej’].

Władysława UMIŃSKIEGO – ulica wytyczona w 1962 r. na Dąbrowie w związku z budowanym osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Władysław Umiński, 1865–1954, pisarz tworzący fantastykę naukową; autor książek dla dzieci i młodzieży].

UNICKA, *-ej* – niewielka uliczka w sąsiedztwie parku Legionów. Istnieje od 1930 r. ♦ N. konw. [unita ‘grekokatolik’].

UNIEJOWSKA, *-ej* – ulica na Żubardziu wytyczona w 1964 r. ♦ N. konw. [Uniejów, miasto nad Wartą w woj. wielkopolskim].

Aleja UNII LUBELSKIEJ – ulica widoczna w 1921 r., biegnąca po zachodniej stronie torów kolei kaliskiej od ul. Karolewskiej do ul. Konstantynowskiej. W 1929 r. przedłużona w kierunku północnym jako dojazd do osiedla im. Montwiłła-Mireckiego. W 1994 r. dotychczasowa nazwa al. Unii została rozszerzona na al. Unii Lubelskiej. ♦ N. pam. [unia lubelska – porozumienie Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego na sejmie w Lublinie w 1569 r.].

UNIWERSYTECKA, *-ej* – ulica wytyczona w l. 40. XIX w. Stanowiła wówczas wschodnią granicę Nowego Miasta. Na początku XX w. nazwana → Trębacką. W 1946 r. przemianowana na Uniwersytecką. ♦ N. motyw. [przy ulicy znajdują się budynki zajmowane przez Uniwersytet Łódzki].

- **UROK**, *-u* – ulica między ulicami Więckowskiego a 1 Maja powstała w 1930 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod nową organizacją przestrzeni. ♦ N. konw. metaf. [urok ‘to, co wywiera przyjemne, estetyczne wrażenie; piękno’].
- URZĘDNICZA**, *-ej* – północna przecznica ul. Limanowskiego wytyczona w l. 70. XIX w. jako prywatna ulica → Rajtera. Przemianowana w 1932 r. ♦ N. konw. [urzędnik ‘osoba pracująca w jakimś urzędzie, sprawująca jakiś urząd, pełniąca funkcje z zakresu administracji’]; temat.

W

- WACŁAWA** – ulica biegnąca wzdłuż kościoła św. Anny widoczna na planie w 1921 r. W 1932 r. przedłużona. ♦ N. konw. [Wacław, imię męskie].
- *WAGNERA // WEGNERA** – ♦ N. motyw. [Andrzej Wagner, właściciel browaru przy ul. Kątnej w końcu XIX w., zapewne także właściciel terenów, przez które biegła ulica’]; → **Krasickiego**, → **Mazowiecka**.
- Zygmunta WALTERA-JANKE** – ulica na Retkini wytyczona w 1987 r. i nazwana al. Władysława → Gomułki. W 1991 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Zygmunt Walter-Janke, 1907–1990, łódzianin, w czasie II wojny światowej szef sztabu okręgu Łódź ZWZ i AK].
- WAŁBRZYSKA**, *-ej* – ulica na Marysinie wzdłuż torów kolei obwodowej. Widoczna na planie z 1937 r. jako → Kapucyńska. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Wałbrzych, miasto górnicze w woj. dolnośląskim].
- Witolda WANDURSKIEGO** – ulica na Zarzewie wytyczona na nowo powstającym osiedlu mieszkaniowym w 1969 r. ♦ N. pam. [Witold Wandurski, 1891–1934, łódzianin, dramaturg, poeta, publicysta, reżyser, działacz polityczny i kulturalno-oświatowy].
- *WANDY** – ♦ N. konw. [Wanda, imię żeńskie]; → aleja **Rydza-Śmigłego**.
- WAPIENNA**, *-ej* – ulica na Kozinach znana od początku XX w. jako → Promyka. Przemianowana w 1920 r. ♦ N. konw. [wapień ‘skała osadowa pochodzenia organicznego lub chemicznego’].
- WARMIŃSKA**, *-ej* – mała uliczka na Bałutach znana od 1933 r. ♦ N. konw. [Warmia, kraina historyczna w dorzeczu środkowej Łyny i Pasłęki].
- WARNEŃSKA**, *-ej* – ulica na Zdrowiu powstała w 1932 r. z dwu ulic → Stoińskiego i → Grabskiego. ♦ N. konw. [Warna, miejsce zwycięskiej bitwy z armią turecką, w której zginął król Polski Władysław III Warneńczyk]; temat.
- WARSZAWSKA**, *-ej* – ulica na Marysinie. Do II wojny światowej administracyjnie poza granicami miasta. ♦ N. konw. [Warszawa od 1596 r. stolica Polski]; zob. też **Praska**.
- Ludwika WARYŃSKIEGO** – ulica na Kozinach znana od początku XX w. jako → Polna. W 1920 r. zyskała imię Waryńskiego, a w 1955 r. Władysława

- Hibnera. Imię Waryńskiego przywrócono w 1991 r. ♦ N. pam. [Ludwik Waryński, 1856–1889, działacz polskiego ruchu robotniczego. Założyciel partii „Proletariat”].
- ***Rondo im. Ludwika WARYŃSKIEGO** – ♦ N. pam. [Ludwik Waryński, j. w.]; → Rondo **Solidarności**.
- ***Wandy WASILEWSKIEJ** – ♦ N. pam. [Wanda Wasilewska, 1905–1964, pisarka, publicystka, działaczka rewolucyjna]; → **Grota-Roweckiego**.
- WAWELSKA**, *-ej* – ulica na Bałutach, północna przecznica dawnej ul. Dworskiej, obecna na planie z 1910 r. jako → Wspólna. Wobec istnienia w sąsiedztwie ul. o takiej samej nazwie przemianowana w 1920 r. ♦ N. konw. [Wawel, wzgórze w Krakowie nad Wisłą, na którym wybudowano gród i siedzibę królów polskich].
- ****WĄSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej znana od początku XX w. W l. 80. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. motyw. [wąski ‘mający niewielką szerokość’].
- ****WĄSKA**, *-ej* – niewielka uliczka na przedłużeniu ul. Stodolnianej znana od pocz. XX w. Weszła w skład Zachodniej wraz ze Stodolnianą. ♦ N. motyw. [wąski, j.w.]; zob. też **Lelewela**, **Zachodnia**.
- ***WEGNERA** → **Wagnera**.
- ***Park WENECJA**, *-u*, *-cji* – ♦ N. motyw. [przeniesiona z włoskiego miasta Wenecja ze względu na pewne podobieństwo krajobrazu]; → park im. Juliusza **Słowackiego**.
- ***WESOŁA**, *-ej* – ♦ N. konw. metaf. [wesoły ‘pobudzający do radości, sprawiający przyjemne wrażenie’]; → **Batorego**, → **Wieńcowa**.
- WĘGŁOWA**, *-ej* – ulica wzdłuż torów kolei fabrycznej. Zaznaczona na planie w 1921 r. ♦ N. motyw. [mieściły się na niej składy węgla do lokomotyw].
- ***WIADUKT**, *-u* – ♦ N. motyw. [wiadukt ‘rodzaj mostu zbudowanego nad przeszkodą terenową, inną niż woda’; tutaj: nad torami kolejowymi]; → **Zaolziańska**.
- WIĄCZYŃ GÓRNY**, *-ynia*, *-ego* – dawna kolonia rolnicza utworzona w okresie rządów pruskich (1793–1806) na gruntach już istniejącej wsi królewskiej Wiączyń Wielki (wieś pochodzi sprzed 1439 r.). Wiączyń Górny, a także dwie inne, utworzone w tym samym czasie kolonie Wiączyń Dolny oraz Nowy Wiączyń, przeznaczone były dla osadników niemieckich. W granicach miasta od 1988 r. Obecnie część miasta położona na jego wschodnich obrzeżach, w rejonie ulic: Malowniczej, Mileszki. ♦ N. niejasna [być może topograficzna, wówczas ma związek z wyrazem *wiąz* ‘gatunek drzewa’; czł. II określa położenie kolonii w stosunku do Wiączynia Dolnego].
- ***WIĄCZYŃ MAŁY**, *-ynia*, *-ego* – ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II określa wielkość wsi i jest dyferencyjny w stosunku do wcześniejszej nazwy Wiączyń Wielki]; → **Nowosolna**.

***WIĄCZYŃSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [prowadząca w kierunku Wiączynia]; → **Łomnicka**.

WIĄZOWA, *-ej* – ulica na Julianowie istniejąca od 1932 r. ♦ N. konw. [wiąz ‘drzewo z rodziny wiązowatych; sadzone często w parkach’]; temat.

***Dzielnica WIĄZOWA**, *-y, -ej* – dawna potoczna nazwa dzielnicy powstałej po 1864 r. na obszarze wyznaczonym ulicami: Curie-Skłodowskiej, Legionów, Pogonowskiego, Żeromskiego. Na jej terenie znajdował się rynek Wiązowy ♦ N. motyw. [ponowiona, zaczerpnięta z nazwy rewiru leśnego Wiązowa, na którego terenie powstała].

***Rynek WIĄZOWY**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [rynek znajdował się w obrębie → Dzielnicy Wiązowej]; → plac **Barlickiego**.

WIDOK, *-u* – niewielka uliczka odchodząca na południe od ul. Wojska Polskiego. Znana od 1910 r. ♦ N. konw. metaf. albo motyw. [ulica, z której roztaczał się piękny widok na okolicę].

WIDZEW, *-a* – dawna wieś, założona ok. 1381 r. – najstarszy zapis o tej wsi pochodzi z 1387 r. – należąca do tzw. klucza łódzkiego. Wcześniejsze postaci nazwy osady to: *Widzewnica* (Wydzewnycza), *Widzów*. Włączana w granice miasta etapami: w 1825, 1840, 1906, 1915, 1940 (1946) r. Obecnie jedna z największych dzielnic mieszkaniowych, położona w południowo-wschodniej części miasta, w rejonie ulic: Rokicińskiej, Puszkina, Przybyszewskiego, Niciarnianej. Także jedna z pięciu – obok Bałut, Górnej, Polesia, Śródmieścia – dzielnic administracyjnych, obejmująca następujące regiony: Widzew, Stoki, Sikawę, od 1988 r. powiększona o: Nowosolną, Mieszki, Wiączyń Górny, Sącieszno, Nery, Andrzejów, Feliksin. ♦ N. motyw. [dzierżawcza; utworzona za pomocą przyrostka *-ew* nazwy osobowej *Widz* (Rosp, 208–209)].

Osiedle WIDZEW WSCHÓD – duże osiedle mieszkaniowe wznoszone od połowy lat 70. XX w. – akt erekcyjny pod jego budowę wmurowany został 20 VII 1975 r. – po południowej stronie ul. Rokicińskiej, na wiejskich dawniej terenach wschodniej części Widzewa, północnych Zarzewa, a także Augustowa. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony; czł. II równy wyrazowi pospolitemu *wschód* ma funkcję kierunkową].

Osiedle WIDZEW ZACHÓD – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy Widzew, jedno z najmłodszych łódzkich osiedli mieszkaniowych; intensywna budowa bloków trwała do połowy lat 80. XX w.; pierwszy fragment oddany do użytku 21 VII 1982 r. Mieszka tu około 50 tys. osób. Znajdują się na nim trzy podosiedla: im. Stefana Batorego, im. Bolesława Chrobrego oraz im. Mieszka I. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony; czł. II równy wyrazowi pospolitemu *zachód* ma funkcję kierunkową].

WIDZEWSKA, *-ej* – ulica na Widzewie. Biegła groblą dawnego młyna Kulam. Oddziela Stary Widzew od wsi Zarzew, stąd pierwotna nazwa → Granicznej. W 1946 r. przemianowana na Widzewską. ♦ N. motyw. [związana z dzielnicą Widzew]; zob. też **Kilińskiego**.

- ***Lasek WIDZEWSKI**, *-u, -ego* – ♦ N. motyw. [czł. II określa lokalizację terenu leśnego w obrębie dzielnicy → Widzew]; → park im. **3 Maja**.
- Park WIDZEWSKI**, *-u, -ego* – niewielki park o pow. 6,9 ha, założony w 1953 r., leży w części na obszarze dawnego siedliska średniowiecznej wsi Widzew oraz tamtejszego młyna wodnego. ♦ N. motyw.
- WIECZNOŚĆ**, *-ci* – ulica na Mani biegnąca wzdłuż cmentarza. W 1921 r. widoczna na planie jeszcze bez nazwy. Potem widnieje jako → Szlachecka. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. motyw. metaf. [wieczność ‘życie pozagrobowe’].
- WIEJSKA**, *-ej* – ulica poprzeczna do Niciarnianej widoczna na planie w 1921 r. bez nazwy, od 1929 r. pod nazwą Wiejska. ♦ N. motyw. [ulica prowadzi do wsi Widzew] lub metaf. [z uwagi na wiejską zabudowę].
- ****WIEJSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu widoczna na planach z 1910 i 1913 r. Potem znika pod zabudowę. ♦ N. motyw. lub metaf. [z uwagi na wiejską zabudowę].
- ***WIEKCYZNA // WIETRZYZNA // WIOTRZYZNA**, *-y* – ♦ N. niejasna [być może związana z pojęciem wiatru, wietrzenia. „Nazwa tej strugi była wyjątkowo nieustabilizowana. Opis parafii zgierskiej z 1784 r. wymienia ją jako Wiekczyznę [...] na planie z 1794 r. figuruje jako Wietrzyzna lub Wiotrzyzna, natomiast na Mapie Kwatermistrzostwa z 1839 r. opisana jest jako Wielczyzna. Za przyjęciem pierwszej z tych nazw przemawia wyjątkowa rzetelność opisu parafii zgierskiej; jest to poza tym źródło »z pierwszej ręki«” (ŁDm, 37)]; → **Wrząca**.
- WIELKOPOLSKA**, *-ej* – ulica równoległa do ul. Limanowskiego powstała w 1932 r. jako przedłużenie ul. Świeżej, z czasem przedłużona w kierunku wschodnim. ♦ N. motyw. [Wielkopolska, historyczna dzielnica Polski, w wieku X centralny ośrodek państwa’; ulica istnieje na terenie, przez który wiodł kiedyś stary szlak handlowy do Wielkopolski].
- Osiedle WIELKOPOLSKA** – osiedle mieszkaniowe oddane do użytku 21 VII 1964 r. Usytuowane w pobliżu stacji kolejowej Łódź Zabieniec, po południowej stronie ul. Limanowskiego. Przez jego teren przebiega ul. Wielkopolska. ♦ N. motyw. [przeniesiona].
- ****WIELUŃSKA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Przybyszewskiego powstała w 1932 r. jako → Wołyńska. Przemianowana w 1951 r. W I. 80. XX w. zniknęła pod osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. konw. [Wieluń, miasto w woj. łódzkim].
- Henryka WIENIAWSKIEGO** – ulica na Rokiciu istniejąca od 1933 r. ♦ N. pam. [Henryk Wieniawski, 1835–1880, wybitny skrzypek i kompozytor].
- ****WIEŃCOWA**, *-ej* – północna przecznica ul. Lutomierskiej powstała w końcu XIX w. jako → Wesoła. W 1946 r. przemianowana na Wieńcowa. W II poł. I. 50. XX w. zniknęła pod przedłużeniem ul. Zachodniej. ♦ N. konw. [wieniec ‘wiązanka w kształcie koła’].

WIERZBOWA, *-ej* – ulica wytyczona na końcu XIX w. jako przedłużenie w kierunku północnym ulicy Przędzalnianej za powstałym w 1848 r. nasypem kolejowym. ♦ N. konw. [wierzba ‘gatunek drzewa’].

Stanisława WIĘCKOWSKIEGO – zachodnia przecznica ul. Piotrkowskiej. Początkowo od 1821 r. nosiła nazwę → Ceglanej, potem → Cegielnianej aż do ul. Gdańskiej (wówczas Długiej). W 1875 r. przedłużona w kierunku zachodnim do ul. Towarowej i nazwana → Nowo-Cegielniana. Z czasem nazwa ta objęła całą zachodnią przecznicę Piotrkowskiej. W 1931 r. przemianowana na → Śródmiejską, a w 1946 r. na Więckowskiego. ♦ N. pam. [Stanisław Więckowski, 1882–1942, pułkownik, naczelny lekarz 28. Pułku Dzieci Łódzkich, działacz społeczny i niepodległościowy związany z Łodzią; pracownik łódzkich szpitali].

Stanisława WIGURY – wschodnia przecznica ul. Piotrkowskiej. Wytyczona w 1827 r. Początkowo słabo zagospodarowana, stąd nazwa → Pusta. Od 1863 r. część ulicy na zachód od Piotrkowskiej zyskała nazwę → Karola. W 1933 r. po katastrofie lotniczej nazwana imieniem jednego z pilotów. ♦ N. pam. [Stanisław Wigura, 1901–1932, pilot i konstruktor lotniczy, razem z Franciszkiem Żwirką odbył lot dookoła Europy. Zginęli razem w katastrofie lotniczej].

WILANOWSKA, *-ej* – ulica na Stokach znana od 1921 r., ulica znajduje się w sąsiedztwie ulic: Mazowiecka, Kresowa, Nowogrodzka, Czechosłowacka. ♦ N. motyw. [ulica znajduje się w pobliżu dzielnicy naturalnej → Wilanów] lub konw. [Wilanów, dzielnica w południowej części Warszawy, na lewym brzegu Wisły].

WILANÓW, *-owa* – dawna kolonia rolnicza utworzona w wyniku regulacji powłaszczeniowej (po 1864 r.) na gruntach dawnego folwarku Moskule. Określana także jako Wilanów A. Włączona w granice miasta w 1988 r. Obecnie część miasta położona na północno-wschodnich obrzeżach miasta, w rejonie ulic: Strykowskiej, Bursztynowej, Okólnej, Aksamitnej. ♦ N. niejasna. [Mm podaje, iż nazwa kolonii miała wcześniej postać *Wilamów*, co może mieć związek ze znajdującymi się na terenie Zgierza nazwami: Wilhelmówek, Wilamówek, Góry Wilamowskie, które pochodzą od imienia Wilhelm (Wilhelm Fryderyk Zachert był dzierżawcą terenów); nie można jednak wykluczyć, iż nazwa Wilanów nawiązuje do nazewnictwa Warszawy].

***WILANÓW B**, *-owa* – dawna kolonia rolnicza, założona ok. 1912–1913 r. po parcelacji gruntów folwarku Moskule III. Inkorporowana do miasta w 1940 (1946) r. Na starszych mapach nazwa ta obejmuje część miasta, znajdującą się po zachodniej stronie ul. Okólnej w pobliżu ul. Balsamowej. Obecnie teren ten nosi nazwę Wilanów. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony (kolonia położona jest w pobliżu pierwotnej osady Wilanów), czł. II odróżniający o charakterze konw.].

WILCZA, *-ej* – niewielka ulica w sąsiedztwie osiedla Księży Młyn. Widoczna na mapach od 1910 r. ♦ N. konw. [wilk ‘ssak drapieżny z rodziny psów’].

- WILEŃSKA**, *-ej* – ulica na Karolewie znana na początku XX w. jako → Karolewska Szosa. W 1921 r. zaznaczona jako → Szlachecka. W 1929 r. przemianowana na Wileńską. W 1951 r. zyskała imię Małgorzaty → Fornalskiej, a w 1990 r. przywrócono nazwę Wileńska. ♦ N. konw. [Wilno, miasto nad Wilią, stolica Litwy].
- Thomasa WILSONA** – ulica na Zdrowiu powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Thomas Wilson, 1856–1924, w l. 1913–1921 prezydent USA, współtwórca traktatu wersalskiego, na mocy którego Polska odzyskała po okresie zaborów niepodległość].
- ***Św. WINCENTEGO** – ♦ N. pam. [św. Wincenty á Paulo, ok. 1580–1660, misjonarz, założyciel Zgromadzenia Księży Misjonarzy i Sióstr Miłosierdzia]; → **Szendzielarza**.
- WINNA**, *-ej* – południowa przecznica al. Piłsudskiego. Widoczna na planie z 1910 r. ♦ N. konw. [winny ‘dotyczący wina, mający związek z wytwarzaniem wina’].
- WIOSENNA**, *-ej* – niewielka ulica na Kuraku znana od 1930 r. pod tą nazwą. ♦ N. konw. metaf. [wiosenny ‘taki, jak na wiosnę’].
- WIOŚLARSKA**, *-ej* – ulica na Retkini znana od 1932 r. ♦ N. konw. [wioślarz ‘sportowiec uprawiający wioślarstwo’]; temat.
- WISKITNO**, *-a* – dawna wieś szlachecka, należąca do dóbr pabianickich, być może z XII w., choć pierwsza wiadomość o niej pochodzi z 1405 r. Włączana w granice miasta stopniowo: częściowo w 1940 (1946) a następnie w 1988 r. Obecnie część miasta położona na jego południowo-wschodnich krańcach w dzielnicy administracyjnej Górna, w rejonie ulic: Tomaszowskiej, Kolumny, Mahoniowej. ♦ N. motyw. [topograficzna; pochodzi od prasłowiańskiego wyrazu **vyskyd-*, staropolskie *wyskitać się* ‘sterczeć, wystawać’ (Rosp, 426)].
- WISKITNO A-LAS**, *-a, -u* – pierwotnie obszar lasu oraz osady należących do majątku Wiskitno, w granicach miasta od 1988 r. Obecnie część miasta położona na jego krańcach południowo-wschodnich w dzielnicy administracyjnej Górna, w rejonie ulic: Kolumny, Ziemiańskiej, Wiktorii Wiedeńskiej. ♦ N. motyw. [czł. I ponowiony, czł. II określa sposób zagospodarowania terenu].
- WISKITNO NR 2**, *-a* – Wiskitno drugie, dawna kolonia rolnicza założona około 1913 r. na gruntach folwarku dworskiego Wiskitno. W granicach miasta od 1940 (1946) r. Obecnie południowo-wschodnia część miasta, w pobliżu jego granic z gminą Brójce. ♦ N. częściowo motyw. [czł. I ponowiony, czł. II konw.].
- ****WISŁOCKA**, *-ej* – ulica w sąsiedztwie Źródłowej. Nazwa od 1933. W l. 60. XX w. zniknęła pod ogródkami działkowymi. ♦ N. konw. [Wisłok, rzeka, lewy dopływ Sanu; Wisłoka, rzeka, prawy dopływ górnej Wisły].
- ****WIŚLANA**, *-ej* – ulica w sąsiedztwie Źródłowej, dawniej znana jako → Brzeska. Od 1933 Wiślana. W l. 60. XX w. zniknęła pod ogródkami działkowymi. ♦ N. konw. [Wisła, najdłuższa rzeka w Polsce].

****WIŚNIOWA**, *-ej* – niewielka ulica na Dołach. Zniknęła pod zabudową Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych (obecnie Akademia Sztuk Pięknych). ♦ N. konw. [wiśnia ‘gatunek drzewa i owoców’].

Plac im. Wincentego WITOSA – plac pomiędzy głównymi trasami komunikacyjnymi na Retkini, z którego bierze początek ul. Wyszyńskiego. Nazwa nadana w 1987 r. ♦ N. pam. [Wincenty Witos, 1874–1945, wybitny polityk, działacz prawicy ruchu ludowego].

Antoniego WIWULSKIEGO – ulica widoczna na planach od 1933 r. jako → Katowicka. W 1958 r. przemianowana na Wery → Kostrzewy. Część ulicy wraz z ul. → Kapliczną weszła w skład nowej arterii → Gagarina. Zachodnia część ulicy, która pozostała w 1991 r. zyskała imię A. Wiwulskiego. ♦ N. pam. [Antoni Wiwulski, 1877–1919, architekt, rzeźbiarz, twórca m.in. pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie].

***WIZNERA** – ♦ N. motyw. [Wizner, właściciel terenu na którym ulica została wytyczona]; → **Felsztyńskiego**, → **Przechodnia**.

***WŁODZIMIERSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Włodzimierz, imię męskie]; → **Pietrusińskiego**.

WŁOŚCIAŃSKA, *-ej* – ulica na Julianowie widoczna na planie z 1921 r. ♦ N. konw. [włościanin ‘wieśniak, rolnik, chłop’]; zob. też **Malczewskiego**.

WŁÓKIENNICZA, *-ej* – ulica w Śródmieściu prostopadła do ul. Wschodniej. Wytyczona w 1872 r. na terenie dawnej cegielni. Początkowo nosiła nazwę → Kamiennej, bo była wybrukowana polnymi kamieniami. Była też nazywana → Pocztową, bo przy Wschodniej mieściła się druga w mieście poczta. Obecna nazwa nadana w 1953 r. ♦ N. konw. [włókienniczy ‘związany z włókiennictwem’].

Aleja WŁÓKNIARZY – arteria komunikacyjna wytyczona w l. 70. XX w. wzdłuż torów kolei kaliskiej od ul. Pabianickiej do Zgierskiej. Wchłonęła biegnącą wzdłuż torów od obecnej ul. Wróblewskiego na północ ulicę → Towarową, jej przedłużenie → Nowo-Towarową, a dalej → Letnią. Nazwę obecną nadano w 1977 r. W 2005 r. przemianowano jej fragment – od al. Mickiewicza do ul. Pabianickiej – na al. Jana Pawła II. ♦ N. konw. [włóknarz ‘robotnik zatrudniony w przemyśle włókienniczym’; nazwa upamiętnia zasadniczą grupę zawodową wśród robotników łódzkich].

WODNA, *-ej* – ulica wytyczona w 1841 r. od Wodnego Rynku na północ. ♦ N. motyw. [nadana ze względu na podmokły teren, na którym ulica się znajdowała]; zob. też **Pierwiosnków**.

***WODNY RYNEK**, *-ego, -u* – ♦ N. motyw. [nadana ze względu na obfitość wód gruntowych na tym terenie]; → plac **Zwycięstwa**.

WODOCIĄGOWA, *-ej* – ulica na Widzewie znana od 1932 r. jako Tomaszowska. W 1946 r. przemianowana. ♦ N. motyw. [przebiegała na tym terenie jedna z nitek wodociągu Tomaszów – Łódź].

Św. WOJCIECHA – niewielka uliczka na Chojnach w sąsiedztwie kościoła pw.

św. Wojciecha Biskupa Męczennika, wznoszonego w l. 1902–1924, biorąca imię od patrona kościoła. W l. 80. XX w. przemianowana na Arego → Szternfelda. W 2003 r. fragment ul. Arego Szternfelda od Rzgowskiej do Nawodnej odzyskał imię św. Wojciecha. ♦ N. motyw.

WOJSKA POLSKIEGO – ulica na Bałutach, wytyczona w 1823 r. jako (szosa) → Brzezińska. Ważny dla nowo powstającego miasta przemysłowego trakt, zaczynający się pierwotnie na Starym Mieście przy pl. Kościelnym i prowadzący do Brzezin, a dalej do Warszawy. Nazwa oficjalnie zatwierdzona w 1863 r. W 1945 r. początkowy odcinek ulicy o długości 3,5 km przemianowano na Wojska Polskiego, a jej przedłużenie za torami kolejowymi zachowało nazwę ul. Brzezińskiej ♦ N. pam. [Wojsko Polskie ‘nazwa polskich sił zbrojnych używana od początku XIX w., a oficjalnie wprowadzona po 1918 r.’].

***WOLA MIECZNIKOWA // MIECZKOWA**, *-i, -ej* – ♦ N. motyw. [kulturowa; czł. I pochodzi od staropolskiego wyrazu *wola* ‘czasowe uwolnienie osadników zakładających nową wieś od czynszów i od robocizny’, czł. II pochodzi od wyrazu *miecznik* ‘w dawnej Polsce urzędnik dworski noszący miecz przed panującym, później szlachcic sprawujący tytułarny (często honorowy) urząd ziemski’ i ma związek z urzędem miecznika sprawowanym przez Piotra ze Strykowa]; → **Sikawa**.

WOLBORSKA, *-ej* – ulica wychodząca ze Starego Rynku do ul. Franciszkańskiej. Stanowi początkowy fragment dawnej drogi wiodącej do Wolborza. Znana pod tą nazwą od 1823 r. ♦ N. motyw.

Helena WOLFF – ulica na Marysinie powstała w 1933 r. pod nazwą → Rozwadowskiego. W 1951 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Helena Wolff, pseud. Doktor Anka, 1915–1944, lekarz, major, działaczka ruchu oporu].

WOLNA, *-ej* – ulica wytyczona na Bałutach w końcu XIX w. ♦ N. konw. metaf. [wolny ‘niezajęty przez nikogo’].

Plac WOLNOŚCI – wytyczony w 1821 r. jako centralny plac osady sukienników (Nowego Miasta) o pow. 1,42 ha. Nazywany był wówczas Nowym Rynkiem lub Nowego Miasta Rynkiem. Po walkach w listopadzie 1918 r. stoczonych na terenie placu z niemieckimi żołnierzami zyskał w 1919 r. dla uczczenia pierwszej rocznicy uwolnienia Polski od najeźdźców nazwę plac Wolności. ♦ N. pam.

WOŁOWA, *-ej* – mała uliczka w pobliżu Rzeźni Miejskiej znana od początku XX w. ♦ N. motyw. [wzdłuż ulicy biegły tory boczniczy kolejowej, którą dostarczano zwierzęta (m. in. woły) na ubój].

***WOŁYŃSKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Wołyń, kraina historyczna, ziemie od górnego Bugu po dorzecze Prypeci]; → **Wieluńska**.

***Stanisława WORCELLA** – ♦ N. pam. [Stanisław Worcell, 1799–1857, działacz rewolucyjno-demokratyczny, publicysta]; → **Skorupki**.

***Park im. Stanisława WORCELLA** – ♦ N. motyw. [park znajduje się przy ul. Worcella]; → park im. bpa Michała **Klepacza**.

- Jana Pawła WORONICZA** – południowa przecznica ul. Limanowskiego w pobliżu kolei obwodowej. Zyskała nazwę w 1930 r. ♦ N. pam. [Jan Paweł Woronicz, 1757–1829, poeta, biskup, senator Królestwa Polskiego].
- WÓJTOWSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Rzgowskiej, widoczna na planach od 1910 r. ♦ N. motyw. [droga wiodąca do Wójtostwa Rokicie].
- WÓLCZAŃSKA**, *-ej* – ulica powstała w 1825 r. na miejscu dawnej wsi rządowej Wólka, która weszła w skład osady Łódka. W 1826 r. nazwana Wólka, potem Wólczańska. Nazwa zatwierdzona urzędowo w 1863 r. ♦ N. motyw.
- **WÓLKA**, *-i* – dawna osada położona przy końcu obecnej ul. Wólczańskiej. Należała do tzw. klucza łódzkiego. Założona w dolnym odcinku rzeki Jasień w XVI w. – między 1534 a 1568 r. – nazywana także Mierzączką, Wólką Mierzączką albo Wólką Mierzącką. Wieś została inkorporowana do osady Łódka w 1825, a na jej terenach powstały zakłady przemysłowe – kolonie tkaczy bawełniano-lnianych. Mieszkańców Wólki przesiedlono do wsi Widzew oraz Zarzew. Ślad jej istnienia zachowany jest do dzisiaj w nazwie ul. Wólczańskiej. ♦ N. motyw. [kulturowa; w dawnej Polsce *wola* określała, iż włościanie wolni byli od ciężarów i świadczeń i znajdowali się jakoby „na woli”. „Sporo trudności nasuwa sprawa zlokalizowania miejsca, w którym znajdowała się owa wieś. Myląca jest tu nazwa ul. Wólczańskiej, która wywodzi się od drogi wiodącej do Wólki. W rzeczywistości bowiem wieś ta leżała na zachód od gościńca prowadzącego z Łodzi do Rzgowa i Piotrkowa [...], wzdłuż drogi idącej z Zarzewa do Rokicia” (ŁDm, 125)].
- WROCLAWSKA**, *-ej* – południowa przecznica ul. Limanowskiego znana początkowo jako → Ciemna. W 1920 r. przemianowana. ♦ N. konw. [Wrocław, miasto, stolica woj. dolnośląskiego].
- **WRONIA**, *-ej* – niewielka uliczka odchodząca od ul. Wróblewskiego znana od 1930 r. W l. 80. XX w. zniknęła pod al. Włókniarzy. ♦ N. konw. [wrona ‘gatunek ptaka’]; temat.
- WRÓBLA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona pod koniec XIX w. ♦ N. konw. [wróbel ‘gatunek ptaka’].
- Walerego WRÓBLEWSKIEGO** – ulica wytyczona w 1825 r. w czasie regulacji osady Łódka jako ul. → Kątna biegnąca wzdłuż terenów zalesionych, bagnistych, tzw. kątów. Nazwa zatwierdzona w 1863 r. Na pocz. XX w. przedłużona w kierunku zachodnim o → Nowo-Kątną. Nowy odcinek w 1932 r. wchodzi w skład Kątnej. Przemianowana w 1951 r. ♦ N. pam. [Walery Wróblewski, 1836–1908, działacz rewolucyjno-demokratyczny, generał Komuny Paryskiej].
- WRZĄCA**, *-ej* – struga biorąca początek we wschodniej części Lasu Chełmskiego na terenie Zgierza. W XVIII w. zwana → Wiekczyzna vel Wiotrzyzna. Ma długość 6,2 km i uchodzi do Sokołówki. Na północ od współczesnej granicy Łodzi i Zgierza znajduje się na rzece sztucznie spiętrzony zbiornik wodny Nowa Gdynia. ♦ N. motyw. [wrzeć ‘burzyć się, pnieć się, kłębić się’].

- WRZEŚNIĘSKA**, *-ej* – ulica w sąsiedztwie ul. Lutomierskiej znana w 1910 r. jako → Ciemna. Z czasem wydłużona i przemianowana. Nową nazwę zyskała w 1920 r. W 1978 r. część zachodnią ulicy od Lutomierskiej do al. Włóknarzy nazwano → Powstańców Wielkopolskich. ♦ N. konw. [Września, miasto w woj. wielkopolskim, znane ze strajku uczniów przeciw germanizacji szkoły w 1901–1902 r.]; temat.
- WRZOSOWA**, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [wrzos ‘gatunek roślin’]; temat.
- WSCHODNIA**, *-ej* – ulica wytyczona w 1821 r. przy organizacji Osady Sukienniczej. Wyznaczała jej wschodnią granicę. W 1928 r. z okazji dziesiątej rocznicy wskrzeszenia Polski zmieniono nazwę na Józefa → Piłsudskiego, bo tu pracował i ukrywał się w 1905/1906 r. W 1945 r. przywrócono dawną nazwę. ♦ N. motyw. [wyznaczająca wschodnią granicę osady sukienniczej]; zob. też **Chrobrego**.
- WSPÓLNA**, *-ej* – wschodnia przecznica ulicy Zgierskiej obecna na planach od 1910 r. ♦ N. konw. [wspólny ‘odnoszący się do wielu, używany przez wielu’]; zob. też **Koszykowa**, **Wawelska**.
- WSPÓLZAWODNICZA**, *-ej* – ulica na Bałutach wytyczona pod nową zabudowę w 1955 r. ♦ N. konw. [współzawodnictwo ‘rywalizacja, ubieganie się o pierwszeństwo w czymś’].
- **Józefa WYBICKIEGO** – ulica na Polesiu nazwana w 1936 r. W l. 60. XX w. zniknęła pod ogrodem botanicznym. ♦ N. pam. [Józef Wybicki, 1747–1822, działacz polityczny, pisarz, publicysta, twórca Mazurka Dąbrowskiego].
- **Leona WYCZÓŁKOWSKIEGO** – ulica na Dąbrowie nazwana w 1932 r. Zniknęła w l. 70. XX w. pod osiedlem mieszkaniowym. ♦ N. pam. [Leon Wyczółkowski, 1852–1936, malarz i grafik].
- WYDAWNICZA**, *-ej* – ulica na Widzewie wytyczona i nazwana w 1974 r. ♦ N. motyw. [przy ulicy usytuowane są wydawnictwa łódzkich dzienników].
- WYGODNA**, *-ej* – ulica na Karolewie powstała w 1930 r. ♦ N. konw. metaf. [wygodny ‘zapewniający wygodę, przyjemny; dogodny’].
- Piotra WYSOCKIEGO** – wschodnia przecznica ul. Rzgowskiej znana od 1910 r. pod nazwą → Leśna. W 1920 r. przemianowana. ♦ N. pam. [Piotr Wysocki, 1797–1874, oficer armii Królestwa Polskiego, współorganizator i przywódca tajnego związku patriotycznego, który doprowadził do wybuchu powstania listopadowego].
- WYSOKA**, *-ej* – ulica wytyczona w 1841 r. podczas tworzenia Nowej Dzielnicy. Początkowo biegła do ul. Dzielnej (obecnie Narutowicza) lecz po przedzieleniu jej nasypem kolejowym część północna została nazwana początkowo Nowo-Wysoką, później → Tramwajową. ♦ N. motyw. [wysoki ‘położony w górze, nad czymś’; nazwa określa położenie fizjograficzne terenu].
- Stanisława WYSPIAŃSKIEGO** – ulica na Retkini powstała w 1930 r. ♦ N. pam. [Stanisław Wyspiański, 1869–1907, dramatopisarz, poeta, malarz, reformator teatru].

Aleja im. Stefana WYSZYŃSKIEGO – główna arteria komunikacyjna osiedla Retkinia. Jej początkiem była ul. → Zawodnicza nazwana tak w 1946 r. W 1974 r. przemianowana na Ernesta → Thälmana. W dwa lata później jej przedłużenie zyskało imię Juliana → Marchlewskiego. W 1990 r. obie te ulice, stanowiące jeden główny ciąg komunikacyjny na linii wschód-zachód, przemianowano na al. S. Wyszyńskiego. ♦ N. pam. [Stefan Wyszyński, 1901–1981, kardynał, prymas Polski zwany Prymasem Tysiąclecia].

WYŻSZA, *-ej* – niewielka uliczka na Dąbrowie. Znana jako → Głucha, od 1929 r. nazwana Wyższą. W części zaginęła pod nową zabudową, w części została jako mała uliczka między blokami. ♦ N. motyw. [wyższy ‘znajdujący się powyżej czegoś’; ulica położona wyżej względem równoległej ulicy → Niższej].

Z

ZACHODNIA, *-ej* – graniczna ulica zamykająca osadę sukienników od zachodu, wytyczona w 1821 r. Z czasem przedłużona w kierunku południowym aż do ul. Zielonej i w kierunku północnym do Limanowskiego, wchłaniając ul. Stodolnianą i Wąską. ♦ N. motyw. [wyznaczająca zachodnią granicę osady sukienniczej].

ZACISZE, *-a* – niewielka uliczka, południowa przecznica ul. Pomorskiej. Widoczna na planie już w 1910 r. jako → Geldnera. W 1930 r. nazwa zmieniona na obecną. ♦ N. motyw. [zacisze ‘spokojne miejsce, ustronie, pustkowie’].

****ZADRAŻ**, *-a* – dawna osada karczmarzy powstała po regulacji powłaszczeniowej na gruntach kolonii Grabieniec. Inkorporowana do miasta w 1940 (1946) r. Na starszych mapach północno-zachodnia część miasta w dzielnicy administracyjnej Bałuty, w rejonie ulicy Rąbieńskiej. Na nowszych mapach widnieje już tylko ul. Zadraż. ♦ N. niejasna [być może ma związek z czasownikami *zadrażnić*, *zadrażniać* ‘dokuczać, pobudzić do gniewu, zaognić, pokłócić się’. „Według niepewnej tradycji karczma miała rywalizować o klientów z pobliską karczmą Odzierady, płacącą czynsz dziedzicom Rąbienia. Powstały konflikt miał dać początek nazwie osady” (Obj., hasło: Zadraż)].

***ZAGAJNIKOWA // PODZAGAJNIKOWA // PODZAGAJNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [ulica granczyła z lasem rządowym, dziś jest to park im. 3 Maja; zagajnik, czyli ‘niewielki las, gaj’]; → **Kopcińskiego**.

ZAGAJNIKOWA, *-ej* – ulica wytyczona w l. 20. XX w. w czasie parcelacji folwarku Marysin II. Na planie z 1937 r. oznaczona jako Zagajnikowa II. Z czasem usunięto oznaczenie liczbowe, gdy pierwsza Zagajnikowa zmieniła nazwę na → Kopcińskiego. ♦ N. motyw. [zagajnik, j.w.].

***ZAGŁOBY** – ♦ N. pam. [Onufry Zagłoba, bohater trylogii historycznej Henryka Sienkiewicza]; → **Deczyńskiego**.

- Osiedle ZAGRODNIKI** – osiedle mieszkaniowe położone w dzielnicy mieszkaniowej Retkinia, w rejonie ulic: Retkińskiej, Wyszyńskiego, Maratońskiej, wybudowane w latach 1972–1975. Znajdujące się na jego terenie ulice noszą nazwy związane ze sportem, m. in.: Olimpijska, Przełajowa, Florecistów, H. Marusarzówny. ♦ N. motyw. [ponowiona, zajmuje teren należący dawniej do samodzielnej kolonii → Retkinia Zagrodniki].
- ***ZAKĄTNA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [zakątek ‘miejsce ustronne, położone na uboczu; małe pomieszczenie’]; → **Pogonowskiego**.
- ZAKLICZYŃSKA**, *-ej* – niewielka uliczka na Kuraku, znana od 1936 r. ♦ N. konw. [Zakliczyn, wieś w woj. małopolskim, położona w dolinie Dunajca].
- ZAKOPIAŃSKA**, *-ej* – niewielka uliczka na Kuraku, znana od 1934 r. ♦ N. konw. [Zakopane, miasto w woj. małopolskim, położone u podnóża Tatr].
- ZAKRĘT**, *-u* – ulica na Zdrowiu powstała w 1930 r. ♦ N. motyw. [zakręt ‘odcinek, miejsce, w którym droga zagina się pod pewnym kątem, zmienia kierunek’; oddaje kształt ulicy].
- ***ZAKRZEWSKIEGO** – ♦ N. motyw. [znani są Piotr i Walenty Zakrzewscy, mieszczenie łódzcy z początku XIX w., być może właściciele gruntów, na których ulica znajdowała się]; → **Garbarska**.
- ***ZALCMANA** → **Salzmann**.
- Józefa ZALIWSKIEGO** – ulica na Marysinie w 1937 r. widoczna jako → POW. Przemianowana w 1951 r. ♦ N. pam. [Józef Zaliwski, 1797–1855, działacz polityczny, pułkownik, działacz armii Królestwa Polskiego, kierował zdobyciem Arsenалу w 1830 r.].
- Ludwika ZAMENHOFA** – zachodnia przecznica ul. Piotrkowskiej. Istnieje od 1841 r. pod nazwą (na odcinku od Wólczańskiej na wschód) → Nawrot. W 1859 r. figuruje już jako → Rozwadowska. W 1920 r. zyskała imię Zamenhofa. ♦ N. pam. [Ludwik Zamenhof, 1859–1917, lekarz, poliglota, twórca języka esperanto].
- Tomasza ZANA** – ulica na Kozinach znana od 1913 r. jako → Chłodna. Przemianowana w 1920 r. ♦ N. pam. [Tomasz Zan, 1796–1855, poeta romantyczny].
- ZAOLZIAŃSKA**, *-ej* – ulica ukośna do Pabianickiej biegnąca w kierunku kolei obwodowej. Na planach istniała przed włączeniem jej do Łodzi jako → Mostowa. W 1929 r. przemianowana na → Wiadukt, a w 1939 r. na Zaolziańską. ♦ N. konw. [Zaolzie, część Śląska Cieszyńskiego zajęta w październiku 1938 r. przez rząd polski].
- ZAPADŁA**, *-ej* – ulica na Zarzewie, na południe od ul. Przybyszewskiego, wytyczona w 1959 r. ♦ N. motyw. [zapadły ‘odległy, odludny’; ulica położona na krańcach zabudowanych terenów miejskich].
- Bronisława ZAPAŁY** – ulica biegnąca wzdłuż Śląskiej na Chojnach, powstała w 1932 r. jako → Przybyszewskiego. Nazwę obecną otrzymała w 1951 r. ♦ N. pam. [Bronisław Zapała, pseud. Bronek, Dziobaty, 1895–1944, działacz KPP i związków zawodowych, związany z Łodzią].

Gabrieli ZAPOLSKIEJ – ulica na Dąbrowie, pod tą nazwą znana od 1932 r. Wcześniej, od 1918 r. → Nowo-Miła. ♦ N. pam. [Gabriela Zapolska, 1857–1921, dramatopisarka, powieściopisarka, nowelistka, wybitna autorka naturalistycznego dramatu obyczajowego].

Park im. Mariusza ZARUSKIEGO – założony w 1954 r. na terenie dawnych wyrobisk na Stokach. Początkowo noszący imię Janka → Krasickiego, od 1991 r. nosi im. gen. M. Zaruskiego. Potocznie nazywany też parkiem Na Stokach. ♦ N. pam. [Mariusz Zaruski, 1867–1941, żeglarz, taternik, instruktor ZHP, gen. WP, wychowawca młodzieży, popularyzator turystyki i narciarstwa. Nominację tę dodatkowo motywuje „górska”, urozmaicona powierzchnia zarówno parku, jak i całej dzielnicy Stoki, na której nazwy ulic związane są tematycznie z górami].

ZARZEW, *-a* – dawna wieś czynszowa, należąca do tzw. klucza łódzkiego, lokowana w 1584 r. Jej założycielem był biskup włocławski Hieronim Rozdrażewski, od którego nazwiska wieś wzięła swą początkową nazwę Rozdrażew. „W XVII i XVIII w. nazwa wsi nie była jeszcze dokładnie ustalona. Obok siebie występowały nazwy Rozdrażew, Rozrażew lub Zarzew” [OdŁ, 212]. Włączana w granice miasta stopniowo: w 1915 oraz w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w dzielnicy administracyjnej Widzew. Główną ulicą, łączącą Zarzew z centrum miasta, jest ul. Przybyszewskiego. Na jej terenie znajdują się osiedla mieszkaniowe o zabudowie blokowej oraz tradycyjnej, cmentarz katolicki oraz komunalny, także ogródki działkowe i budynki przemysłowe. ♦ N. motyw. [kulturowa, ma związek z wyrazem pospolitym *zarzewie* ‘żar, żarzące się węgle’ także ‘zaczątek, źródło, początek czego’].

ZARZEWSKA, *-ej* – ulica wytyczona w l. 70. XIX w. jako równoległa do ówczesnej ul. Zarzewskiej (obecnie Przybyszewskiego) i nazwana → Nowo-Zarzewską. Od 1951 r., gdy Zarzewską przemianowano, jej nazwa została przeniesiona na sąsiednią ulicę. ♦ N. motyw. [nazwa nawiązuje do dawnej drogi biegnącej ze wsi Wólka do wsi → Zarzew]; zob. też **Przybyszewskiego**.

***ZAWADZKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [najprawdopodobniej pochodzi od nazwiska Józefa Zawadzkiego, adiunkta dozorca miast obwodu łęczyckiego. W dokumentach RM z 1915 r. jest objaśnienie nazwy według którego na rogu ul. Piotrkowskiej i Zawadzkiej znajdował się słup pocztowy, o który w tłoku woźnice często zawadzali. Istotnie przy ul. Zawadzkiej 9 od 1872 r. przez kilka lat był urząd pocztowy]; → **Próchnika**; zob. też **Zawiszy Czarnego**.

ZAWILCOWA, *-ej* – ulica na Marysinie wytyczona w 1937 r. ale bez nazwy, którą zyskała w 1946 r. ♦ N. konw. [zawilec ‘roślina zielna, ozdobna; anemon’]; temat.

***ZAWISKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [August Zawisza, właściciel Bałut, założyciel osady fabrycznej Bałuty Nowe lub Artur Zawisza – brat Augusta]; → **Zawiszy Czarnego**.

***ZAWISZY** – ♦ N. motyw. [August Zawisza, j. w.]; → **Zawiszy Czarnego**.

- ZAWISZY Czarnego** – ulica odchodząca od Rynku Bałuckiego w kierunku wschodnim. Na planie z 1910 r. widoczna jako → Zawadzka, w 1913 r. jako Zawiska, w 1920 zmieniona na → Zawiszy. W 1946 r. przemianowana na Zawiszy Czarnego. ♦ N. pam. [Zawisza Czarny, zm. 1428, rycerz średniowieczny. Według tradycji uosobienie cnót rycerskich]; zob. też **Bluszczowa**.
- *ZAWODNICZA**, *-ej* – ♦ N. konw. [zawodnik ‘osoba biorąca udział w zawodach, najczęściej sportowych’]; → aleja **Wyszyńskiego**.
- ZAWODOWA**, *-ej* – ulica na Zarzewie, na południe od ul. Przybyszewskiego, wytyczona w l. 50. XX w. ♦ N. konw. [zawód ‘zajęcie wykonywane dla zarobku, fach’].
- ZBARASKA**, *-ej* – ulica na Zarzewie znana od 1933 r. ♦ N. konw. [Zbaraż, miasto na Ukrainie, miejsce walk Wiśniowieckiego z wojskami kozacko-tatarskimi].
- ZBĄSZYŃSKA**, *-ej* – ulica na Żubardziu znana pod tą nazwą od 1936 r. ♦ N. konw. [Zbąszyń, miasto w woj. wielkopolskim]; temat.
- ZBIORCZA**, *-ej* – wschodnia część ul. Fabrycznej przemianowana w l. 70. XX w. po przecięciu jej przez nowo wówczas urządzoną ul. Rydza-Śmigłego. ♦ N. konw. [zbiorczy ‘zbierający, skupiający; taki, w którym się coś zbiera, łączy’].
- ZBOCZOWA**, *-ej* – ulica na Rokiciu Nowym powstała w 1995 r. ♦ N. motyw. [zbocze ‘stok, pochyła powierzchnia terenu’].
- ZBOŻOWA**, *-ej* – ulica na Marysinie początkowo prywatna → Olszteina, w 1931 r. przemianowana. ♦ N. konw. [zboże ‘rośliny uprawne dostarczające ziarna i słomy’].
- ZDROJOWA**, *-ej* – ulica w sąsiedztwie parku Julianowskiego powstała w 1931 r. ♦ N. konw. [zdrój ‘miejsce w ziemi, skąd wytryskuje woda; źródło’].
- ZDROWIE** – dawne osiedle o charakterze nierolniczym, powstałe na przełomie XIX i XX w. w wyniku regulacji powłaszczeniowej okolicznych wsi. Włączone w granice miasta w 1906 r. Obecnie zachodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, w rejonie ulic Konstantynowskiej, Krakowskiej. Na jej terenie znajdują się liczne ogródki działkowe, ogród botaniczny, ogród zoologiczny. ♦ N. konw. metaf. [tereny służące zdrowiu, dobremu samopoczuciu fizycznemu i psychicznemu].
- ZDROWIE**, *-a* – ulica wzdłuż parku na Zdrowiu obecna na planie z 1921 r. ♦ N. motyw.
- ZDUŃSKA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej wytyczona w końcu XIX w. jako prywatna ul. → Teppera // Tepfera. W 1932 r. uzyskała obecną nazwę. ♦ N. konw. [zdun ‘rzemieślnik stawiający piece, dawniej też wyrabiający kafe’]; temat.
- *ZEGLINA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [Julian Waldemar Zeglin, właściciel ziemski, posiadacz m.in. posesji przy ul. Orlej]; → Władysława **Żeleńskiego**.
- *ZELINÓWKA**, *-i* // **SELINÓWKA**, *-i* // **Plac SELLINA** – część dzielnicy Polesie, w rejonie ulic Hutora, Żeligowskiego i końca ul. 6 Sierpnia.

- ♦ N. motyw. [Fryderyk Sellin, właściciel sąsiadującego z placem terenu]; → plac **Hallera**.
- Aleksandra ZELWEROWICZA** – ulica w sąsiedztwie parku 3 Maja. Widoczna na planach w 1910 r. jako ul. → Mostowa. W 1962 r. zyskała obecną nazwę.
- ♦ N. pam. [Aleksander Zelwerowicz, 1877–1955, aktor i reżyser. Od 1908 do 1921 r., z przerwami, kierował łódzkimi teatrami].
- ZGIERSKA**, *-ej* – ulica wytyczona w 1823 r. w czasie regulacji Starego Miasta. Powstała z dawnej ulicy → Cygańskiej przedłużonej do traktu Zgierskiego. Nazwę Zgierska notują już akta od 1826 r. ♦ N. motyw. [prowadzi w kierunku podłódzkiej miejscowości Zgierz].
- **ZGODA**, *-y* – niewielka uliczka na Polesiu nazwana tak w 1930 r. Zniknęła w l. 60. XX w. pod nową zabudową. ♦ N. konw. [zgoda ‘harmonia, porozumienie, pojednanie’; ‘zezwolenie na coś; aprobata’].
- **ZGODA**, *-y* – ulica równoległa do Spornej na terenie dawnej osady smolarskiej → Kusy Kąt. Widoczna na planach z 1910 r., później nazywana Kusy Kąt. Z czasem zniknęła pod ogródkami działkowymi. ♦ N. konw. [zgoda, j.w.].
- Aleja ZHP**, wym. zet-ha-pe – pasaż między Piotrkowską a al. Kościuszki w sąsiedztwie al. Mickiewicza. Nazwa nadana w 1963 r. ♦ N. pam. [Związek Harcerstwa Polskiego, masowa organizacja dzieci i młodzieży utworzona w 1918 r.].
- ZIELNA**, *-ej* – północna przecznica ul. Wojska Polskiego, widoczna na planie z 1910 r. jako → Zielona. W 1929 r. przemianowana na Zielną. ♦ N. motyw. [prowadziła przez zielone, niezurbanizowane tereny].
- ZIELONA**, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Piotrkowskiej. Istniała na planach już przed 1830 r. i na odcinku od Zachodniej do Kilińskiego nazywała się → Dzielna. Od 1862 r. nazywana jest już Zieloną (niekiedy też Zielną). W 1934 r. przemianowana na → Legionów. W 1946 r. przywrócono dawną nazwę. ♦ N. motyw. [zielony ‘tereny pokryte roślinnością’; ulica prowadziła przez tereny słabo zurbanizowane, zalesione]; zob. też **Konarskiego**, **Zielna**.
- Osiedle ZIELONY ROMANÓW**, *-ego, -a* – osiedle mieszkaniowe w północno-zachodniej części miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, w pobliżu granicy miasta z Aleksandrowem Łódzkim. ♦ N. motyw. [nazwa nadana ze względu na położenie osiedla na obszarze dawnego folwarku → Romanów oraz liczne tereny zielone].
- *ZIELONY RYNEK**, *-ego, -u* – ♦ N. motyw. [ze względu na roślinność otaczającą plac. Obecnie nazwa ta nadana hali targowej mieszczącej się na placu; por. zielony rynek ‘rynek, na którym odbywa się handel warzywno-owocowy’; → plac **Barlickiego**].
- ZIMMERA** → **Cymmera**.
- ZIMNA**, *-ej* – ulica na Kozinach znana od 1913 r. ♦ N. konw. [zimny ‘mający niską temperaturę’; nazwa pozostaje w relacji do nazw sąsiednich ulic Ciepłej i Chłodnej]; zob. też **Asnyka**, **Lecznicza**.

- ZIMNA WODA**, *-ej, -y* – dawna, istniejąca w II poł. XVIII w. karczma oraz osada w dobrach Sokołów. Włączona w granice miasta w 1988 r. Obecnie północno-zachodnia część miasta, leżąca w dzielnicy administracyjnej Bałuty, w pobliżu Aleksandrowa Łódzkiego, w rejonie ulic: Wierzb Płaczących, Kąkolowej, Spadkowej. Także nazwa ulicy znajdującej się na tym terenie. ♦ N. motyw. [ponowiona; w pobliżu znajduje się rzeka Zimna Woda].
- ZIMNA WODA**, *-ej, -y* – strumień wypływający w rejonie wsi Grabieniec. Uchodzi do Aniołówki w rejonie wsi Zimna Woda. Na całej długości 4,2 km płynie sztucznie ukształtowanym rowem biegnącym po śladzie koryta naturalnego. ♦ N. motyw. [od wyrażenia *zimna woda* ‘woda mająca niską temperaturę’].
- ZŁOTA**, *-ej* – ulica wytyczona w 1841 r. podczas tworzenia Nowej Dzielnicy. ♦ N. konw. [złoty ‘mający barwę złota; złocisty’]; temat.; zob. też **Przyszkole**, **Sierakowskiego**.
- ***ZŁOTE WESELE**, *-ego, -a* – część lasu miejskiego na zachodnich obrzeżach XIX-wiecznej Łodzi, na którego terenie powstał → park im. J. Poniatowskiego. Pod koniec XIX w. Złote Wesele było miejscem zabaw i wypoczynku łodzian. ♦ N. konw. [złote wesele ‘pięćdziesiąta rocznica ślubu; przenośnie także o jubileuszu pięćdziesięciolecia’].
- ***ZŁOTNICZA**, *-ej* – ♦ N. konw. [złotnik ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty ze złota, srebra’]; → **Obrońców Warszawy**.
- ZŁOTNICZA**, *-ej* – ulica na Bałutach istniejąca od początku XX w. pod nazwą → Przy Kielma. Od 1929 → Hoża, a od 1951 Róży → Luksemburg. W 1990 zyskała imię → Kurasia. W 1999 r. przemianowana na Złotniczą. ♦ N. konw. [złotnik, j.w.].
- ZŁOTNO**, *-a* – dawna wieś szlachecka, powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XV w. (najstarsza o niej informacja pochodzi z lat 1463–1467). „W okresie 1870–1914 urzędowo występuje nazwa w wersji »Złotna«, prawdopodobnie wskutek wpływu języka rosyjskiego” [Obj, hasło: Stare Złotno]. Od 1925 r. nosi nazwę Stare Złotno, co ma związek z utworzeniem sołectwa Nowe Złotno. Włączona w granice miasta w 1940 (1946) r. Obecnie zachodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, położona w rejonie ulic: Jagodnicy, Rąbieńskiej, Krakowskiej. Nazwy *Złotno* oraz *Stare Złotno* noszą także ulice znajdujące się na terenie dzielnicy. ♦ N. dwuznaczna [pochodzić może od staropolskiej nazwy osobowej *Złoto* utworzonej za pomocą przyrostka dzierżawczego *-*bno*. Może mieć także związek z nazwami typu *Złotniki*, które należą do nazw służebnych, mieszkańcy wsi zajmowali się wydobywaniem i poszukiwaniem złota oraz wyrabianiem przedmiotów ze złota].
- Nowe ZŁOTNO**, *-ego, -a* – dawna osada, powstała w końcu XIX w. na gruntach wsi Złotno, która wówczas otrzymała nazwę Stare Złotno. Obecnie zachodnia część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Polesie, położona

w rejonie ulic: Rąbieńskiej, Złotna, Podchorążych. W dzielnicy dominują nazwy ulic z zakresu wojskowości: Podchorążych, Artylerzystów, Podjazdowa, Zasieczna, co może mieć związek ze znajdującym się w pobliżu poligonem wojskowym. ♦ N. motyw. [nowa osada powstała na gruntach już istniejącej wsi Złotno].

Stare ZŁOTNO, *-ego, -a* – ♦ N. motyw. [czł. I: przymiotnik *stare* pełni funkcję odróżniająca w relacji do nowej osady *Nowe Złotno*; czł. II ponowiony]; zob. **Złotno**.

***Aleja ZMP**, wym. zet-em-pe – ♦ N. pam. [Związek Młodzieży Polskiej, masowa organizacja młodzieżowa, kierowana przez Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą, powstała w 1948 r.]; → Pasaż **Rubinsteina**.

***Aleja ZMS**, wym. zet-em-es – ♦ N. pam. [Związek Młodzieży Socjalistycznej, ideowo-wychowawcza organizacja polityczna działająca w l. 1957–1976]; → aleja **Rynkowskiej**.

***Park im. ZMS**, wym. zet-em-es – ♦ N. pam. [Związek Młodzieży Socjalistycznej, j.w.]; → park **Podolski**.

***Aleja ZMW**, wym. zet-em-wu – ♦ N. pam. [Związek Młodzieży Wiejskiej, organizacja młodzieży wiejskiej utworzona w 1957 r., od 1973 r. Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej]; → **Józewskiego**.

ZMIENNA, *-ej* — ulica na Dołach biegnąca wzdłuż wschodniej ściany cmentarza żydowskiego w kierunku Rogów, stąd jej pierwsza nazwa od 1913 r. → Rogowska. Od 1946 r. przemianowana. Nazwę Rogowskiej nosi teraz inna ulica na terenie Lasu Łągiwnickiego. ♦ N. motyw. metaf. [zmienny ‘ulegający zmianom, niejednakowy’].

Św. **ZOFII** – niewielka uliczka na Bałutach w pobliżu ul. Młynarskiej, znana od początku XX w. ♦ N. pam. [trudno stwierdzić, która święta Zofia, bo było ich kilka, jest patronką ulicy. Z uwagi na czas nominacji można przypuszczać, że jest to Zofia Barat, 1779–1865, założycielka Zgromadzenia Sióstr Najświętszego Serca Jezusowego, którą Pius X kanonizował w 1908 r.].

***Osiedle im. ZSMP**, wym. zet-es-em-pe – osiedle mieszkaniowe na Widzewie Wschodzie. Nazwę anulowano decyzją RM z dnia 16 stycznia 1991 r. ♦ N. pam. [Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, stowarzyszenie utworzone w 1976 r. zrzeszające osoby o poglądach lewicowych w wieku 15–35 lat. Powstało z połączenia ZMS-u, ZMW i Socjalistycznego Związku Młodzieży Wojskowej].

***Park ZUS-u**, wym. zu-su – założony na terenie osiedla mieszkaniowego dla pracowników Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w l. 1932–34. ♦ N. motyw. → park **Legionów**.

***Aleja ZWM**, wym. zet-wu-em – ♦ N. pam. [Związek Walki Młodych, komunistyczna organizacja młodzieżowa istniejąca w l. 1943–1948 j.w.]; → **Józewskiego**.

***Osiedle im. ZWM**, wym. zet-wu-em – osiedle mieszkaniowe w Śródmieściu (rejon ulic Pomorskiej i Lumumby). Nazwę anulowano decyzją RM z dnia 16 stycznia 1991 r. ♦ N. pam. [Związek Walki Młodych, j.w.].

Plac ZWYCIĘSTWA – wytyczony w 1840 r. jako duży (o pow. 5,73 ha, w tym później część parkowa 2,52 ha) centralny plac Nowej Dzielnicy o funkcji targowiska dla wschodniej części miasta. Nazwany był od obfitości wód gruntowych na tym terenie → Wodnym Rynkiem. Obecną nazwę zyskał w 1946 r. W I. 70. XX w. stracił funkcję targowiska, a także, w związku z wytyczeniem dwupasmowej trasy, znacznie zmniejszył swoje rozmiary. ♦ N. pam. [nazwa upamiętnia zwycięstwo Polski z Niemcami oraz odzyskanie przez miasto niepodległości w 1945 r.].

ZYGMUNTOWSKA, -ej – niewielka ulica na Kuraku, początkowo zwana → Poprzeczna. Nowa nazwa od 1920 r. ♦ N. konw. [Zygmunt, imię męskie].

Mikołaja ZYNDRAMA – ulica równoległa do ul. Krakowskiej na Zdrowiu. Początkowo była ulicą prywatną, w 1921 r. widnieje na planie bez nazwy, w 1932 r. nazwana → Raclawicką, w 1946 r. otrzymała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Mikołaj Zyndram, zm. ok. 1414 r., miecznik krakowski, wódz spod Grunwaldu].

Ż

ŻRÓDLANA // ŻRÓDŁOWA, -ej – ulica biegnąca wzdłuż parku Helenów. W I. 70. XIX w. była drogą leśną wiodącą do miasta. W 1913 r. widnieje na planie jako Żródlana, w 1921 r. już jako Żródłowa. W 1979 r. została przedłużona w kierunku północnym. ♦ N. motyw. [źródło ‘naturalny wypływ wody podziemnej na powierzchnię ziemi’, źródłany ‘mający związek ze źródłem wody, pochodzący ze źródła’; ulica przebiega przez tereny podmokłe].

Park ŻRÓDLISKA – najstarszy park miejski w Łodzi leżący w dolince nawiązującej do doliny rzeki Jasień. Założony w 1840 r. na terenie lasu rządowego leśnictwa Łaznów. Początkowo zajmował obszar 9 ha. W 1854 r. zachodnią część parku odkupił Karol Scheibler i urządził tam ogród romantyczny w stylu angielskim otaczający pałac i zabudowania biurowe jego fabryki. Wschodnia część parku urządzona w sposób planowy przez 40 lat była jedynym parkiem miejskim otwartym dla szerokiej publiczności. Zwany był Ogrodem → Spacerowym lub Ogrodem → Angielskim. W potocznym użyciu była nazwa Kwela (od niem. *Quelle* ‘źródło’). W 1990 r. uznany za pomnik przyrody, w 2007 r. wygrał konkurs na najpiękniejszy park w Polsce. ♦ N. motyw. [na terenie parku znajdowały się liczne źródła wody].

Park ŻRÓDŁA OLECHÓWKI – źródłowy fragment doliny rzeki Olechówki wraz z terenami przyległymi pokryty drzewostanem o cechach półnaturalnych o pow. ok. 15,4 ha. Uznano za park i nadano mu oficjalną nazwę w 2010 r. ♦ N. motyw.

Ż

ŻABIA, *-ej* – ulica na Bałutach znana od 1913 r. ♦ N. konw. [żaba ‘płaz bezogonowy’]; zob. też **Piasta**.

ŻABIENIEC, *-ńca* – dawna osada rolnicza typu ołęderskiego założona w końcu XVIII w. na terenach poleśnych Radogoszcza (stąd wcześniejsza nazwa tzw. → Holendry Radogoskie). Włączana w granice miasta stopniowo: w 1915 r. oraz w 1940 (1946) r. Obecnie część miasta w obrębie dzielnicy administracyjnej Bałuty, usytuowana na północ od ul. Aleksandrowskiej i Limanowskiego, w rejonie ul. Brukowej, Teresy. Przez jej obszar biegnie linia kolejowa, a jedną ze stacji jest Łódź Żabieniec. W 1946 r. Żabieniec został zatwierdzony jako dzielnica administracyjna, ale od 1953 r. jest tylko częścią dzielnicy Bałuty. ♦ N. dwuznaczna [topograficzna, utworzona od wyrazu *żaba*; określałaby pierwotnie okolicę bagnistą, podmokłą, moczarowatą i łąkową, gdzie przebywały żaby lub dzierzawcza, utworzona od nazwy osobowej *Żaba* (Rosp, 457; Mał, 279) za pomocą przyrostka *-eniec*].

ŻARNOWCOWA, *-ej* – ulica na Julianowie znana od 1932 r. ♦ N. konw. [żarnowiec ‘niski krzew z rodziny motylkowatych’]; temat.

ŻAROWA, *-ej* – wschodnia przecznica ul. Zgierskiej. Zatwierdzona w 1913 r. ♦ N. konw. [żar ‘rozzarzony węgie’; ‘gorąco, upał, wysoka temperatura powietrza’].

****ŻBIKOWA**, *-ej* – niewielka ulica na Widzewie znana od 1932 r. W l. 70. XX w. zniknęła pod nową zabudową. ♦ N. konw. [żbik ‘drapieznik z rodziny kotów’]; temat.

ŻEGLARSKA, *-ej* – zachodnia przecznica ul. Zgierskiej wytyczona w końcu XIX w. jako prywatna ulica → Golca. Przemianowana w 1932 r. ♦ N. konw. [żeglarz ‘członek załogi statku, marynarz’]; temat.

ŻELAZNA, *-ej* – niewielka uliczka w sąsiedztwie szpitala im. J. Korczaka. Widoczna na planach od 1910 r. ♦ N. konw. metaf. [żelazo ‘pierwiastek chemiczny z grupy żelazowców’; ‘stop pierwiastka żelaza z węglem i innymi składnikami, stosowany jako podstawowy materiał konstrukcyjny’, żelazny ‘zrobiony z żelaza’]; zob. też **Długosza**, al. **Rydza-Śmigłego**.

Tadeusza ŻELEŃSKIEGO → Tadeusza **Boya-Żeleńskiego**.

****Władysława ŻELEŃSKIEGO** – niewielka ulica na Rokiciu znana od pocz. XX w. jako → Zeglina. Nazwana w 1932 r. Zniknęła w l. 60. pod elektrociepłownią EC II. ♦ N. pam. [Władysław Żeleński, 1837–1921, kompozytor, pianista, pedagog].

Lucjana ŻELIGOWSKIEGO – ulica wytyczona w l. 70. XIX w., idąca skrajem lasu, zwana była → Leśną, a potem → Leszno. W 1936 r. zyskała obecną nazwę. ♦ N. pam. [Lucjan Żeligowski, 1865–1947, generał, bohater walk niepodległościowych].

- Stefana ŻEROMSKIEGO** – ulica w swym najstarszym odcinku od dawnej ul. Legionów do placu Barlickiego powstała w l. 1872–1891. Potem przedłużona w kierunku południowym. Początkowo nazywała się → Pańska, bo jednym z pierwszych właścicieli posesji i budynków był fabrykant Eliaz Pański. W 1925 r. po śmierci pisarza nadano jej jego imię. ♦ N. pam. [Stefan Żeromski, 1864–1925, pisarz, publicysta].
- Osiedle im. Stefana ŻEROMSKIEGO** – osiedle mieszkaniowe w dzielnicy administracyjnej Bałuty. Jedno z podosiedli w obrębie tzw. Teofilowa B, w rejonie ulic: Kaczeńcowej, Traktorowej, Aleksandrowskiej, Rojnej. Niektóre ulice noszą nazwy bohaterów powieści Żeromskiego, np.: Salomei Brynickiej, Tomasza Judyma, Joasi Podborskiej bądź tytułów jego powieści, np.: al. Urody Życia, Wiernej Rzeki. ♦ N. pam. [Stefan Żeromski, j.w.].
- Park im. Stefana ŻEROMSKIEGO** – nowo powstały park na terenie osiedla im. Żeromskiego przy ul. Kaczeńcowej. ♦ N. motyw.
- Narcyzy ŻMICHOWSKIEJ** – ulica na Dąbrowie istniejąca od 1933 r. ♦ N. pam. [Narcyza Żmichowska, 1819–1876, powieściopisarka, poetka, pedagog].
- ***ŻMUDZKA**, *-ej* – ♦ N. konw. [Żmudź, historyczna nazwa tzw. Litwy Dolnej, wchodząca w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego]; → **Dembińskiego**.
- ŻOŁĘDZIOWA**, *-ej* – ulica na Marysinie włączona w granice miasta po II wojnie. ♦ N. konw. [żołędź ‘owoc dębu’]; temat.
- ****ŻORESA** – niewielka uliczka na Marysinie nazwana w 1933 r. W l. 60. XX w. zniknęła. ♦ N. pam. [Joeres (?), brak bliższych informacji o patronie].
- Stanisława ŻÓLKIEWSKIEGO** – niewielka ulica w sąsiedztwie parku Legionów. Znana od 1930 r. ♦ N. pam. [Stanisław Żółkiewski, 1547–1620, hetman polny koronny, symbol bohaterstwa i wiernej krajowi żołnierskiej służby].
- ***ŻÓRAWIA** → **Żurawia**.
- ŻUBARDZKA**, *-ej* – ulica obecna na planie w 1937 r. jako droga w kierunku Żubardzia. W l. 60. XX w. zmieniła bieg. Nazwa objęła sąsiednią ulicę o innym kierunku. ♦ N. motyw.
- ŻUBARDŹ**, *-dzia* – pierwotnie obszar leśno-łąkowy, leżący między rzeką Bałutką a północną granicą miasta Łódź. Od ok. 1837 r. osada, której rozwój związany jest z uprzemysłowieniem. Włączona przez władze rosyjskie w granice Łodzi w 1906 i 1915 r. Obecnie część miasta w dzielnicy administracyjnej Bałuty, usytuowana w rejonie ulic: al. Włókniarzy, Drewnowskiej, Lutomierskiej, Kasprzaka, Powstańców Wielkopolskich. Osiedle mieszkaniowe na tym terenie budowano już w latach 50. i 60. XX w. ♦ N. niejasna. [w niektórych dawnych opracowaniach spotkać się możemy z motywacją topograficzną, miałyby ona pochodzić od wyrazu *zubr* i świadczyć o gęstym zalesieniu tego terenu. Por. „Tuż obok dworca kolejowego kaliskiego znajduje się las miejski. Jest on ostatnią resztką dawnej puszczy łódzkiej, która ongi pokrywała cały teren miasta i okolicy. Pamięć o tych lasach przechowuje

nazwa przedmieścia Żubardź. Pochodzi ona od słowa »żubr« i przypomina te odległe wieki, gdy człowiek w gąszczu leśnym spotykał się z żubrem, turem, niedźwiedziem i staczał z nimi walkę na śmierć i życie», (Koss, 6). Jednakże nie jest to interpretacja wiarygodna. Być może ma związek z wyrazem pospolitym *żubr* ‘puste ziemie bez rudy’ lub *żubrować* ‘ścierać końce ziarna przed zmieleniem, obłuskiwać ziarna, pytlować mąkę’].

***ŻUBROWA**, *-ej* – ♦ N. konw. [żubr, j.w.]; → **Żubrowej**.

Joanny ŻUBROWEJ – niewielka przecznica ulicy Wileńskiej wytyczona w okresie dwudziestolecia międzywojennego. W 1930 powstała jako → Żubrowa. W 1970 przemianowana na J. Żubrowej. ♦ N. pam. [Joanna Żubrowa, 1786–1852, markietanka 17. Pułku Piechoty w Księstwie Warszawskim. Uczestniczka wojen napoleońskich].

****Jerzego ŻUŁAWSKIEGO** – ulica na Dąbrowie nazwana w 1932 r. Zniknęła pod nową zabudową w l. 60. XX w. ♦ N. pam. [Jerzy Żuławski, 1874–1915, pisarz, poeta, dramaturg Młodej Polski; jeden z prekursorów polskiej literatury fantastyczno-naukowej].

ŻURAWIA // ŻÓRAWIA, *-ej* – ulica na Bałutach znana od 1910 r. ♦ N. konw. [żuraw ‘duży ptak’]; zob. też **Rejtana**.

Franciszka ŻWIRKI – zachodnia przecznica ul. Piotrkowskiej widoczna na planie miasta już w połowie XIX w. Od 1863 r. nosiła imię św. → Karola. Przemianowana w 1932 r. po katastrofie Żwirki i Wigury ♦ N. pam. [Franciszek Żwirko, 1895–1932, kapitan, pilot, razem ze Stanisławem Wigurą odbył lot dookoła Europy. Zginęli razem w katastrofie].

ŻWIROWA, *-ej* – ulica na Dąbrowie widoczna na planie z 1937 r. ♦ N. motyw. [żwir ‘luźna skała osadowa używana do wyrobu betonu oraz jako materiał drogowy’].

***ŻYDOWSKA**, *-ej* – ♦ N. motyw. [Żyd ‘wyznawca judaizmu’; ‘członek grupy etniczno-kulturowej, wywodzącej się ze starożytnej Judei;’ ulica zamieszkała była przez ludność żydowską]; → **Bojowników Getta Warszawskiego**.

ŻYTANIA, *-ej* – ulica na Żubardziu wytyczona na początku XX w. ♦ N. konw. [żyto, jedno z najważniejszych zbóż chlebowych].

ŻYWIECKA, *-ej* – niewielka uliczka na Kuraku. Istnieje od 1932 r. ♦ N. konw. [Żywiec, miasto położone w Beskidzie Śląskim, woj. śląskie].

OBIEKTY MIEJSKIE I ICH NAZWY. ANALIZA

DZIELNICE I OSIEDLA NA TLE WEWNĘTRZNEGO PODZIAŁU MIASTA

Tak duże miasto jak Łódź nie stanowi jednorodnego organizmu urbanistycznego, lecz jest zbiorem bardzo wielu jednostek o różnorodnej genezie, odmiennym rozwoju historycznym oraz znaczących odrębnościach funkcjonalnych. W jego wewnętrznej strukturze funkcjonuje obecnie kilka podziałów terytorialnych, odnoszących się do większych lub mniejszych jego części, a ich wyodrębnianie, zasięg, nazwy oraz układ dokonywane są według kilku kryteriów, nie zawsze przejrzystych, a przede wszystkim krzyżujących się. Najczęściej owe podziały, a w konsekwencji i nazwy wskazanych obszarów, mają administracyjny (sztuczny) bądź tradycyjny (naturalny) charakter.

Jednostką nadrzędną jest oczywiście ŁÓDŹ, miasto, którego powierzchnia, mająca kształt zbliżony nieco do spłaszczonego koła, w granicach administracyjnych obejmuje – według stanu w 2009 r. – 293,3 km², zaś ze względu na liczbę mieszkańców zajmuje wśród miast polskich trzecie – po Warszawie i Krakowie – miejsce, w 2010 roku mieszkało w niej 737 098 osób.

DZIELNICE MIESZKANIOWE

W przestrzeni miasta funkcjonują obszary, mające charakter dzielnic mieszkaniowych²⁶, których zarówno nazwy, jak i zajmowany przez nie obszar mają ścisły związek z leżącymi dawniej na obrzeżach miasta bądź poza jego granicami tzw. samodzielnymi jednostkami osadniczymi. Dawne wsie, folwarki, kolonie, przysiółki itd., które z czasem stały się integralną częścią składową tzw. Wielkiej Łodzi, długo jeszcze po włączeniu do miasta, zachowywały swój pierwotny układ przestrzenny²⁷. W związku z tym – zanim przedstawiona zostanie analiza znacze-

²⁶ Przez dzielnicę rozumiemy część miasta wyodrębniającą się usytuowaniem (położeniem) w miejskiej przestrzeni oraz nazwą, różniącą ją od innych.

²⁷ Przypomnijmy, iż zarówno w tej części pracy, jak i w słowniku nie zostały uwzględnione wszystkie jednostki osadnicze włączone do Łodzi, lecz tylko ta część z nich, których nazwy odnajdujemy w nazewnictwie miejskim. Pominięto zatem osady zaginione, np. *Czerniec*, *Żabokrzeki*, czy też takie, których nazwy nie zostały przeniesione na obiekty miejskie, np. *Karczma*, *Budy Popielarze*.

niowa oraz formalna nazw tych obiektów – warto pokrótce przedstawić dzieje osadnictwa wiejskiego na terenach otaczających pierwotne miasto Łódź.

Osady, które ulokowały się na obszarze współczesnej Wielkiej Łodzi powstały w dwóch głównych okresach.

Okres I: od czasów najdawniejszych do końca XVI w. Według nowszych opracowań historycznych, „na obszarze współczesnej Łodzi od czasów przedpaństwowych do końca XVI w. istniały, choć nie zawsze przez cały czas równocześnie, 33 osady wiejskie, 1 osiedle miejskie, do czego należy doliczyć młyny, a właściwie osiedla młyńskie w liczbie 12, tudzież 1 osadę pokuźniczą i dwór wójta. Ogółem więc na interesującym terenie znajdowało się 48 punktów osadniczych” [Zaj, 32]. Z tego etapu rozwoju osadnictwa pochodzą, uwzględnione przez nas w części słownikowej: *Bałuty* (1410), *Brus* (1542), *Chocianowice* (1402), *Chojny (maior, 1396 oraz minor 1402)*, *Doły* (1413), *Jagodnica* (1576), *Kały* (1427), *Łagiewniki* (1395), *Łaskowice* (ok. 1470), *Łódź (miasto)* (1414–1423), *Mileszki* (1393), *Modrzew* (1429), *Moskule* (1389), *Radogoszcz* (1242), *Retkinia* (ok. 1470), *Rogi* (1368), *Rokicie* (1408), *Wola Mieczkowa*, później *Sikawa* (1407), *Sokolów* (1386), *Stara Wieś // Stara Łódź* (1337), *Stoki* (1390), *Wiączyń Górny* (1439), *Widzew* (1387), *Wiskitno* (1405), *Wola Stokowska* (1428), *Wólka* czyli *Mierzączka* (1568), *Zarzew* (1584), *Złotno* (1467). Najwięcej osad powstało w XV i XVI w. W okresie tym powstawały także liczne osady przemysłowe, przede wszystkim hutniczo-kuźnicze, m.in. *Ruda* (1511–1523) nazywana początkowo *Kuźnicą* a później *Rudą Pabianicką*, *Huta Wiskicka* (1480), *Huta Szklana* oraz osady młynarskie. Na przestrzeni od końca XIV do końca XVI w. poświadczono zostało istnienie 9 młynów: 1 młyn należący do wójta łódzkiego (tzw. młyn Wójtowski), 2 należące do plebana oraz 6 młynów biskupich, należących do biskupstwa wrocławskiego.

Okres II: od połowy XVIII w. do około ostatniej ćwierci XIX w. U schyłku Rzeczypospolitej oraz w okresie krótkotrwałych rządów pruskich na przełomie XVIII i XIX w. na obszarze obecnej Łodzi powstały liczne:

- tzw. **kolonie olęderskie** o charakterze kolonii rolniczych, zakładane na terenach przylegających do Łodzi w ostatnich dekadach XVIII w. oraz na początku XIX w. Tzw. kolonie *olęderskie*, tworzone były „według wzorów kolonizacji holenderskiej na Pomorzu, stąd ich zniekształcona, ludowa nazwa. Powstawały one na terenach podmokłych i leśnych, na obrzeżach starych wsi, od których różniły się zasadniczo luźnym skupieniem zagród. [...]. Tworzono je głównie w dobrach szlacheckich, od których wywodziły swoje nazwy” [Mm, 80]²⁸. Do tego typu kolonii zaliczymy m. in.: *Antoniew Sikawa (Sikawski)*, *Antoniew Stoki (Stokowski, czyli Holendry Stokowskie)*; *Dąbrowę* (czyli

²⁸ Por. także: „Nazwy miejscowe *Holendry*, także *Olendry* są związane z pewnym typem osadnictwa i gospodarki polegającej na osuszaniu gruntów, użyźnianiu nieużytków i hodowli bydła. [...]. Osady były zakładane przez ludność polską, niekiedy także przez osadników niemieckich i określane jako *Holendry*”. [Mał, 96–97].

Holendry Chojeńskie); *Grabieniec* (czyli *Holendry Kałowskie*); *Henryków* (czyli *Holendry Stokowskie*); *Janów* (czyli *Holendry Mileskie*); *Olechów*; *Zabieniec* (czyli *Holendry Radogoskie*);

- **kolonie olęderskie** o charakterze osad przemysłowych, w których zajmowano się wyrobem szkła; są to m. in. *Huta Aniołów* (wcześniej nosząca miano *Huta Sokołowska*) oraz *Huta Jagodnica*. W większości „huty te nie tworzyły jednak samodzielnych punktów osadniczych, toteż nie pozostawiły po sobie śladu w planie miasta” [Mm, 80];

- tzw. **budy**, czyli osady o charakterze przemysłowym, związane często z wykorzystaniem surowców leśnych. „Ich potoczne nazwy: *budy smolarze*, *popielarze*, *diegiarze*, *węglarze*, *kołodzieje* i inne mówią, co było przedmiotem ich wytwórczości. Oficjalnie ich nazwy były jednak wyprowadzane od głównej wsi w dobrach, w których je zakładano. [...]. Po wyeksploatowaniu lasów przekształcały się one z reguły w drobne osady rolnicze, po których tu i ówdzie znaleźć można ślad w planie miasta” [Mm, 80]. Zaliczymy do nich poświadczony na planach miasta osady takie jak: *Budy Kałowskie*, *Budy Piaskowskie*, *Budy Sikawa* (*Sikawskie*), *Budy Stoki* (*Stokowskie*). Charakter osady przemysłowej miała również *Kowalszczyzna*;

- **kolonie pruskie**, utworzone w okresie rządów pruskich (1793–1806) a przeznaczone dla osadników niemieckich; z tego okresu pochodzą: *Andrzejów*, *Augustów*, *Nowosolna*;

- inne osady powstałe po parcelacji różnych terenów, najczęściej lasów (kolonie poleśne), często w wyniku regulacji powłaszczeniowej po 1864 r.: *Arturówek*, *Bronisin*, *Chocianowiczki*, *Chojny Nowe*, *Cyganka*, *Feliksin*, *Górki*, *Górki Nowe*, *Helenówek*, *Jędrzejów*, *Jędrzejów Młynek*, *Jędrzejów Parcele*, *Józefów*, *Julianów*, *Karolew*, *Kochanówka // Kochanówek*, *Komorniki*, *Koziny*, *Nowe Złotno*, *Różki*, *Sąsiedzno*, *Smulsko*, *Teofilów*, *Wilanów* (zwany wcześniej *Wilamowem*), *Wilanów B*, *Wiskitno nr 2*, *Zadraż*, *Zdrowie*, *Żubardź*.

ANALIZA GENETYCZNO-ZNACZENIOWA NAZW

Wprawdzie nazwy dzielnic mieszkaniowych mają charakter nazw dziedzicznych (przeniesionych)²⁹ i dla współczesnych Łódzian są tylko elementem identyfikacyjnym, jednakże nazwy pierwotnych obiektów, czyli jednostek osadniczych, które w wyniku inkorporacji weszły w skład Wielkiej Łodzi, były motywowane i posiadały wartość realno-znaczeniową.

²⁹ Tę tendencję nazwotwórczą, obecną w historii wszystkich miast polskich opisał już Henryk Borek: „W charakterze nazw dzielnic występują bowiem z reguły gotowe nazwy, funkcjonujące w tej roli już od dawna, już to przeniesione wtórnie do tej kategorii z dawnych nazw przedmieść, wsi czy osad podmiejskich, wchłanianych z biegiem lat przez rozrastające się organizmy miejskie”; H. Borek, *Tendencje nazwotwórcze w nazwach osiedli mieszkaniowych*, [w:] *Opuscula Polono-Slawica. Munera linguistica Stanisłao Urbańczyk dedicata*, Wrocław 1979, s. 62.

Z punktu widzenia genetyczno-etymologicznego wyodrębnić możemy kilka ich typów semantycznych.

1. Nazwy **topograficzne**, które „pochodzą od wyrazów wskazujących naturalne właściwości terenu, topograficzne lub fizjograficzne cechy miejsca, na którym zakładano osadę” [Mal, 15], m. in. charakteryzują teren ze względu na jego ukształtowanie, rodzaj podłoża (gleby), rosnących na nim drzew oraz krzewów, czy też żyjących zwierząt. Taki charakter mają nazwy: *Borowiec*, *Brzózki* (w nazwie *Retkinia Brzózki*), *Chojny*, *Dąbrowa*, *Imielnik*, *Jagodnica*, *Doły*, *Górki*, *Grabieniec*, *Koziny*, *Kusy Kąt*, *Modrzew*, *Piaski* (w nazwie *Retkinia Piaski*), *Piaskowiec*, *Podgórze*, *Polesie*, *Rogi*, *Rokicie*, *Ruda*, *Sikawa*, *Stoki*, *Wiskitno*, *Żabieniec*.

2. Nazwy **kulturowe**, „związane z działalnością człowieka, który tworzy kulturę, zarówno materialną, jak i społeczną, duchową” [Mal, 15]. Zaliczymy do nich: *Brus*, *Budy* (*Kałowskie*, *Piaskowskie*, *Sikawskie*, *Stokowskie*), *Działy* (w nazwie *Retkinia Działy*), *Dzielnica* (w nazwie *Nowa Dzielnica*), *Huta* (*Szklana*), *Holendry*³⁰, *Karcz* (w nazwie *Retkinia Karcz*), *Kolonia*, *Miasto* (w nazwie *Nowe Miasto*), *Młyn*, *Parcele*, *Place* (w nazwie *Place Stoki*), *Poręby*, *Wieś* (w nazwie *Stara Wieś*), *Sąsiedzno*, *Smulsko*, *Wólka*, *Zarzew*.

3. Nazwy **dzierżawcze**. W tego typu nazwach „utrwalilo się imię lub przezwisko, później nazwisko właściciela lub pierwszego założyciela osady, grodu, wsi czy miasta. Tworzono je od nazw osobowych za pomocą kilku przyrostków przymiotnikowych, dzierżawczych” [Mal, 16]. W naszym materiale do grupy tej zaliczymy nieliczne nazwy osad powstałych w okresie średniowiecza; są to m. in.: *Radogoszcz*, *Retknia* oraz z okresu późniejszego: *Andrzejów*, *Charzew*, *Janów*, *Julianów*, *Kochanówek // Kochanówka*, *Księży* (w nazwie *Księży Młyn*), *Kowalszczyzna*, *Lublinek*, także nazwa *Mania* równoważna z nazwiskiem właściciela.

4. Nazwy **patronimiczne**, czyli odojcowskie; pierwotnie oznaczały one „synów (potomków) osoby, której imię lub przezwisko (nazwisko) występuje w podstawie nazwy” [Mal, 17]; są to: *Chocianowice*, *Łaskowice // Laskowice*.

5. Nazwy **rodowe**, które „powstawały jako określenia rodziny od nazwy osobowej, którą nosił jej założyciel; nazwy te nie mają dodatkowych przyrostków nazwotwórczych – nazwa osobowa użyta w formie liczby mnogiej tworzy najpierw nazwę grupy rodzinnej, przeniesioną następnie na miejscowość przez tę rodzinę zamieszkaną. Nazwy rodowe były najczęściej motywowane przez przerwiska [...], także przez imiona chrześcijańskie” [Mal, 18]. Nazwami rodowymi są: *Bahuty*, *Chachuły*, *Mileszki*, *Moskule*.

6. Nazwy **slużebne**, wskazujące na zawód wykonywany przez mieszkańców: *Komorniki*, *Łagiewniki*.

³⁰ „Nazwy typu *Holendry*, chociaż zawierają odniesienie do nazwy narodowości, należą do typu nazw kulturowych” [Mal, 96–97].

7. Nazwy **etniczne**, których podstawą „są określenia mieszkańców ze względu na pochodzenie z pewnej okolicy, miejscowości czy kraju” [Mal, 18]: *Cyganka, Ślązaki*.

8. Nazwy **relacyjne**, „utworzone od już istniejących nazw geograficznych (rzek, miast, wsi). Powstają one w bezpośrednim związku między obiektem już nazwanym a obiektem mającym otrzymać nową nazwę” [Mal, 19]. W grupie tej wydzielić możemy następujące podtypy:

a) nazwy dwuczłonowe, które powstały w wyniku podziałów pierwotnych miejscowości. Człon dodany określa relację nowego obiektu do już istniejącego i pełni funkcję różnicującą. Dodatkowym określeniem wyodrębniającym najczęściej są:

- przymiotniki *stary – nowy*, np.: *Stare Chojny // Nowe Chojny, Górki Stare // Górki Nowe, Rokicie Stare // Rokicie Nowe, Stare Złotno // Nowe Złotno, Nowa Łódka, Nowe Miasto, Nowe Polesie, Nowy Imielnik, Nowy Józefów, Stare Moskule; Bałuty Nowe // Bałuty Stare;*

- przymiotnik *mały* różnicujący obiekt ze względu na jego wielkość: *Łagiewniki Małe, Moskule Małe;*

- przymiotnik *górnny* różnicujący obiekt ze względu na jego położenie w stosunku do innego obiektu o tej samej nazwie: *Wiączyń Górny, Wiączyń Dolny;*

- leksemy o formie rzeczownika bądź przymiotnika, określające nowe obiekty pod względem ich lokalizacji, funkcji, przynależności bądź topografii: *Chojny Zatorze, Budy Kałowskie, Budy Piaskowskie, Budy Stoki//Budy Stokowskie, Budy Sikawa // Budy Sikawskie, Antoniew Sikawa // Antoniew Sikawski, Antoniew Stoki // Antoniew Stokowski, Huta Aniołów, Huta Jagodnica, Huta Sokołowska, Charzew Młynarska, Jagodnica Złotno, Jędrzejów Młynek, Kolonia Henryków, Kolonia Radogoszcz, Retkinia Brzózki, Retkinia Długa Kolonia, Retkinia Działy, Retkinia Folwark, Retkinia Karcz, Retkinia Mała Kolonia, Retkinia Piaski, Retkinia Zagrodniki; Rokicie Wójtostwo;*

- litery alfabetu: *Liściasta A, Liściasta B;*

b) nazwy utworzone drogą przekształceń słowotwórczych (zmodyfikowane), w których relacja nazwy nowej do starej wyrażana jest za pomocą przyrostka, najczęściej z pochodzenia deminutywnego: *Chocianowiczki* (od nazwy *Chocianowice*); *Dąbrówka < Dąbrowa, Łodzianka, Łódka < Łódź, Młynek < Młyn, Moskuliki < Moskule, Różki < Rogi;*

c) utworzone drogą przekształceń fleksyjnych: *Nery;*

d) drogą tłumaczenia: *Nowosolna;*

e) nazwy ponowione bez zmiany ich formalnej postaci: *Jasieniec*.

9. Nazwy **dwuznaczne**. W XIX w. oraz na początku XX w. powstają liczne nazwy, których postać (budowa) wskazywałaby na ich dzierżawczy charakter; utworzone bowiem zostały za pomocą typowych przyrostków dzierżawczych: *-ew, -ów, -in*, lecz prawdopodobnie mają motywację pamiątkową, to jest nadane zostały wsiom i folwarkom dla uczczenia członków rodziny właściciela, np. jego

żony lub brata, bądź konwencjonalną, to jest urobione zostały na wzór historycznych nazw dzierżawczych. Źródła historyczne często nie pozwalają na dotarcie do ich genezy. Wymienić możemy tutaj: *Antoniew, Augustów, Bronisin, Feliksin, Helenówek, Henryków, Jędrzejów, Józefów, Karolew, Leonów, Łukaszew, Marianów, Marysin, Mikołajów//Mikołajew, Pabianka, Romanów, Teofilów*. Do nazw niejednoznacznych zaliczymy także: *Kały, Koziny, Olechów, Sokołów, Złotno, Żabieniec*, które mogą mieć motywacje topograficzną lub dzierżawczą oraz konwencjonalną a także *Laskowice*, które mogą należeć do typu patronimicznego lub etnicznego.

10. Nazwy o **niejasnej genezie**, których etymologia nie jest pewna: *Odzierady, Wiączyń, Wilanów, Zadraź, Żubardź*.

ANALIZA FORMALNA NAZW

Ze względu na budowę gramatyczną możemy wydzielić:

Nazwy bez kreacji formalnojęzykowej. Pod względem formalnym są one równe:

a) nazwom pospolitym w formie liczby pojedynczej, np.: *Brus < brus; Dąbrowa < dąbrowa, Grabieniec < grabieniec; Kolonia < kolonia; Kurak < kurak; Modrzew < modrzew, Polesie < polesie, Podgórze < podgórze; Rokicie < rokicie; Zdrowie < zdrowie*, bądź mnogiej, np.: *Doły < doły; Chojny < chojny; Górki < górki; Poręby < poręby; Rogi < rogi;*

b) nazwom własnym w formie liczby mnogiej: *Bałuty < Bałuta; Chachuły < Chachula; Mileszki < Mileszko.*

Procesowi onimizacji, czyli przejścia wyrazów pospolitych do kategorii nazw własnych bez derywacji słowotwórczej, towarzyszyć może: zmiana formy osobowej zakończenia *-icy* na formę rzeczową *-iki*: *Łagiewniki < łagiewnicy; Komorniki < komornicy.*

Nazwy z kreacją formalnojęzykową, tworzone za pomocą przyrostków i przedrostków:

- przyrostka ***-jb** obecnego w nazwie dzierżawczej *Radogoszcz < Radogost;*
- przyrostka **-ów** oraz jego odmiany **-ew**; obecnego w nazwach dzierżawczych: *Andrzejów < Andrzej; Charzew < Charz; Janów < Jan; Julianów < Julian; Olechów*, oraz pamiątkowych lub konwencjonalnych: *Arturów < Artur; Augustów < August; Henryków < Henryk; Jędrzejów < Jędrzej; Józefów < Józef; Karolew < Karol; Leonów < Leon; Łukaszew < Łukasz; Marianów < Marian; Mikołajów < Mikołaj; Romanów < Roman;*

- przyrostka **-in** (*a, y*) obecnego w nazwach dzierżawczych bądź pamiątkowych: *Marysin < Maria; Bronisin < Bronisław // Bronisia; Feliksin < Feliks;*

- przyrostka **-ica** w nazwie topograficznej *Jagodnica;*

- przyrostka **-ówka** w nazwie dzierżawczej *Kochanówka < Kochański < Kochan;*

- przyrostka **-ówek** w nazwach pamiątkowych: *Arturówek* < *Artur*; *Helenówek* < *Helena*; w nazwie dzierżawczej *Kochanówek* < *Kochański* < *Kochan*;
- przyrostka **-ek**: *Lublinek* < *Lubliner*;
- przyrostka **-ec** // **-owiec**// **-eniec**: w nazwach topograficznych: *Borowiec*, *Piaskowiec*, *Żabieniec*;
- przyrostka **-sk(o)** w nazwie kulturowej *Smulsk* // *Smulsko*;
- przyrostka **-owice** w nazwie patronimicznej *Chocianowice*;
- przyrostka **-inia** tworzącego nazwę dzierżawczą *Retkinia*;
- przyrostka **-nik** tworzącego nazwę topograficzną: *Imielnik*;
- przyrostka **-ki** tworzącego nazwy zdrobniałe od nazw miejscowych: *Chocianowiczki* < *Chocianowice*, *Różki* < *Rogi*;
- przyrostka **-ka** tworzącego nazwę zdrobniałą od nazwy miejscowej: *Łódka* < *Łódź* oraz nazwę dzierżawczą: *Pabianka* < *Pabian*;
- przyrostka **-anka**: *Łodzianka* < *Łodzian*.

Nazwy złożone. Największą grupę nazw analitycznych stanowią:

- składniowe zestawienia przymiotnika z rzeczownikiem w liczbie pojedynczej lub mnogiej. W przypadkach, gdy przymiotnik określający utworzony jest od nazwy własnej szyk obu członów jest stały: *Antoniew Sikawski*, *Antoniew Stokowski*, *Budy Kałowskie*, *Budy Piaskowskie*, *Budy Stokowskie*, *Holendry Chojeńskie*, *Holendry Kałowskie*, *Holendry Mileskie*, *Holendry Radogoskie*, *Holendry Stokowskie*, *Huta Sokołowska*, *Ruda Pabianicka*. Natomiast w przypadkach, gdy przymiotnik określający pochodzi od nazwy pospolitej kolejność obu członów zestawienia jest wariantywna: *Bałuty Nowe* (także *Nowe Bałuty*), *Chojny Stare* (także *Stare Chojny*), *Młynarska Charzew*, *Nowa Dzielnica*, *Górki Nowe*, *Górki Stare*, *Huta Szklana*, *Nowy Imielnik*, *Nowy Józefów*, *Kusy Kąt*, *Łagiewniki Małe*, *Nowa Łódka*, *Nowe Miasto*, *Stare Miasto*, *Księży Młyn*, *Moskule Małe*, *Moskule Stare*, *Nowe Polesie*, *Polesie Stare*, *Nowe Rokicie*, *Rokicie Stare*, *Nowe Sady*, *Więczyń Górny*, *Zimna Woda*, *Nowe Złotno*, *Złotno Stare*;
- zestawienia rzeczownika z rzeczownikiem: *Antoniew Sikawa*, *Antoniew Stoki*, *Budy Sikawa*, *Budy Stoki*, *Chojny Zatorze*, *Holendry Antoniew*, *Huta Aniołów*, *Huta Jagodnica*, *Jagodnica Złotno*, *Jędrzejów Młynek*, *Jędrzejów Parcele*, *Retkinia Brzózki*, *Retkinia Działy*, *Retkinia Karcz*, *Retkinia Piaski*, *Retkinia Wójtostwo*, *Retkinia Zagrodniki*, *Odzierady Leonów*, *Kolonia Radogoszcz*, *Radogoszcz Wschód*, *Radogoszcz Zachód*, *Place Stoki*;
- nazwy złożone, w których człon określany może być przymiotnikiem lub rzeczownikiem zaś człon określający to litera alfabetu bądź numer: *Liściasta A*, *Liściasta B*, *Wisłonek A Las*, *Wisłonek Nr 2*;
- bardzo rzadko zdarzają się nazwy złożone z trzech elementów: *Retkinia Mała Kolonia*, *Retkinia Długa Kolonia*.

OSIEDLA MIESZKANIOWE

W obrębie już istniejących w strukturze miasta większych jego części, takich jak dzielnice mieszkaniowe i administracyjne, wydziela się osiedla mieszkaniowe rozumiane jako ‘zespół budynków, bloków mieszkalnych itp. na terenie wydzielonym administracyjnie’. Osiedla mieszkaniowe są efektem pewnej koncepcji urbanistyczno-przestrzennej, zostały stworzone drogą wcześniejszego zaplanowania; są także zróżnicowane pod względem typu zabudowy, stopnia zaludnienia oraz stanu wyposażenia [Kieł, 159]. Można wyróżnić dwa główne rodzaje osiedli mieszkaniowych: osiedla domków jedno- i kilkurodzinnych (willi) występujące najczęściej na peryferiach miasta oraz zespoły bloków składające się z wielkich, wielokondygnacyjnych budynków. Osiedla mieszkaniowe, zwłaszcza drugiego rodzaju wypierają tradycyjną formę dzielnicy miejskiej i są bazą kształtowania się nowego typu stosunków społecznych.

W Łodzi idea budowania tanich mieszkań i tworzenia miejskich osiedli mieszkaniowych, mających zaspokoić głód mieszkaniowy i poprawić warunki życia łódzkich robotników zaistniała w latach międzywojennych. „W 1928 r. władze Łodzi wyznaczyły dwa pierwsze miejsca lokalizacji miejskich osiedli mieszkaniowych – jedno w północnej części wytrzebionego w czasie wojny lasu miejskiego, na tzw. Polesiu Konstantynowskim, drugie na miejskich gruntach pocegielnianych na Nowym Rokiciu” [Mm, 225]. Wybudowane na Polesiu osiedle otrzymało imię Józefa A. Montwiłła-Mireckiego.

W 1915 r. powstała najstarsza spółdzielnia budownictwa mieszkaniowego w Łodzi – Robotnicza Spółdzielnia Mieszkaniowa „Lokator” – która wybudowała w latach 20. XX w. niewielkie osiedle w środkowej części Chojen.

Osiedla mieszkaniowe o zabudowie willowej w latach międzywojennych powstawały m.in. w tzw. Nowej Dzielnicy oraz na Julianowie, gdzie po parcelacji – w latach 1924–1937 – folwarku należącego do Juliusza Heinzla, wybudowana została kolonia domków jednorodzinnych dla pracowników skarbowych.

W okresie międzywojennym w dzielnicy Karolew wybudowane zostało staniem ówczesnych władz kościelnych tzw. osiedle „domków biskupich”, natomiast na Stokach Towarzystwo Osiedli Robotniczych wybudowało osiedle mieszkaniowe przeznaczone dla robotników.

Wspomnieć również należy o osiedlach mieszkaniowych budowanych jeszcze w XIX w. przez właścicieli wielkich zakładów włókienniczych; są to tzw. famuły, czyli domy rodzinne. Jedno z takich osiedli znajduje się na Księżym Młynie, drugie przy ul. Niciarnianej, trzecie przy ul. Ogrodowej.

W okresie II wojny światowej Niemcy wybudowali na terenie Łodzi trzy, stosunkowo niewielkie, osiedla mieszkaniowe, składające się z wielorodzinnych domów. Jedno osiedle, zwane potocznie „Berlinkiem” wzniesiono w rejonie ul. Kalinowej, w dzielnicy Bałuty, obok stadionu „Start”, drugie osiedle

wybudowano dla robotników na Stokach, trzecie zaś koło, wojskowego wówczas, szpitala przy ulicy Milionowej [zob. Mm, 239].

Jednakże masowo struktura urbanistyczna Łodzi zaczęła wzbogacać się o osiedla mieszkaniowe – funkcjonujące jako obiekty i jako nazwa – po drugiej wojnie światowej, w okresie PRL. W okresie 1945–1970 budowane w Łodzi osiedla lokalizowane były przede wszystkim w obrębie kolei obwodowej, część z nich położona była blisko centrum miasta. Jedno z pierwszych osiedli mieszkaniowych o zabudowie blokowej wybudowane zostało w latach 1949–1956 na Starym Mieście, tzw. osiedle Staromiejskie. Zagospodarowano także tereny w dzielnicach Bałuty (osiedle im. Władzy Bytomskiej), Doły, Koziny, Żubardź itd.

Natomiast na terenach obrzeżnych miasta, poza linią kolei obwodowej, skupiska wielokondygnacyjnych bloków zaczęto masowo tworzyć w latach 70. XX w. Wymienić należy przynajmniej trzy takie pasma osiedlowe. Jeden z pierwszych kompleksów zabudowy blokowej, mimo iż powstał na terenach dawnych wsi Żabieniec, Budy Kałowskie i Grabieniec, nazwany został Teofilowem. Drugie pasmo blokowe, wznoszone od połowy lat 70. XX w., powstało poza wschodnim odcinkiem kolei obwodowej, na częściach terenów dawnych osad Widzewa, Zarzewa, Augustowa. Trzecie, największe skupisko bloków budowane od drugiej połowy lat 70. XX w. do drugiej połowy lat 80. XX w., założone zostało po zachodniej i północnej stronie linii kolejowej Łódź – Kalisz, na dawnych terenach Retkini (Retkinia Wschód, Retkinia Zachód).

Te kompleksy osiedlowe wznoszono „na terenach obrzeżnych miasta, bez liczenia się z jakimkolwiek podziałem prawnowłasnościowym. W rezultacie, tworząc nowe jednostki urbanistyczne, zdeintegrowano dawne jednostki osadnicze, zrywając istniejące tam tradycyjne więzi lokalne [...]. W ten sposób, kosztem dawnych wsi i przedmieść, które zniknęły zupełnie lub przetrwały w formie reliktowej, powstały wyróżniające się w krajobrazie miasta swoją skalą i jednorodnością architektoniczną nowe jednostki struktury morfologicznej miasta, o słabych jednak z reguły wewnętrznych więziach społecznych” [Mm, 375].

W powojennej historii miasta na obszarze Łodzi znalazło się 46 obszarów terytorialnych określanych jako osiedle mieszkaniowe³¹: *im. 1 Maja, Balonowa, im. Stefana Batorego, im. Hersza Berlińskiego, Botanik, im. Władzy Bytomskiej, im. Bolesława Chrobrego, im. Stefana Czarnieckiego, im. Jarosława Dąbrowskiego, im. Małgorzaty Fornalskiej, Hetmańskie, Hufcowa, im. Władysława Jagiełły, im. Marii Konopnickiej, im. Mikołaja Kopernika, im. 40-lecia PRL, im. XV-lecia PRL, im. 70-lecia Odzyskania Niepodległości, im. Mieszka I, im. Józefa Montwiłła-Mireckiego, Polesie Nowe, Piaski, Piastów, Pienista, Pojezierska, im. Powstania 1863 r., Radogoszcz Wschód, Radogoszcz Zachód, im. Mikołaja Reja, Retkinia Południe, Retkinia Północ, im. Władysława Reymonta, Rogatka,*

³¹ Do grupy osiedli mieszkaniowych zaliczymy tylko te jednostki urbanistyczne miasta, które bywają nazywane osiedlami, gdzie leksem *osiedle* jest elementem oficjalnej wersji nazwy.

im. Henryka Sienkiewicza, Słowiańskie, Staromiejskie, im. Tysiąclecia Państwa Polskiego, Widzew Wschód, Widzew Zachód, Wielkopolska, im. ZSMP, im. ZWM, Zagajnikowa, Zagrodniki, Zielony Romanów, im. Stefana Żeromskiego.

CHARAKTERYSTYKA ZNACZENIOWOFORMALNA NAZW OSIEDLI MIESZKANIOWYCH

Pełna struktura nazewnicza osiedli ma postać dwuczłonową. Człon pierwszy stanowi wyraz wskazujący rodzaj nazywanego obiektu, czyli *osiedle*³², który używany jest tylko w sytuacji oficjalnej (urzędowej), w codziennej komunikacji zaś ulega elipsie. Człon drugi nazwy pełni funkcję wyróżniającą. Z punktu widzenia znaczeniowego zdecydowana większość nazw osiedli mieszkaniowych należy do grupy nazw **konwencjonalnych**, upamiętniających:

- wielkie postaci historyczne (przedstawiciele władzy królewskiej, bohaterów narodowych): *osiedle im. Stefana Batorego, osiedle im. Bolesława Chrobrego, osiedle im. Władysława Jagiełły, osiedle im. Mieszka I* oraz dynastie: *osiedle Piastów*;
- twórców literatury: *osiedle im. Marii Konopnickiej, osiedle im. Władysława Reymonta, osiedle im. Stefana Żeromskiego, osiedle im. M. Reja, osiedle im. Henryka Sienkiewicza*;
- przedstawiciele nauki: *osiedle im. Mikołaja Kopernika*;
- działaczy społecznych oraz socjalistycznych i komunistycznych: *osiedle im. Władcy Bytomskiej, osiedle im. J. Montwiłła-Mireckiego*;
- organizacje społeczno-polityczne: *osiedle im. ZSMP, osiedle im. ZWM*,
- daty, wydarzenia i rocznice historyczne: *osiedle im. Powstania 1863 roku, osiedle im. Tysiąclecia Państwa Polskiego, osiedle im. 40-lecia PRL, osiedle im. XV-lecia PRL, osiedle im. 70-lecia Odzyskania Niepodległości, osiedle im. 1 Maja*;
- grupy etniczne: *osiedle Słowiańskie*.

Bardzo duża grupa nazw osiedli mieszkaniowych ma charakter nazw **przeniesionych**, to jest opiera się na lokalnej toponimii i wykorzystuje już istniejące nazwy; najczęściej spotykane są przeniesienia nazwy przebiegającej w pobliżu ulicy bądź nazwy większych części miasta (dzielnic mieszkaniowych)³³. W grupie tej wyodrębnić możemy dwa podtypy:

³² Słowo *osiedle* traktuje się jako nazwę gatunkową w związku z czym pisane jest małą literą. W sprawie pisowni nazw tej grupy obiektów por. Z. Zagórski, *Nazwy części miasta (dzielnic, osiedli, wsi, osad miejskich)*, [w:] *Nazewnictwo geograficzne Poznania...*, s. 34–35.

³³ Por. „Określenie *osiedle mieszkaniowe* stało się powszechne po drugiej wojnie światowej. Pełną strukturę nazewniczną tworzyło z członem określającym, który stanowiły głównie nazwy innych, wcześniej istniejących obiektów topografii miejskiej, przede wszystkim nazwy ulic. Ten typ nazw osiedli mieszkaniowych zdecydowanie dominuje w całym bardzo dużym zbiorze nazw powojennych osiedli”, K. Handke, *Dzieje Warszawy...*, s. 259–260 oraz „Nazwy osiedli mieszkaniowych stanowią odrębną kategorię toponimiczną, mieszczącą się w systemie miejskiej toponimii między nazwami dzielnic z jednej strony, a nazwami ulic z drugiej. Nic więc dziwnego, że tendencje nazwotwórcze w obrębie tej kategorii stanowią jakby wypadkową bezpośredniego lub niekiedy tylko pośredniego (modelowego) oddziaływania obu tych wyrazistych grup”; H. Borek, *Tendencje nazwotwórcze...*, s. 66.

- nazwy ponowione bez zmiany ich formalnej postaci: *osiedle Balonowa*, *osiedle im. Hersza Berlińskiego*, *osiedle im. Stefana Czarnieckiego*, *osiedle im. Jarosława Dąbrowskiego*, *osiedle im. Małgorzaty Fornalskiej*, *osiedle Hetmańskie*, *osiedle Hufcowa*, *osiedle Piaski*, *osiedle Pienista*, *osiedle Pojezierska*, *osiedle Polesie Nowe*, *osiedle Staromiejskie*, *osiedle Wielkopolska*, *osiedle Zagrodniki*;

- nazwy ponowione zmodyfikowane; elementem dyferencyjnym mogą być leksemy określające położenie, kierunek geograficzny, np. *osiedle Radogoszcz Wschód*, *osiedle Radogoszcz Zachód*, *osiedle Retkinia Południe*, *osiedle Retkinia Północ*, *osiedle Widzew Wschód*, *osiedle Widzew Zachód*, przymiotnik wynikający z krajobrazu, np. *osiedle Zielony Romanów*;

Najrzadziej spotykany typ nazw osiedli mieszkaniowych to nazwy **motywowane topograficznie**, określające położenie osiedla względem innych obiektów topografii miejskiej: *osiedle Botanik*, położone w bliskim sąsiedztwie ogrodu botanicznego; do grupy tej zaliczyć możemy także nazwę *osiedle Rogatka*.

Konwencjonalny oraz ponowiony typ nazw osiedli mieszkaniowych występuje powszechnie w nazewnictwie różnych miast Polski, tak dużych (np. Warszawa³⁴, Wrocław³⁵), jak i małych³⁶.

Od strony formalnej człon wyróżniający w nazwach osiedli mieszkaniowych może mieć postać:

- przymiotnika: *osiedle Balonowa*, *osiedle Hetmańskie*, *osiedle Hufcowa*, *osiedle Pienista*, *osiedle Pojezierska*, *osiedle Słowiańskie*, *osiedle Staromiejskie*, *osiedle Zagajnikowa*,

- rzeczownika: *osiedle Botanik*, *osiedle Piaski*, *osiedle Piastów*, *osiedle Zagrodniki*, *osiedle Rogatka*, *osiedle Wielkopolska*,

- zestawienia rzeczownikowego: *osiedle Radogoszcz Wschód*, *osiedle Radogoszcz Zachód*, *osiedle Retkinia Południe*, *osiedle Retkinia Północ*, *osiedle Widzew Wschód*, *osiedle Widzew Zachód*, *osiedle im. ZSMP*, *osiedle im. ZWM*, *osiedle im. Powstania 1863 r.*;

- zestawienia rzeczownika z przymiotnikiem: *osiedle Polesie Nowe*, *osiedle Zielony Romanów*;

- zestawienia rzeczownika w dopełniaczu ujętego w strukturę: imię + nazwisko w dopełniaczu liczby pojedynczej: *osiedle im. Stefana Batorego*, *osiedle im. Hersza Berlińskiego*, *osiedle im. Władysława Bytomskiej*, *osiedle im. Bolesława Chrobrego*, *osiedle im. Stefana Czarnieckiego*, *osiedle im. Jarosława*

³⁴ K. Handke, *Dzieje Warszawy...*

³⁵ Por. R. Łobodzińska, *Aktualne tendencje w nominacji nowych osiedli mieszkaniowych Wrocławia*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Świącicka, Bydgoszcz 2006, s. 397.

³⁶ Np. w Siedlcach na 13 osiedli ośmiu nadano nazwę od nazwy ulic, a pięciu od nazwy dzielnic, por. K. Wojtczuk, *Nazwy ulic i osiedli siedleckich w świetle analizy językoznawczej*, „Szkie Podlaskie” 1998, t. 6, s. 42–52.

Dąbrowskiego, osiedle im. Małgorzaty Fornalskiej, osiedle im. Władysława Jagielly, osiedle im. Marii Konopnickiej, osiedle im. Mikołaja Kopernika, osiedle im. Mieszka I, osiedle im. Józefa Montwilla-Mireckiego, osiedle im. Mikołaja Reja, osiedle im. Władysława Reymonta, osiedle im. Henryka Sienkiewicza, osiedle im. Stefana Żeromskiego;

• wyrażenia liczebnikowego: *osiedle im. 1 Maja, osiedle im. 40-lecia PRL, osiedle im. XV-lecia PRL, osiedle im. 70-lecia Odzyskania Niepodległości, osiedle im. Tysiąclecia Państwa Polskiego.*

DZIELNICE ADMINISTRACYJNE

Z perspektywy właściwego zarządzania i funkcjonowania miasta konieczny jest wewnętrzny jego podział na mniejsze jednostki, których wydzielanie odbywa się przede wszystkim drogą urzędową, za pomocą stosownych zarządzeń administracyjnych.

Potrzeba wydzielenia jednostek administracyjnych, które usprawniałyby zarządzanie tak dużym organizmem miejskim związana była m.in. z faktem, że w 1944 r. z województwa łódzkiego wyodrębniona została Łódź jako samodzielna jednostka administracyjna o charakterze wojewódzkim, w wyniku czego nastąpiło rozszerzenie zadań gospodarczych miasta.

Wydzielone w sposób administracyjny części miasta mają układ hierarchiczny, składają się z jednostek wyższego szczebla, do których zaliczymy dzielnice administracyjne oraz niższego, do których zaliczymy osiedla administracyjne.

W powojennej historii miasta³⁷ pierwszy podział na dzielnice administracyjne został wprowadzony w 1946 roku, kiedy to na mocy uchwały Rady Narodowej m. Łodzi z dnia 27 maja, podzielono miasto na trzy dzielnice: *Łódź Śródmieście, Łódź Północ, Łódź Południe*. „Za podstawę wyodrębnienia dzielnic przyjęto wówczas kryterium granic w pewnym sensie naturalnych. Taką widoczną w układzie przestrzennym Łodzi granicę stanowiła linia kolei obwodo-

³⁷ W okresie międzywojennym (1928 r.) Łódź podzielona była następująco: *dzielnica I, dzielnica II, Koziny, Bałuty, Chojny*. W okresie II wojny światowej, okupacyjne władze niemieckie podzieliły miasto na jedenaście dzielnic administracyjnych. Cztery z nich wytyczone zostały w granicach miasta z okresu międzywojennego – nadane zostały im nazwy motywowane o charakterze lokalizacyjnym: *Nord* ‘Północ’, *Ost* ‘Wschód’, *Süd* ‘Południe’ i *West* ‘Zachód’. Pozostałe dzielnice znajdowały się na terenach nowo inkorporowanych. Niemieckie nazwy przyłączonych do miasta wsi, folwarków i osad najczęściej były tłumaczeniem nazw polskich, np.: *Karolew* → *Karlshof* ‘folwark, dwór Karola’; *Radogoszcz* → *Radegast*; *Stoki* → *Stockhof* ‘folwark, dwór Stoki’; *Ruda* → *Erzhausen* ‘dwór Ruda’; *Chojny, Starowa Góra* → *Effingshausen*. Tylko nieliczne były motywowane topograficznie, oddając specyfikę terenu np. *Waldborn* ‘leśne źródło, leśny zdroj’ (Łagiewniki), bądź też przywracano im pierwotną niemiecką postać: *Augustów* → *Friedrichshagen* ‘posiadłość Friedricha (Fryderyka).

wej, nadto wytworzony w okresie okupacji pas wyburzeń między Śródmieściem a północną dzielnicą miasta” [GinŁ, 205].

Kolejnego podziału dokonano z dniem 1 stycznia 1954 r. Wówczas to na mocy uchwały nr 279 Prezydium Rządu z dnia 11 kwietnia 1953 r. wydzielono w przestrzeni miasta siedem dzielnic: *Bałuty*, *Chojny*, *Polesie*, *Ruda (Pabianicka)*, *Staromiejska*, *Śródmieście*, *Widzew* [BanZ, 142].

Od 1 stycznia 1960 r. do końca 1992 r. obowiązywał, wprowadzony na mocy uchwał nr 25 i 26 Rady Narodowej m. Łodzi z dnia 30 listopada 1959 r., zatwierdzonych przez Radę Ministrów uchwałą nr 471 z dnia 4 grudnia 1959 r. [GinŁ, 204–205] podział miasta na pięć dzielnic administracyjnych: *Bałuty*, *Górna*, *Polesie*, *Śródmieście*, *Widzew*.

Z dniem 1 stycznia 1993 r. podział na dzielnice administracyjne został zlikwidowany, a ich regiony zostały przyporządkowane delegaturom Urzędu Miasta Łodzi. Powierzchnia oraz liczba mieszkańców poszczególnych rejonów działania delegatur wygląda następująco³⁸:

- *Śródmieście* ma obszar 6,8 km², ok. 81 tys. mieszkańców,
- *Bałuty* – 78,9 km², ok. 223 tys. mieszkańców,
- *Widzew* – 90,7 km², ok. 140 tys. mieszkańców,
- *Górna* – 71,8 km², ok. 178 tys. mieszkańców,
- *Polesie* – 45,9 km², mająca ok. 150 tys. mieszkańców.

W sumie, w całej powojennej historii miasta, funkcjonowało – w różnym, oczywiście, czasie oraz zajmując różny obszar – 10 dzielnic administracyjnych: *Bałuty*, *Chojny*, *Górna*, *Polesie*, *Południe*, *Północ*, *Ruda*, *Staromiejska*, *Śródmieście*, *Widzew*.

Pod względem semantycznym nazwy te mają charakter:

- lokalizacyjny, określają położenie wydzielonych obszarów w przestrzeni geograficznej miasta; charakter taki mają nazwy: *Południe*, *Północ*, *Śródmieście*, *Górna*, *Staromiejska*;
- ponowiony, w funkcji nazw dzielnic administracyjnych wykorzystano już istniejące nazwy dzielnic naturalnych; dotyczy to nazw: *Bałuty*, *Chojny*, *Ruda*, *Widzew*, *Polesie*.

Natomiast pod względem strukturalnym nazwy dzielnic administracyjnych mają postać syntetyczną (jednoelementową) równą:

- rzeczownikom: w postaci mianownika liczby pojedynczej: *Północ*, *Południe*, *Ruda*, *Widzew*, *Polesie*; w postaci mianownika liczby mnogiej: *Bałuty*, *Chojny*, rzeczownika złożonego *Śródmieście*,
- przymiotnikom: *Górna*, *Staromiejska*.

³⁸ W związku jednak z tym, iż owych pięć rejonów działania delegatur Urzędu Miasta Łodzi pokrywa się zasadniczo z wcześniejszym podziałem na dzielnice, będziemy nadal używać znacznie bardziej poręcznego określenia *dzielnica administracyjna*.

OSIEDLA ADMINISTRACYJNE

Każda z delegatur Urzędu Miasta Łodzi (wcześniej: głównych dzielnic administracyjnych) składa się z wydzielonych, także drogą urzędową, mniejszych jednostek (części); są to osiedla administracyjne, które funkcjonują jako jednostki samorządowe (pomocnicze) gminy. Osiedla administracyjne nie stanowią urbanistycznej całości, zostały wyodrębnione sztucznie w celu usprawnienia zarządzania tymi obszarami przez władze samorządowe; są one najniższym szczeblem samorządu miejskiego³⁹. Utworzone zostały uchwałą Rady Miejskiej w Łodzi na podstawie przepisów ustawy z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym oraz statutu miasta Łodzi. Po reformach przeprowadzonych m. in. w 2000 r.⁴⁰ oraz w 2005 r. działa 35 rad osiedli.

Zasięg (granice) oraz nazwy osiedli administracyjnych opierają się głównie na przebiegu ważniejszych ulic lub torów kolejowych [Obj.], ale także – po części – zgodne są z tradycją historycznego rozwoju miasta. Niektóre z tych jednostek mają swoje nazwy, inne zaś tylko numery⁴¹. Sztuczny charakter wydzielenia osiedli administracyjnych znajduje odzwierciedlenie w rodzaju i pisowni ich nazw. W myśl rozporządzeń słowo *osiedle* traktowane jest jako element całej jednostki nazewnicznej, dlatego też zapisywane wielką literą; nazwy składające się z przymiotnikowego członu odróżniającego, np. *stary* mają także inny szyk: *Stare Polesie*, *Stary Widzew*.

³⁹ Por. „Jest on [wyraz *osiedle* – D.B.] współcześnie w Poznaniu wyrazem często stosowanym w urzędowej działalności nazewnicznej. Odnosi się do różnych fragmentów przestrzeni miejskiej, z reguły jednak do części miasta mniejszych niż przedmieścia czy też tzw. dzielnice”; Z. Zagórski, *W sprawie klasyfikowania urbonimów (na materiale poznańskim)*, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, t. II, red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, Lublin 2002, s. 95.

⁴⁰ W l. 1991–2000 funkcjonowało na terenie miasta Łodzi 99 takich jednostek – 62 osiedla i 37 sołectw. „Czynności tej dokonano arbitralnie, na zasadzie mechanicznego łączenia z reguły dwóch sąsiednich jednostek, bez brania pod uwagę jakichkolwiek kryteriów historycznych, morfologicznych i społecznych, jakie legły u podstaw poprzedniego podziału. W efekcie powstały jednostki mające się nijak do tradycyjnych struktur osadniczych [...]. Szczytem zaś odhumanizowania tego podziału było pozbawienie wielu jednostek ich tradycyjnych nazw własnych” [Mm, 379–380]. Por. także: „[...] »osiedla« zostały wyrysowane mechanicznie urzędniczym ołówkiem według absolutnie nieodgadnionego kryterium. W sposób chaotyczny i niekonsekwentny nadano owym »osiedlom« nazwy rzekomo historyczne lub topograficzne, czym wprowadzono kolejne zamieszanie w świadomości historycznego dziedzictwa obszaru Łodzi. Kały, Teofilów i Żabieniec nazwano tam »Bałutami Zachodnimi«, a centralny obszar śródmieścia – »Katedralną«. W tym kontekście za najbardziej udaną należy uznać nazwę »Osiedle nr 33«, gdyż przynajmniej nie nazywa żadnego obszaru Łodzi w sposób fałszywy” [Obj].

⁴¹ Według projektu geografów „jednostki samorządowe powinny być tworzone w miarę możliwości [...] w oparciu o istniejące, historycznie ukształtowane jednostki osadnicze (osiedla, wsie, osady), i w ich granicach prawnowłasnościowych. Powinny również nosić nazwy miejscowe, tradycyjnie utrwalone, z którymi ich mieszkańcy emocjonalnie się identyfikują. Z tego też względu, w przypadku jednostek zagregowanych, wskazane jest tworzenie nazw dwuczłonowych” [Mm, 376].

Podział poszczególnych delegatur na osiedla administracyjne wygląda następująco:

– **Bałuty** składają się z ośmiu osiedli administracyjnych i są to: *Osiedle Bałuty Zachodnie, Osiedle Radogoszcz, Osiedle Łagiewniki, Osiedle Wzniesień Łódzkich, Osiedle Bałuty–Doły, Osiedle Bałuty–Centrum, Osiedle Julianów–Marysin–Rogi, Osiedle Teofilów–Wielkopolska*;

– **Widzew** składa się z dziesięciu osiedli administracyjnych i są to: *Osiedle Dolina Łódki, Osiedle Nowosolna, Osiedle Stoki, Osiedle Mileszki, Osiedle Stary Widzew, Osiedle Widzew–Wschód, Osiedle Zarzew, Osiedle Olechów–Janów, Osiedle Andrzejów, Osiedle numer 33*;

– **Śródmieście** składa się z dwóch osiedli administracyjnych: *Osiedle Katedralna, Osiedle Śródmieście–Wschód*;

– **Polesie** składa się z ośmiu osiedli administracyjnych i są to: *Osiedle Koziny, Osiedle Złotno, Osiedle Zdrowie–Mania, Osiedle im. Józefa Montwiłła–Mireckiego, Osiedle Stare Polesie, Osiedle Karolew–Retkinia Wschód, Osiedle Retkinia Zachód–Smulsko, Osiedle Lublinek–Pienista*;

– **Górna** składa się z ośmiu osiedli administracyjnych i są to: *Osiedle Górniak, Osiedle Rokicie, Osiedle Piastów–Kurak, Osiedle Chojny–Dąbrowa, Osiedle Nad Nerem, Osiedle Ruda, Osiedle Chojny, Osiedle Wiskitno*.

Z punktu widzenia semantycznego człon wyróżniający w nazwach osiedli administracyjnych ma w zdecydowanej większości charakter wtórny; w tej funkcji wykorzystano już istniejące nazwy części (dzielnic) miasta, np.: *Osiedle Radogoszcz, Osiedle Łagiewniki, Osiedle Bałuty–Doły, Osiedle Stoki, Osiedle Olechów–Janów* itd., o wiele rzadziej natomiast do ich utworzenia wykorzystano określenia apelatywne o funkcji lokalizacyjnej, np.: *Osiedle Katedralna*.

Natomiast z punktu widzenia formalnego człony wyróżniające w nazwach osiedli administracyjnych są:

- jednoelementowe, np.: *Osiedle Andrzejów, Osiedle Złotno*,
- wieloelementowe, najczęściej o postaci asyntaktycznego zestawienia rzeczownika z rzeczownikiem, np.: *Osiedle Olechów–Janów, Osiedle Zdrowie–Mania, Osiedle Bałuty–Centrum, Osiedle Teofilów–Wielkopolska, Osiedle Julianów–Marysin–Rogi*, bądź przymiotnika z rzeczownikiem, np.: *Osiedle Stare Polesie*.

Jeszcze inny wewnętrzny podział miasta, krzyżujący się z podziałem na osiedla administracyjne, funkcjonuje w tzw. **Systemie Informacji Miejskiej**, który w Łodzi wdrażany jest od 2005 r. Podział SIM ma służyć lepszej orientacji w terenie. SIM dzieli miasto na 56 obszarów, które oznakowane są za pomocą czerwono-niebieskich i czerwono-brązowych tablic zawierających nazwę ulicy i obszaru miasta oraz numerację porządkową nieruchomości np.:

W podziale SIM (uchwała Nr LVI/1069/05 Rady Miejskiej w Łodzi z dn. 26 października 2005 r.) wyodrębnionych zostało na podstawie kryterium geograficzno-historycznego 56 obszarów: *Andrzejów, Brus, Centrum, Chocianowice, Chojny, Dąbrowa, Doły, Fabryczna, Fabryczna Widzew, Feliksin, Górniak, Helenów, Julianów, Karolew, Kochanówek, Koziny, Księży Młyn, Kurak, Lublinek, Łagiewniki, Łaskowice, Marysin, Marysin Doły, Mileszki, Niciarniana, Nowe Rokicie, Nowe Sady, Nowosolna, Olechów, Politechniczna, Radogoszcz, Radiostacja, Retkinia, Rogi, Rokicie, Romanów, Ruda Pabianicka, Sikawa, Smulsko, Stare Bałuty, Stare Chojny, Stare Miasto, Stare Moskule, Stare Polesie, Stary Widzew, Stoki, Teofilów, Teofilów Przemysłowy, Widzew Wschód, Wiskitno, Wzniesienia Łódzkie, Zarzew, Zdrowie, Złotno, Żabieniec, Żubardź.*

Pod względem genetyczno-semantycznym nazwy jednostek SIM mają przede wszystkim charakter wtórny, w funkcji nazewniczej wykorzystane zostały już istniejące nazwy głównie części miasta (dzielnic mieszkaniowych), np.: *Andrzejów, Brus, Chocianowice, Chojny, Dąbrowa, Doły, Feliksin, Helenów, Julianów, Karolew, Kochanówek, Koziny* itd., rzadziej nazwy ulic – *Niciarniana, Nowe Sady* oraz parków: *Helenów*. Wykorzystane zostało także nazewnictwo potoczne: *Centrum, Fabryczna, Górniak, Politechniczna, Radiostacja*⁴². Pod względem formalnym dominują nazwy jednoelementowe.

CIĄGI KOMUNIKACYJNE

ULICE, ALEJE, PASAŻE

Najstarsze ulice Łodzi znajdowały się na obszarze zabudowy Łodzi rolniczej. Centralną część układu osady wyznaczał plac targowy (obecny Stary Rynek) oddzielony blokiem międzyrynkowym od placu, na którym stał kościół. Z tych placów wychodziło 8 ulic, z których część przechodziła w drogi do pobliskich miast

⁴² Por. „Nazwy obszarów SIM zapożyczono po części od tradycyjnych dzielnic naturalnych, po części zaś wymyślono nazwy nowe, brzmiące niekiedy nieco trywialnie lub dziwacznie, jak: *Fabryczna, Politechniczna, Centrum* czy też *Fabryczna–Widzew* albo *Wzniesienia Łódzkie*. [Obj, 3].

zwane początkowo traktami. Z placu Kościelnego wybiegały ulice *Brzezińska*, *Łagiewnicka*, *Lutomierska* i *Cygańska*, zaś z rynku *Drewnowska*, *Podrzeczna*, *Nadstawna* i *Kościelna*. Zaczątek Łodzi przemysłowej stanowiła osada sukienicza zwana *Nowe Miasto* z symetrycznie wytyczonymi ulicami: *Północną*, *Południową*, *Wschodnią*, *Zachodnią* oraz *Średnią* i *Piotrkowską*, wzdłuż której osada została posadowiona. Prawdopodobnie były to pierwsze urzędowe nazwy ulic łódzkich ustalone przez prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego Rajmunda Rembielińskiego bezpośrednio nadzorującego prace przy organizacji osady Nowe Miasto. Przy okazji sporządzania planów regulacyjnych powstały także pierwsze wykazy ulic miejskich posiadające akceptację Wydziału Administracyjnego Komisji Województwa Mazowieckiego.

W pierwszych latach kształtowania się Łodzi przemysłowej 1820–1826 powstało blisko 30 ulic⁴³. Dalszy rozwój miasta przebiegał wzdłuż traktu do Piotrkowa, z którego powstała ulica Piotrkowska stanowiąca główną oś miasta, wokół której tworzyły się kolejne osady. Na planie z 1847 r., oprócz ulic Starego i Nowego Miasta, przybyły prostopadłe przecznice Piotrkowskiej o nazwach: *Ceglana*, *Dzielna*, *Krótką*, *Przejazd*, *Nawrot*, *Główna*, *Pusta*, *Boczna*, *Placowa*, oraz odchodzące w kierunku zachodnim *Czerwona* i *Kątna* i wschodnim *Zarzewska*. Ulicę Piotrkowską kończył na południu Górny Rynek. Równoległe do Piotrkowskiej biegiły po zachodniej stronie *Wólczajska*, a na wschodniej *Dzika*, za nią nieco ukośnie biegła *Widzewska*, a dalej na wschód *Targowa*. W miarę powstawania nowych dzielnic i przyłączania okolicznych terenów tworzone nowe ulice. Na planie z 1847 r. ulic stopniowo przybywało. Rada Miejska w 1863 r. zatwierdziła nazwy 59 ulic i 5 rynków⁴⁴. W wykazie tym istnieje 7 nazw ulic, których brak na późniejszych planach, zatem trudno je zlokalizować. Są to ulice *Angielska*, *Bankowa*, *Englerta*, *Farna*, *Nowy Świat*, *św. Rajmunda* i *Rzymska*. Wtedy też przyjęto, że przeciwległe przecznice Piotrkowskiej będą miały odrębne nazwy.

Intensywny wzrost liczby ulic przyniosło ostatnie ćwierćwiecze XIX stulecia. W latach 70. powstała na terenie dawnego rewiru leśnego *Dzielnica Wiązowa*, w której wytyczono ulice *Długą*, *Lipową*, *Leszno*, *Luizy*, *Pańską* i *Zakątną*. W tym samym czasie rozpoczęła się samorzutna parcelacja gruntów po obu stronach szosy Aleksandrowskiej, w wyniku czego powstała tam gęsta sieć wąskich uliczek, często prywatnych o nazwach początkowo pochodzących od nazwisk parcelantów. W rezultacie na przełomie XIX i XX w. w nazewnictwie łódzkich ulic panował chaos, na co zwracała uwagę ówczesna prasa. Antoni Sygietyński tak relacjonował wrażenia z pobytu w Łodzi:

⁴³ M. Jaskulski, *Nazewnictwo ulic...*, s.17–31.

⁴⁴ Inne źródła wskazują dużo mniejszą liczbę 35 ulic i 4 rynków. Por. *Łódź i todzianie w 1870 roku (wykaz właścicieli)*, oprac. i wstęp P. Boczkowski, Łódź 2010.

Wsiadamy w dorożkę i każemy się wieźć na ulicę Smugową. Dorożkarz kręci się niespokojnie na koźle i szuka oczami stójkowego. – Jak to, nie wiesz? Tam za fabryką Biedermanna – woła mój towarzysz. I dorożkarz dopiero teraz świadom drogi rusza z miejsca. Bo to miasto, w którym oprócz wtajemniczonych w akta administracyjne i hipoteczne nikt nie zna nazw ulic. Jedzie się za taką a taką fabrykę, przed takiego a takiego piekarza, do takiego a takiego sklepu czy hotelu i to wystarcza. Konia z rzędem temu, kto np. znajdzie nr 7 domu na ulicy Dzielnej.⁴⁵

W 1900 r. „Rozwój” pisał:

Istnieją np. w różnych punktach miasta trzy Nowozarzewskie i dwie Zarzewskie ulice, a jednak na rogach tych ulic nie postarano się dotąd o umieszczenie jakichkolwiek odmiennych znaków, rozróżniających te ulice między sobą. Ponieważ zaś od Zarzewskiej biegnie w różnych kierunkach kilka drobnych ulic, gęsto dużymi domami zabudowanych, a dotąd nie noszących żadnej nazwy, przeto powstaje stąd chaos, narażający strony interesowane na wielką stratę czasu⁴⁶.

Z początkiem wieku XX rozpoczęto prace nad porządkowaniem nazw ulic. W tym czasie rozpoczęło się przyłączanie do miasta okolicznych wsi i osad. Ich zagospodarowanie spowodowało powstanie licznych nowych ulic. Wiele z nich miało identyczne nazwy. Proces rozrastania się obszaru miasta a także porządkowania i przebudowy istniejących od dawna o gęstej, chaotycznej zabudowie dzielnic trwa przez cały wiek XX. W tym czasie kilkakrotnie podejmowano działania porządkujące nazewnictwo ulic. Szczególne nasilenie tych prac obserwuje się po odzyskaniu niepodległości, następnie w latach 30. XX w. Powstało wówczas wiele nowych ulic, kontynuowano prace nad porządkowaniem nazw dotychczasowych. Po zakończeniu II wojny światowej w latach 1945–1951 zmieniono wiele nazw istniejących ulic, nadano nazwy ulicom dotąd bezimiennym. Przez następne lata powstawały liczne ulice na terenach nowych osiedli mieszkaniowych. Wiele dawnych ulic zmieniło bieg, zostało wydłużonych, wyprostowanych, czasem przesuniętych w przestrzeni o kilka lub kilkanaście metrów. Zmian tych w naszych analizach nie bierzemy pod uwagę, jeśli dany ciąg komunikacyjny zachował dawną nazwę lub zyskał nazwę od niej pochodną typu *Nowo-pańska*.

STRUKTURA NAZW ULIC

Nazwy ulic mają strukturę dwuczłonową. Składają się z członu określonego, utożsamiającego, nazywającego rodzaj obiektu nominowanego (A) i członu określającego, wyróżniającego daną ulicę spośród innych (B). W praktyce używana bywa przeważnie nazwa niepełna, uproszczona przez elipsę członu A np.

⁴⁵ A. Sygietyński, *Znasz-li ten kraj?* „Kurier Warszawski” 1899, nr 6, s. 3.

⁴⁶ Cyt. za M. Jaskulski, *Nazewnictwo ulic...*, s.24.

ulica Piotrkowska → Piotrkowska. W nazewnictwie łódzkim nie zdarza się elipsa członu B (w odróżnieniu od Warszawy, gdzie możliwe jest uproszczenie: *Aleje Ujazdowskie* → *Aleje*)⁴⁷.

Postać członu A

W nazwach ciągów komunikacyjnych człon A jest konkretyzowany niewielką liczbą leksemów, wśród których zdecydowanie dominuje powszechny w tej funkcji leksem *ulica* ‘pas drogi miejskiej przeznaczony dla ruchu kołowego i pieszego’. Zgodnie ze swym leksykalnym znaczeniem wyraz ten konstruuje nazwy obiektów o charakterze jednoznacznie miejskim. Przez swą powtarzalność podlega niemal regularnej elipsie.

Synonimem *ulicy* występującym w członie A jest *aleja* pierwotnie o znaczeniu ‘ulica, droga wysadzana drzewami’, która z czasem zyskała znaczenie ‘szeroka ulica w mieście’. Istotnie współczesne nazwy z członem *aleja* odnoszą się do głównych, zwykle dwupasmowych arterii miasta (*al. Kościuszki, Mickiewicza, Piłsudskiego, Politechniki, Rydza Śmigłego, Włókniarzy, Wyszyńskiego, Palki, I Dywizji*). Do pierwotnego znaczenia *alei* nawiązują te nazwy, które oznaczają niewielkie łączniki między równoległymi ulicami służące wyłącznie komunikacji pieszej (*al. Józewskiego, Parkowa, PCK, Rynkowskiej, Rubinsteina, Schillera, ZHP, ZMP, ZMW*). Mianem *alei* w przeszłości obdarzano także trakty o charakterze spacerowym, biegnące wśród zieleni (*al. Cmentarna, Chryzantem, Nad Jasieniem, Róż, Schillera, Unii, Spacerowa* zwana niekiedy *Promenadą*, a następnie *al. Kościuszki*). Leksem *aleja* pojawiał się też w nazwach ulic wyróżniających się bogatą, okazałą zabudową i znaczną szerokością (*al. Szulca*, a następnie *I Maja*). *Aleja* podobnie jak *ulica* może podlegać elipsie, choć istnieją nazwy, w których takie uproszczenie nie zachodzi (np. *al. Róż*). W Łodzi nie ma nazw, w których *aleja* występowałaby w liczbie mnogiej.

W dawnych nazwach pojawia się też leksem *pasaż* ‘przeście między budynkami lub ulicami, zazwyczaj kryte’. W Łodzi pasáže nie były zadaszone. Nazywano tak niezabudowane ciągi komunikacji pieszej prowadzące do sąsiedniej ulicy lub znaczącego obiektu. W końcu XIX w. istniał *pasaż Szulca*, *pasaż Olgiński* i *pasaż Meyera*, przez pewien czas także *pasaż Rubinsteina*. Leksem *pasaż* stosowany bywał zamiennie z formą *aleja*: *pasaż Szulca*||*aleja Szulca*, *pasaż Rubinsteina* // *aleja Rubinsteina*.

W starych dokumentach dotyczących historii kształtowania się organizmu miejskiego Łodzi, a także na dawnych planach miasta znajdujemy nazwy ciągów komunikacyjnych z elementem *szosa* lub *trakt*. Leksemy te to synonimy o znaczeniu ‘droga bita, gościniec’ i były stosowane w nazwach dróg wybiegających z miasta w kierunku sąsiednich miejscowości (*Pabianicka Szosa, Szosa Aleksandrowska, Piotrkowski Trakt, Rokiciński Trakt*). Były to drogi nie mające jeszcze miejskiego charakteru. Znakiem włączenia ich do przestrzeni miejskiej było wprowadzenie do nazwy w miejsce *szosy* lub *traktu* członu *ulica*.

⁴⁷ K. Handke, *Dzieje Warszawy...*, s. 28.

Leksem *droga* pojawił się jedynie w dwu nazwach. Z początku XIX w. pochodzi zanotowana *Smugowa Droga*, która dziś istnieje jako *ul. Smugowa*, zaś o wiele młodsza jest niezachowana już nazwa *Czarna Droga*. Leksem ten utrwalił się też w zdrobniałej formie *Dróżka*, jednak w funkcji członu B nadanego późno, bo w 1946 r. Zwraca uwagę fakt, że nazwy dróg z członem *szosa*, *trakt*, *droga* wykazywały brak stabilizacji szyku obu członów nazwy.

Charakterystyka znaczeniowa członu B

Drugi człon nazwy, człon odróżniający, skupia na sobie uwagę jako zasadnicza nazwa zarówno twórców i użytkowników nazw jak i onomastów. W skali kraju system nazewnictwa miejskiego kształtował się przez wieki. Urzędowe jego porządkowanie nastąpiło pod koniec XVII w. Zasadniczy inwentarz typów nazewniczych systemu zamknął się na przełomie XVIII i XIX w.⁴⁸ W chwili, gdy powstawała Łódź, jej twórcy mieli do dyspozycji ukształtowany już, bogaty repertuar nazewniczy. Pod względem semantycznym nadawano nazwy motywowane, czyli wykazujące związek między charakterem ulicy a jej nazwą oraz nazwy niemotywowane, konwencjonalne, tworzone drogą powielania wzorców wcześniej ustabilizowanych w systemie, nadawane w drodze arbitralnej decyzji urzędniczej. Najstarsza warstwa nazw łódzkich ulic była motywowana, ściśle związana z warunkami topograficznymi terenu, rodzajem okolicznej zabudowy, miejscem i funkcją ulicy w przestrzeni miejskiej itd. Z czasem, gdy wytyczano coraz to nowe ulice zaczęto wykorzystywać istniejące struktury nazewnicze do budowy nowych „podobnych” nazw, a także sięgano po typ nazewnictwa znany z innych miast.

NAZWY MOTYWOWANE

Do nazw motywowanych tradycyjnie zalicza się:

1. **Nazwy kierunkowe** — ich podstawą jest nazwa miejscowości (miasta, wsi, folwarku, osady), do której prowadzi droga, której początkową częścią jest ulica. Zwykle jest to miejscowość położona w najbliższym sąsiedztwie, ale bywa też bardziej oddalona (Piotrków Trybunalski, Rokiciny, Wolbórz), która dla mieszkańców miasta była z jakichś względów ważna. W Łodzi wytyczono 26 ulic o nazwach typu kierunkowego (*Aleksandrowska*, *Brzezińska*, *Pabianicka*, *Tomaszowska*, *Strykowska*, *Zgierska* itd.). Niektóre typologie do nazw kierunkowych zaliczają także te, których podstawą nie są nazwy miejscowe lecz apelatywne nazwy różnego typu obiektów, do których nazywana ulica prowadzi. Jest to kategoria, której interpretacja wymaga szczegółowej wiedzy o organizacji przestrzeni danego fragmentu miasta, żeby odróżnić nazwę kierunkową *Kościelna* ‘ta, która prowadzi do kościoła’ od nazwy lokalizującej *Kościelna* ‘przy której znajduje się kościół’. Niekiedy oddzielenie tych dwu sytuacji jest wręcz niemożliwe. Z całą pewnością możemy stwierdzić, że charakter nazwy kierunkowej miały: *Cegielniana*, *Cmentarna*, *Dworska*, *Ewangelicka*, *Folwarczna*, *Kapliczna*,

⁴⁸ K. Handke, *Polskie nazewnictwo...*

Kolejowa, Parkowa, Przędzalniana, od nazwy osobowej właściciela majątku (Drewno), do którego prowadziła ulica *Drewnowska*.

2. **Nazwy dzierżawcze** — za podstawę mają nazwiska właścicieli ulic prywatnych lub parcelantów wytyczających działki budowlane na własnych terenach. Nazwy te są rezultatem prywatnej akcji osadniczej, jaka miała miejsce w latach 70. XIX w. W nazewnictwie łódzkim utrwalonych zostało 46 nazw od nazwisk właścicieli ulicy (np. *Anstadta, Baumgolda, Bicha, Biedermanna, Golca, Lissnera* itd.). Nie o wszystkich osobach, których nazwiska zostały utrwalone w nazwach ulic potrafimy powiedzieć coś bliższego. Są wśród nich znani łódzcy fabrykanci jak Anstadt, Biedermann, Kunitzer, Scheibler. Są też nazwiska mieszczan łódzkich, posiadaczy młynów, browarów, cegielni i właścicieli ziemskich. Części z nich zapewne nie znalibyśmy z nazwiska, gdyby nie zostały utrwalone w nazwach ulic. Jednak wielu z nich to członkowie sławnych rodów łódzkich, których różni przedstawiciele przez lata pełnili rozmaite funkcje we władzach miasta oraz towarzystwach i organizacjach działających na rzecz miasta. Wyjątkowa wśród nazw dzierżawczych jest nazwa utworzona od tytułu właściciela ulicy: *Hrabiowska*; być może także ul. *Gubernatorska*.

3. **Nazwy topograficzne** — jest to najbardziej zróżnicowana wewnętrznie grupa nazw. Zawiera nazwy charakteryzujące obiekt przez:

- odniesienie do naturalnych elementów terenu (32) np. *Górna, Łąkowa, Leśna, Mokra, Niska, Podgórna, Skarpowa, Wodna* itp.;
- określenie kształtu czy wielkości ulicy (12), np. *Cała, Ciasna, Krótka, Krzywa, Mała, Prosta, Wąska* itd.
- wskazanie rodzaju nawierzchni i cech zabudowy (15) np. *Brukowa, Gliniana, Kamienna, Smugowa, Dzika, Pusta, Żwirowa* itp.
- wskazanie na miejsce ulicy wśród innych obiektów, jej funkcję i położenie względem nich (29) np. *Boczna, Dzielna, Główna, Graniczna, Nawrot, Przejazd, Spacerowa, Tylna, Ukryta* itp.
- za pomocą metafory opisującej ogólne wrażenie, jakie sprawia nazywana ulica lub skojarzenia, jakie przywołuje (20) np. *Cicha, Głucha, Smutna, Wieczność, Wiejska* itp.

4. **Nazwy lokalizujące** – motywowane są położeniem ulicy w pobliżu jakiegoś znacznego lub charakterystycznego obiektu, którego nazwa staje się podstawą nazwy ulicy (27) np. *Bazarowa, Fabryczna, Kościelna, Ogrodowa, Placowa, Stodolniana, Szpitalna* itd. Niekiedy związek z obiektem, od którego nazywa się ulicę wyraża się nie wprost np. *Ceglana, Młynarska, Strycharska, Wołowa*, nie przez wykorzystanie jako podstawy nazwy obiektu lecz nazwy jego pracownika lub innego elementu charakteryzującego jego działanie.

Nazwy lokalizujące wywodzą się także od nazw własnych obiektów, względem których są lokalizowane ulice np. *Lokatorska, Ekaterynburska*. Tu należą przede wszystkim nazwy od patrociniów kościołów mieszczących się przy nominowanej ulicy (10) np. *św. Antoniego, św. Kazimierza, Olgińska*,

Pasterska, Świętokrzyska itd. Od nazw miejscowych pochodzą nazwy ulic biegnących przez teren dawnej wsi czy osady o nazwie zachowanej w nazwie ulicy *Antoniewska, Julianowska*, czy wyznaczających granicę z wsią sąsiednią; *Radogoska, Widzewska*.

Funkcję lokalizującą pełnią nazwy określane niekiedy mianem **relacyjnych**, które nazywają ulicę w relacji do innej ulicy najczęściej położonej w sąsiedztwie. Są to złożenia oraz zestawienia, których pierwszą częścią, mającą charakter odróżniający (dyferencyjny) jest człon *nowo-*, *staro-*, *krótko-*, *mała* drugą zaś nazwa już istniejącej ulicy. Nazwy takie nadawane były przedłużeniom ulicy, ulicom równoległym położonym w pobliżu już istniejących, a także skośnie lub prostopadłe odchodzącym w bok od istniejącej ulicy, której nazwa dała podstawę do złożenia⁴⁹. W Łodzi nazwy takie były nadawane dość często w II połowie XIX w., gdy miasto intensywnie się rozwijało. Najliczniejsze są nazwy z członem **nowo-** (jest ich 33)⁵⁰: *Nowo-Cegielniana, Nowo-Dworska, Nowo-Długa, Nowo-Drewnowska, Nowo-Franciszkańska, Nowo-Kątna, Nowo-Kolejowa, Nowo-Krótką, Nowo-Kwiecista, Nowo-Limanowskiego, Nowo-Lipowa, Nowo-Lutomierska, Nowo-Łagiewnicka, Nowo-Marysińska, Nowo-Miła, Nowo-Młynarska, Nowo-Oгородowa, Nowo-Obywatelska, Nowo-Pabianicka, Nowo-Pańska, Nowo-Pocztowa, Nowo-Podgórna, Nowo-Południowa, Nowo-Radwańska, Nowo-Senatorska, Nowo-Sikawska, Nowo-Spacerowa, Nowo-Szopena, Nowo-Targowa, Nowo-Towarowa, Nowo-Zarzewska, Nowo-Zgierska, Nowo-Zielona*.

W początkach lat 30. XX w. nazwy te zostały zmienione bądź zanikły wraz z oznaczaną ulicą. Wyjątkiem była ul. *Nowo-Południowa*, która pod tą nazwą przetrwała aż do 1984 r.

Nazwy tego typu były przedmiotem analizy Kwiryny Handke⁵¹. Wynika z niej, że omawiany typ nazw pojawia się dopiero w XIX w. i staje się względnie popularny w II połowie stulecia. Po I wojnie światowej obserwuje się w Warszawie gwałtowne zmniejszenie liczby tych nazw. Spostrzeżenia te znajdują potwierdzenie także w materiale łódzkim, przy czym trwałość omawianego typu nazw w Łodzi była większa, bo czas ich likwidacji przypada w większości na początek

⁴⁹ Nazwy te „nadawano ulicom przebiegającym w pobliżu ulic pierwotnych (tzn. z nazwami podstawowymi w tej strukturze), bądź stanowiących ich przedłużenie, bądź od nich odgałęzionych. [...] Typ nazw z członem *nowo-* był przeznaczony dla nowego wariantu desygnatu (przebiegu ulicy) określonego przez już istniejącą nazwę”, K. Handke, *Polskie nazewnictwo...*, s. 107–108.

⁵⁰ Poza naszym zainteresowaniem pozostają nazwy utworzone od nazw miejscowych: *Nowomiejska, Nowotarska, Nowogrodzka, Staromiejska*, oraz od przymiotników złożonych np. *Nowopolska*.

⁵¹ K. Handke, *Człon nowo- w polskich nazwach ulic i miejscowości*, [w:] też, *Rozważania i analizy językoznawcze. Wybór prac wydany z okazji 65. urodzin Autorki*, Warszawa 1997, s. 419–425.

lat 30. XX w.⁵² Obok nazw z członem *nowo-* były też nieliczne nazwy z członem *staro-*⁵³: *Staro-Sikawska*, *Staro-Targowa*, *Staro-Wólczańska*. Dwie z nich pochodzą z tego czasu, co nazwy z *nowo-*, i tak jak i one uległy zmianie w latach 30. XX w. *Starosikawska* jest nieco młodsza (powstała w 1929 r.) i istnieje niezmiennie do dziś.

Obok członu *nowo-* w tej samej funkcji stosowany był człon *krótko-*: *Krótko-Drewnowska*, *Krótko-Franciszkańska*, *Krótko-Lwowska*, *Krótko-Ogrodowa*. Nazwy takie stosowane były do oznaczania ulicy, zwykle mniejszej, krótszej od sąsiedniej, której nazwy użyto w drugim członie złożenia.

Podobną funkcję pełniły nazwy w postaci wyrażenia przyimkowego *przy* plus nazwa podstawowa (przeniesiona). Nazywano tak uliczki prostopadłe lub skośne względem większej ulicy, której nazwy użyto w nowej nominacji. Nazw takich nie jest wiele (tylko 9) i wszystkie dotyczą obiektów zlokalizowanych na Bałutach, czyli w dzielnicy, mającej bardzo zwartą zabudowę i gęstą sieć ulic. Są to: *Przy Aleksandrowska*, *Przy Drewnowska*, *Przy Fajfra*, *Przy Głowackiego*, *Przy Kielma*, *Przy Nowaka*, *Przy Promyka*, *Przy Rajtera*, *Przy Srebrzyńska*. Nazwy te powstały na przełomie XIX i XX w. i w latach 20.–30. XX w. zostały zmienione.

Zaledwie dwoma przykładami poświadczony jest w łódzkim nazewnictwie typ *Mała Sikawska* (nazwa zmieniona w 1933 r.) oraz *Mała Zielona* (istniejąca od 1918 do 1940 r.) a także typ *Lewa Kielma*⁵⁴.

Na starych planach miasta widoczne są też nazwy zbliżone charakterem do apelatywów: *Nowoodkryta*, *Nowootwarta*, *Nowoprojektowana*, *Projektowana*, *Prywatna*, *Tymczasowa*. Były to określenia, którymi identyfikowano „na roboczo” nowo wytyczony trakt, toteż często odnosiły się do kilku ulic w różnych punktach miasta. W dokumentach spotyka się także określenia typu *ulica Bez nazwy*. Umieszczano je na planach miasta i posługiwano się nimi w komunikacji, chociaż nie postrzegano ich jako w pełni urzędowych nazw, o czym świadczy choćby wzmianka w „Gońcu Łódzkim” z 1900 r.:

Wkrótce wszystkie ulice w naszym mieście otrzymać mają nazwy. Do obecnego czasu niedo-
godność ta trapiła najwięcej poszukujących, osoby mieszkające na ulicy np. Nowoprojektowanej.
Musieli bowiem objeżdżać wszystkie Nowoprojektowane ulice, których jest kilka w Łodzi⁵⁵.

NAZWY NIEMOTYWOWANE

Nazwy niemotywowane nie wykazują żadnego związku semantycznego między nazwą a jej obiektem. Układają się w kilka typów formalno-znaczeniowych.

⁵² Natomiast inaczej niż w Warszawie omawiana struktura nie jest w Łodzi stosowana do nowych nominacji w II poł. XX w.

⁵³ Nie uwzględnia się tu nazw od nazw miejscowych: *Staromiejska* i *Starogardzka*.

⁵⁴ W innych miastach w tej funkcji występują także człony: *Boczna*, *Dolna-Górna*, *Duża-Wielka*, por. M. Buczyński, *Nazwy ulic i placów Lublina*, „Onomastica” 1966, t. XI, z. 1–2, s.162–164.

⁵⁵ „Goniec Łódzki” 1900.

1. Nazwy od nazw własnych

- miast polskich (87) np. *Będzińska, Bydgoska, Bytomska, Chełmska, Chrzanowska, Cieszyńska* itd.
- miast zagranicznych (19) np. *Braślawska, Bratisławska, Chyrowska, Druskiennicka, Odeska, Paryska* itd.
- krain geograficznych współczesnych (23): *Karpacka, Kaszubska, Kurpiowska, Małopolska* i dawnych (1) *Inflancka*;
- państw (4): *Białoruska, Czechosłowacka, Litewska, Rumuńska*;
- wód (13) np. *Bałtycka, Bużańska, Dniestrzańska, Wiślana* itd.;
- obiektów z innych miast Polski (4): *Bieleńska, Odolanowska, Wawelska, Wilanowska*.

2. Nazwy od wyrazów pospolitych

Pod względem znaczeniowym da się tu wyodrębnić kilka grup tematycznych nazw:

- przyrodnicze – należy tu duża grupa nazw biorących za podstawę nazwy roślin (77) np. *Akakjowa, Astrów, Azaliowa, Bluszczowa, Chabrowa, Irysowa* itp. i owoców (6): *Cytrynowa, Morelowa, Ogórkowa, Śliwowa, Wiśniowa* itd. Występują one często w dużym skupieniu, wyodrębniając określony teren poprzez tematyczne nazewnictwo (np. przyrodnicze zgrupowane na Julianowie w sąsiedztwie tamtejszego parku). Bardziej rozrzucone w przestrzeni miasta są ulice mianowane od nazw zwierząt (28) np. *Borsucza, Gołębia, Karpia, Rakowa, Rybna, Sarnia* itp.;

- od nazwań ludzi – w większości pochodzą od nazw zawodów. W miastach średniowiecznych ulice *Szewska, Piekarska, Rymarska* itp. skupiały rzemieślników określonego cechu. W Łodzi nazwy takie zastosowano w latach 20. i 30. XX w. do nominacji ulic bezimiennych lub identyfikowanych nazwiskami właścicieli terenów, na których powstały. Porządkując zatem chaotyczną zabudowę Bałut użyto nazw o długiej tradycji w nazewnictwie miast polskich. Sięgano po nazwy rzemiosł (29) np. *Bartnicza, Bednarska, Blacharska, Ciesielska, Piekarska, Rymarska* itd. oraz innych zawodów *Górnicza, Hutnicza, Kupiecka* także umysłowych *Adwokacka, Lekarska, Profesorska, Sędziowska, Urzędnicza* itp., z rzadka wykorzystywano w nominacji ulic nazwy godności *Gubernatorska, Marszałkowska, Senatorska*;

- od terminów wojskowych – wykorzystywane są terminy związane z wojskiem zarówno współczesnym: *Admiralska, Jeneralska, Oficerska, Marynarska, Lotnicza* itp., jak i dawnym: *Gwardzistów, Hetmańska, Ułańska*. Nazwy dotyczące wojskowości grupują się tematycznie i występują w większości na Złotnie i na Zdrowiu;

- dotyczące sportu – w słowniku znalazło się niewiele nazw „sportowych”, bo zaledwie 10, natomiast stanowią one istotny fragment nazewnictwa osiedla Retkinia, na którym występuje w znacznym zakresie nazewnictwo tematyczne typu: *Kajakowa, Kolarska, Maratońska, Narciarska, Trójskok* itp.;

- różnych zakresów tematycznych. Zaliczamy tu takie, których podstaw nie da się ująć w większą grupę tematyczną. Można dostrzec nazwy powstałe na wzór motywowanych o charakterze metaforycznym (32) np. *Chłodna, Ciepła, Czysta, Hoża, Piękna, Pogodna, Poranna* itd. Nie znając uzasadnienia dla poszczególnych nominacji, w wielu przypadkach nie potrafimy rozstrzygnąć, czy mamy do czynienia z motywacją realno-semantyczną czy też nie. Nowsza warstwa nazewnicza nawiązuje do podstaw o znaczeniu abstrakcyjnym np. *Edukacyjna, Kolektywna, Komfortowa, Konstytucyjna, Kryzysowa, Narodowa, Oświatowa, Sieciowa, Spółdzielcza, Selekcyjna*. Sięgano także po terminy z zakresu nauki i techniki: *Cementowa, Ceramiczna, Elektronowa, Gumowa, Lewarowa, Naftowa, Neonowa, Oskardowa, Produkcyjna, Przemysłowa, Siarczana, Surowcowa, Traktorowa*. Specyfikę Łodzi jako ośrodka włókienniczego miały podkreślać nazwy typu *Bawelniana, Elana, Stylonowa* itp. Pozostałe nazwy nie układają się w wyraźne kręgi tematyczne choć w realnej przestrzeni zdają się niekiedy wzajemnie motywować np. obok *Srebrnej – Złota*, obok *Zimnej – Chłodna* i *Letnia*, obok siebie *Omlotowa, Siewna, Okopowa* itp.

NAZWY PAMIĄTKOWE

Nazwy pamiątkowe mają upamiętniać ważne – zarówno dla społeczności lokalnej, jak i ogólnopolskiej – fakty, wydarzenia, ludzi. W różnych opracowaniach traktuje się je rozmaicie. Zasadniczo jako nazwy nie wykazujące związku znaczeniowego z oznaczanym obiektem, nadane arbitralnie, należą do grupy nazw niemotywowanych. Jednakże z uwagi na intencję ich nadawania oraz funkcję pamiątkową i edukacyjną, jaką spełniają wśród użytkowników, należy w nich widzieć odrębny typ nazw o swoistej motywacji, którą za K. Handke nazwiemy motywacją symboliczną⁵⁶.

Nazwy pamiątkowe ulic pojawiły się w Łodzi stosunkowo późno, choć w skali kraju właśnie na XIX wiek przypada rozwój nazewnictwa pamiątkowego. Bodaj najstarszą nazwę o funkcji pamiątkowej nadano ulicy *Franciszkańskiej* w 1842 r. na cześć hr. Franciszka Potockiego, któremu miasto wiele zawdzięczało. Pierwsze łódzkie nazwy pamiątkowe ulic służyły uhonorowaniu konkretnych postaci ważnych dla miasta. W tym celu sięgano do ich imion i w nazwie utrwalano ich świętych patronów np. *św. Emilii, św. Andrzeja, św. Benedykta*, zapewne też *św. Rajmunda* na cześć Rajmunda Rembielińskiego (1863 r.). Nazwisko Radwan lub Radwański stało się podstawą nazwy ul *Radwańskiej* (1863 r.). Nazwy pamiątkowe nowszego typu, zawierające nazwisko patrona w dopełniaczu l.p. pojawiły się w Łodzi dopiero w XX w. W 1910 r. znane są ulice *Matejki, Kopernika*. Nazwy pamiątkowe upowszechniają się w Łodzi po odzyskaniu niepodległości w 1918 r., kiedy to na szerszą skalę zaczęto utrzymywać w nazwach ulic nazwiska bohaterów narodowych.

⁵⁶ K. Handke, *Słownik nazewnictwa...*, Warszawa 1998.

Nazwy pamiątkowe łódzkich ulic utrwalają osoby i fakty historyczne.

1. Nazwiska twórców kultury – historyków i myślicieli, plastyków, muzyków i aktorów (106).

Wśród polskich pisarzy patronujących łódzkim ulicom wyodrębnia się grupa osób związanych z Łodzią urodzeniem: *Mieczysław Braun*, *Julian Tuwim*, *Witold Bandurski*; miejscem zamieszkania: *Lucjan Rudnicki*; tematyką twórczości: *Andrzej Strug*. Literaci niezwiązani z Łodzią należą do twórców piszących w różnych okresach literackich; doby renesansu: *Andrzej Frycz Modrzewski*, *Jan Kochanowski*, *Mikołaj Rej*, *Szymon Szymonowicz*; oświecenia: *Franciszek Bohomolec*, *Alojzy Feliński*, *Kajetan Koźmian*, *Adam Naruszewicz*, *Julian Ursyn Niemcewicz*, *Jan Paweł Woronicz*, *Józef Wybicki*; romantyzmu: *Deotyma (Jadwiga Łuszczewska)*, *Aleksander Fredro*, *Józef Korzeniowski*, *Julian Korsak*, *Teofil Lenartowicz*, *Adam Mickiewicz*, *Cyprian Norwid*, *Antoni Odyniec*, *Wincenty Pol*, *Juliusz Słowacki*, *Tomasz Zan*; pozytywizmu: *Władysław Anczyc*, *Adam Asnyk*, *Michał Bałucki*, *Kazimierz Chłędowski*, *Adolf Dygasiński*, *Maria Konopnicka*, *Józef Kraszewski*, *Eliza Orzeszkowa*, *Bolesław Prus*, *Walery Przyborowski*, *Henryk Sienkiewicz*; okresu Młodej Polski: *Andrzej Niemojewski*, *Jan Kasprówicz*, *Artur Oppman*, *Stanisław Przybyszewski*, *Lucjan Rydel*, *Leopold Staff*, *Kazimierz Przerwa-Tetmajer*, *Stanisław Witkiewicz*, *Stanisław Wyspiański*, *Gabriela Zapolska*, *Tadeusz Boy-Żeleński*, *Stefan Żeromski*, *Narcyza Żmichowska*, *Jerzy Żuławski*; dwudziestolecia międzywojennego: *Gustaw Daniłowski*, *Julian Ejsmond*, *Konstanty Gałczyński*, *Pola Gojawczyńska*, *Bolesław Leśmian*, *Gustaw Morcinek*, *Tadeusz Mostowski*, *Zofia Nałkowska*, *Władysław Orkan*, *Stanisław Ryszard Stände*, *Władysław Syrokomla*, *Lucjan Szenwald*, *Edward Szymański*, *Kornel Ujejski*, *Władysław Żeleński*; drugą połowę XX w. znaczą nazwiska: *Władysława Broniewskiego*, *Leona Kruczkowskiego*. Spośród twórców literatury dla dzieci i młodzieży należy wymienić: *Jana Brzechwę*, *Stanisława Jachowicza*, *Kornela Makuszyńskiego*, *Władysława Umińskiego*. Obok pisarzy wymienić należy kronikarzy: *Jan Długosz*, *Wincenty Kadłubek*, historyków i myślicieli: *Joachim Lelewel*, *Maurycy Mochnacki*, *Andrzej Towiański*. Wśród muzyków *Artur Rubinstein* to łódzianin. Ponadto łódzkim ulicom patronują polscy kompozytorzy: *Fryderyk Chopin*, *Sebastian Felsztyński*, *Mikołaj Gomułka*, *Mieczysław Karłowicz*, *Stanisław Moniuszko*, *Zygmunt Noskowski*, *Kleofas Ogiński*, *Ludomir Różycki*, *Karol Szymanowski*, *Henryk Wieniawski*, oraz *Ignacy Paderewski*, o którym trudno rozstrzygnąć, czy bardziej był ceniony za dokonania na polu muzyki, czy polityki. Miał ulice swego imienia w Łodzi i w Radogoszczu jeszcze za życia. Przedstawiciele sztuk plastycznych patronujący łódzkim ulicom to przede wszystkim malarze: *Julian Fałat*, *Wojciech Gerson*, *Aleksander Gierymski*, *Piotr Michałowski*, *Jan Stanisławski*, *Leon Wyczółkowski*, *Artur Grottger*, *Józef Chełmoński*, *Juliusz Kossak*, *Jacek Malczewski*, *Jan Matejko* (jedna z najstarszych nazw typu pamiątkowego w Łodzi), *Henryk Rodakowski*, *Henryk Siemiradzki*. Jedynie *Władysław Strzemiński* był w tym gronie łódzianinem. Aktorzy i szerzej

– twórcy teatralni i filmowi patronujący łódzkim ulicom to przede wszystkim ci, którzy w większym lub mniejszym stopniu związani byli z Łodzią i łódzkimi teatrami. Należy tu urodzony w Łodzi *Józef Pilarski* oraz sławni artyści, którzy występowali w Łodzi, kierowali tutejszymi scenami teatralnymi: *Stefan Jaracz*, *Leon Schiller*, *Ludwik Solski*, *Anastazy Trapszo*, *Aleksander Zelwerowicz*. Spośród innych ludzi teatru powszechnie znanych należy wymienić *Wojciecha Bogusławskiego*.

2. Nazwiska uczestników działań zbrojnych (57).

W nazwach ulic łódzkich upamiętniono sławnych wodzów: *Karola Chodkiewicza*, *Stefana Czarnieckiego*, hetmana *Aleksandra Gosiewskiego*, *Stanisława Żółkiewskiego*. Utrwalono także uczestników bitwy pod Grunwaldem: *Zyndrama* oraz *Zawiszę Czarnego*, wzór osobowy rycerza. Patronami ulic łódzkich czyniono uczestników powstań narodowych – insurekcji kościuszkowskiej, powstania listopadowego i styczniowego. Niektórzy z nich uczestniczyli w kilku zrywach zbrojnych, a także w różnych wojnach. W pamięci społecznej utrwalili się jednak przede wszystkim jako bohaterowie powstań narodowych i społecznych. Należą tu: *Józef Bem*, *Józef Chłopicki*, *Henryk Dembiński*, *Wincenty Dobiecki*, *Józef Dwernicki*, *Wojciech (Bartosz) Głowacki*, *Jan Kiliński*, *Tadeusz Kościuszko*, *Jan Krukowiecki*, *Marian Langiewicz*, *Juliusz Ordon*, *Emilia Plater*, *Zygmunt Sierakowski*, *Józef Sowiński*, *Romuald Traugutt*, *Piotr Wysocki*, *Józef Zalewski*. Łodzianką była *Maria Piotrowiczowa*. Spośród uczestników wojen napoleońskich w nazwach ulic utrwalono nazwiska *Jana Koziatulskiego*, *Ignacego Prądzyńskiego*, *Józefa Sułkowskiego*, *Joanny Żubrowej*. Wielu Polaków wstawiło się walką „za wolność waszą i naszą” na różnych frontach świata. W nazwach ulic są: *Jarosław Dąbrowski*, *Berek Joselewicz*, *Karol Kniaziewicz*, *Kazimierz Pułaski*, *Walery Wróblewski*. Żołnierze i dowódcy legionów biorących udział w wojnie 1920 r. byli upamiętniani w nazwach ulic w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Wówczas nadano nazwy: *Edwarda Gibalskiego*, *Gustawa Orlicz-Dreszera*, *Tadeusza Rozwadowskiego*, *Wacława Stachiewicza* i *Lucjana Żeligowskiego*. Z Łodzią związani byli: *kpt Stefan Pogonowski* – łodzianin, dowódca I Batalionu 28. Pułku Strzelców Kaniowskich oraz *Aleksander Napiórkowski*, członek łódzkiego oddziału PPS-u, redaktor „Łodzianina”. Pamięć o wydarzeniach II wojny światowej jest wciąż żywa. Żyją jeszcze liczni świadkowie tamtych dni. Ze względu na swe następstwa ocena postaw ludzkich w tamtym czasie była złożona. Bohaterska walka z niemieckim okupantem nie była jedyną wartością, ocenie podlegał także polityczny aspekt tej walki. Toteż tuż po wyzwoleniu nadano w Łodzi tylko dwie nazwy pamiątkowe, z których jedna tylko jest w naszym materiale i utrwała nazwisko gen. *Karola Świerczewskiego*. W latach 70. XX w. pojawiła się ulica *Henryka Sucharskiego*. Dopiero po 1990 r. przyszedł czas utrwalenia w społecznej pamięci nazwisk dowódców, żołnierzy i harcerzy walczących o wolną Polskę w ramach Armii Krajowej, Związku Walki Zbrojnej czy Szarych Szeregów. Powstały wtedy nazwy od nazwisk: *Stefana Grota Roweckiego*, *Jana*

Piwnika „Ponurego”, Jana Postracha „Kalety”, Edwarda Rydza Śmigłego, Bronisława Skury-Skoczyńskiego „Robotnika”, Stanisława Sojczyńskiego „Warszyca”, Zygmunta Szendzielorza „Łupaszkę”. Osoby bezpośrednio związane z Łodzią i okresem łódzkim to: Hersz Berliński, Ludwik Czyżewski „Julian”, Rodzeństwo Fibaków, Stanisław Juszczyk „Kornik”, Jan Karski, Eugeniusz Nurt-Kaszyński, Franciszek Prożek, Zygmunt Walter-Janke.

3. Nazwiska działaczy socjalistyczno-komunistycznych i patriotycznych oraz społeczno-oświatowych (56).

Spośród działaczy socjalistycznych patronami łódzkich ulic są: Edward Abramowski, Henryk Baron „Smukły”, Kazimierz Bojarski, Stefan Okrzeja, Michał Ossowski, Feliks Perl, Adam Próchnik, Aleksander Sułkowski. Nazwiska działaczy komunistycznych patronujących ulicom łódzkim należały do panteonu patronów propagowanych przez władze PRL. Nazwy od nich tworzone istniały w wielu miastach i miasteczkach Polski. Są to: Piotr Bardowski, Tekla Borowiak, Marian Buczek, Włada Bytomska, Paweł Finder, Małgorzata Fornalska, Władysław Hibner, Czesław Hutor, Salomon Jaszuński, Marcin Kasprzak, Leon Koczaski, Wera Kostrzewa, Władysław Kniewski, Janek Krasicki, Ludwik Krzywicki, Stanisław Kunicki, Alfred Lampe, Karol Libelt, Róża Luksemburg, Julian Marchlewski, Marcei Nowotko, Zula Pacanowska, Jan Pietrusiński, Stefan Przybyszewski, Tomasz Rychliński, Józef Strzelczyk, Stanisław Tybura, Wanda Wasilewska, Ludwik Waryński, Bronisław Zapala. Rzadko pojawiały się nazwiska zagranicznych komunistów, jedynie: Karol Liebknecht. Jako działaczy patriotycznych utrwalono nazwiska Jana Dekerta, Walerego Łukasińskiego i Tadeusza Rejtana. Wśród działaczy społeczno-oświatowych znajdujemy postacie związane z Łodzią: Jan Augustyniak, Aleksander Kamiński, Witold Knychalski, Zygmunt Lorentz. Ponadto w nazwach utrwalono nazwiska Tadeusza Czackiego, Adama Czartoryskiego, Augusta Cieszkowskiego, Hugona Kollątaja, Stanisława Konarskiego, Karola Miarki, Romualda Mielczarskiego, Grzegorza Piramowicza, Ksawerego Praussa, Stefanii Sempolowskiej.

4. Nazwiska przedstawicieli władzy królewskiej, publicznej, światowi politycy (23).

Imiona władców Polski oraz dynastii królewskich w dawnej Łodzi nie były często wykorzystywane w nazewnictwie miejskim. Do nazw o stosunkowo długiej tradycji należą: Stefana Batorego, Bolesława Chrobrego oraz Jagiellońska i Jana Sobieskiego.

Dopiero pod koniec XX w. zaczęto na szerszą skalę sięgać po imiona władców do nominacji ulic na nowym osiedlu mieszkaniowym na Olechowie, które jednak wykracza poza granice przyjęte w naszym opracowaniu.

Przedstawiciele władz centralnych, stojących na czele państwa, czy też należący do organów centralnej władzy państwowej zarówno wykonawczej jak i ustawodawczej to: Ignacy Daszyński, Władysław Gomółka, Franciszek Drucki-Lubecki, Stanisław Małachowski, Gabriel Narutowicz, Bronisław Pieracki, Józef Piłsudski.

Z drugiej strony są to przedstawiciele władz lokalnych, łódzkich, którzy pełniąc swe funkcje urzędowe wybitnie zasłużyli się miastu. Należą do nich: *Henryk Józewski, Grzegorz Palka, Michał Radwański, Rajmund Rembaliński, Stefan Skrzywan*.

5. Nazwiska wybitnych przedstawicieli świata nauki, techniki i medycyny (36).

Wśród naukowców wyróżnia się grupa osób związanych z łódzkimi uczelniami oraz obejmujących swymi badaniami region łódzki. Są to: *Oskar Flatt, Helena Radlińska, Anna Rynkowska, Bohdan Stefanowski*. Patronami łódzkich ulic są także uczeni uznani za ogólnopolskie a niekiedy światowe autorytety w poszczególnych dziedzinach wiedzy: *Stefan Banach, Wojciech Chrzanowski, Konstanty Ciołkowski, Aleksander Czekanowski, Ignacy Domeyko, Witold Doroszewski, Galileusz, Bronisław Grąbczewski, Mikołaj Kopernik, Kajetan Kwiatkowski, Maria Skłodowska-Curie, Stefan Szolc-Rogoziński, Ludwik Zamenhof*. Nazwisko *Stanisława Staszica* pojawia się w nazwie ulicy i innych łódzkich obiektów także i z tego powodu, że Staszic był autorem opisu regionu łódzkiego, w którym stwierdzał jego przydatność dla rozwoju przemysłu włókienniczego.

Lekarze patronujący łódzkim ulicom to nie tylko wyróżniający się specjaliści, ale także społecznicy, uczestniczący w organizacji różnych form ochrony zdrowia, ratownictwa, profilaktyki. W większości do nominacji posłużyły nazwiska lekarzy łódzkich, w rozmaity sposób działających dla dobra miasta i jego mieszkańców. Należą tu: *Józef Brudziński, Karol Jonscher, Mieczysław Kaufmann, Józef Koliński, Stanisław Popowski, Seweryn Sterling, Jadwiga Szustrowa, Henryk Trenkner, Stanisław Więckowski*. Łódzkim ulicom patronują także lekarze nie związani bezpośrednio z Łodzią, lecz zajmujący ważną pozycję w historii medycyny: *Władysław Biegański* oraz tacy, którzy w społecznej świadomości utrwalili się z racji innego typu działalności: *Józef Mianowski, Jerzy Michałowicz, Helena Wolff*.

Przedstawicielami świata techniki są wybitni piloci, astronauty, wynalazcy a także specjaliści w zakresie szeroko rozumianej techniki. Należą tu zatem: *Jurij Gagarin, Stephen Goldner, William Lindley, Ary Szternfeld, Stanisław Wigura, Franciszek Żwirko*.

6. Nazwiska duchownych.

Osoby duchowne, których nazwiska upamiętniono w nazewnictwie ulic były szczególnie zasłużone dla Kościoła, niekiedy też zasłynęły z powodu patriotycznej postawy w latach niewoli narodowej. Są to: *bp Władysław Bandurski, ks. Stanisław Brzóska, ks. Augustyn Kordecki, ks. Antoni Mackiewicz, ks. Piotr Skarga, ks. Ignacy Skorupka, ks. Piotr Ściegienny, kard. Stefan Wyszyński*. Z Kościołem Łódzkim związani byli *ks. Aleksander Malinowski* i *bp Wincenty Tymieniecki*.

7. Nazwiska świętych i błogosławionych.

Nazwy ulic utworzone od imion świętych to stary typ nazw, znany w wielu miastach. W Łodzi nazwy takie także powstawały stosunkowo dawno, bo już w połowie XIX w. W latach późniejszych, w okresie laicyzacji życia publicznego

nazwy takie zamieniano na inne, lub częściej pomijano w nich człon *święty*. W starych nominacjach nie precyzowano, do którego świętego o danym imieniu nazwa się odwołuje. W latach 90. XX w. wprowadzono kilka uściśleń w tym zakresie. W nazwach łódzkich ulic utrwalono: *św. Andrzeja, św. Annę, św. Benedykta, św. Dorotę, św. Emilię, św. Franciszka, św. Jakuba, św. Jerzego, św. Józefa, św. Karola, św. Kazimierza, św. Olgę, św. Wincentego, św. Wojciecha, św. Zofię* oraz *św. Antoniego Padewskiego, św. Stanisława Kostkę, św. Teresę od Dzieciątka Jezus*, a także *Jerzego Popiełuszkę i Jana Pawła II*.

8. Zbiorowe nazwy osób (11).

Nazwy te utrwalają pamięć o grupach ludzkich nazwanych deskrypcjami apelatywnymi. Są to np. *Bojowników Getta, Dąbrowszczaków, Dowborczyków, Filaretów, obrońców Warszawy, Przewodników Pracy* itd.

9. Nazwy organizacji, stowarzyszeń i jednostek wojskowych (15). Wieloczłonowe nazwy własne wchodzące w skład nazw pamiątkowych występują zazwyczaj w postaci skrótowców np. *AL., PCK, POW, ZHP*, niekiedy także w formie pełnej nazwy *Armii Czerwonej, Czerwonego Krzyża, I Dywizji, Dzieci Łodzi, 28. Pułku Strzelców Kaniowskich* itd.

10. Daty i nazwy faktów historycznych (10). Nazwy faktów historycznych pojawiają się w nazwach ulic łódzkich sporadycznie: *Barykad 1905, Rewolucji 1905 r., Unii Lubelskiej*. Częściej w skład nazw ulic wchodzi daty np. *6 Sierpnia, 11 Listopada, 19 Stycznia* itp.

Na pograniczu nazw konwencjonalnych odzawodowych i nazw pamiątkowych sytuują się nazwy typu *al. Włókniarzy, ul. Astronautów, Kosmonautów* itp. Forma dopełniacza zdaje się wskazywać na dominację funkcji pamiątkowej⁵⁷.

CHARAKTERYSTYKA FORMALNOJĘZYKOWA NAZW ULIC

W opisie formalnej struktury nazw ulic w tym miejscu ograniczamy się do analizy członu B. Tradycyjnie w analizie formalnojęzykowej wyróżnia się dwie zasadnicze grupy nazw:

1) bez kreacji formalnojęzykowej, które uzyskały status nazwy własnej drogą przeniesienia nazwy pospolitej lub innej nazwy własnej do kategorii nazw ulic. Zmianie takiej nie towarzyszą żadne zabiegi formalne.

2) z kreacją formalnojęzykową, które uzyskały status nazwy drogą przekształceń słowotwórczych lub fleksyjnych towarzyszących przenoszeniu nazw pospolitych lub własnych należących do innego systemu nazewniczego do kategorii nazw ulic.

Przeprowadzenie ostrej granicy między nazwami należącymi do obu grup w praktyce nie jest łatwe. Trudności pojawiają się wówczas, gdy analizowany

⁵⁷ Por. J. Kita, M. Nartowicz-Kot, *Patroni łódzkich ulic*, Łódź 2012.

człon nazwy ma strukturę podzielną słowotwórczo. Rozstrzygnięcie, czy zabiegi słowotwórcze miały miejsce na poziomie apelatywnym czy onomastycznym wymaga dokładnej znajomości przebiegu procesu nominacji, co w większości przypadków nie jest możliwe. Wiemy na przykład, że ulice *Wschodnia*, *Zachodnia*, *Północna* i *Południowa* wyznaczały odpowiednio wschodnią, zachodnią, północną i południową granicę osady sukienniczej. Na tej podstawie możemy przyjąć, że nazwy te powstały bez formalnej kreacji, jedynie przez wykorzystanie gotowych przymiotników. Jednak takich danych nie mamy wiele. Częściej zdani jesteśmy na domyśle. Dodatkową trudność sprawia fakt, że słowotwórstwo nazw ulic nie posiada swoistych wykładników słowotwórczych odmiennych od słowotwórstwa apelatywnego. Przymiotnikowe derywaty słowotwórcze występujące w nazewnictwie ulic na ogół mają swoje apelatywne odpowiedniki. Toteż w niektórych klasyfikacjach są traktowane jako formy przeniesione bez zmian formalnych z klasy apelatywów do klasy nazw własnych (*kwiatowa* → *Kwiatowa*, *warszawska* → *Warszawska*). Naszym zdaniem interpretacja taka jest pewnym uproszczeniem. Widać to wyraźnie w nazwach o motywacji realno-znaczeniowej, w których wyrazem motywującym nazwę jest rzeczownik (*bank* → *Bankowa*, *kościół* → *Kościelna*).

Sytuacja się komplikuje w przypadku nazw konwencjonalnych. Wtedy łatwo przyjąć, że do nominacji wykorzystuje się gotowe struktury apelatywne istniejące w języku ogólnym. Nazwy konwencjonalne w większości powielają istniejące wzorce strukturalne nazw ulic. Klasyfikacja formalna tych nazw służy pokazaniu tych właśnie wzorcowych struktur, ich udziału w nazewnictwie łódzkich ulic, niezależnie od tego, czy dana forma powstała na gruncie derywacji onomastycznej czy apelatywnej i została przekształcona w nazwę własną właśnie z uwagi na swą budowę słowotwórczą „pasującą do wzorca”. Toteż poniższą klasyfikację typów strukturalnych nazw traktować należy jako sposób ukazania głównych, dominujących w łódzkim materiale nazewniczym tendencji i wzorców nazewniczych. Kreację onomastyczną rozumieć tu będziemy raczej jako dokonywanie wyboru z zasobu leksykalnego języka ogólnego według określonych kryteriów.

W proponowanym ujęciu nie sposób ustrzec się arbitralnych rozstrzygnięć. Jako struktury derywowane na płaszczyźnie onomastycznej traktujemy te, które powielają istniejące w nazewnictwie miejskim wzorce (np. *Kaliska*, *Dunajecka*, *Szewska*, *Kwiatowa*, *Browarna*, *Żwirowa* itp.). Niekiedy dodatkowym argumentem przemawiającym za rzeczownikową motywacją nazwy jest występowanie nazw zbliżonych tematycznie nie tylko w formie przymiotnikowej (typu *Azaliowa*, *Daliowa*, *Różana*), ale także w postaci rzeczownika w dopełniaczu (np. *Chryzantem*, *Dziewanny*, *Mimozy*). Natomiast za formy motywowane przymiotnikiem apelatywnym przyjmujemy nazwy o charakterze porządkującym, typu *Dolna*, *Górna*, *Boczna*, *Środkowa*, *Tylna* ponieważ wpisują się w ten sam typ co nazwy *Południowa*, *Północna* itd. Motywację przymiotnikową przyjmujemy także w przypadku nazwy *Braterska*, z uwagi na zaświadczone w niej stare procesy językowe.

NAZWY BEZ KREACJI FORMALNOJĘZYKOWEJ

1. Nazwy w postaci przymiotnikowej zaczerpnięte w gotowej postaci z zasobów apelatywnych języka ogólnego (74): *Biała, Błękitna, Braterska, Cała, Chłodna, Ciasna, Cicha, Ciemna, Ciepła, Czerwona, Czysta, Długa, Dobra, Dolna, Dzika, Głęboka, Główna, Głucha, Górna, Hoża, Jarska, Jasna, Krótka, Krzywa, Kusa, Lewa, Mała, Miła, Modra, Mokra, Mroczna, Niecała, Niska, Niższa, Nowa, Piękna, Pogodna, Południowa, Popularna, Poranna, Północna, Prawa, Prosta, Próżna, Pryncypalna, Prywatna, Przelotna, Pusta, Słoneczna, Smutna, Spokojna, Sprawiedliwa, Stara, Sucha, Swojska, Szara, Śliska, Średnia, Środkowa, Trwała, Tymczasowa, Ukryta, Wąska, Wiejska, Wolna, Wschodnia, Wspólna, Wygodna, Wysoka, Wyższa, Zachodnia, Zapadła, Zielona, Zimna, Zmienna.*

2. Nazwy o postaci rzeczownikowej tworzone od nazw pospolitych (18): *Autostrada, Bagatela, Dróżka, Elana, Nawrot, Przejazd, Przeskok, Solec, Tamka, Trójskok, Urok, Wiadukt, Widok, Wieczność, Zacisze, Zakręt, Zgoda.* Sporadycznie podstawą nazwy jest nazwa własna: *Mania.*

NAZWY Z KREACJĄ FORMALNOJĘZYKOWĄ

1. Derywaty sufiksalne.

W nazwach ulic występują przede wszystkim przymiotniki tworzone przy pomocy sufiksów:

-sk – w Łodzi najczęściej łączy się z nazwami własnymi (218). Najliczniejsze derywaty pochodzą od nazw geograficznych: *Aleksandryjska, Antoniewska, Augustowska, Bałtycka, Barska, Będzińska, Białoruska, Bielańska, Brasławska, Bratysławska, Bruska, Brużycka, Brzeska, Brzezińska, Bużańska, Bydgoska, Bystrzycka, Bytomska, Chełmska, Chocimska, Chorzowska, Chrzanowska, Chyrowska, Cieszyńska, Czarnkowska, Czechosłowacka, Czeremoska, Częstochowska, Dąbrowska, Dniestrzańska, Druskiennicka, Drwęcka, Dubieńska, Dunajecka, Dynowska, Gdańska, Gdyńska, Głogowska, Gnieźnieńska, Goplańska, Grodzieńska, Grudziądzka, Grunwaldzka, Halicka, Helska, Horodelska, Hrubieszowska, Inflancka, Inowrocławska, Jarosławska, Jerozolimka, Julianowska, Kaliska, Kalwaryjska, Karolewska, Karpacka, Kartuska, Karwińska, Kaszubska, Katowicka, Kielecka, Kijowska, Konstantynowska, Korczyńska, Kostopolska, Kowieńska, Krakowska, Krośnieńska, Krotoszyńska, Kruszwicka, Krzemieniecka, Kurpiowska, Kutnowska, Kwidzyńska, Laskowicka, Lidska, Litewska, Lubelska, Lutomińska, Lwowska, Łagiewnicka, Łaska, Łęczycka, Łomżyńska, Łowicka, Malborska, Małopolska, Marysińska, Mazowiecka, Mazurska, Miechowska, Mińska, Moskulska, Niemeńska, Nieszawska, Nowogrodzka, Nowomiejska, Nowotarska, Obłęgorska, Obornicka, Odeska, Odolanowska, Oliwska, Olsztyńska, Orawska, Oszmiańska, Oświęcimska, Ozorkowska, Pabianicka, Paryska, Petersburska, Pilicka, Pińska, Piotrkowska, Pleszewska, Płocka, Podhalańska, Podolska, Pojezierska, Poznańska, Praska, Przemyska, Pucka, Raclawicka, Radogoska, Radomska, Rawicka, Rawska, Retkińska, Rogowska, Rohatyńska, Rokicińska, Rumuńska, Ruska, Rymanowska,*

Rzeszowska, Rzgowska, Sandomierska, Sanocka, Siedlecka, Sieradzka, Sikawska, Skierniewicka, Skoczowska, Słonimska, Słowiańska, Sokólska, Srebrzyńska, Stocka, Stokowska, Strykowska, Styrska, Suwalska, Szamotulska, Szczucińska, Śląska, Śródmiejska, Tarnogrodzka, Tarnopolska, Tarnowska, Tatrzańska, Tomaszowska, Toruńska, Turosszowska, Tuszyńska, Tychowska, Uniejowska, Wałbrzyska, Warmińska, Warneńska, Warszawska, Wiączyńska, Widzewska, Wielkopolska, Wieluńska, Wilanowska, Wileńska, Wistocka, Wolborska, Wołyńska, Wólczańska, Wrocławska, Wrześnińska, Zakliczyńska, Zakopiańska, Zaolziańska, Zarzewska, Zbaraska, Zbąszyńska, Zgierska, Żmudzka, Żubardzka, Żywiecka.

Rzadziej podstawą bywają nazwy osobowe: *Drewnowska, Floriańska, Franciszkańska, Jagiellońska, Kołodziejska, Olgińska, Piastowska, Piotrowska, Włodzimierska, Zawiska, Zygmuntowska.*

Sporadycznie pojawiają się w tej funkcji inne nazwy własne: *Cygańska, Ekaterynburska, Lokatorska, Ormiańska, Pasterska, Strzelecka, Świętokrzyska, Wawelska, Żydowska.* Produktywny wzorzec nazw na *-ska* powoduje włączenie do niego nazw ulic równych nazwiskom na *-ski*: *Fijałkowska, Głowacka, Pańska, Radwańska, Rozwadowska, Zawadzka.* Formalnie rzecz biorąc są to derywaty fleksyjne, w których formantem jest zmiana rodzaju gramatycznego z męskiego na żeński.

Dużą grupę nazw tworzą derywaty od podstaw apelatywnych (75): *Admiralska, Adwokacka, Artyleryjska, Bednarska, Blacharska, Błońska, Bracka, Cesarska, Ciesielska, Drukarska, Dworska, Ewangelicka, Flisacka, Garbarska, Grodzka, Gubernatorska, Harcerska, Hetmańska, Hrabiovska, Inżynierska, Jeneralska, Kapucyńska, Kolarska, Kominiarska, Kowalska, Krawiecka, Kupiecka, Lekarska, Literacka, Magistracka, Malarska, Maratońska, Marszałkowska, Marynarska, Masarska, Minerska, Młynarska, Morska, Murarska, Myśliwska, Narciarska, Obywatelska, Oficerska, Piekarska, Profesorska, Proletariacka, Rajska, Rybacka, Rymarska, Senatorska, Sędziowska, Snycerska, Stolarska, Strycharska, Szewska, Szlachecka, Ślusarska, Tkacka, Tokarska, Trębacka, Ułańska, Unicka, Uniwersytecka, Wioślarska, Włościańska, Wójtowska, Zduńska, Żeglarska.* Sufiks *-ska* łączy się także z wyrażeniem przyimkowym: *Podmiejska.*

-ow – łączy się z podstawami apelatywnymi tworząc liczne nazwy tematyczne. Co do części form z sufiksem *-ow-* można wątpić, czy derywacja zawsze miała miejsce na poziomie onomastycznym, czy też gotowe derywaty apelatywne zostały wykorzystane w nazwie ulicy np. *Ludowa, Narodowa.* Prezentujemy je jednak tutaj, ponieważ jest to przejrzysty model słowotwórczy, seryjnie wykorzystywany w nazewnictwie ulic (154): *Akacyjowa, Azaliowa, Bankowa, Bazarowa, Biegunowa, Błuszczowa, Bobowa, Borowa, Brukowa, Brzozowa, Bukowa, Bzowa, Cedrowa, Cementowa, Chabrowa, Cisowa, Cytrynowa, Daliowa, Dębowa, Dziadowa, Elektronowa, Figurowa, Gazowa, Głogowa, Grabowa, Granitowa, Grochowa, Grzybowa, Gumowa, Gwiazdowa, Honorowa, Irysowa, Jałowcowa, Jarzębinowa, Jarzynowa, Jaskrowa, Jaśminowa, Jaworowa, Jesionowa, Jodłowa, Kajakowa,*

Kalinowa, Kasowa, Kasztanowa, Klonowa, Kolejowa, Kołowa, Komfortowa, Konwaliowa, Koszykowa, Krańcowa, Kresowa, Kryzysowa, Krzewowa, Krzyżowa, Laurowa, Lawinowa, Leszczynowa, Lewarowa, Liliowa, Lipowa, Ludowa, Łąkowa, Łosiowa, Magazynowa, Majowa, Makowa, Malinowa, Małwowa, Marsowa, Miętowa, Milionowa, Miodowa, Modrzewiowa, Morelowa, Morwowa, Mostowa, Naftowa, Narcyzowa, Narodowa, Nasypowa, Neonowa, Objazdowa, Obwodowa, Ogórkowa, Ogrodowa, Okopowa, Olszowa, Omlotowa, Orzechowa, Osiedlowa, Osinowa, Oskardowa, Oświatowa, Palmowa, Pałacowa, Parkowa, Perłowa, Placowa, Poczta, Podwórzowa, Porzeczkowa, Powojowa, Przemysłowa, Radłowa, Rakowa, Różowa, Sadowa, Sejmowa, Sieciowa, Skarbowa, Skarpowa, Składowa, Skrzypowa, Skwerowa, Smugowa, Sobolowa, Sosnowa, Spacerowa, Sportowa, Stalowa, Strączkowa, Strumykowa, Stylonowa, Sumowa, Surowcowa, Sliwowa, Swierkowa, Targowa, Topolowa, Towarowa, Traktorowa, Tramwajowa, Tulipanowa, Tunelowa, Węglowa, Wiązowa, Wieńcowa, Wierzbowa, Wiśniowa, Wodociągowa, Wołowa, Wrzosowa, Zawilcowa, Zawodowa, Zboczowa, Zbożowa, Zdrojowa, Żarnowcowa, Żarowa, Żbikowa, Żołędziowa, Żubrowa, Żwirowa.

-n – na ogół tworzy derywaty od apelatywów (56) : *Bazarna, Botaniczna, Browarna, Celna, Ceramiczna, Chmielna, Cmentarna, Dolinna, Edukacyjna, Fabryczna, Graficzna, Graniczna, Hipoteczna, Jęczmienna, Kamienna, Kapliczna, Kątna, Kolejna, Kolektywna, Korzenna, Kościelna, Krochmalna, Leśna, Łączna, Piaseczna, Polna, Produkcyjna, Pszenna, Rybna, Selekcyjna, Setna, Siewna, Smolna, Solna, Spacerna, Sporna, Stodolna, Szpitalna, Telefoniczna, Wapienna, Winna, Wiosenna, Wodna, Zielna, Żelazna, Żytnia*. Podstawę derywatu mogą stanowić wyrażenia przyimkowe: *Podgórna, Podleśna, Podrzeczna, Pograniczna, Przygraniczna*. Sufiks występuje też w formie *-an-* (14): *Bawelnianiana, Cegielnianiana, Ceglana, Gliniana, Miedziana, Niciarniana, Owsiana, Przędzalnianiana, Różana, Siarczana, Stodolnianiana, Szklana, Źródlaniana*. Wyjątkowo sufix *-n-* łączy się z nazwą własną: *Wiślana*.

-a – formant fleksyjny tworzy formy przymiotnikowe od nazw zwierząt, np.: *Borsucza, Gęsia, Gołębia, Karpia, Krucza, Lisia, Niedźwiedzia, Orla, Pawia, Ptasia, Sarnia, Sępia, Smocza, Sokola, Sowia, Rybia, Turza, Wilcza, Wronia, Wróbla, Żabia, Żurawia*; nazw zawodowych zakończonych na *-nik*: *Bartnicza, Hutnicza, Górnicza, Kaletnicza, Lotnicza, Przyrodnicza, Rysownicza, Sukiennicza, Urzędnicza, Włókiennicza, Złotnicza*; obecne są także formy *Lecznicza* (od rzeczownika *lecznica*) oraz *Miernicza* (od rzeczownika *mierniczy*).

-e – formant fleksyjny służy przekształceniu wyrażenia przyimkowego w nazwę rzeczownikową. W Łodzi pojawia się jedna taka nazwa: *Przyszkole*.

1. Złożenia

Złożenia składają się z członu przymiotnikowego *nowo-*, *staro-*, *krótco-* i nazwy ulicy. Najliczniejsze są złożenia z **nowo-** (33): *Nowo-Cegielnianiana, Nowo-Dworska, Nowo-Długa, Nowo-Drewnowska, Nowo-Franciszkańska, Nowo-Kątna, Nowo-Kolejowa, Nowo-Krótko, Nowo-Kwiecista, Nowo-Limanowskiego,*

Nowo-Lipowa, Nowo-Lutomierska, Nowo-Łagiewnicka, Nowo-Marysińska, Nowo-Miła, Nowo-Młynarska, Nowo-Ogrodowa, Nowo-Obywatelska, Nowo-Pabianicka, Nowo-Pańska, Nowo-Pocztowa, Nowo-Podgórna, Nowo-Południowa, Nowo-Radwańska, Nowo-Senatorska, Nowo-Sikawska, Nowo-Spacerowa, Nowo-Szopena, Nowo-Targowa, Nowo-Towarowa, Nowo-Zarzewska, Nowo-Zgierska, Nowo-Zielona. Nieliczne nazwy zawierają człon **staro-**: *Staro-Sikawska, Staro-Targowa, Staro-Wólczańska*. W tej samej funkcji stosowany był człon **krótko-**: *Krótko-Drewnowska, Krótko-Franciszkańska, Krótko-Lwowska, Krótko-Ogrodowa*.

2. Zestawienia

Występują dwa rodzaje zestawień:

- zestawienie przymiotnika z rzeczownikiem to wśród nazw łódzkich ulic typ nieliczny reprezentowany zaledwie 4 przykładami: *Bulwary Fabryczne, Czarna Droga, Kusy Kąt, Nowy Świat*;
- zestawienie członu określającego **mała** lub **lewa** z nazwą ulicy: *Mała Sikawska, Mała Zielona, Lewa Kielma*.

3. Wyrażenia przyimkowe

W nazwach ulic występują dwa rodzaje wyrażen przyimkowych: **nad** plus nazwa wodna: *Nad Jasieniem, Nad Karolewką, Nad Łódką* oraz **przy** plus nazwa ulicy: *Przy Fajfra, Przy Głowackiego, Przy Kielma, Przy Nowaka, Przy Promyka, Przy Rajtera*. W przypadku nazw ulic o formie przymiotnikowej struktury z przyimkiem *przy* straciły przejrzystość składniową. Przymiotnikowa nazwa ustabilizowała się w formie mianownika, przez co przyimek *przy* bliższy jest funkcjonalnie przedrostkowi niż przyimkowi: *Przy Aleksandrowska, Przy Drewnowska, Przy Srebrzyńska*.

4. Formy dopełniaczowe

Osobnego potraktowania wymaga postać członu B powstała przez wprowadzenie formy dopełniacza rzeczownika pospolitego lub nazwy własnej.

A. Formy odapelatywne

– rzeczownik w dopełniaczu liczby mnogiej: *Astronautów, Astrów, Chryzantem, Filomatów, Gwardzistów, Jezuitów, Komunardów, Kosmonautów, Pierwiosnków, Racjonalizatorów, Włókniarzy*.

– rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej: *Czeremchy, Dziewanny, Figury, Hortensji, Mimosy, Stokrotki*.

– zestawienie w dopełniaczu liczby mnogiej: *Bojowników Getta, Obrońców Stalingradu, Obrońców Warszawy, Obrońców Westerplatte, Powstańców Wielkopolskich, Przodowników Pracy*.

– zestawienie z liczebnikiem w dopełniaczu liczby pojedynczej: *22 Lipca, 11 Listopada, 10 Lutego, 1 Maja, 8 Marca, 6 Sierpnia, 19 Stycznia, Rewolucji 1905 r*

– zestawienie z liczebnikiem w dopełniaczu liczby mnogiej: *Barykad 1905 r*.

B. Formy od nazw własnych

– imię w dopełniaczu liczby pojedynczej: *Berty, Edwarda, Feliksa, Henryka, Jana, Janiny, Juliusza, Karola, Ludwika, Ludwiki, Luizy, Marcina, Marty, Otylii, Roberta, Stanisława, Stefana, Teodora, Wacława, Wandy*.

– zestawienie **święty** plus imię w dopełniaczu liczby pojedynczej: *św. Andrzeja, św. Anny, św. Benedykta, św. Doroty, św. Emilii, św. Franciszka, św. Jakuba, św. Jerzego, św. Józefa, św. Karola, św. Kazimierza, św. Olgi, św. Teresy, św. Wincentego, św. Wojciecha, św. Zofii*.

– zestawienie **święty** plus imię z określeniem poimiennym w dopełniaczu liczby pojedynczej: *św. Antoniego Padewskiego, św. Stanisława Kostki, św. Teresy od Dzieciątka Jezus*.

– nazwisko w dopełniaczu liczby pojedynczej (43): *Anstadta, Baumgolda, Bicha, Biedermanna, Borysza // Buresza, Brajera, Caracka // Cerecka // Cereckiego, Cymera // Zimmera, Ekierta, Engela, Fajfra, Fiszera, Golca, Graffa, Grossmana, Grünberga, Häuslera, Henzelmanna, Kalbacha // Kielbacha, Kelma // Kielma, Klinka, Keniga, Kunitzera, Lissnera, Maurera, Meyera, Milscha, Morejna, Nowaka, Olsteina, Olszera, Proszana // Groszana, Rajtera, Salzmana, Scheiblera, Szefera // Szejera, Szmidta, Sznera // Szejna, Sztarka, Szulca, Tepfera // Teppera, Wagnera // Wegnera, Wiznera, Zakrzewskiego*.

– zestawienie w postaci imienia i nazwiska w dopełniaczu liczby pojedynczej: *Edwarda Abramowskiego, Salvadora Allende, Władysława Anczyca, Karola Anstadta, Adama Asnyka* itd. Jest to bardzo produktywny w ostatnich czasach typ nazw ulic (334). Pełny materiał z tego zakresu został przedstawiony w omówieniu nazw pamiątkowych (s. 213–218). Obecność imienia w nazwach pamiątkowych jest nowszego pochodzenia. Pierwotnie nazwy takie miały formę nazwiska w dopełniaczu liczby pojedynczej. Dopiero po II wojnie zaczęto dodawać imiona, które widnieją jedynie w aktach nadania nazwy, na tabliczkach informacyjnych i spisach urzędowych. W komunikacji zarówno potocznej jak i oficjalnej (np. w adresie) imię jest pomijane⁵⁸.

– nazwa miejscowa w dopełniaczu liczby pojedynczej: *Rokitny*.

Przegląd nazw ulic z uwzględnieniem ich struktury i chronologii powstawania pozwala dostrzec występujące prawidłowości.

W początkowym okresie kształtowania się nazw ulic w Łodzi dominują nazwy motywowane. Jest to ogólna prawidłowość, znana z wielu miast polskich. Nazwy konwencjonalne oraz pamiątkowe pojawiają się w XX w., gdy podejmowane są prace porządkujące przestrzeń, w tym także nazewniczą intensywnie rozwijającego się miasta.

⁵⁸ Por. Z. Brocki, *Kilka danych o dodawaniu imion do nazw typu ulica + dopełniacz nazwiska*, „Poradnik Językowy” 1975, z. 1, s. 46–49.

Pod względem formy początkowo przeważały nazwy przymiotnikowe (typu *Olgińska, Franciszkańska, Świętokrzyska*). Przymiotnikowa postać nazwisk na *-ski* skłaniała do tworzenia nazw typu *Głowacka (od Głowacki), Pańska (od Pański)* itp. W procesie stabilizowania się nazw przymiotnikowych widoczna jest rywalizacja różnych form sufiksalnych, w wyniku której zwyciężają struktury bardziej wyraziste, nie zawierające oboczności w podstawie, jednoznaczne semantycznie np. *Bazarną* zastępuje *Bazarowa*, *Kolejną* zastępuje *Kolejowa*, *Różową* zastępuje *Różana*.

Nazwy dopełniaczowe pojawiły się w Łodzi w końcu XIX w. na oznaczenie ulic prywatnych nazwiskiem ich właścicieli. Nazwy te funkcjonowały przede wszystkim w mowie żywej, o czym świadczą liczne zniekształcenia brzmienia nazwisk (zazwyczaj niemieckich) typu *Fajfra // Pfeiffer* oraz liczne warianty brzmieniowe: *Groszana // Proszana, Boresza // Buresza, Kalbacha // Kielbacha* itp. Nazwy pamiątkowe z nazwiskiem w dopełniaczu typu *Matejki, Kopernika* pojawiają się w Łodzi na początku XX w., a zyskują na popularności po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. Nazwy dopełniaczowe od podstaw apelatywnych upowszechniły się po II wojnie światowej (*Obrońców Westerplatte, Obrońców Stalingradu, Włókniarzy* itp.). Stopniowo nazwy dopełniaczowe zaczynają konkurować z przymiotnikowymi (np. w 1930 r. nadana nazwa ul. *Filarecka*, a w 1981 r. – *Filomatów*). Typ nazw z rzeczownikiem w dopełniaczu przeniknął także do nazw odapelatywnych typu *Chryzantem, Hortensji, Dziewanny* itp.

ULICE I ICH NAZWY NA TERENACH PRZYŁĄCZONYCH DO MIASTA PO 1945 ROKU

W okresie powojennym w Łodzi przybywa około 1400 ulic w następstwie włączenia do miasta zurbanizowanych terenów podmiejskich (np. Ruda Pabianicka, Rokicie, Chojny itd.) oraz zagospodarowywania terenów niezurbanizowanych (łąk, pól, ogrodów, lasów, nieużytków) położonych wokół miasta. Nazewnictwo tej części ulic łódzkich (nie ujętych w naszym słowniku) kształtowało się dwiema drogami.

Część ulic zachowała dotychczasowe nazwy powstałe i używane w miejscowościach włączonych następnie do Łodzi. Na przykład w Rudzie Pabianickiej istniały ulice *Alojzego, Anieli, Białowieska, Błotna, Działowa, Familijna* itd. Z chwilą włączenia Rudy do Łodzi ulice te zachowały swoje nazwy. Wiele spośród tak przejętych wraz z ulicami nazw ma charakter motywowany np. *Torowa* biegnie wzdłuż torów kolejowych na Olechowie, podobnie *Dworcowa, Przedszkolna* i wiele innych. Szczegółowe dociekania genezy nazw w miejscowościach podłódzkich wykraczają jednak poza ramy naszego opracowania.

Bardzo często ulice w miejscowościach podłódzkich nosiły nazwy identyczne z tymi, które występowały już w granicach starej Łodzi, a także identyczne z nazwami w innych miejscowościach inkorporowanych w tym samym czasie, np. ul. *Bałtycka* była we wsi Kały, i na Julianowie, *Batorego* w Rudzie Pabianickiej i w Kochanówku, *Bratnia* na Chojnach i na Marysinie, *gen. Hallera* w Rudzie Pabianickiej, na Chojnach i na Stokach, a także w starej Łodzi, *Harcerska* była w Rudzie Pabianickiej, na Starych Chojnach oraz na terenie kolonii Cyganka, *Jadwigi* w Rudzie Pabianickiej, na Żabieńcu i na Stokach itd. Nazwy takie z chwilą włączenia ich w obręb wielkiej Łodzi podlegały zmianom. W dniu 27 maja 1946 r. Zarząd Miasta dokonał zmiany nazw ulic leżących na terenach włączonych wówczas do miasta. Następne masowe przemianowanie ulic miało miejsce dnia 25 stycznia 1988 r. w związku z włączeniem w granice miasta wsi Nowosolna, Mileszki, Andrzejów i in.

W okresie powojennym procesy nominacyjne polegały na nadawaniu nazw:

– ulicom dotychczas bezimiennym, istniejącym na terenach inkorporowanych; tak nazwano *Chóralną* na terenie byłej wsi Komorniki, *Czapli* w Łągiwnikach Małych, *Faszynową* we wsi Józefów, *Gatunkową* na Wiskitnie itd.

– ulicom nowo wytyczanym, powstającym w związku z rozbudową miasta, – oraz na zmianie dotychczasowych nazw na nowe.

Pod względem semantycznym w nazewnictwie ulic powojennych istnieją wszystkie rodzaje nazw, zarówno motywowane, jak i konwencjonalne oraz pamiątkowe.

Do **nazw motywowanych** należą (88):

– nazwy ulic równe nazwom wsi, ich części, kolonii, folwarków i osad, na których terenie biegnie ulica: *Augustów*, *Brus*, *Budy*, *Chachuły*, *Cyganka*, *Grabieniec*, *Jagodnica*, *Jędrowizna*, *Józefów*, *Komorniki*, *Kowalszczyzna*, *Łodzianka*, *Mileszki*, *Młynek*, *Moskuliki*, *Nowe Górki*, *Pabianka*, *Piaski*, *Piskowiec*, *Stare Górki*, *Stare Żłotno*, *Zadraż*, *Zagrodniki*, *Zimna Woda*, *Żłotno*, *Żabieniec*;

– nazwy pochodne od nazw miejscowości podłódzkich z suf. *-ski*. Są to nazwy kierunkowe (droga prowadzi do danej miejscowości) np. *Brójecka*, *Choińska*, *Feliksińska*, *Janowska*, *Ksawerowska*, *Rąbieńska*, *Rokicka*, *Smulska*, *Rudzka*, *Wiączyńska* lub lokalizacyjne (ulica biegnie przez tereny danej miejscowości) np. *Chocianowicka*, *Henrykowska*, *Jędrzejowska*, *Józefowska*, *Kałowska*, *Łukaszewska*, *Olechowska*, *Sokołowska*, *Teofilowska*, *Wiskicka*;

– nazwy topograficzne wykazujące związek z obiektami kulturowymi np. *Bonifraterska*, *Cegielniana*, *Dworcowa*, *Kanałowa* (w pobliżu ujścia rzeki Olechówki do Jasienia), *Klasztorna* (prowadzi do klasztoru w Łągiwnikach), *Przyklasztorze*, *Kuźnicka*, *OO. Pasjonistów*, *Parafialna*, *Prześciowa*, *Wagonowa* (położona wzdłuż torów kolejowych). Ciekawym przykładem jest ul. *Kolumny*, której nazwa pochodzi od ustawionej przy początku tej ulicy kolumny będącej dwukrotnie pomniejszoną kopią warszawskiej kolumny Zygmunta. Pomnik ten wystawił w 1634 r. mieszczanin krakowski Jan

Mulinowicz na pamiątkę łaski, jakiej w tym miejscu doznał jako ubogi sierota. Kolumnę Niemcy zniszczyli w 1939 r. Na tym miejscu obecnie stoi kapliczka. Nazwy topograficzne nawiązują też do naturalnych warunków terenowych np. *Bzury, Nery, Nad Sokółówką, Nad Stawem, Nad Nerem, Nadwodna, Podmokła, Podleśna, Piaskowa, Polesie, Przylesie, Przrzeczna*, wskazują też na kształt, położenie i funkcję ulicy np. *Centralna, Daleka, Dojazdowa, Graniczna, Kręta, Lewa, Na Uboczu, Oddalona, Odległa, Okólna, Okrężna, Pryncypalna, Przygraniczna, Zamiejska*.

Zdecydowanie liczniej reprezentowane są **nazwy konwencjonalne**. W ich nadawaniu kierowano się zwykle zasadą grupowania na jednym terenie nazw zbliżonych semantycznie. Można tu wyróżnić kilka typów znaczeniowo-formalnych.

Są to nazwy od nazw własnych (146):

– miejscowości polskich i zagranicznych: *Bielska, Biskupińska, Ciechocińska, Czorszyńska, Brukselska* itd. Nowością pod względem formalnym w tym typie nazw są nazwy przeniesione, np. *Jastarnia, Narwik, Oksywie, Tobruk* itp.

– państw: *Bułgarska, Duńska, Jugosłowiańska, Malta, Pruska, Włoska* itd.

– krain geograficznych; polskich i obcych: *Bieszczadzka, Beskidzka, Rozewie, Zagłębie, Flamandzka, Łużycka, Sycylijska* itp.

– wód: *Baltycka, Wiślicka* itp.

– stosunkowo liczną grupę stanowią nazwy od imion (34): *Alojzego, Aleksandra, Anieli, Barbary, Eleonory, Eugeniusza, Heleny* itd.

Nazwy od wyrazów pospolitych pod względem znaczeniowym układają się w grupy tematyczne znane też z nazewnictwa ulic w starej Łodzi (ujętego w słowniku) np. nazwy przyrodnicze (103), od nazw zwierząt (38), dotyczące sportu (28), związane z wojskowością (59) oraz nowe, wśród których najliczniej reprezentowane są:

– dotyczące rolnictwa (34): nazwy z tego zakresu skupione są w północno-zachodniej części miasta (okolice Grabiańca i Żabiańca): *Bronowa, Cepowa, Kłosowa, Lemieszowa, Hektarowa, Łanowa, Sienna, Uprawna, Żyzna* itd.

– nazwy górskie (59): nazwy związane z kulturą i topografią gór nadawane są ulicom na Stokach i Sikawie. Naturalne ukształtowanie terenu (najwyżej położonego w Łodzi) przywołuje na myśl skojarzenia z krajobrazem górskim. Podstawą tego typu nazewnictwa są zarówno nazwy pospolite, jak i własne. Nazwy własne są podstawą derywatów: *Alpejska, Poronińska, Sąddecka, Tatarnicza* itp. lecz częściej są to przeniesienia nazw górskich bez żadnych formalnych zmian: *Dolina Kościeliska, Morskie Oko, Giewont, Dunajec*⁵⁹. Nazwy osobowe związane z kulturą górską występują w dopełniaczu: *Harnasia, Janosika*.

⁵⁹ Por. M. Czachorowska, A. Paluszak-Bronka, *Oronimy i nazwy topograficzne w nazewnictwie miejskim Bydgoszczy*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. A. Cieślakowa, B. Czopek-Kopciuch, Kraków 2001, s. 345–350 oraz M. Jaracz, *Toponimy i oronimy w nazewnictwie miejskim przedwojennego Lwowa*, tamże, s. 351–362.

Nazwy odapelatywne wykorzystują słownictwo górskie: *Graniowa, Halna, Regłowa, Turnie, Żlebowa* itd. Niekiedy sięga się po wyrazy gwarowe: *Hyrna, Wierchowa*. Nazwy ulic wywodzą się też od nazw realiów związanych z życiem górali: *Bacowa, Ciupagowa, Juhasowa* itd.

– dotyczące żeglarstwa (29): skupione są na terenie Rudy Pabianickiej: *Kotwiczna, Kutrowa, Masztowa, Sternicza*, itd.

– związane z włókiennictwem znaleźć można w różnych punktach miasta (także w jego centrum np. ul *Przędzalniana, Włókiennicza, Niciarniana*). Jednakże po włączeniu Wiskitna do Łodzi utworzono kompleks nazw tematycznych: *Bławatna, Czólenkowa, Dziewiarska, Farbiarska, Jedwabnicza, Kotoniarska* itd.

– określające barwę: *Błękitna, Czarna, Lazurkowa, Złocista, Żółta*⁶⁰ itd.

– od nazw minerałów i pierwiastków chemicznych: *Agatowa, Berylowa, Chromowa, Iłowa, Gipsowa, Platynowa* itd.

Mniej liczne bloki tematyczne tworzą nazwy od nazw stylów w sztuce, związanych z tradycją i obyczajem, z życiem społecznym, z historią narodową itp. Oryginalnym pomysłem są nazwy nawiązujące do pieśni wojskowych: *Wierzb Płaczących, Czerwonych Maków, Rozmarynu* itp. oraz nazwy „nastrojowe”: *Przytulna, Romantyczna, al. Zakochanych, Uśmiechu* itp. W miarę jak rozszerza miasto swe granice, przybywa ulic, pojawiają się coraz to nowe kręgi tematyczne leksyki wykorzystywanej do tworzenia nazw ulic (słownictwo dotyczące lotnictwa, nowych technologii, wypoczynku i rekreacji itd.).

Nazwy pamiątkowe utrwalają nazwiska osób, zbiorowe nazwy osób, nazwy organizacji, stowarzyszeń oraz daty i nazwy faktów historycznych. Znacomita większość nazw ulic powojennych da się ująć w grupach nazw pamiątkowych wyróżnionych wcześniej. Pojawiły się tylko dwie nowe grupy. Są to nazwy upamiętniające nazwiska sportowców: *Wawrzyńca Cylla, Antoniego Galeckiego, Tomasza Konarzewskiego, Bronisława Czecha, Janusza Kusocińskiego, Eugeniusza Lokajskiego, Heleny Marusarzówny* oraz dziennikarzy związanych z Łodzią: *Zygmunta Bartkiewicza, Wiktora Czajewskiego, Jana Gadomskiego, Artura Gliszczyńskiego, Mieczysława Jagoszewskiego, Franciszka Walickiego*.

W sumie na terenach włączonych do miasta w okresie powojennym nadano łącznie około 250 nazw pamiątkowych. To jest zdecydowanie mniej niż nazw konwencjonalnych różnego typu.

W ostatnim czasie pojawił się nowy typ nazw ulic sytuujący się na pograniczu nazw pamiątkowych i konwencjonalnych. Nazwy te utrwalają:

– bohaterów literackich (30): *Marcina Borowicza, Oleńki Billewiczówny, Macieja Boryny, Jagienki, Chochola, Jana i Cecylii, Telimeny* itd.

⁶⁰ Por. E. Borysiak, *Od Białej do Czarnej przez Kolorową lub od Zielonej do Pstrej przez Pastelową, czyli o nazwach barw w nazwach polskich ulic*, [w:] *Munuscula linguistica in honorem Alexandae Cieślíkowa oblata*, Kraków 2006, s. 111–120.

- postaci legendarne, baśniowe i mityczne (19): *Boruty, Dobrej Wróżki, Czerwonego Kapturka, Ikara, Jasia i Małgosi, Liczyrzepy* itd.
- tytuły utworów literackich, muzycznych i filmowych (14): *Balladyny, Czahary, Dywizjonu 303, Halki, Kwiatów polskich, Przedświt, Stara baśń* itd.
- nazwy miejscowe związane z literaturą: *Lipiec Reymontowskich, Dzikich Pól, Zaścianek Bohatyrowiczów* itd.

Pod względem liczebności w nominacjach powojennych dominują nazwy konwencjonalne (około 1000), przed pamiątkowymi (około 250). Najmniej liczne są nazwy motywowane (ok. 150). Nadrzędnym sposobem porządkowania nazw ulic jest grupowanie nazw bliskich semantycznie. Zasadzie tej podlegają także nazwy utworzone od nazw własnych. Pod względem formalnym widoczna jest ekspansywność typu dopełniaczowego. Pojawia się coraz częściej tam, gdzie tradycyjnie dominowały nazwy przymiotnikowe (np. *Jeża, Sójki, Trzykrotki, Niezapominajek, Szarotki* itp.). Wśród nazw powstałych od nazw własnych coraz częściej pojawiają się przeniesienia bez dodatkowej zmiany struktury (np. *ul. Jastarnia, Rysy, Morskie Oko, Malta, Rozewie*). Zdarzają się też nazwy rzeczownikowe będące przeniesieniami apelatywów (np. *Sianokosy, Sitowie, Ujście* itp.).

PUNKTY MIASTA

RYNKI, PLACE, RONDA

Łódź powstawała z odrębnych, planowo zakładanych osad, których centra stanowiły place targowe. Z czasem do scalonego już organizmu miejskiego dołączano okoliczne wsie i folwarki, w których również istniały wydzielone targowiska. Dlatego Łódź, inaczej niż stare miasta o historii sięgającej średniowiecza, nie miała i nie ma rynku będącego centralnym placem, wyznaczającym organizację pozostałej przestrzeni miasta. W Łodzi takich placów było wiele. Początkowo były to targowiska obsługujące poszczególne części miasta. Z czasem zmieniały swój charakter zyskując funkcję reprezentacyjną lub komunikacyjną.

Handlowy charakter łódzkich placów odzwierciedlało nazewnictwo. Jak większość nazw miejskich nosiły nazwy dwuczłonowe. Jako człon utożsamiający nazw w początkowym okresie ich istnienia dominował leksem *rynek* ‘plac targowy w centrum miasta’, w warunkach łódzkich w centrum danej osady czy wsi np. *Nowy Rynek* w Nowym Mieście czyli osadzie sukienników, *Wodny Rynek* w Nowej Dzielnicy, *Czerwony Rynek* na Chojnach, *Zielony Rynek* w Dzielnicy Wiązowej itd. Z czasem, gdy obiekt tracił funkcję handlową, w nazwie pojawiał się leksem *plac* ‘nie zabudowany teren w mieście (lub osadzie) pełniący różne funkcje np. węzła komunikacyjnego przy zbiegu wielu ulic,

terenu podjazdowego przed budynkami użyteczności publicznej, miejsca zebrania, postojów pojazdów, rynku targowego itp.’ Zmiana członu utożsamiającego pociągała za sobą całkowitą zmianę nazwy i tak np. *Nowy Rynek* zmieniono na *plac Wolności*, *Targowy Rynek* na *plac H. Dąbrowskiego* itd. Niekiedy oba leksemy występowały w nazwie zamiennie np. *plac Fabryczny // Rynek Fabryczny*. W topografii miasta są, oczywiście, także takie place, które nigdy funkcji targowej nie pełniły i odkąd miały nazwę, zawsze jej człon utożsamiający brzmiał *plac*. Nazwy takie należą do nowszej warstwy nazewniczej np. *plac Pokoju*, *plac Hallera* itp.

Człon odróżniający w nazwach placów i rynków ma różnorodny charakter. W najstarszej warstwie nazewniczej miał charakter motywowany. Wskazywał na rodzaj podłoża i ukształtowanie terenu: *Górny Rynek*, *Wodny Rynek*. Lokalizował nazywany obiekt wobec innych obiektów miejskich: *Rynek Fabryczny // Szpitalny*, *Rynek Bielnikowy*, *Cegielniany*, *Targowy*, *plac Kościelny*, *Bałucki Rynek*, *Wiązowy // Zielony Rynek*. Drugi typ stanowiły nazwy dzierżawcze utworzone od nazwiska właściciela obiektu: *Rynek Leonarda*, *Geyera Rynek*, *plac Tanfaniego*, *plac Sellina*. W pojedynczym przykładzie pojawia się człon odróżniający o charakterze dystynktywnym: *Stary Rynek* i *Nowy Rynek*. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. placom zaczęto nadawać nazwy pamiątkowe: *plac Wolności*, *Reymonta*, *Hallera*, *Barlickiego*, *Boenera*. Wtedy też powstała metaforyczno-symboliczna nazwa *Czerwony Rynek*. Rozbudowa miasta i reorganizacja przestrzeni miejskiej po II wojnie światowej spowodowały wyodrębnienie nowych punktów miejskich lub zmianę charakteru już istniejących. Zmiany te podkreślano nową nazwą. Znów sięgano po nazwy pamiątkowe: *plac Niepodległości*, *Pionierów*, *Zwycięstwa*, *9 Maja*, *Pokoju*, *Komuny Paryskiej*. Kolejny okres wyodrębniania za pomocą nazw wolnych od zabudowy terenów miejskich przypada na ostatnie dwie dekady XX w. Wtedy też w związku ze znacznym poszerzeniem granic miasta weszły w obręb Łodzi okoliczne miejscowości wraz ze swymi placami. Tworzone dla nich nazwy pełnią funkcję pamiątkową: *plac Pamięci Narodowej*, *Poznańskiego Czerwca*, *Ofiar Zbrodni Katyńskiej*, *Piastowski*, *W. Witosa*, *W. B. Głowackiego*, *R. Dmowskiego*, *B. Salacińskiego*, *Jana Pawła II*. Wyjątkowo powstają nazwy konwencjonalne, niepamiątkowe, korespondujące z innymi nazwami na osiedlu: *plac Słoneczny*, *plac Rycerski*.

Pod względem formalnym człon wyróżniający nazw placów jest zróżnicowany. Przyjmuje formę:

- przymiotnika (16) np. *Górny Rynek*, *Wodny Rynek*, *plac Piastowski*, *plac Kościelny*, *plac Słoneczny*; *Stary Rynek*;
- rzeczownika w dopełniaczu l.p. lub mn. (9) np. *plac Wolności*, *Niepodległości*, *Zwycięstwa*, *Pokoju*, *Pionierów*, *plac Tanfaniego*, *Sellina*;
- zestawienia rzeczownikowego w dopełniaczu l.p. lub mn. (13) np. *plac Władysława Reymonta*, *Norberta Barlickiego*, *Poznańskiego Czerwca*, *Komuny Paryskiej*, *Ofiar Zbrodni Katyńskiej*;

- wyrażenia liczebnikowego (1) np. *plac 9 Maja*;
- zestawienia przymiotnika ze strukturą typu *imienia* + dopełniacz l. p. (1): *plac Katedralny im. Jana Pawła II*.

Gdy idzie o szyk, należy zauważyć, że nazwy z członem *plac* mają szyk ustalony: człon utożsamiający zajmuje pierwsze miejsce, zaś wyróżniający następuje po nim. Inaczej jest w nazwach z członem *rynek*, który zazwyczaj sytuuje się na drugim miejscu, po członie wyróżniającym, choć nie zawsze można mówić o pełnej stabilizacji (np. *Geyera Rynek // Rynek Geyera*).

Część omawianych tu nazw ma charakter historyczny. Zostały zmienione lub zanikły wraz z obiektami. Niekiedy jednak nazwy dawnych placów przeniesiono na innego typu obiekty. Tak się stało z mocno utrwalonymi w świadomości i pamięci Łodzian nazwami ważnych placów targowych *Czerwony Rynek*, *Zielony Rynek*. Na terenie dawnego Czerwonego Rynku powstało osiedle mieszkaniowe o tej samej nazwie. Nazwa ta figuruje także na hali targowej powstałej w pobliżu. Podobnie dawny Zielony Rynek przemianowano na plac Barlickiego. Jednak nazwa Zielony Rynek została i odnosi się do hal targowych wybudowanych na części placu.

Obecnie na planie miasta zaznaczono 25 placów. Część z nich, zwłaszcza nowsze obiekty, jest słabo utrwalona w świadomości mieszkańców Łodzi. Usytuowane w pobliżu wielkich arterii komunikacyjnych niekiedy nie wyodrębniają się wyraźnie w przestrzeni miasta. Zmiany organizacji przestrzennej miasta, przebudowa i rozbudowa nowoczesnych ciągów komunikacyjnych spowodowała, że i dawne, duże place straciły swój pierwotny rozmiar, kształt i wyrazisty charakter. Tak się stało np. z Wodnym Rynkiem (obecnie placem Zwycięstwa), który stopniowo zmniejszany stał się nieco poszerzonym odcinkiem al. Piłsudskiego. W komunikacji potocznej funkcjonują nazwy tych obiektów, które pełnią ważne funkcje komunikacyjne. Nowsze, wyodrębnione dla celów pamiątkowych są słabo utrwalone w świadomości Łodzian, podobnie jak ich nazwy. Pierzeje placów zwykle pozbawione są własnej zabudowy, zatem nazwy placów nie pojawiają się w adresach. To znacznie zmniejsza potrzebę ich zapamiętywania i posługiwania się nimi.

Najnowszy typ nazw dotyczy nowego obiektu w przestrzeni miasta, jakim są ronda. Według definicji słownikowej rondo to ‘kolisty plac, od którego promieniście rozchodzą się ulice’. Obecnie jednak rondem nazywane bywa każde duże, zwykle skomplikowane pod względem komunikacyjnym, skrzyżowanie kilku ulic, które nie musi mieć kształtu koła. W Łodzi pierwsze rondo powstało w 1962 r. Od kolistego placu usytuowanego na osi ul. Pabianickiej odchodzą ponadto ul. I. Paderewskiego, al. Politechniki i R. Tagorego. Klasyczny kształt ronda zyskało też skrzyżowanie ulic W. Broniewskiego i J. Kilińskiego. Kolejne, powstające pod koniec XX w., to skomplikowane skrzyżowania dużych arterii komunikacyjnych. O randze ronda stanowi nie tyle kształt obiektu, co przepisy drogowe regulujące zasady ruchu w jego obrębie.

Nazwy rond są dwuczłonowe. Człon utożsamiający *rondo* jest bogaty treściowo i jako taki nie podlega elipsie. W sytuacjach komunikacyjnych zdarza się, że człon utożsamiający pozostaje jako reprezentant całej nazwy, a elipsie ulega człon drugi.

Człon wyróżniający ma charakter pamiątkowy, nawiązujący do:

- postaci historycznych (Alfreda Michała Biłyka, Hermana Titowa, Ludwika Waryńskiego, Wojciecha Korfantego);
- zbiorowości ludzkich i organizacji (lotników lwowskich, powstańców 1863 roku, sybiraków, inwalidów, „Solidarności”);
- wydarzeń historycznych (insurekcji kościuszkowskiej);
- nazwy ulicy, przy której istnieje rondo (Władysława Broniewskiego).

Pod względem formalnym człon wyróżniający nazwy ronda ma postać dopełniacza lp. lub lmn. rzeczownika lub zestawienia rzeczownikowego.

MIEJSKIE TERENY ZIELONE

W Łodzi istnieją 34 publiczne parki, z których 11 uznano za zabytki kultury. Wiele z nich pamięta jeszcze czasy dziewiętnastowiecznej Łodzi przemysłowej.

Na tzw. zieleń właściwą, obejmującą obszary miejskich parków i skwerów, bez lasów składają się parki miejskie oraz parki fabrykanckie. Pod koniec XIX w. były w Łodzi tylko dwa niewielkie parki miejskie. Był to obecny park Źródliśka zwany wówczas ogrodem Spacerowym Angielskim, zaś przez osadników niemieckich Kwelą oraz park Kolejowy – założony w 1877 r. W kolejnych latach stan zazielenienia miasta poprawia się, przybywa nowych parków przeznaczonych dla mieszkańców miasta, m.in.: park Sienkiewicza – założony w 1897 r., park Staszica – założony w 1901 r., park Poniatowskiego – założony w 1906 r., zieleń przy katedrze – założony w 1906 r. Były to parki publiczne, przeznaczone dla szerokiej publiczności. Powstawały też prywatne parki z licznymi atrakcjami, do których wstęp był płatny, np. park Helenów. Te odwiedzali bogatsi łodzianie.

Oprócz parków miejskich istniały parki fabrykanckie, które swoim obszarem przewyższały niemal 2-krotnie te pierwsze. Były to parki prywatne otaczające rezydencje fabrykantów. Dopiero po II wojnie światowej udostępnione zostały mieszkańcom miasta.

Trzecim elementem zielonej architektury miasta były lasy miejskie (Las Konstytynowski, Las Widzewski), obecnie także Las Łagiewnicki.

Parki publiczne, czy to miejskie czy prywatne, zwykle otrzymywały nazwę w chwili założenia lub krótko potem. Natomiast ogrody rezydencjalne zostały upaństwowione po 1945 r. i wtedy dopiero zyskały oficjalne nazwy.

Nazwy miejskich terenów zielonych mają strukturę dwuczłonową. W członie utożsamiającym w zdecydowanej części nazw (66) występuje leksem *park* ‘wielki ogród ozdobny z alejami i ścieżkami spacerowymi’, rzadziej (12) w odniesieniu do niewielkich obiektów *skwer* ‘miejsce wydzielone na placach publicznych lub ulicach, zasiane trawą, ozdobione klombami, rabatami, nieraz obsadzone krzewami i drzewami; niewielki ogród publiczny na placu lub ulicy’. W XIX w., w okresie powstawania parków łódzkich nazywane były *ogrodami* ‘teren jako miejsce spacerów dla publiczności, zasadzony drzewami, krzewami, ozdobiony trawnikami, klombami kwiatów itp.’ W źródłach utrwaliło się 6 nazw z członem *ogród*.

Człon wyróżniający przyjmuje różne formy:

- przymiotnika (18) np. *ogród Angielski, park Staromiejski, park Kolejowy, park Świętokrzyski, skwer Gdański*;
- rzeczownika (7) np. *ogród Paradyż, park Helenów, park Źródliśka, park Sielanka, park Wenecja*;
- zestawienia rzeczownikowego lub rzeczownika w dopełniaczu ujętego w strukturę: *imiienia + dopełniacz lp. lub mn.* (41) np. *park im. Jana Matejki, park im. Szarych Szeregów, park im. Ocalałych, skwer im. Stefana Linkego*;
- wyrażenia liczebnikowego (4) np. *park im. 1 Maja, park im. 19 Stycznia*;
- wyrażenia przyimkowego (15) np. *ogród Przy Dzielnej, park Przy Leczniczej, park Nad Jasieniem, park Na Młynku*. Nazwy takie służą identyfikacji obiektów, które nie uzyskały jeszcze własnej odrębnej nazwy. Ich identyfikacja odbywa się przez odwołanie do nazwy obiektu zlokalizowanego w pobliżu.

Wśród nazw terenów zielonych stosunkowo dużą grupę stanowią nazwy motywowane. Wywodzą się głównie od określeń lokalizujących nazywany obiekt. Są to więc nazwy typu *ogród Przy Pańskiej, park Na Młynku, park Staromiejski* pochodzące od nazw ulicy, z którą graniczy lub części miasta, w której jest położony nazywany obiekt. Częstym zjawiskiem w nazewnictwie parków jest przenoszenie na nie nazwy z sąsiadującej z nim ulicy lub pobliskiego placu (np. *park J. Matejki, H. Sienkiewicza, W. Reymonta*). Niekiedy możemy obserwować ogniwo pośrednie, poprzedzające powstanie samodzielnej nazwy np.:

park przy Worcella → *park im. S. Worcella*

park przy Rejtana → *park im. T. Rejtana*

Motywację stanowić może także pobliski obiekt lub jego nazwa np. *park Kolejowy, park Świętokrzyski, park Cerkiewny // Aleksandrowski, park Przychodnia* itp.

Do motywowanych należą także nazwy pochodzące od nazw terenowych odnoszących się do terenu, na którym położony jest park, np. *Górka Widzewska, Lasek Widzewski, Rudzka Góra, Stawy Jana, Stawy Stefańskiego, park Źródła Olechówki*. Są to pierwotne nazwy terenów, które z czasem zostały zamienione lub tylko uznane za parki. Jako nazwy parków funkcjonują od niedawna.

Jednak większość stanowią nazwy niemotywowane. Z reguły mają charakter pamiątkowy. Pierwszą nazwą pamiątkową nadaną parkowi w Łodzi była nazwa *parku im. księcia Józefa Poniatowskiego*, którą otrzymał w 1917 r. Upamiętniają one sławne postaci (*park im. S. Moniuszki*, *park im. ks. bpa M. Klepacza*, *park im. A. Mickiewicza* itd.), wydarzenia historyczne (*skwer Powstania Węgierskiego 1956 r.*, *skwer Olszynki Grochowskiej*), ważne daty (*park 19 Stycznia*, *park 3 Maja*). Często trudno je odróżnić od nazw przejętych od sąsiednich ulic lub placów, które należałoby traktować jako motywowane typu *park im. W. Reymonta*, *park im. J. Matejki*, *park im. J. Kilińskiego*. Chęć utrwalenia w nazwach licznych osób i faktów sprawia, że nazwy zyskują nawet bardzo niewielkie obiekty, z punktu widzenia komunikacyjnego i organizacji przestrzeni miejskiej mało istotne. Skutkiem tej tendencji część nazw ma charakter wyłącznie „papierowy”, czyli nazwy te urzędowo zatwierdzone nie funkcjonują w potocznej komunikacji. Tendencja do nadawania nazw pamiątkowych rozciągnęła się także na nazywanie alei parkowych imionami osób zasłużonych dla miasta lub szerzej dla kultury.

Obok nazw pamiątkowych do grupy niemotywowanych należą nazwy konwencjonalne, tworzone według przyjętej w danej części miasta zasady typu *park Kielecki* lub bez wyraźnego uzasadnienia, np. *skwer Gdański* czy *park Podolski*. Niemotywowany charakter mają też nazwy metaforyczne typu *ogród Paradyż*, *park Sielanka*, *park Wenecja*⁶¹, *skwer Młodości*. Są to nazwy dawne, część z nich nadal jest w użyciu w potocznej komunikacji, lecz nowe nazwy metaforyczne obecnie nie powstają.

Pełne, wieloelementowe nazwy parków typu *park im. bpa Michała Klepacza*, czy *park im. gen. Jarosława Dąbrowskiego*, nie mówiąc już o bijącej rekordy długości nazwie *Park Rozrywkowy im. gen. Roberta Baden-Powella, Naczelnego Skauta Świata* mają charakter wyłącznie urzędowy. Znajdują się na tablicach u wejścia do parku, w dokumentach, na urzędowo zatwierdzonych planach miasta, w oficjalnych wykazach, przewodnikach itp. źródłach. W potocznej komunikacji funkcjonują skrócone formy tych nazw. Regularnemu skróceniu podlega człon wyróżniający w nazwach pamiątkowych. Wyłącznie pisany charakter ma struktura *imienia* + nazwa osobowa lub inna. Nazwy utrwalające osobę zredukowane są do nazwiska z pominięciem imienia i ewentualnego tytułu, nawet wtedy, gdy jedynie imię odróżnia patronów obiektu (np. *park Dąbrowskiego* i *plac Dąbrowskiego*, chociaż patronem parku jest Jarosław, a placu Henryk).

⁶¹ W literaturze onomastycznej wskazuje się kilka przyczyn przeniesienia tej nazwy na obiekty w Polsce. „Główną przyczyną, która powodowała przenoszenie nazwy *Wenecja* na teren Polski, było położenie danego obiektu, na który nazwa ta zostawała przenoszona. Mianowicie przenoszono ją na obiekty położone nad wodą. [...] Istnieje jeszcze trzecia motywacja przeniesienia nazwy *Wenecja* na teren Polski. Motywacja ta może dotyczyć także i innych nazw przeniesionych pochodzenia włoskiego. Mianowicie w miastach, gdzie przebywali kupcy lub rzemieślnicy włoscy, nazywano ulice czy inne obiekty nazwą miasta, z którego pochodzili”. J. Bubak, *Nazwy przeniesione...*, s. 48–49.

Człon utożsamiający *park* podlega elipsie, gdy druga część nazwy ma postać rzeczownika lub wyrażenia rzeczownikowego np. *Sielanka, Wenecja, Helenów*. Rzadziej człon utożsamiający zanika w innych typach nazw. Jest to możliwe wówczas, gdy nazwa jednoznacznie odsyła do konkretnego typu obiektu np. mówi się w Łodzi *iść do Poniatowskiego* lub *umówić się w Poniatowskim*, zapewne dlatego, że żaden inny obiekt miejski nie nosi imienia księcia Poniatowskiego.

Dla komunikacji potocznej charakterystyczne jest zastępowanie części nazw pamiątkowych dawnymi, zwyczajowymi, motywowanymi (np. łodzianie jeżdżą do *parku na Zdrowiu*, a nie *Piłsudskiego*, do *parku Julianowskiego*, a nie *A. Mickiewicza*). Część nazw, zwłaszcza nowych, nadanych niewielkim obiektom w ogóle nie jest znana większości mieszkańców miasta. Mało kto na przykład wie, gdzie znajduje się *skwer Szustrowej czy Strzeмиńskiego*.

CMENTARZE

W topografii miasta cmentarze należą do tzw. punktów, czyli obiektów stałych, ograniczonych przestrzennie⁶². Jednakże tak w źródłach leksykograficznych, jak i w opracowaniach dotyczących nazewnictwa geograficznego nazwy tych obiektów omawiane są niezwykle rzadko⁶³.

W Łodzi istnieją 24 cmentarze należące do różnych wyznań oraz bezwyznaniowe. Najwięcej, bo aż 14 jest cmentarzy rzymskokatolickich. Swoje miejsca pochówku mają także Kościoły: ewangelicko-augsburski (2), prawosławny (2), mariawicki (1), żydowski (1); znajdują się także 3 cmentarze komunalne oraz cmentarz wojskowy. Większość z nich znajduje się w bliskim sąsiedztwie, tworząc duże, wielowyznaniowe nekropolie. Tak jest w przypadku:

– nekropolii położonej w dzielnicy miasta zwanej Doły, stąd też zwyczajowo (potocznie) łodzianie używają określenia *Cmentarz na Dołach*. Powstała w 1896 r. jako miejsce pochówku dla luteran oraz rzymskich katolików. Z czasem wyznaczono miejsca dodatkowe dla innych wyznań. W jej skład wchodzi cmentarze: rzymskokatolicki pw. św. Wincentego á Paulo, komunalny „Doły”, wojskowy pw. św. Jerzego, prawosławny pw. św. Aleksandra Newskiego,

⁶² W istniejących klasyfikacjach liczba i rodzaj wyodrębnianych obiektów miejskich będących przedmiotem opisu onomastycznego jest różna. W opracowaniu Kwiryny Handke cmentarze zaliczyć można do tzw. punktów, czyli obiektów stałych, ograniczonych przestrzennie. Natomiast Zygmunt Zagórski wyodrębnia cmentarze jako samodzielną grupę. Znajdują się one obok „1. części miasta (dzielnice centralne, przedmieścia, kwartały, osiedla, wsie miejskie itp.); 2. ciągi i obiekty komunikacyjne [...]; 3. niezabudowane obszary zielone [...]; 4. budowle [...] i miejsca wydzielone [...]”; 5. cmentarze; 6. obiekty wodne [...]”; *Nazewnictwo geograficzne Poznania...*, s.12.

⁶³ Brak ich m.in. w monografii: *Nazewnictwo geograficzne Poznania...*; *Słowniku toponimów miejskich Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2008.

Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Zielonoświątkowego, Kościół Starokatolickiego Mariawitów.

– nekropolii położonej w dzielnicy Polesie, przy ul. Ogrodowej, zwyczajowo nazywanej *Cmentarz na (przy) Ogrodowej* bądź też *Stary Cmentarz // Cmentarz Stary przy ulicy Ogrodowej*. Jest to bowiem jedna z najstarszych i największych łódzkich nekropolii, powstała w latach 1855–1858; znajduje się w rejonie ulic: Ogrodowej, Srebrzyńskiej, Drewnowskiej, Pietrusińskiego, Karskiego. W jej skład wchodzi cmentarze: rzymskokatolicki pw. św. Józefa, prawosławny pw. Aleksandra Newskiego, ewangelicko-augsburski pw. św. Mateusza;

– nekropolii położonej w dzielnicy Widzew (Zarzew), zwyczajowo mówi się o *Cmentarzu na Zarzewie, na Widzewie*. W jej skład wchodzi cmentarze: komunalny „Zarzew”, rzymskokatolicki pw. św. Anny,

– nekropolii położonej w dzielnicy Bałuty przy ul. Szczecińskiej, zwyczajowo zwanej *Cmentarz na (przy) Szczecińskiej*. W jej skład wchodzi cmentarze: komunalny „Szczecińska”, rzymskokatolicki pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy.

Najstarszym miejscem pochówku Łódzian był założony na początku XV w. cmentarz przy drewnianym kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, stojącym na terenie tzw. Górek Plebańskich (obecny plac Kościelny). Stale wzrastająca od ostatnich dziesięcioleci XVIII w. liczba mieszkańców miasta spowodowała, że pod koniec drugiej dekady XIX w. cmentarz parafialny był już za mały dla mieszkańców, toteż „w dniu 6 listopada 1819 roku Dozór Kościelny wraz z burmistrzem miasta, Antonim Czarkowskim, wystosowali do Komisarza Obwodu Łęczyckiego Królestwa Polskiego prośbę o wydzielenie miejsca pod nowy cmentarz grzebalny poza granicami miasta” [Dom, 61]. W 1820 r. pod nowy, drugi w historii miasta cmentarz, przeznaczono tereny przy ul. Ogrodowej, nieopodal ul. Zachodniej. Natomiast dawny cmentarz przy kościółku pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, stopniowo podupadający, zamknięty został w 1855 r., zaś pod koniec XIX w. (w 1888 r.) całkowicie zniwelowany.

Nowy cmentarz, będący miejscem pochówku nie tylko katolików, ale także protestantów, mimo iż kilkakrotnie powiększany o przyległe tereny, wobec ciągłego i szybkiego przyrostu mieszkańców, jak i panującej epidemii cholery, bardzo szybko okazał się niewystarczający i za ciasny – już w 1856 r. nie było na nim wolnych miejsc do grzebania zmarłych. Toteż rychło podjęto decyzję o utworzeniu nowego, trzeciego już w historii miasta cmentarza. Na jego miejsce przeznaczono tereny przy ul. Ogrodowej. Dawny cmentarz przy Ogrodowej w sąsiedztwie Zachodniej został ostatecznie zamknięty w 1856 r., a następnie zniwelowany; obecnie na tym terenie stoi, pochodzący z lat 1765–1768, drewniany kościół przeniesiony z placu Kościelnego już pod nowym wezwaniem św. Józefa.

Grunty zakupione pod nowy cmentarz przeznaczony dla trzech wyznań chrześcijańskich – katolików, protestantów i prawosławnych – obejmowały powierzchnię

blisko 9 ha. Pierwsze pogrzeby na cmentarzu przy ul. Ogrodowej „miały miejsce w końcu 1854 i na początku 1855 r., zaś uroczyste poświęcenie nowego cmentarza nastąpiło 9 września 1855 r.” [Dom, 63]. Nekropolia ta miała służyć kilku katolickim i ewangelickim parafiom. „Po założeniu w ostatnich latach dziewiętnastego i na początku dwudziestego wieku na obrzeżach miasta wielkich nowych cmentarzy nekropolia przy ul. Ogrodowej stała się siłą rzeczy *Starym Cmentarzem* i pod taką nazwą istnieje do dziś dnia w świadomości mieszkańców miasta, pozostając jednocześnie nadal cmentarzem elitarnym, miejscem spoczynku starych mieszczańskich rodów i wielkich przemysłowców, cmentarzem łodzian zasłużonych dla miasta, związanych z nim w sposób szczególny” [Dom, 64].

Już w końcu wieku XIX cmentarze przy ul. Ogrodowej były niemal zapełnione, toteż „w roku 1896 następuje zatwierdzenie w urzędzie gubernialnym w Piotrkowie planów nowego cmentarza dla wyznań chrześcijańskich we wsi Doły. Tego samego roku zakupiono tereny od prywatnych właścicieli i wytyczono cmentarz, który odciążył znacznie nekropolię przy ul. Ogrodowej. [...]. Cmentarz na Dołach przeznaczony na pogrzeby wiernych z katolickiej parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i ewangelików z parafii Świętej Trójcy oraz prawosławnych z parafii Świętej Olgi” [Dom, 64]. W 1907 r. w części prawosławnej cmentarza na Dołach wydzielony został teren przeznaczony na kwatery dla żołnierzy rosyjskich 37. Jekaterynburskiego Pułku Piechoty. Osobne kwatery na tej nekropolii zostały przydzielone dla zmarłych przedstawicieli religii mahometańskiej oraz łódzkich baptystów. Na cmentarzu tym wydzielono także w 1922 r. część komunalną dla bezwyznaniowców.

Kolejnym miejscem pochówku łodzian był założony w 1899 r. cmentarz na terenie wsi Rokicie Stare, w rejonie ulic Pięknej oraz Wiznera (obecnie Felsztyńskiego). Został on przydzielony ewangelikom należącym do parafii Świętego Jana. „Czynny był do pierwszych lat po drugiej wojnie światowej, kiedy to dookoła niego zaprojektowano osiedle mieszkaniowe. Zlikwidowano go w roku 1986, dokonując ekshumacji i urządzając na jego terenie park miejski” [Dom, 64].

Kolejny cmentarz rzymskokatolicki, należący do parafii Podwyższenia Świętego Krzyża, został założony pod koniec XIX w. (1898 r.) we wsi Zarzew, który w granicach miasta znalazł się dopiero w 1945 r. Czynny jest do dnia dzisiejszego.

W okresie międzywojennym powstały kolejne nowe cmentarze przeznaczone dla katolików; są to:

- cmentarz na Radogoszczu otworzony w 1922 r.
- cmentarz na Kurczakach,
- cmentarz przy ul. Szczecińskiej
- cmentarz na Mani założony w 1915 r.,
- oraz nowe cmentarze ewangelickie i cmentarz prawosławny na Dołach.

Bardzo liczna w mieście społeczność żydowska miała dwa tereny grzebalne. Pierwszy łódzki cmentarz żydowski, tzw. Stary Cmentarz Żydowski

położony był na Starym Mieście przy ulicy Wesołej (obecnie ul. Zachodnia przy ul. Limanowskiego). Czynny był w latach 1811–1892, zniszczony w okresie okupacji hitlerowskiej, zlikwidowany został po 1949 r. Drugi cmentarz żydowski, zwany Nowym Cmentarzem Żydowskim otwarty został w 1892 r. na terenach ofiarowanych gminie przede wszystkim przez Izraela Kalmanowicza Poznańskiego; znajduje się przy ulicy Brackiej i „obecnie jest największym, około 45-hektarowym, zachowanym cmentarzem żydowskim w Europie” [Dom, 64–65].

ANALIZA FORMALNA I SEMANTYCZNA NAZW

Nazwy tych obiektów mają pod względem formalnym charakter analityczny; ich pełna nazwa składa się z kilku członów.

Integralnym składnikiem nazwy jest leksem *cmentarz*, będący członem utożsamiającym, to jest wskazuje na typ obiektu oraz jego funkcję. Wyraz *cmentarz* – mający w dziejach polszczyzny także postać *cmętarz*, *cmentarz* – pochodzi z łac. *cimeterium* // *cimiterium* oraz gr. *koimeterion* ‘miejsce spokoju’.

Znajdujące się po członie pierwszym (*cmentarz*) elementy, tworzące pełną oficjalną nazwę cmentarzy, mają postać rozbudowanego zestawienia o zmiennej liczbie składników. Drugim członem nazwy jest przymiotnik o charakterze deskrypcyjnym, określający przynależność wyznaniową cmentarza: *rzymskokatolicki*, *prawosławny*, *ewangelicko-augsburski*, *żydowski*, a także bezwyznaniową *komunalny* ‘podlegający samorządowi miejskiemu, miejski’.

Kolejnym komponentem nazwy tego typu obiektu jest wyrażenie przymikowe *pod wezwaniem*, wprowadzające miano patrona.

Ostatni człon nazwy ma charakter odróżniający; jest nim imię patrona. Najczęściej nazwy cmentarzy mają patrocinium takie samo, jakie ma kościół, pod którego opieką cmentarz się znajduje.

Nazwy obiegowe, potoczne cmentarzy funkcjonują z daleko posuniętą elipsą członów nazwy oficjalnej. Na ich konstrukcję składają się dwa komponenty: człon utożsamiający *cmentarz* oraz człon odróżniający, najczęściej pochodzący od nazwy ulicy bądź osiedla i ma charakter lokalizacyjny: *cmentarz na Dołach*, *cmentarz na Mani*, *cmentarz na Zarzewie*, *cmentarz na Szczecińskiej*, *cmentarz na Ogrodowej*. Wyjątkiem jest występowanie w funkcji dyferencyjnej przymiotnika *stary* w obiegowej nazwie *Stary Cmentarz*.

CIEKI I ZBIORNIKI WODNE

Współczesna sieć rzeczna obszaru Łodzi przedstawia się nader skromnie. Jednakże w przeszłości, u początku rozwoju Łodzi przemysłowej sieć hydrograficzna na tym terenie była ważnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi przemysłu włókienniczego. Na ten aspekt warunków fizjograficznych okolic Łodzi

rolniczej zwracał uwagę m. in. Stanisław Staszic pisząc iż, Łódź „znajduje się z całą swoją rozległą okolicą pod obszernem i wyniosłym wzgórzem, z którego niezliczone trzyszcza źródła” [ŁDm, 34]. Owym wyniosłym wzgórzem był obszar Wzniesień Łódzkich, skąd istotnie większość łódzkich rzek i strumieni brała swój początek. Jest więc Łódź miastem skąd wypływają dwie średnie rzeki niziny środkowej Polski, tj.: Bzury należącej do dorzecza Wisły i Neru znajdującego się w dorzeczu Odry. Liczne drobne strumienie i cieki uchodzące do tych rzek w odległej przeszłości były znacznie bogatsze w wodę, dzięki czemu mogły być wykorzystywane gospodarczo. Niemal przy każdej rzece był młyn, wzdłuż większych rzek bywało ich kilka. Nad Łódką był młyn Grobelny i Mania, nad Jasieniem (obfitym w wodę) Wójtowski, Księży, Kulam, Lamus. Młyny odegrały zasadniczą rolę w przyszłym rozwoju ośrodka przemysłowego i obszaru miasta. To na nie właśnie zwrócili uwagę organizatorzy przemysłu, jako na urządzenia dające się łatwo przerobić na folusze⁶⁴. Rozwój przemysłu włókienniczego w XIX w. znacząco wpłynął na zmianę funkcji łódzkich rzek, które przestały napędzać młyny, a stały się główną siłą napędową warsztatów włókienniczych. Największe znaczenie w rozwoju Łodzi przemysłowej zyskały rzeki Łódka i Jasień, w pobliskich Pabianicach analogiczną rolę odegrała Dobrzyńka. To przy nich powstały pierwsze fabryki włókiennicze.

Dziś przez Łódź przepływa 18 rzeczek posiadających własne, stare nazwy, a łączna ich długość wynosi około 126 km. Tę sieć uzupełnia 11 cieków bezimiennych łącznej długości 26 km, wykazywanych w rejestrach służb miejskich⁶⁵. Obecnie żadna z tych rzek nie odgrywa w życiu miasta większej roli. Ogranicza się ona przede wszystkim do przyjmowania wód opadowych, zaś powstałe na nich zbiorniki wodne (sztucznie stworzone lub będące pozostałością stawów młyńskich) pełnią funkcje rekreacyjno-widowiskowe. Rzeki łódzkie są dziś w większości ujęte w podziemne kanały lub płyną sztucznymi, niewielkimi rowami odprowadzającymi wody opadowe. Przeciętny mieszkaniec Łodzi nie dostrzega większości z nich w przestrzeni miasta, nie zna ich przebiegu, a niekiedy nawet nie podejrzewa ich istnienia. Pojedyncze rzeczki znają jedynie mieszkańcy dalszych przedmieść, gdzie istnieją jeszcze odkryte cieki, czasem dotkliwie wylewające podczas roztopów i ulew.

ANALIZA FORMALNA I SEMANTYCZNA NAZW

Wśród nazw łódzkich rzek dwie należą do najstarszej warstwy chronologicznej tzn. staroeuropejskich nazw wodnych, które powstały w kręgu językowej rodziny indoeuropejskiej. Są to nazwy *Bzura* i *Ner*⁶⁶. Pozostałe nazwy należą do nowszej warstwy. Są wśród nich nazwy charakterystyczne dla całej Słowiańszczyzny oraz

⁶⁴ H. S. Dinter, *Dzieje wielkiej kariery. Łódź 1332–1860*, Łódź 1964, s. 30–32.

⁶⁵ W. Biezanowski, *Łódka i inne rzeki łódzkie*, Łódź 2003, s. 20.

⁶⁶ K. Rymut, *Nazwy wodne*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Kraków 2005, s. 270–272.

całkiem nowe, typowe zwłaszcza dla XIX i XX w. Określenie czasu powstania nazw rzek łódzkich nie jest łatwe, bowiem najstarsze dane pochodzą z XVIII w. Na podstawie semantyki i struktury nazw za nazwy o genezie prasłowiańskiej można być może uznać: *Trawica, Jamnica, Czerniec*.

Najliczniejsze są nazwy rzek pochodne od nazw miejscowych, szczególnie charakterystyczne dla XIX i XX w. Dominują wśród nich tworzone przyrostkiem *-ka*: *Aniołówka, Augustówka, Bałutka, Karolewka, Łagiewniczka, Łódka, Olechówka, Sokolówka*, rzadziej z przyrostkiem *-anka*: *Łagiewniczanka* oraz *-ski*: *Starowiejska*. Istnieje też nazwa równa nazwie miejscowej *Gadka*. W takich przypadkach nie zawsze wiadomo, która z dwu nazw jest starsza (wodna czy miejscowa).

Nazwy powstałe od wyrazów pospolitych są mniej liczne. Znaczeniowo nawiązują do przyrodniczego otoczenia obiektu: *Brzoza, Biała Brzoza, Jasień, Jasieniec, Miazga, Rokitówka*; barwy wody (podłoża, po którym płynie): *Czerwona Woda*, ogólnej charakterystyki i wartościowania obiektu: *Dobrzyńka, Ostroga, Stara Rzeka, Struga, Wrząca, Zimna Woda*. Nazwy niektórych rzek z czasem się zmieniały, zanikały nazwy motywowane warunkami topograficznymi (*Trawica, Jamnica, Rokitówka* itp.) na rzecz nowszych wywodzących się od nazw miejscowości.

Nazwy rzek zarówno współczesne jak i te dawne są słabo utrwalone w świadomości łódzian. Część z nich weszła w skład nazw innych obiektów miejskich np. ulic: *Jasień, Nad Jasieniem, Nad Karolewką, Nad Łódką, Nad Nerem*; parków: *park Nad Jasieniem, park Źródła Olechówki*. Śladem dawnych stosunków wodnych są też nazwy ulic zawierające w podstawie leksemy z pola semantycznego 'woda i tereny podmokłe' np. *ul. Wodna, Smugowa, Nadrzeczna, Podrzeczna, Grobelna, Nadstawna; Wodny Rynek, park Źródlika, park na Młynku, Księży Młyn, Sikawa, Kały*.

Obok sieci rzek i strumieni istnieją na terenie miasta otwarte zbiorniki wodne będące w większości pozostałością dawnych stawów młyńskich. Obecnie jest ich mniej (9) niż w przeszłości, ale zostały poszerzone i pogłębione. Liczbę stawów w mieście uzupełniają też sztuczne, wykopane zbiorniki na terenach rekreacyjnych: w Arturówku, w parku Julianowskim, w parku Na Zdrowiu i in. Łączna powierzchnia otwartych akwenów w obszarze miasta wynosi zaledwie nieco ponad 50 ha. Nie wszystkie istniejące w mieście stawy zyskały odrębne nazwy. Mają one budowę dwuczłonową z terminem hydronimicznym *staw* w członie utożsamiającym. Człon odróżniający zawiera nazwę osobową właściciela obiektu: *Stawy Stefańskiego, Staw Herbsta* lub patrona, którego nazwa upamiętnia: *Stawy Jana*. Nazwy te, z wyjątkiem *Stawu Herbsta*, stały się nazwami parków, na terenie których się znajdują.

PODSUMOWANIE

ROZWÓJ NAZEWNICTWA ŁÓDZKIEGO

Nazewnictwo miejskie podlega nieustannym zmianom. Przyczyny tych zmian mają rozmaity charakter. Da się je ująć w trzech grupach:

1. Zanikanie części nazw wraz z nazywanymi przez nie obiektami miejskimi. Przyczynia się do tego najczęściej przebudowa terenów, na których znajdowały się te obiekty. Dzieje się tak głównie z ulicami. Inne obiekty, jak place, parki, skwery niekiedy podlegają zmniejszeniu, zmienia się ich kształt i charakter, ale pozostają jako odrębny obiekt wyróżniony nazwą. Na obszarze objętym niniejszym opracowaniem od założenia Łodzi przemysłowej zniknęło do chwili obecnej 118 nazw wraz z nazywanymi przezeń obiektami. Są to nazwy ulic, które przy zmianie organizacji przestrzeni miejskiej znikają pod nowymi skrzyżowaniami, ogródkami działkowymi, wchodzą w skład dużych arterii komunikacyjnych itd. Nazwy takie bywają niekiedy ponownie wykorzystane do nominacji nowych obiektów, zwykle w innej części miasta (zob. dalej). Im bardziej dynamicznie przebiega rozbudowa i przebudowa miasta, tym więcej starych nazw i obiektów zanika. Na przykład w całej Łodzi na przestrzeni dziesięciu lat (1983–1993) zniknęło 41 nazw ulic wraz z nazywanymi przezeń obiektami⁶⁷.

2. Nadawanie nowych nazw ulicom i innym obiektom miejskim dotąd nie nazwanym lub nowo powstającym. Jest to najsilniej zaznaczający się proces zmian związany z poszerzaniem terytorium, zagospodarowywaniem nowych, nieurbanizowanych terenów. W pierwszym okresie planowej organizacji miasta wytyczanym w układzie geometrycznym ulicom nadawano nazwy porządkujące przestrzeń (np. *Południowa, Północna, Wschodnia, Zachodnia, Średnia, Tylna, Boczna* itd.). Podobną funkcję pełniły nazwy kierunkowe (typu *Brzezińska, Aleksandrowska, Konstantynowska, Zgierska* itp.). Gdy miasto zaczęło się spontanicznie poszerzać powstawały nazwy charakteryzujące, lokalizujące obiekt oraz bardzo liczne w Łodzi nazwy dzierżawcze od nazwisk właścicieli terenów, na których dany

⁶⁷ M. Nowakowska, *Najnowsze tendencje...*, s.144.

obiekt powstał (np. *pl. Tanfaniego, Leonarda, pasaż Meyera, al. Szulca* itd.). Nowo powstające ulice zyskiwały niekiedy „robocze” nazwy typu *Tymczasowa, Projektowana, Nowoodkryta, Nowoprojektowana*, a nawet *Bez nazwy*. W okresie dwudziestolecia międzywojennego prowadzono intensywne prace nad uporządkowaniem przestrzeni miejskiej, także w aspekcie nazewniczym. W większym niż dotąd zakresie zaczęto tworzyć nazwy konwencjonalne. Dla lepszej orientacji w topografii miasta przyjęto w 1933 r., że w poszczególnych dzielnicach miasta nadawane będą nazwy tematycznie związane, a więc od nazwisk działaczy społecznych i narodowych, od zawodów, od nazw geograficznych z terenu Prus Wschodnich i Warmii, od nazw geograficznych Wielkopolski, Podola i Wołynia, Śląska, od nazw rzek, od nazwisk malarzy, pisarzy, muzyków, nazwy przyrodnicze. Osobną dzielnicą było Śródmieście, w którym nazewnictwa nie podporządkowano żadnej naczelnej zasadzie. Ten sposób porządkowania tematycznego nazw miejskich zachowano. W miarę rozszerzania granic miasta przybywały nowe zakresy tematyczne. Do wymienionych przybyły w drugiej połowie XX w. nazwy z dziedziny rolnictwa, wojskowości, sportu, kolejnictwa, włókiennictwa, nazwy związane z górami i turystyką oraz nazwy od tytułów dzieł literackich i ich bohaterów. Nazwy konwencjonalne w różnych okresach utrwały treści i pojęcia pozytywnie wartościowane w danym czasie. W tym sensie dokumentują w pewien sposób świat wartości czasu swego powstania. I tak np. w latach 50. i 60. XX w. nadawano tworzonym wówczas ulicom nazwy typu *Współzawodnicza, Neonowa, Stylonowa, Elana, Kolektywna, Astronautów, Kosmonautów, Przodowników Pracy, Racjonalizatorów* itp. Najnowsze nominacje przywołują osiągnięcia techniki (*Informatyczna, Telewizyjna*), ale także sięgają do pojęć z zakresu kultury i obyczaju (*Wielkanocna, Wigilijna, Wierzb Plączących*).

3. Zmiana istniejących nazw na nowe. Przemianowania ulic i innych obiektów miejskich związane są z kilkoma przyczynami. Najwcześniejsze zmiany nazw związane były z porządkowaniem miasta na początku XX w.. Zmiany miały na celu usunięcie nazw powtarzających się. Np. uchwałą Rady Miejskiej z 1920 r. cztery ulice o jednakowych nazwach *Ciemna* przemianowano na *Kruszwicką, Gnieźnieńską, Wrześnieńską, Toruńską*. Trzy ulice *Długie* zyskały nazwy *Gdańska, Kochanowskiego, Fohwarczna*, dwie *Polne* zmieniły się na *Waryńskiego* i *Okrzei* itd. Zmieniano także nazwy typu *Projektowana*. Stopniowo zamieniano nazwy dzierżawcze. Istniało już wówczas przekonanie, że nazwisko w nazwie miejskiej nadaje jej charakter pamiątkowy. Ówczesna prasa krytycznie odnosiła się do nazw tego typu. W czasopiśmie „Rozwój” pisano „Z tymi prywatnymi nazwiskami to istna komedia! Co to za bohater Szulc albo Meyer? Czym się zasłużył i komu?”⁶⁸ Zmieniając te nazwy sięgano po typy nazw znane z innych miast o długiej historii, głównie odzawodowe (*Blacharska, Piekarska, Rymarska* itp.) oraz od nazw geograficznych, niekiedy też nazwy pamiątkowe. Okres bezpośred-

⁶⁸ Cyt. za H. Duninówna, *Gawędy o starej Łodzi*, Łódź 1958, s. 61.

nio po odzyskaniu niepodległości to czas uzewnętrzniania w nazwach miejskich treści patriotycznych. Wtedy zyskały nową nazwę *pl. Wolności, ul. 11 Listopada, pl. Dąbrowskiego, ul. 28. Pułku Strzelców Kaniowskich* itd. Sięgano po nazwiska wielkich Polaków: *Chrobrego, Sobieskiego, Lelewela, Skargi, Kochanowskiego, Konopnickiej, Kraszewskiego, Prusa, Reja* itp., powszechnie znanych z nauki historii i literatury ojczyznej. W wyniku takiej tendencji nazewniczej stare motywowane nazwy znikają pod naporem nazw pamiątkowych (*Nowy Rynek* → *pl. Wolności, Wodny Rynek* → *pl. Zwycięstwa, park Kolejowy* → *park Moniuszki, Zarzewska* → *Napiórkowskiego* itd.)

Po zakończeniu II wojny światowej miały miejsce liczne zmiany nazw ulic wynikające zasadniczo z dwu przyczyn – politycznych i administracyjnych.

Ważne miejsce zajmowały zmiany podyktowane względami politycznymi. W ich wyniku pojawili się nowi patroni w nazwach pamiątkowych, np. Marian Buczek, Włada Bytomska, Czesław Hutor, Małgorzata Fornalska, Marcin Kasprzak, Róża Luksemburg, Stanisław Worcell itp. Nowy charakter nazewnictwu miejskiemu zgodnie z obowiązującą ideologią nadawano także eliminując nazwy nawiązujące do realiów Polski przedwojennej. Zniknęły więc nazwy od imion świętych i duchownych (*bpa Bandurskiego, ks. Kordeckiego, ks. Skorupki, bpa Tymienieckiego*); wyeliminowano nazwy od nazw miast, które były w granicach przedwojennej Polski, a po zakończeniu wojny znalazły się na terenie Związku Radzieckiego (np. *Druskiennicka, Kowelska, Oszmiańska, Słonimska, Tarnopolska, Wileńska, Wołyńska* itp.). Organizacje i fakty historyczne ważne w Polsce okresu dwudziestolecia międzywojennego zastąpiono nowszymi np. zamieniono *ul. POW* na *Armii Ludowej, 6 Sierpnia* na *22 Lipca, 11 Listopada* na *Obrońców Stalingradu* itd. Zmiany podyktowane względami politycznymi towarzyszą wszelkim przełomom politycznym. Kolejnym były lata 90. XX w., kiedy masowo przywracano nazwy sprzed II wojny światowej oraz eliminowano wszelkie związki z ideologią i historią czasów Polski Ludowej. Znikały więc z przestrzeni miejskiej nazwy związane z minionym okresem zastępowane nazwiskami nowych patronów (np. *Marszałka Józefa Piłsudskiego, Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Jerzego Popiełuszki* itp.). Zmiany nazewnictwa o charakterze koniunkturalnym podyktowane względami politycznymi są zjawiskiem znanym w wielu miastach. Powtarzały się one wielokrotnie i miały dość szeroki zasięg. Dotyczyły przede wszystkim obiektów ważnych dla miasta, centralnie położonych.

Celem administracyjnym zmian było uniknięcie powtarzania się nazw w obrębie miasta. Na zurbanizowanych terenach włączanych do Łodzi istniały nazwy identyczne z nazwami już obecnymi w mieście lub tożsame z nazwami z okolicznych miejscowości inkorporowanych w tym samym czasie. Zmiany przebiegały według różnych zasad. Jedną z nich było ustalenie dla nowo włączonego terenu zakresu tematycznego nazw i zgodnie z nim nadawanie nowych nazw obiektom o nazwach już w mieście istniejących, np. *ul. Cmentarna* w Rudzie Pabianickiej

zyskała nazwę *Mierzejowa* (obszar nazw związanych z wodą i żeglarstwem) zaś *Cmentarna* na Stokach przemianowana została na *Zaspową* (nazwy górskie). Nie sposób uchwycić wszystkich relacji między starą i nową nazwą. Zapewne kierowano się różnymi względami w wyborze nowej nazwy.

Na uwagę zasługują natomiast nazwy **wewnętrznie** motywowane, dla których podstawą były funkcjonujące już na danym obszarze, a więc chronologicznie wcześniejsze, nazwy⁶⁹.

Jednym z typów nazw wtórnych funkcjonujących w „obiegu zamkniętym” miejskiej urbonimii są nazwy przenoszone z jednego obiektu na drugi **bez zmiany struktury**. Nazwa wcześniej istniejącego desygnatu zostaje wykorzystana do nazwania nowego obiektu. Przeniesienia motywowane są najczęściej bliskością topograficzną obu obiektów. Na przykład w łódzkiej urbonimii nazwy przeniesione ma wiele parków – przy ich nominacji wykorzystano bowiem nazwy przyległych ulic bądź placów; w ten sposób powstały nazwy: *park (im. gen. Jarosława) Dąbrowskiego*, *park (im. Jana) Kilińskiego*, *park (przy ul.) Worcella*, *park (im. Władysława Stanisława) Reymonta*, *park (im. Henryka) Sienkiewicza*, zaś *park Kolbego* zawdzięcza swoją nazwę patrocinium pobliskiego kościoła. Często spotykane są także przeniesienia nazwy ulicy na nazwę osiedla, np.: *osiedle Balonowa* ← *ul. Balonowa*, *osiedle im. Hersza Berlińskiego* ← *ul. Hersza Berlińskiego*.

Często spotykany jest także w historii łódzkiego nazewnictwa mechanizm powtórnego wykorzystania nazwy, związany z zanikiem desygnatu na skutek przebudowy miasta bądź z jego przemianowaniem. Dotyczy to nazewnictwa ulic. Pierwotna nazwa, w niezmienionej formie, zostaje wykorzystywana do nowej nominacji – najczęściej ulicy, znajdującej się na obrzeżach miasta; w ten sposób utrzymane zostały w historii łódzkiego nazewnictwa nazwy ulic:

- *Bartnicza* – zniknęła ok. 1961 r., ponownie nadana w 1988 r. ulicy w dzielnicy Andrzejów;
- *Kątna* – przemianowana w 1961 r. na ul. Wróblewskiego, ponownie nadana w 1988 r. jednej z ulic Olechowa;
- *Kmicica* – przemianowana w 1951 r. na Gliwicką, ponownie nadana w 1987 r. jednej z ulic Olechowa;
- *Leśna* – przemianowana w 1920 r. na Wysockiego, ponownie nadana w 1970 r. jednej z ulic w Rudzie Pabianickiej;
- *Majowa* – zniknęła ok. 1961 r., ponownie nadana w 1988 r. jednej z ulic Nowosolnej;
- *Miernicza* – zniknęła ok. 1961 r., ponownie nadana w 1986 r. jednej z ulic w Antoniewie;
- *Oficerska* – zniknęła ok. 1961 r., ponownie nadana w 1986 r. jednej z ulic w Antoniewie;

⁶⁹ Pisałyśmy na ten temat w artykule pt. *O niektórych mechanizmach zmian urbonimów (Nazwy pośrednio motywowane w nazewnictwie łódzkim)*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Studia Językoznawcze, t. 11, Szczecin 2012, s. 37–45.

- *Jana Skrzetuskiego* – przemianowana w 1951 r. na Wedmanowej, ponownie nadana w 1987 r. jednej z ulic Olechowa;
- *Topolowa* – zniknęła ok. 1974 r., ponownie nadana w 1988 r. jednej z ulic w Nowosolnej;
- *Ułańska* – zniknęła ok. 1961 r., ponownie nadana w 1986 r. jednej z ulic na terenie Nowego Złotna;
- *Wieńcowa* – zniknęła ok. 1951 r., ponownie nadana w 1988 r. jednej z ulic Feliksina;
- *Zagłoby* – przemianowana w 1951 r. na Deczyńskiego, ponownie nadana w 1988 r. jednej z ulic Olechowa;
- *Żywiecowa* – zniknęła ok. 1961 r., ponownie nadana w 1988 r. jednej z ulic Andrzejowa.

Przywracanie i zachowywanie dawnych nazw zwykło się interpretować jako wyraz patriotyzmu lokalnego.

Drugim rodzajem tzw. nazw wtórnych, są nazwy zachowujące w swej podstawie nazwę pierwotną (wcześniejszy chronologicznie toponim), lecz **zmienione formalnie**. W typie tym wyróżnić należy:

A. Złożenia oraz zestawienia, których pierwszą częścią, mającą charakter odróżniający (dyferencyjny) jest człon *nowo-*, *staro-*, *krótko-*, *mała* drugą zaś nazwa już istniejącej ulicy. Nazwy takie nadawane były przedłużeniom ulicy, ulicom równoległym położonym w pobliżu już istniejących, a także skośnie lub prostopadle odchodzącym w bok od istniejącej ulicy, której nazwa dała podstawę do złożenia.

B. Utworzone za pomocą innego sufiksu (o innym wariantcie słowotwórczym). W ten sposób przemianowano *Piaskową* na *Piaseczną*, *Różową* na *Różaną*, *Zieloną* na *Zielną* oraz *Źródlaną* na *Źródłową*, zachowując ten sam desygnat oraz zmieniono nazwy *Dożynki* na *Dożynkową*, *Grabinka* na *Grabinkową*, czemu towarzyszyła także zmiana obiektu.

Szczególnie jednak interesujący jest drugi typ nazw motywowanych wcześniejszymi chronologicznie toponimami – o którym też rzadko w literaturze dotyczącej nazewnictwa miejskiego jest mowa – różniący się od poprzedniego dwoma zasadniczymi elementami: brakiem zmiany desygnatu (nowa nazwa odnosi się do tego samego obiektu) oraz pełną zmianą leksykalną nowej nazwy. Chodzi o te przypadki, gdy dokonując zmiany nazwy zadbano o zachowanie jej semantyki, czy też utrzymanie nowej nazwy w tym samym kręgu skojarzeń, co poprzednia podlegająca zmianie. W obrębie tej grupy, ze względu na relację semantyczną między pierwotnym a wtórnym leksemem – możemy wydzielić kilka podtypów.

1. Obie nazwy pozostają wobec siebie w relacji szeroko rozumianej synonimii: *Kościelna* → *Farna*, *Parafialna*; *Żelazna* → *Metalowa*; *Magistracka* → *Municipalna*; *Hoża* → *Radosna*; *Krańcowa* → *Skrajna*; *Mokra* → *Wigotna*; *Harcerska* → *Zuchów*; *Chłodna* → *Cienista*; *Kamienna* → *Granitowa*; *Przejazd* → *Przejsiowa*; *Mostowa* → *Wiadukt*;

2. Nowa nazwa należy do tego samego pola semantycznego, co poprzednia: *Piaskowa* → *Gruntowa*; *Młynarska* → *Mączna*; *Policyjna* → *Milicyjna*; *Miedziana* → *Mosiężna*; *Nowobrowarna* → *Piwowarska*; *Milionowa* → *Setna*; *Bratnia* → *Siostrzana*; *Radziecka* → *Spoleczna*; *Morska* → *Tamka*; *Majowa* → *Czerwcowca*; *Profesorska* → *Sędziowska*; w przypadku nazwy motywowanej nazwą miejscową sięga się po nazwę miejscowości z tego samego regionu: *Tarnopolska* → *Przemyska*; *Słonimska* ‘miasto na Białorusi’ → *Białoruska*;

3. Nowa nazwa ma przeciwne znaczenie lub odmienną konotację od poprzedniej (pozostają w relacji antynomicznej): *Azbestowa* → *Ekologiczna*; *Hrabiowska* → *Proletariacka*;

4. Nowa nazwa pozostaje w tym samym kręgu skojarzeń znaczeniowych, co poprzednia. W przypadku zmiany nazwy pamiątkowej od nazwy osobowej w celu zachowania nowej nazwy w tym samym kręgu skojarzeń odwoływano się do:

– tytułów utworów autorstwa patrona ulicy: *Moniuszki* → *Halki*; *Żeromskiego* → *Popioły*; *Kraszewskiego* → *Stara baśń*;

– bohaterów literackich patrona ulicy: *Słowackiego* → *Beniowskiego*;

– działalności dotychczasowego patrona: *Paderewskiego* → *Koncertowa*; *Wigury* → *Szybowcowa*; *Kopernika* → *Astronomiczna*; *Kościuszki* → *Patriotyczna*;

– miejsca związanego z patronem: ks. *Kordeckiego* → *Jasnogórska*; *Sienkiewicza* → *Oblęgorska*;

– wykorzystuje się też stałe zestawienia i jeden jego człon zastępuje się drugim: *Ordon* → *Reduta*; *Kościuszki* → *Tadeusza*; *Sienkiewicza* → *Henryka*

5. Niekiedy wykorzystuje się podobieństwo brzmienia obu nazw: *Dąbrowska* → *Jaroslawa Dąbrowskiego*; *Poleska* → *Podlaska*; *Stalina* → *Stalingradzka*; *Andrzeja* → *Andrzeja Struga*; *Pomorska* → *Morska*; *Zamoyskiego* → *Zamojska*; *Żubrowa* → *Żubrowej*; *Stefana Przybyszewskiego* → *Stanisława Przybyszewskiego*; *Janka Krasickiego* → *Ignacego Krasickiego*; *Wołyńska* → *Wieluńska*; *Korczyńska* → *Andrzeja Korczyńskiego*.

Oba przedstawione mechanizmy zmian toponimów, dokonujące się w obrębie ograniczonej geograficznie i społecznie przestrzeni potwierdzają, iż nazewnictwo miejskie tworzy system, którego jedną z cech jest zachowawczość. W literaturze przedmiotu zachowawczość odnosi się zazwyczaj do strony formalnej nazw obiektów miejskich, zaś nowatorstwa upatruje się na płaszczyźnie leksykalnej – nowe nazwy sięgają do coraz to nowszych rejestrów słownikowych, np. w Łodzi ul. *Stylonowa*, *Elektronowa*, *Kosmonautów* itp. Jednakże przytoczony wyżej materiał pokazuje, iż zachowawczość odnosić można także do szeroko rozumianej semantyki nazw.

O ile taki rodzaj tworzenia nazw, który mieści się w pojęciu radiacji nazwy jest stosunkowo łatwo uchwytne, a między nazwami „macierzystą” i wtórną istnieje widoczny związek formalny, o tyle motywacja nazw wykazujących z nazwą pierwotną jedynie związki semantyczne i konotacyjne jest możliwa do uchwycenia wyłącznie w badaniach diachroniczno-monograficznych danego obszaru,

bowiem przy opisie czysto synchronicznym trudno znaleźć uzasadnienie dla nazwy ulic *Proletariacka*, *Koncertowa*, które zastąpiły wcześniejsze *Hrabiowska* i *Paderewskiego*. Można tu mówić o pewnym typie pośredniej motywacji. Pojęcie takie wydaje się szczególnie wygodne do opisu nazw, które w pewien sposób nie mieszczą się w kategoriach nazwy motywowanej w tradycyjnym rozumieniu, a ich wybór nie wynika jedynie z arbitralnych decyzji urzędniczych, jak to ma miejsce w przypadku większości nazw pamiątkowych. Można się zastanawiać, czy części nazw tzw. kompleksowych bądź tematycznych nie można interpretować jako motywowanych nazwą obszaru na którym są usytuowane, np. w Łodzi na osiedlu im. H. Sienkiewicza ulicom nadano imiona bohaterów jego powieści: *Jagienki*, *Maćka z Bogdańca*, *Longinusa Podbięty*, *Skrzetuskiego*, *Kmicica* itd. Nazwa osiedla pełni tu rolę hiperonimu motywującego semantycznie nazwy ulic. Jest to zjawisko bliskie powszechnym w wielu miastach skupiskom nazw tzw. tematycznych (np. od drzew, od drzew i kwiatów, od owoców, „bajkowe” itp.), które jednak nie posiadają hiperonimu w postaci nadrzędnej nazwy.

Formalny rozwój nazewnictwa miejskiego przebiega od struktur członu wyróżniającego jednowyrazowych, przymiotnikowych (*ul. Krótka*, *pl. Targowy*, *park Kolejowy*), rzeczownikowych (*ul. Fajfra*, *park Promienistych*, *ul. Deotymy*, *pl. Wolności*, *rondo Solidarności*) poprzez dwuwyrazowe (*park 3 Maja*, *ul. Św. Teresy*, *ul. Armii Czerwonej*, *rondo Lotników Lwowskich* itp.) aż po kilkuelementowe. Do niedawna nazwy trójczłonowe należały do rzadkości (*ul. Polskiej Organizacji Wojskowej*, *al. Związku Harcerstwa Polskiego* itp.) i zwykle występowały w postaci skrótowców. Obecnie powstaje coraz więcej nazw o silnie rozbudowanym członie wyróżniającym np. *ul. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus*, *al. Ofiar Terroryzmu 11 Września*, *ul. 28. Pułku Strzelców Kaniowskich*. Pojawiła się tendencja wpisywania do nazw pamiątkowych wielu elementów identyfikacyjnych patrona obiektu, przez co nazwa staje się niewygodna i niefunkcjonalna np. *ul. Porucznika Bronisława Skury-Skoczyńskiego „Robotnika”*. Należy się zgodzić z opinią, że takie urzędowe nazwy nie przystają do możliwości percepcyjnych użytkowników, co w rezultacie prowadzi do różnych ich przekształceń i skrótów⁷⁰. Wydaje się, że nazwy o rozbudowanej strukturze są rezultatem przerostu funkcji kulturowej (pamiątkowej) nazwy kosztem jej podstawowej funkcji wskazującej.

NAZWY W POTOCZNEJ KOMUNIKACJI

Nazwy nadawane przez urzędy różnego rodzaju obiektom miejskim i funkcjonujące przede wszystkim w oficjalnej (urzędowej) sferze komunikacji społecznej (np. w aktach władz miejskich, oficjalnych wykazach), mają często papierowy

⁷⁰ M. Nowakowska, *Najnowsze tendencje ...*, s. 151.

charakter, bowiem w półoficjalnej, jak i codziennej komunikacji mieszkańców funkcjonują ich dublety nazewnicze⁷¹. W tych dwóch sferach komunikacji (półoficjalnej oraz potocznej) nazwa oficjalna podlega różnego rodzaju modyfikacjom, które mogą polegać na:

1) odrzuceniu członu utożsamiającego pełnej nazwy (pozostaje tylko człon wyróżniający). Z tego typu zabiegami spotykamy się najczęściej w nazwach ciągów komunikacyjnych oraz wydzielonych obszarów miasta, głównie osiedlach mieszkaniowych. Jest to jednak – jak zauważa Kwiryna Handke – „normalny ustabilizowany uzus społeczny – respektowany na równi przez mieszkańców i urzędy w codziennej praktyce”⁷². Z elipsą członu utożsamiającego nazwy nie spotykamy się (lub spotykamy się o wiele rzadziej) w przypadku nazw obiektów miejskich, takich jak rondo, plac, park, czy też cmentarz. W Łodzi wyjątek stanowi *park im. Księcia Józefa Poniatowskiego* skracany do *Poniatowskiego*. W tym przypadku sam człon odróżniający precyzyjnie wskazuje rodzaj obiektu ponieważ imię Poniatowskiego nie powtarza się w żadnej nazwie;

2) uproszczeniu nazwy przejawiającym się w ograniczeniu liczby składników tworzących jej człon odróżniający. Przede wszystkim występuje regularna tendencja do skracania nazw, których pełna postać ma formę zestawienia, składającego się z kilku, nawet czterech i pięciu członów, do postaci jednowyrazowej. W przypadku nazw dwuczłonowych o strukturze imię + nazwisko, najczęściej w użyciu potocznym pozostaje nazwisko, wyjątkowo zdarza się inaczej, np. *ul. Andrzeja Struga* → *Andrzeja*. W nazwach wieloczłonowych elipsa może obejmować kilka składników, przy czym dochodzi do realizacji wariantywnych, np. nazwa ulicy *28. Pułku Strzelców Kaniowskich* funkcjonuje jako *28. Pułku* lub *Strzelców Kaniowskich*; ulica *Majora Józefa Kurasia „Ognia”* nazywana bywa *Ognia* lub *Kurasia*⁷³; rondo *Insurekcji Kościuszkowskiej* jako rondo *Insukrekcji*; *park Rozrywkowy im. Roberta Baden-Powella* jako *park Rozrywkowy* itp.;

3) zastępowaniu pełnej nazwy ogólnie znanymi skrótami, np. ulica *Polskiej Organizacji Wojskowej* → *POW-u*, aleja *Związku Harcerstwa Polskiego* → *ZHP*; aleja *Polskiego Czerwonego Krzyża* → *PCK* itp.;

4) używaniu dubletów nazewniczych odmiennych leksykalnie. Niejako „w zastępstwie” nazwy oficjalnej wykorzystywane bywają przez mieszkańców:

- nazwy dawne, które wyszły już z powszechnego obiegu, np. *park Źródlika* z rzadka jeszcze nazywany *Kwelą* lub zostały administracyjnie zmienione w niedawnej przeszłości, np. obecna *ul. Rydza-Śmigłego* bywa niekiedy jeszcze nazywana *ul. Promińskiego*;

⁷¹ O nazewnictwie miejskim funkcjonującym w trzech głównych, często krzyżujących się, sferach komunikacji społecznej: oficjalnej (urzędowej), półoficjalnej oraz potocznej, pisała K. Handke, *Stosunek użytkowników do nazewnictwa miejskiego*, [w:] *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*, Warszawa 1994, s. 211–223,

⁷² Tamże, s. 222.

⁷³ Zob. M. Nowakowska, *Najnowsze tendencje...*, s. 143–152.

- nazwy innych obiektów miejskich; dotyczy to przede wszystkim: konwencjonalno-pamiątkowych nazw osiedli mieszkaniowych, nazw cmentarzy oraz parków, które mieszkańcy lokalizują: a) za pomocą nazw ulic przy których te obiekty są położone, np.: *osiedle im. Władysława Jagiełły* w żywej mowie najczęściej określa się jako *osiedle przy (na) Zgierskiej* lub *osiedle Stefana*; nazwa ulicy może także mieć postać zmodyfikowaną, np. *Lumumbowo* dla nazwania osiedla domów studenckich mieszczących się przy ul. *Lumumby*; b) za pomocą nazwy spółdzielni, np. *osiedle im. Małgorzaty Fornalskiej* potocznie zwane jest *Osiedlem Młodych* (budowała je bowiem Spółdzielnia Mieszkaniowa „Osiedle Młodych”); c) za pomocą nazwy dzielnicy, na terenie której położony jest obiekt, np. *mieszkam na Widzewie* zamiast *na osiedlu Mieszka I*, *na Retkini* zamiast *na osiedlu Piaski* itd. *cmentarz na Dołach*, *cmentarz na Szczecińskiej* itd.;

- inne nazwy o charakterze nieoficjalnym⁷⁴, np. *Berlinek*, *park Śledzia* itp. Zdarza się, że nazwy nieoficjalne z czasem zyskują walor oficjalności. W tym zakresie ciekawym przykładem jest nazwa *Manhattan*, początkowo stosowana tylko przez mieszkańców w żywej mowie dla określenia zespołu najwyższych bloków wybudowanych w centrum miasta, która jednak weszła w obieg powszechny, a nawet oficjalny, tak bowiem nazywa się teraz Śródmiejska Dzielnica Mieszkaniowa „Manhattan”.

Obserwuje się, że część nazw urzędowych, zwłaszcza o charakterze pamiątkowym ma wyłącznie oficjalny zakres występowania. W żywej mowie łodzian nie pojawiają się oficjalne nazwy niektórych parków (mówi się *park Julianowski* zamiast *park Mickiewicza*).

Potoczne użycie nazw miejskich charakteryzuje niekiedy odstępowanie od ogólnych zasad fleksyjnych. W przypadku nazw o formie przymiotnikowej z formantem fleksyjnym *-a*, takich jak: *Kacza*, *Łabędzia*, *Orla*, *Smocza*, *Szczygła*, *Szpacza*, *Turza*, *Żurawia*, następuje ich unieruchomienie fleksyjne. Często na ulicach Łodzi słyszy się *idę ulicą Szczygła*, *sklep przy ulicy Sokola*, *mieszkaliśmy na Borsucza*, *wejście do galerii od Orla*⁷⁵. Podobnemu unieruchomieniu fleksyjnemu podlega też *aleja* w nazwie *aleja Kościuszki*, np. *bank przy aleja Kościuszki*, co być może jest wynikiem traktowania elementu *aleja* jako części członu odróżniającego nazwy **ulica aleja Kościuszki*.

Obok wskazanej nieodmienności nazw obserwuje się zjawisko odwrotne polegające na nadawaniu nazwom urzędowym typu dopełniaczowego formy przymiotnikowej, np. *plac Barlickiego* → *plac Barlicki*, (*park*) *Poniatowskiego* → *Poniatowski*.

⁷⁴ Nazwy takie omawiamy w pracy *Słownik dwudziestowiecznej Łodzi (konteksty historyczne, społeczne, kulturowe)*, Łódź 2007, s. 115–150. Wśród nazw tam zamieszczonych znalazła się nazwa osiedla dla robotników *Biskupie Domki*, którą wywodziliśmy od koloru elewacji budynków. W czasie obecnie prowadzonych poszukiwań udało się ustalić, że nazwa ta nawiązuje do biskupa W. Tymienieckiego, z którego inicjatywy osiedle powstało.

⁷⁵ Zob. M. Witkowska-Gutkowska, *O formach fleksyjnych nazw...*, s. 177–182.

WYKAZ SKRÓTÓW

WYKAZ SKRÓTÓW CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ

- BanZ** – Mieczysław Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974.
- Dom** – Jan Dominikowski, *Nekropolia Łodzi wielkoprzemysłowej. Cmentarz Stary przy ul. Ogrodowej. Dzieje i sztuka 1854–1945*, Łódź 2004.
- Flatt** – Oskar Flatt, *Opis miasta Łodzi*, Warszawa 1853.
- GinŁ** – Adam Ginsbert, *Łódź, Studium monograficzne*, Łódź 1962.
- Kiel** – Maria Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*, Warszawa 1972.
- Koss** – Oskar E. Kossmann, *Śladami dawnej Łodzi*, Łódź 1934.
- ŁDm** – *Łódź. Dzieje miasta*, t. I: *Do 1918 r.*, red. Bohdan Baranowski, Jan Fijałek, Warszawa-Łódź 1980.
- Łwl** – *Łódź w latach 1945–1960*, red. Edward Rosset, Łódź 1962.
- Mal** – Maria Malec, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003.
- Mm** – *Łódź. Monografia miasta*, red. Stanisław Liszewski, Łódź 2009.
- Nowak** – Tadeusz Nowak, *Daty pierwszych zapisów średniowiecznych osad w okolicach Łodzi*, „Kronika Miasta Łodzi” 1993, z. 2, s. 91–98.
- Obj** – *Plan naturalnych dzielnic Łodzi. Objasnienia do nazw dzielnic ze wstępem i komentarzem*. Opracował Krzysztof R. Kowalczyński. Łódź 2010.
- OdŁ** – Bohdan Baranowski, *O dawnej Łodzi*, Łódź 1976.
- Piotr** – Wacław Piotrowski, *Spoleczno-przestrzenna struktura miasta Łodzi*, Warszawa 1966.

- Puś** – Wiesław Puś, *Dzieje Łodzi przemysłowej (zarys historii)*, Łódź 1987.
- Rosp** – Stanisław Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984.
- Rymut** – Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1980.
- Zaj** – Stanisław Maria Zajączkowski, *Kształtowanie się osadnictwa na terenie współczesnej Wielkiej Łodzi do końca XVI stulecia*, „Rocznik Łódzki” 2000, t. 47.

WYKAZ POZOSTAŁYCH SKRÓTÓW

- * – oznacza nazwę współcześnie już nieużywaną zarówno w obiegu oficjalnym, jak i nieoficjalnym (potocznym)
- ** – oznaczają nazwę obiektów dziś już nieistniejących w przestrzeni miasta
- AK – Armia Krajowa
- al. – aleja
- analit. – analityczny
- bp – biskup
- czł. – człon
- fr. – francuski
- gen. – generał
- ha – hektar
- im. – imienia
- KC – Komitet Centralny
- konw. – konwencjonalny
- KPP – Komunistyczna Partia Polski
- ks. – ksiądz
- l. – lata
- łac. – łaciński
- metaf. – metaforyczny
- motyw. – motywowany
- n. – nazwa
- niem. – niemiecki
- NSZZ – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
- pam. – pamiątkowy
- PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
- por. – porównaj
- POW – Polska Organizacja Wojskowa
- PPS – Polska Partia Socjalistyczna
- PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
- pseud. – pseudonim

pw. – pod wezwaniem
RM – Rada Miasta
RP – Rzeczypospolita
SDKPiL – Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy
suf. – sufiks
syntet. – syntetyczny
temat. – tematyczny
UŁ – Uniwersytet Łódzki
UW – Uniwersytet Warszawski
v. – vel
właśc. – właściwie
WP – Wojsko Polskie
wym. – wymowa
ZHP – Związek Harcerstwa Polskiego
zm. – zmarły
ZMW – Związek Młodzieży Wiejskiej
zob. – zobacz
ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZWM – Związek Walki Młodych
ZWZ – Związek Walki Zbrojnej

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- 10 kopiejkowy Plan Miasta Łodzi wydany w marcu 1913 roku nakładem Alfreda Siebera w Łodzi ul. Milsza 10 (obecnie Kopernika). Reprint wykonany na podstawie oryginału z kolekcji Marcina Barańskiego przez Księgarnię „Nike” z Łodzi ulica Struga 3 w 2000 roku.*
- Dzienniki Urzędowe Województwa Łódzkiego (różne lata).*
- Kieszonkowy atlas Łodzi, skala 1: 20 000. Wydawca: Demart SA, Warszawa 2007/2008.*
- Kossmann Oskar, Łódź, Stara Wieś, Widzew, Zarzew i Wólka na początku XIX wieku, skala 1: 25 000. Reprint wydany przez Polskapresse sp. z o.o. Oddział Prasa Łódzka. Dodatek do „Dziennika Łódzkiego”.*
- Łódź do roku 1914. Stare mapy i plany. Opis Łodzi z 1884 r. według Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego, Warszawa 1991.*
- Łódź. Plan miasta, red. Agnieszka Wędrychowska, skala 1: 22 500, oprac. treści turystyczne Danuta Zalech, Polskie Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa 2001–2002.*
- Łódź. Plan miasta, skala 1:22 000, red. i oprac. Krzysztof Radwański, zespół redakcyjny wydawnictwa ExpressMap, Warszawa 2011.*
- Łódź. Plan miasta, skala: 1:21 000, oprac. kartograficzne Robert Janaszek, Piotr Kamiński, wydawca: Demart SA, Warszawa 2008.*
- Łódź. Plan miasta. „Gazeta Wyborcza” 2006.*
- Łódź. Plan miasta. Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa 1978.*
- Łódź. Plan miasta. Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa-Wrocław 1986.*
- Łódź. Plan miasta. Urząd Miasta Łodzi, Łódź 2003.*
- Łódź. Plan naturalnych dzielnic. Opracowanie przebiegu granic i nazewnictwa dzielnic: Krzysztof Kowalczyński, Łódź 2009.*
- Plan m. Łodzi 1924–1925. Nakładem A. I. Ostrowskiego w Łodzi. Reprint wydany przez Polskapresse sp. z o.o. Oddział Prasa Łódzka. Dodatek do „Expressu Ilustrowanego”.*
- Plan m. Łodzi 1913–1919. Wydawnictwo A. J. Ostrowski. Reprint wydany przez Polskapresse sp. z o.o. Oddział Prasa Łódzka. Dodatek do „Expressu Ilustrowanego”.*
- Plan Miasta Łodzi z około 1913 r.*
- Plan miasta Łodzi w Guberni Piotrkowskiej położonego 1883 r. Reprint wydany przez Polskapresse sp. z o.o. Oddział Prasa Łódzka. Dodatek do „Dziennika Łódzkiego”.*
- Plan Miasta Łodzi w języku rosyjskim z ok. 1895 r. ze spisem fabryk.*
- Plan miasta Łodzi wykonany w Oddziale Pomiarów Miejskich przy Magistracie miasta Łodzi w dniu 28 listopada 1921 roku. Reprint wydany przez Księgarnię – Antykwariat „Nike”, Łódź 2000.*
- Plan Miasta Łodzi z liniami kolei żelaznej i elektrycznej z ok. 1902 r.*
- Plan Miasta Łodzi z wykazem ulic oraz liniami kolei żelaznej i elektrycznej z ok. 1903 r.*

- Plan miasta Łodzi. Dodatek do kalendarza „Czas”*. Reprint planu Łodzi z lat 1910/1911 opracowany na podstawie oryginału ze zbiorów Marcina Bartłomieja Barańskiego.
- Plan Miasta Łodzi. Dodatek do Kalendarza „Czas”*. Reprint planu Łodzi z lat 1910/1911 opracowany na podstawie oryginału ze zbiorów Marcina Bartłomieja Barańskiego, Łódź 2003.
- Plan miasta Łodzi*. Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa 1956.
- Plan naturalnych dzielnic Łodzi. Objąsnienia do nazw dzielnic ze wstępem i komentarzem*. Opracował Krzysztof R. Kowalczyński. Łódź 2010.
- Plan von Litzmannstadt*, 1940 r. reprint wydany przez Polskapresse sp. z o.o. Oddział Prasa Łódzka. Dodatek do „Dziennika Łódzkiego”.
- Plan wojewódzkiego miasta Łodzi. Nakładem firmy A. J. Ostrowskiego z około 1935 r.* Skala 1: 20 000. Reprint wydany przez Polskapresse sp. z o.o. Oddział Prasa Łódzka. Dodatek do „Expressu Ilustrowanego”.
- Plan wojewódzkiego miasta Łodzi*. Plan miasta Łodzi opracowany na podstawie materiałów archiwalnych z lat 1937-1939 z kolekcji Marcina Barańskiego przez Księgarnię „Nike”, Łódź, ul. A. Struga 3, stan na rok 1939. Dodatek do „Gazety Wyborczej”.
- Rys ręczny Miasta Fabrycznego Łodzi*, 1847 r. Reprint wydany przez Polskapresse sp. z o.o. Oddział Prasa Łódzka. Dodatek do „Dziennika Łódzkiego”.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Bronisław Chlebowski, t. I–XIV, Warszawa 1880–1895.
- Spis ulic miasta Łodzi*. Sporządzony przez oddział pomiarów Wydziału Budownictwa Magistratu Miasta Łodzi, Łódź 1930.
- Strassenverzeichnis von Litzmannstadt*. Herausgegeben vom Oberbürgermeister von Litzmannstadt Statistisches Amt, 1941.
- Szczegółowy spis ulic, placów i parków na terenie m. Łodzi z uwzględnieniem podziału na 5 dzielnic*. Prezydium Rady Narodowej w Łodzi. Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej. Oddział Geodezji, 1968.
- Urzędowy plan miasta Łodzi*. Opracowany przez Wydział Planowania Przestrzennego Zarządu Miejskiego w Łodzi, Łódź 1948.
- Планъ горада Лодзи* 1906 r., skala: 1: 16 800. Reprint wydany przez Polskapresse sp. z o.o. Oddział Prasa Łódzka. Dodatek do „Expressu Ilustrowanego”.

WYKAZ OPRACOWAŃ

- Atlas miasta Łodzi*, red. Stanisław Liszewski, Urząd Miasta Łodzi, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2002.
- Atlas miasta Łodzi (Suplement)*, red. Stanisław Liszewski, Urząd Miasta Łodzi, Łódź 2009.
- Bandurka Mieczysław**, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974. (wyd. II uzup. 1995).
- Baranowski Bohdan**, *O dawnej Łodzi*, Łódź 1976.
- Berezowski Stanisław**, *Rozwój terytorialny Łodzi w XIX w.*, „Przegląd Geodezyjny” 1955, nr 2, 4, 8.
- Berezowski Stanisław**, *Łódź i woj. łódzkie*, Warszawa 1953.
- Bieñkowska Danuta**, *Nazwy niektórych obiektów topograficznych Łodzi*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1988, t. XXXIV, s. 21–27.
- Bieñkowska Danuta**, *Oficjalne i potoczne nazwy współczesnych dzielnic i osiedli mieszkaniowych w Łodzi*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1990, t. XXXVI, s. 5–9.
- Bieñkowska Danuta, Cybulski Marek, Umińska-Tytoń Elżbieta**, *Słownik dwudziestowiecznej Łodzi. Konteksty historyczne, społeczne i kulturowe*, Łódź 2007.
- Bieñkowska Danuta, Umińska-Tytoń Elżbieta**, *O niektórych mechanizmach zmian urbanimów. (Nazwy pośrednio motywowane w nazewnictwie łódzkim)*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Studia Językoznawcze, t. 11, Szczecin 2012, s. 37–45.
- Bieżanowski Waldemar**, *Łódka i inne rzeki łódzkie*, Łódź 2003.
- Biuletyn Historyczny. 50-lecie ZNP w Łodzi. 1918–1968*, red. Mieczysław Bandurka, Łódź 1968, s. 211–213.
- Bomanowska Marzena, Bonisławski Ryszard, Podolska Joanna**, *Spacerownik łódzki 2*, Łódź 2010.
- Bonisławski Ryszard, Podolska Joanna**, *Spacerownik łódzki*, Łódź 2008.
- Borek Henryk**, *Tendencje nazwotwórcze w nazwach osiedli mieszkaniowych*, [w:] *Opuscula Polono-Slavica. Munera linguistica Stanisłao Urbańczyk dedicata*, Wrocław 1979, s. 59–68.
- Borysiak Elżbieta**, *Od Białej do Czarnej przez Kolorową lub od Zielonej do Pstrej przez Pastelową, czyli o nazwach barw w nazwach polskich ulic*, [w:] *Munuscula linguistica in honorem Alexandae Cieślíkowa oblata*, Kraków 2006, s. 111–120.
- Brocki Zygmunt**, *Kilka danych o dodawaniu imion do nazw typu ulica + dopełniacz nazwiska*, „Poradnik Językowy” 1975, z. 1, s. 46–49.
- Bubak Józef**, *Nazwy przeniesione w polskiej toponomastyce*, cz. I: „Onomastica” 1965, t. X, s. 50–73; cz. II: „Onomastica” 1966, t. XI, s. 43–61.
- Buczynski Mieczysław**, *Nazwy ulic i placów Lublina*, „Onomastica” 1966, t. XI, z. 1, s. 136–181.
- Budziarek Marek**, *Łódź, Lodisch, Litzmannstadt. Wycinki z życia mieszkańców okupowanego miasta*, Łódź 2003.
- Czachorowska Magdalena, Czaplicka-Jedlikowska Maria, Jaracz Małgorzata, Paluszak-Bronka Anna**, *Słownik toponimów miejskich Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2008.

- Czachorowska Magdalena, Paluszak-Bronka Anna**, *Oronimy i nazwy topograficzne w nazewnictwie miejskim Bydgoszczy*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. Aleksandra Cieślukowa, Barbara Czopek-Kopciuch, Kraków 2001, s. 345–350.
- Czochański Marian, Kośka Tadeusz, Kowalski Grzegorz**, *Zarys dziejów geodezji w Łodzi*, Łódź 2008.
- Czupryniak-Sławińska Małgorzata**, *Lekarze – patroni łódzkich ulic*, „Panaceum” cz. I 2005, nr 2, s. 17–18, cz. II 2005, nr 6, s. 21–22.
- Dinter Henryk Stanisław**, *Dzieje wielkiej kariery. Łódź 1332–1860*, Łódź 1964.
- Dinter Henryk**, *Spod czarnych dymów. Łódź w latach 1861–1918*, Łódź 1978.
- Dominikowski Jan**, *Nekropolia Łodzi wielkoprzemysłowej. Cmentarz Stary przy ul. Ogrodowej. Dzieje i sztuka 1854–1945*, Łódź 2004.
- Duninówna Helena**, *Gawędy o starej Łodzi*, Łódź 1958.
- Dylik Jan**, *Łódź i okolice*, Łódź 1939.
- Dylik Jan**, *Województwo ze stolicą bez antenatów. Geografia historyczna województwa łódzkiego*, Łódź 1971.
- Dzieje wodociągów i kanalizacji w Łodzi*. Autor tekstu: Beata Kowalska-Wajnkaim, Łódź 2010.
- Flatt Oskar**, *Opis miasta Łodzi pod względem historycznym, statystycznym i przemysłowym*, Warszawa 1853, reprint.
- Ginsbert Adam**, *Łódź. Studium monograficzne*, Łódź 1962.
- Kielczewska-Zaleska Maria**, *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*, Warszawa 1972.
- Handke Kwiryna**, *Człon nowo- w polskich nazwach ulic i miejscowości*, [w:] **taż**, *Rozważania i analizy językoznawcze. Wybór prac z okazji 65. urodzin Autorki*, Warszawa 1997, s. 419–425.
- Handke Kwiryna**, *Dzieje Warszawy nazwami pisane*, Warszawa 2011.
- Handke Kwiryna**, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa 1992.
- Handke Kwiryna**, *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Handke Kwiryna**, *Słownik nazewnictwa Warszawy*, Warszawa 1998.
- Handke Kwiryna**, *Stosunek użytkowników do nazewnictwa miejskiego*, [w:] *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*, Warszawa 1994, s. 211–223.
- Jaracz Magdalena**, *Toponimy i oronimy w nazewnictwie miejskim przedwojennego Lwowa*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. Aleksandra Ciesielska, Barbara Czopek-Kopciuch, Kraków 2001.
- Jarzyński Edmund**, *Tajemnice starych kamienic*, Łódź 1972.
- Jaskulski Mirosław**, *Nazewnictwo ulic Łodzi*, „Kronika Miasta Łodzi” 1993, z. 2, s. 17–31.
- Kamińska Maria**, *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*, cz. 1 i 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
- Kempa Andrzej**, *Lekarze patronami łódzkich ulic*, „Kronikarz” 2007/2008, R. 6, nr1/2, s. 421–432.
- Kędziński Dariusz**, *Ulice Łodzi*, Łódź 2009.
- Kieszczyński Lucjan**, *Ludzie walki. Sylwetki łódzkich działaczy robotniczych*, t. I, Łódź 1967, t. II, Łódź 1973.
- Kita Jarosław, Nartowicz-Kot Maria**, *Patroni łódzkich ulic*, Łódź 2012.
- Kobojek Grażyna**, *Łódź – Kalendarium XX w. 1901–200*, Łódź 2005.
- Koliński Michał**, *Łódź między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2007.
- Konicki Zdzisław**, *Ulice Łodzi. Ulice w szachownicę*, Łódź 1995.
- Kopertowska Danuta**, *Kielce. Historia i współczesność w nazewnictwie*, Kielce 2001.
- Kopertowska Danuta**, *Nazwy miejscowe wtórne w toponimii województwa kieleckiego*, „Slavia Occidentalis” (1986) 1987, nr 43, s. 45–61.
- Kopertowska Danuta**, *Studium porównawcze nazw ulic i placów Kielc, Radomia i Sandomierza*, „Onomastica” 1981, t. XXVI, s. 83–101.
- Kossmann E. Oskar**, *Rys geograficzny planu miasta Łodzi*, „Czasopismo Przyrodnicze” 1930, nr 5–7.

- Kossmann E. Oskar**, *Śladami dawnej Łodzi*, Łódź 1934.
- Koter Marek, Araszkiewicz Anna, Kunka Tomasz, Łukowska Anna**, *Koncepcja podziału m. Łodzi na jednostki samorządowe*, „Kronika Miasta Łodzi” 1991, z. 1, s. 9–17.
- Kowalczyński Krzysztof R.**, *Łódź przelomu wieków XIX / XX*, Łódź 2008.
- Krupska-Perek Anna**, *Urbonimia łódzka w kontekście społeczno-politycznym i kulturowym*, [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, t. XI: *Nazwy terenowe i nazewnictwo miejskie Mazowska i Podlasia*, red. Henryka Sędziak, M. Dajnowicz, Łomża 2007, s. 47–58.
- Księga pamiątkowa dziesięciolecia Samorządu m. Łodzi 1919–1929*, Łódź 1930.
- „Lodzer Zeitung”. 25 lat. Wydanie jubileuszowe 1863-1888. Artykuły dotyczące Łodzi, Zgierza i Pabianic. Reprint z 1888 roku, Łódź 2010.
- Łobodzińska Romana**, *Aktualne tendencje w nominacji nowych osiedli mieszkaniowych Wrocławia*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. Małgorzata Świąćicka, Bydgoszcz 2006, s. 396-404.
- Łódź. *Dzieje miasta*, t. I: *Do 1918 r.*, red. Bohdan Baranowski, Jan Fijałek, Warszawa-Łódź 1980.
- Łódź. *Monografia miasta*, red. Stanisław Liszewski, Łódź 2009.
- Łódź. *Rozwój miasta w Polsce Ludowej*, red. Halina Mortimer-Szymczak, Warszawa 1970.
- Łódź i łodzianie w 1870 roku (wykaz właścicieli), oprac. i wstęp Piotr Boczkowski, Łódź 2010.
- Łódź w latach 1945-1960, red. Edward Rosset, Łódź 1962.
- Maćkowiak Tadeusz**, *Łagiewniki łódzkie. Przewodnik*, Łódź 2004.
- Magiczne miejsca Łodzi*, red. Ryszard Bonisławski, Łódź 1998.
- Malec Maria**, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003.
- Malisz Bolesław**, *Główne problemy planu przestrzennego zagospodarowania m. Łodzi*, „Łódzkie Czasopismo Gospodarcze” 1959, nr 2.
- Marcińczak Szymon**, *Przemiany struktury społeczno-przemysłowej Łodzi w latach 1988-2005*, Łódź 2009.
- Maczyński Jan**, *Nazwiska łodzian (XV-XIX wiek)*, Łódź 1970.
- Mikosz Joanna, Fąka Piotr**, *Nieznana Gadka*, „Kultura i Biznes” 2011, nr 61, s. 7.
- Morawski Michał**, *Materiały do dziejów m. Łodzi w Archiwum Akt Kapituły Katedralnej Włocławskiej*, „Rocznik Łódzki” 1930, t. 2.
- Mowszonowicz Jakub**, *Parki Łodzi*, Łódź 1962.
- Mrózek Robert**, *Miejski krajobraz nazewnictwa Cieszyna w perspektywie diachronicznej*, Katowice-Cieszyn-Ustroń 2010.
- Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Zygmunt Zagórski, Poznań 2008.
- Nazewnictwo miejskie*, red. Stanisław Urbańczyk, Warszawa-Poznań 1989.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, red. Kazimierz Rymut, t. I–VI, Kraków 1996–2005.
- Niedźwiecka Ewa**, *Łódź w PRL-u. Opowieść o życiu miasta 1945–1980*, Łódź 2011.
- Nowak Tadeusz**, *Daty pierwszych zapisów średniowiecznych osad w okolicach Łodzi*, „Kronika Miasta Łodzi” 1993, z. 2, s. 91–98.
- Nowakowska Maria**, *Najnowsze tendencje w tworzeniu nazw ciągów komunikacyjnych Łodzi*, [w:] *Język w mieście. Problemy kultury i poprawności*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Linguistica” 37, 1998, s. 143–152.
- Ogrody nad Łódką*, red. Romuald Olaczek, Łódź 2010.
- Olszewski Bohdan**, *Łódź moje miasto. Przewodnik po dawnej Łodzi*, Łódź 1996.
- Pawlak Waclaw**, *W rytmie fabrycznych syren. Łódź między wojnami*. Łódź 1984.
- Piątka Zbigniew**, *W cieniu alei cmentarnych. Przewodnik biograficzny po cmentarzach chrześcijańskich przy ulicach Ogrodowej i Srebrzyńskiej w Łodzi*, Łódź 1990.
- Piekarski Stefan**, *Informator na miasto wojewódzkie Łódź*, PAT 1935.
- Pilarska Anna**, *Słownik patronów łódzkich ulic*. „Wędrownik”. Biuletyn ZW PTTK w Łodzi 1984–1986.

- Piotrowski Waclaw**, *Spoleczno-przestrzenna struktura m. Łodzi. Studium ekologiczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.
- Podolska Joanna**, *Spacerownik. Łódź żydowska*, Łódź 2009.
- Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. Ewa Rzetelska-Feleszko, Kraków 2005.
- Popiel Magdalena**, *Wstęp*, [w:] Władysław Stanisław Reymont, *Ziemia obiecana*, oprac. Magdalena Popiel, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996, s. XII–XIII.
- Puś Wiesław**, *Dzieje Łodzi przemysłowej (Zarys historii)*, Łódź 1987.
- Rachalewski Stanisław**, *Zastygły nurt życia. Łódź, która odeszła*, Łódź 1938.
- Raciborski Józef**, *Wykaz ulic, ich dzieje i nazwy, jakie winny być zachowane ze względów historycznych*, „Rocznik Łódzki” 1928, t. I, s. 421–425.
- Rapalski Stanisław**, *Inkorporacja terenów i plany regulacyjne m. Łodzi*, Łódź 1930.
- Rembieliński Robert**, *Rajmund Rembieliński, budowniczy Łodzi przemysłowej*, „Rocznik Łódzki” 1933, t. III, s. 39–95.
- Rosin Ryszard**, *Nazwa, założyciel i herb*, [w:] *Łódź. Dzieje miasta*, t. I: *Do 1918 r.*, red. Bohdan Baranowski, Jan Fijałek, Warszawa–Łódź 1976, s. 57–64.
- Rosin Ryszard, Bandurka Mieczysław**, *Łódź. 1423–1823–1973. Zarys dziejów i wybór dokumentów*, Łódź 1974.
- Rospond Stanisław**, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984.
- Rosset Edward**, *Inkorporacja terenów podmiejskich w dotychczasowym rozwoju m. Łodzi*, „Dziennik Zarządu Miejskiego w Łodzi” 1929, nr 7 i 8.
- Rymut Kazimierz**, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1980.
- Rymut Kazimierz**, *Nazwy wodne*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. Ewa Rzetelska-Feleszko, Kraków 2005, s. 270–272.
- Rynkowska Anna**, *Ulica Piotrkowska*, Łódź 1970.
- Samorząd miasta Łodzi 1928-1932. Sprawozdanie Zarządu Miejskiego*, Łódź 1933.
- Samorząd miasta Łodzi 1933-1937. Sprawozdanie Zarządu Miejskiego*, Łódź 1938.
- Stebelski Adam**, *Teksty źródłowe do dziejów Łodzi 1332-1820*, „Prace Sekcji Dydaktycznej Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego” 1934, t. III.
- Stefański Krzysztof**, *Jak zbudowano Łódź przemysłową*, Łódź 2001.
- Stępniewski Mariusz, Szambelan Zdzisław**, *Rozwój terytorialny Łodzi w świetle dokumentów i źródeł kartograficznych*, „Rocznik Łódzki” 2009, t. LVI, s. 37–49.
- Supranowicz Elżbieta**, *Nazwy ulic Krakowa*, Kraków 1995.
- Sygietyński Antoni**, *Znasz-li ten kraj?* „Kurier Warszawski” 1899, nr 6, s.3.
- Tomaszewska Sławomira**, *O nazwach łódzkich postojów taksówek*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. Maria Bielik, Olsztyn 2003, s. 556–573.
- Treder Jerzy**, *O tzw. nazwach ponowionych*, „Onomastica” XXIV, 1979, s. 19–43.
- Treder Jerzy**, *Nazwy importowane w toponimii Kaszub*, „Onomastica” 1981, t. XXVI, s. 61–81;
- Urbankiewicz Jerzy**, *Sezon w Łodzi nie zaszkodzi. Dzieje teatrów w Kominogrodzie z wieloma dykteryjkami*, Łódź 1978.
- Wachowska Barbara**, *Łódzka spółdzielczość mieszkaniowa (do 1939 roku)*, Łódź 1988.
- Witkowska-Gutkowska Maria**, *O formach fleksyjnych nazw łódzkich ulic*, [w:] *Język w mieście. Problemy kultury i poprawności*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1998, Folia Linguistica 37, s. 177–182.
- Wojalski Mirosław Zbigniew**, *Działo się w Łodzi*, Łódź 1996.
- Wojalski Mirosław Zbigniew**, *Kieszonkowa kronika dziejów Łodzi*. Wydawska Oficyna Wydawnicza 2002.
- Wojtczuk Krystyna**, *Nazwy ulic i osiedli siedleckich w świetle analizy językoznawczej*, „Szkice Podlaskie” 1998, t. 6, s. 42–52.
- Zabytkowe cmentarze i mogiły w Polsce. Województwo łódzkie*. Na podstawie kart cmentarzy i wizji terenowych oprac. Anna Lewkowska i Wojciech Walczak, Warszawa 1996.

- Zagórski Zygmunt**, *Nazwy części miasta (dzielnic, osiedli, wsi, osad)*, [w:] *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań 2008, s. 29–164.
- Zagórski Zygmunt**, *W sprawie klasyfikacji urbonimów (na materiale poznańskim)*, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, red. Władysława Książek-Bryłowa, Henryk Duda, t. II, Lublin 2002, s. 91–99.
- Zajązkowski Stanisław Marian**, *Kształtowanie się osadnictwa na terenie współczesnej Wielkiej Łodzi do końca XVI stulecia*, „Rocznik Łódzki” 2000, t. 47, s. 13–35.
- Zand Andrzej**, *Z dziejów dawnej Łodzi*, Łódź 1929.
- Żuchowska Ewa**, *Zapomniany rozdział historii miasta*, „Kronika Miasta Łodzi” 2004, nr 3–4, s. 154–158.

SŁOWNICZEK TRUDNIEJSZYCH TERMINÓW

apelatyw – wyraz pospolity (z łac. *appellativus*).

człon odróżniający (wyróżniający) – w nazwach o formie zestawienia element określający, odróżniający nazywany obiekt od innych tego samego typu np. rondo *Solidarności*, rondo *Sybiraków*, *Górki Stare*, *Górki Nowe*.

człon utożsamiający – w nazwach o formie zestawienia element nazywający rodzaj obiektu, utożsamiający nazywany obiekt z innymi tego samego rodzaju np.: rondo *Solidarności*, rondo *Sybiraków*.

deminutywny – zdrabniający, zdrobniały (z łac. *deminutivum*).

derywacja – tworzenie wyrazów pochodnych od wyrazu podstawowego (z łac. *derivatio*).

derywat – wyraz pochodny od wyrazu podstawowego.

dyferencjacja – różnicowanie.

elipsa – odrzucenie, pominięcie jakiegoś elementu np. *al. Kościuszki* → *Kościuszki*.

etymologia – pochodzenie wyrazu; nauka (dział językoznawstwa) zajmująca się badaniem pochodzenia wyrazów.

formuła identyfikacyjna – ustalony sposób (wzór) pozwalający ustalić jednakość czegoś z czymś, rozpoznać coś w porównaniu z czymś.

kreacja onomastyczna – sposób utworzenia nazwy własnej.

leksem – wyraz, słowo.

motywacja – uzasadnienie nazwy, wskazanie jej podstawy.

nazwa analityczna – nazwa wielowyrazowa.

nazwa dzierżawcza – nazwa określająca posiadanie, przynależność obiektu do właściciela, tworzona od jego imienia lub nazwiska (przezwiseka) za pomocą przyrostków dzierżawczych (m. in. takich jak: *-ów*, *-in*).

nazwa konwencjonalna – nazwa niemotywowana.

nazwa kulturowa – nazwa własna związana z działalnością materialną i duchową człowieka.

nazwa motywowana realnoznaczeniowo – nazwa mająca uzasadnienie w realnej rzeczywistości (ul. *Krzywa*, bo ma kształt krzywy; *Brukowa*, bo wybrukowana; *Meyera*, bo była własnością Meyera).

- nazwa niemotywowana** – nazwa bez realnego uzasadnienia, konwencjonalna, sztuczna, nadana urzędowo według przyjętych reguł. Brak związku między nazwą a obiektem nazywanym.
- nazwa pamiątkowa** – nazwa nadana dla upamiętnienia osoby, zespołu osób lub wydarzenia.
- nazwa patronimiczna** – nazwa określająca pochodzenie obiektu (pojedynczego człowieka, grupę ludzi, wieś), utworzona od imienia, nazwiska albo urzędu ojca za pomocą przyrostków (m. in. takich jak: *-icz*, *-owicz*).
- nazwa ponowiona** – nazwa własna przeniesiona z jednego obiektu na inny obiekt, najczęściej położony w pobliżu; określane są także jako nazwy „przejęte”, „przeniesione”, „wtórne”.
- nazwa rodowa** – nazwa określająca najpierw całą rodzinę, ród utworzona od imienia lub nazwiska (przezwisek) jego założyciela, a następnie nazwa miejscowości (wsi, osady) zamieszkałej przez tę rodzinę.
- nazwa służebna** – nazwa określająca najpierw (w średniowiecznej Polsce) grupy ludzi obowiązanych do specjalnych posług na rzecz dworów książęcych, a następnie nazwy miejscowości zamieszkiwane przez tę ludność.
- nazwa syntetyczna** – nazwa jednowyrazowa.
- nazwa topograficzna** – nazwa miejscowa związana z powierzchnią jakiegoś terenu, jego ukształtowaniem, położeniem, rodzajem gleby, roślinnością, światem zwierzęcym itd.
- obiekt** – przedmiot nazwania.
- onomastyka** – nauka (dział językoznawstwa), zajmująca się badaniem nazw własnych, m.in. nazw osób, miejsc itd. (gr. *onomastikós*).
- patrocinium** – wezwanie obiektu sakralnego
- podstawa apelatywna** – wyraz pospolity, od którego utworzona została nazwa własna.
- przyrostek** – cząstka słowotwórcza występująca po rdzeniu; sufiks.
- semantyczny** – dotyczący znaczenia wyrazów; znaczeniowy.
- toponim** – nazwa własna obiektu (miejsca) zamieszkanego lub niezamieszkanego (gr. *tópos* oraz *ónyma*).
- toponomastyka** – nauka (dział językoznawstwa) badająca nazwy geograficzne (gr. *tópos* oraz *onomastikós*).
- wersaliki** – wielkie litery
- zestawienie** – połączenie dwu lub kilku samodzielnych wyrazów, tworzących jedną całość znaczeniową, np. *Stare Miasto*.
- złożenie** – wyraz złożony z dwóch tematów leksykalnych wyrazowych tworzących całość semantyczną i akcentową. Oba tematy połączone są za pomocą samogłoski łącznikowej (formantu) *-o-* lub *-i-*, np. *Nowopolska*.
- związek wyrazowy** – połączenie wyrazów wzajemnie wpływających na siebie znaczeniowo.